

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

МУҚАДДИМА

Аллоҳ субҳанаҳу ва таолога У Зотнинг улуғлигига муносиб ҳамду санолар бўлсин!

Аллоҳнинг охирги Расули Муҳаммад мустафога мукаммал саловоту саломлар бўлсин!

Расулуллоҳнинг саҳобаи киромларига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин!

Азиз ва муҳтарам китобхон! Буюк ва меҳрибон Аллоҳ таолонинг ёрдами ила «Ҳадис ва Ҳаёт» силсиласидаги китобларимиз орқали динимизнинг Қуръони Каримдан кейинги иккинчи масдари бўлган Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг турли соҳаларга оид ҳадислари билан баҳоли қудрат танишиб келмоқдамиз. Ушбу силсила орқали ҳадиси шарифларнинг маъноларини, улардан келиб чиқадиган шаръий ҳукмларни, ҳикматларни ва ибратларни ҳам ўрганмоқдамиз.

Шу билан бирга, бу силсила сиз билан бизни саодат замони бўлмиш Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг замонларига элтмоқда. У орқали биз ўша замон ҳавосидан нафас олиб, ўша замон воқеаларини кўлимиздан келганича ўрганмоқдамиз.

Ушбу силсиланинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаи киромларига аталган фаслларида эса аввал ўрганиб ўтган ва келажакда ўрганиладиган исломий таълимотлар кишиларнинг шахсига қандоқ таъсир қилганини, уларни жоҳилият зулматларидан Ислом нурига қандоқ қилиб олиб чиққанини кўрмоқдамиз.

Мутахассислар ўша даврдаги мусулмонларнинг ҳаётларида, шахсиятларида ва дунёқарашларида Ислом сабабидан юз берган ижобий ўзгаришларни Ислом мўъжизаси деб атайдилар.

Ана шу мўъжизалардан иккитасини Абу Бакр Сиддик ва ҳазрати Умар розияллоху анхумонинг фазилатларига бағишланган фасллар орқали ўрганиб чикдик.

Энди эса, халқимиз орасида машҳур бўлган тўрт рошид халифаларнинг учинчилари бўлмиш Усмон Зуннурайни розияллоху анху билан танишамиз. Бу ишнинг қанчалик аҳамиятли эканини у зотнинг ҳаётлари билан танишишда англаб оламиз, иншааллоҳ. Англаб етганимизда эса, динимиздан, тарихимиздан, тарихий шахсларимиздан узоқлашишимиз биз учун катта фожиа бўлганини ҳам тушуниб етамиз.

Ўзимизга маълум сабабларга кўра, халқимиз Аллоҳдан, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан, Исломдан, Иймондан, шариатдан, тариқатдан, тарихимиздан ва тарихий шахсларимиздан тамоман узоқлашди, узоқлаштирилди.

Ўйлаб кўрайлик-чи, биз Муҳаммад умматининг учинчи халифаси ва шахси бўлмиш ҳазрати Усмон розияллоху анху ҳақларида нима биламиз? Бунда биз халқ оммасини назарда тутганимиз йўқ. Шўролар ҳукмронлигининг охирги пайтида сўровларга ўзининг мусулмонлигини эътироф қилган ўн олти фоиз аҳолини ҳам назарда тутганимиз йўқ. Ўша ўн олти фоизнинг ичидан ўн олти фоизини ҳам назарда тутганимиз йўқ. Балки диний таълим олган маълум кишиларнигина назарда тутмоқдамиз. Ҳа, ана шу тоифа ҳам бу саволга ижобий жавоб бера олмайди. Фақатгина Аллоҳнинг ёрдами ила ўзларининг шахсий уринишлари билан баъзи узук-юлуқ маълумотларга эга бўлганлар бундан мустасно бўлиши мумкин.

Ҳатто аввалги замонларда ҳам бу борада ўз тилимизда бирор мақола ёки китоб ёзилмаган. Баъзи бир китобларда келган маълумотлар эса, илмийликдан кўра афсона бобига яқинроқ.

Аллоҳ таолога беадад шукрлар бўлсинким, бизга ана

шу катта нуқсонимизни тўлдириш имконини бермоқда.

Ушбу сатрлар ана шу эзгулик томон қўйилаётган ожизона бир қадамдир. Бу ишни адо этиш жараёнида асосан араб тилидаги манбалардан истифода қилинди. Аммо улардаги услублардан бирортасини ўрнатқилиб олишга иштиёқ туғилмади. Чунки муаллифлар бу асарларни ўз замонига, маконига мослаб, ўз таассуротларидан келиб чиқиб, ўз ўқувчисининг ички ва ташқи дунёсини ва бошқа омилларни ҳисобга олиб ёзган.

Бошқалардан фарқли ўлароқ, биз ҳар бир саҳобийнинг ҳаётини тўлиқ ёритишга, уларнинг фазилатлари ва фаолиятлари тартибини ҳаётий йўлларига ҳамоҳанг равишда баён этишга ҳаракат қилдик. Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, ўзимиз шарҳ қилаётган «ат-Тож ал-Жомеъ лил усул фи Аҳадийсир Росул» китобида келтирилган ривоятлар тартибини ҳам саҳобаи киромларнинг таржимаи ҳолларига мос равишда тартибга солиб чиқдик. Ҳадиси шарифларнинг қудусиятидан умидвор бўлиб, ана шу китобдаги ҳадисларнинг арабча матнларини ҳам келтирдик.

Ушбу фаслда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳаётлари ва фазилатларини ўрганар эканмиз, бу жараёнда у кишининг шахсиятлари ўзларидан олдин ўтган икки соҳибларидан бутунлай фарқ қилишининг гувоҳи бўламиз. Уларнинг ҳаммалари ҳам Муҳаммад алай-ҳиссалом дорилфунунларининг пешқадам талабаларидир. Лекин шахсиятларининг турли хил бўлганлиги табиий бир ҳолат. Аммо ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳаётларини ўрганиш жараёнида ана шу табиий жараёндаги мўъжизани кўрамиз. Исломнинг турли шахсиятларни, турли инсоний хусусиятларни ва турли инсоний имкониятларни, қобилиятларни тўғри йўлга солиб, ҳаммага манфаат берадиган ҳолга айлантиргани бу мўъжизадир. Бу мўъжиза исломий мўъжизадир.

Биринчи ва иккинчи халифаларнинг ўзларидаги қобилият ва имкониятларни ўз даврларидаги улкан вазифаларни ҳал этишга тўлиқ сарфлаганларини, бу билан Аллоҳ таоло, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам, Ислому ва мусулмонлар олдидаги бурчларини тўлиқ ва шараф билан адо этганларини кўриб ўтдик.

Учинчи халифанинг эса, ўзларидаги ҳусни хулқ, ҳаё, ҳалимлик, сабр ва молдорлик каби хусусиятларни ишга солиб, Аллоҳ таоло, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам, Ислому ва мусулмонлар олдидаги бурчларини тўлиқ ва шараф билан адо этганларига гувоҳ бўламиз.

Биз ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг ҳар лаҳзасини диққат билан ўрганишга арзигулик, машаққатли, саодатли, ибратли ва улкан ҳаётларини ўрганишга киришмоқдамиз. Ушбу жараёнда ер юзида «тирик Қуръон»га айланган энг машҳур кишилардан бирининг исломий таълимотларни ҳаётга қандоқ татбиқ қилганларини ҳам ўрганамиз.

Азиз китобхон, агар келажак сатрлардан бирор фойдали нарса топсангиз, Аллоҳ таолодан, барча камчиликларни камина ходимингиздан, деб билинг. Сиз азизлардан бу сатрлар ҳалқимизнинг исломий кутубхонаси ўз тилимиздаги китоблардан деярли бўш вақтда ёзилаётгани учун бу борадаги уринишларнинг энг соддаси эканини ҳисобга олурсизлар, деб умид қиламиз.

فضائل عثمان رضي الله عنه

УСМОН РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ

2833- عَنْ أَبِي مُوسَى τ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ρ فِي حَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ : افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ فَفَتَحَتْ لَهُ فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ فَبَشَّرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ρ فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ : افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ فَفَتَحَتْ لَهُ فَإِذَا هُوَ عُمَرُ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ρ فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ρ : افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ فَفَتَحْتُ فَإِذَا عُثْمَانُ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فَحَمِدَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2833. *Абу Мусо розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан Мадинанинг боғларидан бир боғда эдим. Бас, бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Унга эшикни оч ва жаннатнинг башоратини бер», дедилар. Эшикни очсам, Абу Бакр экан. Унга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллоҳга ҳамд айтди.

Сўнгра яна бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Унга эшикни оч ва жаннатнинг башоратини бер»,

дедилар. Эшикни очсам, Умар экан. Унга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллохга ҳамд айтди.

Сўнгра яна бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Унга эшикни оч ва унга етадиган бало учун жаннатнинг башоратини бер», дедилар. Эшикни очсам, Усмон экан. Унга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллохга ҳамд айтди ва сўнгра: «Аллохнинг Ўзи ёрдам берсин», деди».

Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда эшик қоқиб келган зотларга жаннатнинг башорати берилиши уларнинг Ислом умматидаги Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан кейин тутган ўринларига қараб бўлмоқда. Уларнинг эшик қоқиш тартиблари ҳам бежиз эмас. Дарҳақиқат, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан кейинги умматнинг энг афзали Абу Бакр Сиддик, кейин Умари Одил ва сўнгра Усмон Зуннурайни розияллоху анхумдир.

Фақат бу ривоятда «унга етадиган бало учун жаннатнинг башоратини бер» дейилиши ила келажакда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг балога учрашларига ҳам ишора қилинмоқда.

2834- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ر قَالَ: كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ر لَا نَعْدِلُ

بِأَيِّ بَكْرٍ أَحَدًا ثُمَّ عُمَرَ ثُمَّ عُثْمَانَ ثُمَّ نَشْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ ر لَا

نُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2834. *Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг замонларида Абу Бакрга ҳеч кимни тенг кўрмас эдик. Сўнгра Умарга, сўнгра Усмонга. Кейин эса, Пайғамбар

соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобаларини бир-бирларидан афзал қилишни тарк қилар эдик».

Бухорий, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоятда эса, мазкур уч буюк саҳобийни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг замонларидаёқ бошқалардан афзал кўрилгани аниқ эканлиги таъкидланмоқда. Бундан ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг Ислому умматида учинчи шахс эканликларига яна бир ишончли далил оламыз.

2835- وَعَنْهُ قَالَ: كُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَيٌّ أَفْضَلُ أُمَّةِ

النَّبِيِّ ﷺ بَعْدَهُ أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ عُمَرُ ثُمَّ عَثْمَانُ ﷺ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتَّبْرَانِيُّ

وَزَادَ: فَيَسْمَعُ النَّبِيُّ ﷺ ذَلِكَ فَلَا يُنْكِرُهُ.

2835. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг тириклик чоғларидаёқ, «Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ўзларидан кейинги умматларининг энг афзали Абу Бакр, сўнгра Умар, сўнгра Усмон розияллоху анҳум», дер эдик».

Абу Довуд ва Тобароний ривоят қилишган ва:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам буни эшитар эдилар ва инкор қилмас эдилар»ни зиёда қилган.

Шарҳ: Ибн Умар розияллоху анҳунинг ушбу ривоятларида саҳобаи киромларнинг Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуни учинчи ўринга кўйишларидан Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳам хабардор эканликлари ва бу ишга ўз розилиklarини тасдиқлаганликлари равшан кўришиб турибди. Бу омил жуда ҳам кучли бўлиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг фазллари ҳақидаги шак-шубҳага ҳеч

қандай ўрин қолдирмайди.

2836- عَنْ أَنَسٍ τ أَنَّ النَّبِيَّ ρ صَعِدَ أُحُدًا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ فَقَالَ: اثْبُتْ أُحُدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا مُسْلِمًا.

2836. Анас розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам Абу Бакр, Умар ва Усмон билан Ухуд тоғига чикдилар. Шунда у қимирлади. У зот:

«Эй Ухуд, собит тур! Устингда набий, сиддиқ ва икки шаҳид турибди!» дедилар».

Бешовларидан фақат Муслим ривоят қилмаган.

Шарҳ: Икки шаҳиднинг бири Умар розияллоху анху бўлсалар, иккинчиси ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху эдилар. Бу Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг мўъжизалари ва ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг шаҳидликдек олий мақомларининг баёни эди.

2837- عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ρ مُضْطَجِعًا فِي بَيْتِي كَاشِفًا عَنْ فَحْدَيْهِ أَوْ سَاقِيهِ فَاسْتَأْذَنَ أَبُو بَكْرٍ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فَتَحَدَّثَ ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ كَذَلِكَ فَتَحَدَّثَ ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُثْمَانُ فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ρ وَسَوَى ثِيَابِهِ (قَالَ مُحَمَّدٌ: وَلَا أَقُولُ ذَلِكَ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ) فَدَخَلَ فَتَحَدَّثَ فَلَمَّا خَرَجَ قَالَتْ عَائِشَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ تَهْتَشْ لَهُ وَلَمْ تُبَالِهِ ثُمَّ

دَخَلَ عُمَرُ فَلَمْ تَهْتَشَّ لَهُ وَمَ تَبَالِهِ ثُمَّ دَخَلَ عُثْمَانُ فَجَلَسَتْ وَسَوَّيْتُ
ثِيَابَكَ فَقَالَ: أَلَا أَسْتَحِي مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ. وَفِي رِوَايَةٍ
قَالَ: إِنَّ عُثْمَانَ رَجُلٌ حَبِيئٌ وَإِيَّيَّ حَشِيئَةٌ إِنْ أَدْنَيْتُ لَهُ عَلَى تِلْكَ
الْحَالِ أَلَّا يَبْلُغَ إِلَيَّ فِي حَاجَتِهِ. رَوَاهُمَا مُسْلِمٌ.

2837. *Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:*

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам менинг уйимда икки сонлари ёки болдирлари очик ҳолда ёнбошлаб ётган эдилар. Бас, Абу Бакр изн сўради. Унга изн берилди. У зот эса, ҳалиги ҳолатда у билан гаплашдилар. Сўнгра Умар изн сўради. Унга ҳам изн берилди. У зот яна ҳалиги ҳолатда у билан ҳам гаплашдилар. Сўнгра Усмон изн сўради. У зот ўтирдилар ва кийимларини тўғриладилар. (Муҳаммад: «Бу бир кун бўлди, холос» демайман», деди). У кириб, гаплашди. Сўнгра чиқиб кетганида Оиша:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Абу Бакр кирган эди, унча ёзилмадингиз ҳам, эҳтимом бермадингиз ҳам. Сўнгра Умар кирган эди, унча ёзилмадингиз ҳам, эҳтимом бермадингиз ҳам. Усмон кирганда эса, ўтириб, кийимларингизни тўғриладингиз?!» деди.

«Фаришталар ҳаё қиладиган одамдан мен ҳаё қилмас эканманми?!» дедилар у зот.

Бошқа бир ривоятда:

«Албатта, Усмон ўта ҳаёли одам. Агар мен ўша ҳолатда унга изн берсам, менга ҳожатини етказа олмасмикан, деб кўрқдим», деганлар.

Иккисини Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган фазл ҳар қандай инсонга ҳар қандай замонда ва маконда кифоя қилади. Бундан бошқасини ахтармаса ҳам бўлади.

Эҳтимол, «**Фаришталар ҳаё қиладиган одамдан мен ҳаё қилмас эканманми?!**» деган сўзлар нафақат охириги умматнинг охириги Пайғамбари томонидан, балки дунё тарихида барча ўтган умматларнинг барча пайғамбарлари томонидан ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхудан бошқа ҳеч кимга айтилмаган бўлса керак.

Ҳа, сиз билан биз ҳаётларини, шахсларини ўрганмоқчи бўлиб турган зот ана шундоқ одамдир. Муҳаммад умматининг ичидан чиққан, унинг олдида Аллоҳнинг фаришталари ҳам ҳаё қилган бир зотдир.

Қаҳрамонимиз Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг мазкур сифатлари у кишига берилган сифатлар ичида дунё тарихида ёлғиз у кишига хос бўлган икки сифатнинг биридир.

«Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бошқаларга насиб этмаган яна бошқа сифатлари ҳам борми?» дейсизми? Ҳа, бор. Усмон ибн Аффон розияллоху анху дунё тарихида Пайғамбарнинг икки қизига уйланиш бахтига муяссар бўлган ягона шахсдир. У киши аввал Сарвари олам соллаллоху алайҳи васалламнинг қизлари Руқайя розияллоху анҳога, у нуридийдалари вафот этганларидан кейин эса, у зотнинг бошқа қизлари, яъни, Умму Кулсум розияллоху анҳога уйланганлар. Айнан шу нарса, яъни, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг икки қизларига уйланганлари учун ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуга «Зуннурайни» (икки нур соҳиби) лақаби берилган.

Аллоҳ таолонинг ёрдами ила ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳаётларини ўрганиш жараёнида у кишининг сон-саноксиз фазилатлари билан танишиб бораверамиз, деган умидда гапни бир бошдан бошлашни маъқул кўрдик.

НАСАБЛАРИ ВА ҲАЁТЛАРИНИНГ

ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧИ

Насаб илми олимлари ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг насаблари ҳақида қуйидаги силсилани келтирадилар:

У киши Усмон ибн Аффон ибн Абул Осс ибн Умайя ибн Абдушшамс ибн Абдуманоф ибн Қусой.

У кишининг оналари Арваа бинти Курайз ибн Робийъа ибн Ҳабиб ибн Абдушшамс ибн Абдуманоф ибн Қусой.

У кишининг оналарининг онаси Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг аммалари Байзаа бинти Абдулмуттолибдир.

Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг насаблари Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг насаблари билан ҳам ота тарафдан, ҳам она тарафдан бирлашади.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху машҳур «Фил ҳодисаси»дан олти йил кейин Тоиф шаҳрида таваллуд топганлар. Демак, у киши Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан олти ёш кичик бўладилар.

У кишининг оталари Макканинг энг бой тижоратчиларидан эди. Катта тижоратчининг ўғли Усмон ҳам катта тижоратчи бўлдилар.

Ибн Асокирнинг ривоят қилишича, Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўрта бўй, яъни, новча ҳам, пакана ҳам эмас, чиройли юзли, оппок, яноқлари қизғиш, юзида чечакдан қолган излар бор, серсоқол, икки елкаси кенг, болдирлари кичкина, билаклари узун, билаklarини жун қоплаган, жингалаксоч, бошининг тепасида сочи йўқ, олд тишлари энг гўзал одамлардан эди. Сочлари кулоқларидан пастга тушиб турарди. Уларни сарғиш ранг-ла хинолаб оларди. Тилло тиш қўйдирган эди.

Ибн Асокир Абдуллоҳ ибн Ҳазм ал-Мозанийдан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни кўрганман. Ҳеч

қачон ундан кўра чиройлироқ эркак ёки аёлни кўрганим йўқ».

Шу билан бирга, у киши ёшликларидан гўзал ахлоқлар, олий инсоний фазилатларга одатланиб бордилар. Ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу ўта ҳаёли ва ифбатли зот эдилар. Мазкур сифатлар билан бир қаторда, у киши жуда ҳам сахий эдилар, ўз қавмларига хайр-эҳсонни кўп қилар эдилар. Шундай қилиб, Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ёшлик даврларидаёқ ўз қавмлари Бани Умайя ичида катта обрўга эга бўлган эдилар.

ИСЛОМГА КЕЛИШЛАРИ

Тарихчиларнинг таъкидлашларича, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг пайғамбарликлари ҳақида биринчи бўлиб хоаларидан эшитганлар:

«Бир куни Усмон кўчадан уйига келса, холаси Саъда бинти Курайз ўтирган экан. У қавмнинг коҳинаси бўлиб, рамлга хат чизишни (фол очишни) ўрганган эди. Бу нарса юлдузларга қараб хабар айтишга ўхшаган иш эди. У аёл ўз сингисининг ўғли Усмоннинг кўркам, хушсурат, гўзал, оқсариқ, жингалаксоч бўлиб келаётганини кўриб, шеър айта бошлади:

Суюнчи. Кетма-кет табрик учта.

Сўнгра учта ва бошқа яна учта.

Яна бир бошқаси, ҳаммаси ўнта.

Ёмондан сақландинг, келди яхшилик сенга.

Никоҳландинг, валлоҳи сен афийфага – гулга.

Бикр эдинг, учрадинг бикрга, ўхшаган сенга.

Қадри улугнинг қизини топдинг.

Ажиб бир иш биносин қилдинг.

Зикри эл оғзига тушувчи бўлдинг.

Холасининг бу гапларидан ажабланган Усмон унга

қараб: «Хола, нималар демокдасиз?» деди. У бўлса, яна шеър айтишга тушди:

Усмон, Усмон, эй Усмон!

Сендадир гўзаллик, лисон.

Бу набийдир, у билан бурҳон.

Юборди уни ҳақ билан Дайён.

Келди унга танзийлу Фурқон.

Эргаиш унга, тутмас сени авсон.

Усмоннинг ажабланиши яна ҳам зиёда бўлди. Холасидан эшитган нарсалардан яна ҳам хайрати ошди. Унга қараб:

«Эй хола! Сиз бизнинг юртда ҳеч бўлмаган нарсани гапирмоқдасиз. Уни менга баён қилиб беринг», деди.

Холаси:

Муҳаммад ўғлидир Абдуллоҳнинг.

Элчидир ҳузуридан Аллоҳнинг.

Келтирди туширганини Аллоҳнинг.

У ила чақирадир Аллоҳга.

Унинг чирोगи чирогдир.

Унинг дини ютуқдир.

Унинг иши нажотдир,—

деди-да, ўрнидан туриб, ўз уйи томон равона бўлди.

Саъдаанинг сўзлари Усмоннинг қалбига ўрнашиб колди. У Абу Бакр билан тез-тез учрашиб турар эди. Унинг олдига борди. У ёлғиз ўтирган экан. Усмон бориб, унга яқин ўтирди. Абу Бакр Усмоннинг ўйга толганини кўриб, унга нима бўлганини сўради. У холаси Саъдаа бинти Курайздан эшитганларини айтиб берди. Шунда Абу Бакр унга қараб:

«Эй Усмон! Сен пишиқ-пухта одамсан. Ҳақни ботилдан ажратишинг осон. Қавмимиз ибодат қилаётган мана бу бутлар нима ўзи!? Унсиз, эшитмайдиган, кўрмайдиган, зарар ҳам, фойда ҳам бермайдиган тошлар эмасми!?» деди.

«Тўғри айтасан. Аллоҳга қасамки, худди шундоқ, эй Абу Бакр», деди Усмон.

«Ундок бўлса, холанг–Курайзнинг қизи сенга тўғри айтибди. Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Аллоҳнинг Расулидир. Аллоҳ уни Ўз пайғамбарлиги ила халойиққа юборди. Унинг олдига бориб, гапларига кулоқ осишни истайсанми?» деди у.

«Ҳа», деди Усмон».

Шундай қилиб, Усмон ибн Аффон розияллоху анху Абу Бакр розияллоху анхунинг тарғиботлари билан мусулмон бўлдилар. Бугина эмас, эркаклар ичидан биринчи бўлиб иймонга келган Абу Бакр розияллоху анху ўзлари мусулмон бўлган кунларининг ўзидаёқ жаннатнинг башоратига сазовор бўлган зотлардан беш кишининг Исломга келишига сабабчи бўлганларини ҳаммамиз яхши биламиз. Ана ўша беш кишининг ичида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳам бор эдилар.

«Ал-Истийъоб» китобида келтирилган ривоятга биноан, худди ўша куни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни динга чақирганлари келиб чиқади.

Амр ибн Усмон розияллоху анхудан қилинган ривоятда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху куйидагиларни айтадилар:

«Холам, Арваа бинти Абдулмуттолибни кўргани кирсам, Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам ҳам кириб қолдилар. Мен у зотга назар сола бошладим. Ўша кунлари у зотнинг ишларидан баъзи нарсалар зоҳир бўлган эди. У киши олдимга келиб:

«Эй Усмон, сенга нима бўлди?» дедилар.

«Сиздан, сизнинг ичимизда тутган ўрнингиздан ва сизга қарши айтилаётган гаплардан ажабланмоқдаман», дедим.

«Лаа илаҳа иллаллоҳ!» дедилар.

Шунда, Аллоҳнинг Ўзи билади, бутун вужудимни титроқ босди. Кейин у зот:

«Ва осмонда ризқингиз ҳамда сизга ваъда қилинаётган нарсалар (бор). Осмон у ернинг Роббиси ила қасамки, албатта, у (гап) мисоли сиз нутқ қилаётганингиздек ҳақиқатдир»ни ўқидилар. Сўнгра туриб, чиқдилар. Мен ҳам ортларидан чиқдим. Кейин мусулмон бўлдим».

Афтидан, ўша пайт йўлда Абу Бакр розияллоҳу анҳуга дуч келганлар ва у киши ҳам тарғиб қилиб, кейин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хузурларида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг мусулмон бўлганлари эълон қилинган бўлса керак.

Ўша пайтда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ёшлари ўттиз тўртда эди.

Ибн Исҳоқ раҳматуллоҳи алайҳининг таъкидлашларича, Абу Бакр, Али ва Зайд ибн Ҳорисадан кейин Исломга келган киши Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бўлганлар.

Албатта, бошқалар қатори ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам мусулмон бўлишлари билан кофирларнинг озорларига дучор бўлдилар. У кишини биринчилардан бўлиб, амакилари Ҳакам ибн Ос Исломдан қайтаришга ҳаракат қилди. У ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга: «Ота-боболаринг динидан юз ўгириб, янги пайдо бўлган динга кирасанми?!» деди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу унинг гапига кирмади. Шунда Ҳакам у кишини арқон билан боғлаб, қамаб қўйди ва:

«Ушбу динни тарк қилмагунингча арқонларни ечмайман», деди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бўлсалар:

«Аллоҳга қасамки, бу динни тарк қилмайман, ундан ажрамайман», деб туриб олдилар.

Охири амакилари ноумид бўлди.

ҲАЗРАТИ УСМОННИНГ УЙЛАНИШЛАРИ

Ўша пайтларда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг икки қизлари, яъни, Руқайя ва Умму Кулсумларни ўзининг икки ўғли, яъни, Утба ва Утайбаларга олиб берган Абу Лаҳаб Исломга зарар етказиш мақсадида ўғилларига амр қилиб, келинларини талоқ қилдирган эди. У кофирлар, Муҳаммадни қизлари билан овора қилиб қўйсақ, динига футур етади, деб ўйлаган эдилар. Утба ибн Абу Лаҳаб Руқайя розияллоҳу анҳони бирга яшамай туриб, талоқ қилган эди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан Руқайя розияллоҳу анҳони жуфти ҳалолликка сўрадилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам рози бўлдилар. Шундоқ қилиб, Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу кейинчалик ўзларига асосий сифат бўлиб қоладиган икки нурдан бирига ноил бўлдилар.

«Ал-Истийъоб», «Мухтасари тарихи Димашқ» ва бошқа китобларда зикр қилинишича, Усмон ва Руқайяларнинг оила қуришлари ҳамманинг хурсандчилигига ва таҳсинига сазовор бўлган. Ўша пайтнинг шоирлари бу ҳақда қуйидаги байтни айтган эканлар:

Энг яхши жуфтки, кўрмиш инсон.

Руқайя билан унинг хожаси Усмон.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг холалари Саъда бинти Курайз бу ҳақида қуйидаги шеърни ўқир эдилар:

Аллоҳ гапим ила Усмонни ҳидоятга бошлади.

Аллоҳнинг Ўзи уни ҳақ, тўғри йўлга бошлади.

Тўғри фикр-ла Муҳаммадга эргашиди.

Фикри ила содиқликдан тўсилмасди.

*Мабъусу билхақ унга ўз қизларини никоҳладилар.
Уфқдаги тўлин ой ва қуёш бирлашгандай
бўлдилар.*

Тўйдан кейин икковлари ҳамманинг хавасини келтирадиган даражада иноқлик билан яшай бошладилар. Кейинроқ Аллоҳ таоло уларга қўчқордек ўғил берди. Унга «Абдуллоҳ» деб исм қўйдилар. Ана шундан кейин Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу «Абу Абдуллоҳ» деган куняга эга бўлдилар. Бола олти ёшга етганида кўзини хўроз чўқиб олди. Яра шишиб, маддалаб кетди. Шундан сўнг бола вафот этди.

ҲАБАШИСТОН ҲИЖРАТИ

Ўша пайтда оз сонли, заифҳол мусулмонларга нисбатан кофирларнинг тазйиқлари ва озорлари соат сайин шиддатлашиб борар эди. Мусулмонлар бунга қарши бирор чора кўришдан ожиз эдилар. Уларнинг қиладиган бирдан-бир ишлари бу ҳақда ўз йўлбошчилари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга шикоят қилиш эди. Мусулмонлар бирин-кетин келиб, у зот соллаллоҳу алайҳи васалламга кофирларнинг озорлари ҳаддан ошиб, ер юзи ўзлари учун тор кўриниб кетаётганлиги ҳақида арз қила бошладилар.

Мазкур арзчиларга Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ва у кишининг жуфти ҳалоллари Руқайя розияллоҳу анҳо ҳам қўшилдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам уларга Ҳабашистон ери томон ҳижрат қилишни маслаҳат бердилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг оиласи ҳам дину диёнат учун она юртни тарк этиб, ҳижратга чиқди.

Ҳамма муҳожирлар Аллоҳдан ёрдам сўраган ҳолларида йўлга тушдилар. Худди азиз Маккадан узоқлашгиси келмагандек, карвондаги туялар ҳам эриниб

одимлар эди. Карвон равон юра бошлагач сарбоннинг паст овоздаги хиргойиси бошланди:

Ёру дўсту ватан фироғи душвордир.

Лек иймонга қалбларимиз фидодир.

Жонимизу боримиз ҳам анга фидодир.

Умидимиз Ўзидан, бу қабули Худодир.

Ўн ададли мусулмон муҳожирларнинг биринчи гуруҳини Ҳабашистон очик юз билан кутиб олди ва улар бу ерда тинчлик-омонликда истиқомат қила бошладилар. Сўнг аста-секин бошқа муҳожир гуруҳлар ҳам етиб келишди. Эски муҳожирлар уларни ўраб олиб сўроққа тутишга, суҳбатлар қуришга тушдилар. Ана шундоқ суҳбатлардан бирида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга фахрланса арзийдиган хабар келди. Сарвари олам соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Усмон ўз аҳли билан ҳижрат қилган аввалги шахсдир», деб марҳамат қилибдилар.

Бунга қуйидаги ривоятда келтирилган ҳодиса сабаб бўлган экан.

Байҳақий Қатода розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Албатта, Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Аллоҳ таолога ўз аҳли билан ҳижрат қилган аввалги шахсдир. Назр ибн Анасдан эшитдим. У Абу Ҳамзадан, яъни, Анасдан қуйидагиларни эшитган экан:

«Усмон ибн Аффон Ҳабашистон ерига чиқди. У билан унинг аёли Руқайя розияллоҳу анҳо, яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кизлари ҳам бирга эди. Уларнинг хабари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга келмай қолди. Қурайшдан бир аёл келди. У:

«Эй Муҳаммад, куёвингни кўрдим. У билан аёли ҳам бор экан», деди.

«Уларни қай ҳолда кўрдинг?» дедилар у зот.

«Аёлини анави кичкина жониворлардан бир эшакка миндириб олиб, ўзи ҳайдаб кетаётганини кўрдим», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ ёрлари бўлсин. Усмон Лут алайҳиссаломдан кейин ўз аҳли билан ҳижрат қилган аввалги шахсдир», дедилар».

Маккадан келган муҳожирларнинг бир гуруҳи Ҳамза ибн Абдулмуттолиб ва Умар ибн Хаттобнинг Исломга кирганлари, Аллоҳ таоло улар билан Исломни азиз қилгани ҳақида хабар келтирдилар. Буни баъзи бир муҳожирлар ҳолат яхши бўлиб қолибди, энди қайтиб борсак бўлаверар экан, деб тушундилар. Ана шулар жумласида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам бор эдилар. У киши ҳам ўз аҳллари билан она юртларига қайтдилар.

Аммо Маккага яқинлашганларида ўзларига дуч келган йўловчилардан мусулмонларга бўлган адоват яна ҳам шиддатлашганлигини эшитдилар. Муҳожирлар тўхтаб, маслаҳатлашдилар. Ҳабашистонга қайтсалармикан, Маккага кирсинлармикан? Ниҳоят, ўзлари яқинлашиб қолган она шаҳарга киришга қарор қилдилар. Улар яшириниб, ҳеч кимга билдирмай, аста-аста ўз яқинлариникига кирдилар. Аммо кофирлар бундан хабар топгач, мусулмонларни аввалгидан ҳам қаттиқроқ азоб-уқубатга дучор қила бошладилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу учун ўз қариндошларидан етган озорлар ҳаммасидан ошиб тушди. Ана шунда мусулмонлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бориб, яна ҳижратга изн сўрадилар. У зот уларга Ҳабашистонга ҳижрат қилишга изн бердилар. Шунда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу у зотга қараб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Ҳабашистонга аввал ҳам ҳижрат қилгандик. Мана, яна ҳижрат қилмоқдамиз. Сиз бўлсангиз биз билан эмассиз?» деди.

«Сизлар Аллоҳга ва менга ҳижрат қилувчиларсиз ва сизларга икки ҳижратнинг ҳаммаси (савоби) бўлур»,

дедилар.

«Ана шу бизга етади, эй Аллохнинг Расули», деди Усмон ибн Аффон розияллоху анху.

Бу сафарги ҳижратда ҳам Усмон ибн Аффон розияллоху анху билан бирга у кишининг сабрли ва вафоли жуфти ҳалоллари Руқайя розияллоху анҳо бор эдилар.

Улар бошқа муҳожирлар билан бирга Ҳабашистонда муҳожирлик ҳаётининг аччиқ-чучугини татиб, бир муддат яшаганларидан сўнг Макка томондан кўнгилни тинчлантирувчи хабарлар кела бошлади. Жумладан, Макка аҳлидан кўпчилиги Исломни қабул қилибди, деган гаплар ҳам бор эди. Бу хабарлар она юрт соғинчи ила нафас олаётган муҳожирларнинг синиқ қалбларига катта қувонч солди. Баъзилар яна қайтишга отландилар. Уларнинг бошида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бор эдилар.

Улар Маккага қайтиб борганларида яна ўзлари истаган ҳолатни топа олмадилар. Маълум муддат ўтгандан кейин Мадинага ҳижрат қилишга изн бўлди. Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг оиласи яна биринчилар қатори ҳижратга отланди. Уларни ансорий мусулмонлар меҳр-муҳаббат билан кутиб олдилар ва барча яхши шароитларни муҳайё қилиб бердилар.

МАДИНАДА

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ҳам ҳижрат қилиб келганларидан сўнг Мадинада Ислом жамияти курилиб, мусулмонлар у зотнинг раҳбарликларида Аллоҳ таолонинг ҳукмларини адо этиб яшай бошладилар. Эр-хотин жуда ҳам аҳл-иноқ яшар ва Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам улардан ҳар доим хабар олиб турар эдилар.

Ибн Асокир Усома ибн Зайддан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мени Усмоннинг уйига ичида гўшти бор лаган ила юбордилар. Кирсам, Руқайя розияллоҳу анҳо ўтирган эканлар. Мен бир Руқайянинг юзига, бир Усмоннинг юзига қарай бошладим. Қайтиб борганимда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мендан:

«Икковларининг олдиларига кирдингми?» деб сўрадилар.

«Ҳа», дедим.

«Иккисидан кўра гўзалроқ эр-хотинни кўрганмисан?» дедилар.

«Йўқ, эй Аллоҳнинг Расули», дедим».

Иккинчи ҳижрий сананинг Рамазон ойида Бадр урушига Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан сафарбарлик эълон қилинди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу урушга чиқишга биринчилардан бўлиб тайёргарлик кўра бошладилар. Аммо у кишига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан алоҳида истисно тариқасидаги амр келди. Бу фармонга биноан, Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу урушга бормай, баданига тошма тошиб, хасталик тўшагига боғланиб қолган умр йўлдошлари Руқайя розияллоҳу анҳога қарашлари лозим эди. Итоаткор инсон ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бу амрни ҳам сидқидилдан бажаришга киришдилар.

Аммо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни Бадр уруши иштирокчилари рўйхатига қўшдилар ва ўлжаларни тақсимлаш пайтида у кишига ҳам улуш ажратдилар.

Руқайя розияллоҳу анҳо ўша хасталикларида ўринларидан турмай, бандаликни бажо келтирдилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўзлари учун нур бўлган маҳбуба умр йўлдошларидан ажраб қолдилар. Бу

ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу учун ғоят оғир кечди. У кишининг маҳзунликларининг чеки йўқ эди. Ёру дўстлари эса, Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга ўз ҳамдардликларини изҳор қилиб, у кишининг кўнгилларини кўтаришга уринар эдилар.

Бир куни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг олдиларига Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу келиб, бир муддат гаплашиб ўтирдилар. Ўша пайтларда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг қизлари Ҳафсанинги эри вафот этиб, бева қолган эди. Умар розияллоҳу анҳу ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг маҳзунликларини кўтариш мақсадида:

«Агар истасанг, Ҳафсани сенга никоҳлаб берай», дедилар.

Аммо Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ҳали дардлари аригани йўқ эди. У кишининг кўнгилларига қил ҳам сиғмас эди. Шундоқ бўлса ҳам, қадрдон дўстларининг кўнгиллари учун:

«Бир ўйлаб кўраман», деб қўйдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу анча кутдилар. Аммо Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан уйланиш ҳақида бир гап чиқмади. Бир куни учрашиб қолганларида эса, «Ҳозирги кунларда уйланишга ҳеч рағбатим йўқ», дедилар. Умар розияллоҳу анҳу бир гап демасалар ҳам, кўнгиллари бир оз ранжиди. Албатта, ўз қизларининг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудек кишига жуфт бўлиши у киши учун ҳам шараф эди. Аммо начора, Умар розияллоҳу анҳу Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг олдиларига бориб, ўз қизлари Ҳафсани у кишига ҳам арз қилдилар. Аммо Абу Бакрдан чурқ этган садо чиқмади. Умар розияллоҳу анҳунинг бўларлари бўлди. У киши ўзларини қўйгани жой топа олмай қолдилар. Нима қилиш керак? Қаяққа бош уриш керак? Албатта, одатдагидек бундоқ вақтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга

муурожаат қилинади-да! Умар розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларига бориб, бўлган ҳодисани айтиб, Усмон ва Абу Бакр розияллоху анхулардан шикоят қилгандек бўлдилар.

Шунда Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам у кишига:

«Ҳафсага Усмондан яхши шахс уйланажак, Усмон Ҳафсадан яхши шахсга уйланажак», дедилар.

«Усудул Ғоба», «Мухтасари тарихи Димашқ» ва бошқа китоб соҳиблари улкан саҳобий Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Усмон ўз аёли, Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг қизлари Руқайя вафот этганида йиғлади. Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам:

«Сени нима йиғлатмоқда, эй Усмон», дедилар.

«Сиздан қудачилик алоқам узилиб қолганига йиғламоқдаман», деди Усмон.

«Мана, Жаброил алайҳиссалом менга Аллоҳ азза ва жалланинг (Руқайянинг) синглисини никоҳлашим ҳақидаги амрини етказмоқда», дедилар у зот.

Бошқа бир ривоятда:

«Сенга унинг синглисини—Умму Кулсумни унинг маҳрига ўхшаш маҳр ва муомаласига ўхшаш муомала шарти ила никоҳлаб беришим ҳақидаги», дейилган экан.

Ибн Асокир Оиша розияллоху анҳодан келтирган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам ўз қизлари Умму Кулсумни турмушга чиқарганларида Умму Айманга: «Қизим Умму Кулсумни тайёрла, уни Усмонникига тушириб олиб бор. Унинг олдида дуф чалиб бор», дедилар.

У айтилганларни бажо келтирди. Уч кундан кейин Набий соллаллоху алайҳи васаллам келиб:

«Қизим, хожангни қандоқ кўрдинг?» дедилар.

«Яхши хожа», деди у.

«У бобонг Иброҳим ва отанг Муҳаммад алайҳиссаломга жуда ҳам ўхшашдир», дедилар у зот».

Ушбу ривоятларнинг барчаси ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг мартабалари қанчалар юқори эканлигини кўрсатади.

УХУДДА

Бадрадаги мағлубият ўчини олиш учун Макка кофирлари катта куч тўплаб, мусулмонлар устига бостириб келдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бошчилигидаги мусулмонлар душман йўлини тўсиб чиқдилар. Уҳудда икки тараф тўқнашди.

Пайғамбар алайҳиссалом жанг бошланишидан олдин мусулмонларга: «Агар сабр қилсангиз, нусрат сизлар билан», деб айтдилар. Бу Аллоҳ таолонинг Ўз Пайғамбари тилидан берган ваъдаси эди. Уҳуд жанги бошлангач, аввалига мушриклар ичида қатл этилганлар кўпайиб кетиб, улар саросимага тушиб, орқа-олдиларига қарамай тумтарақай қоча бошладилар. Ҳар ким ўзи билан ўзи бўлиб қолган эди. Ҳатто байроқлари ҳам қўлдан тушди. Бир аёл шахд билан келиб, байроқни кўтармагунча, ҳеч ким унга қарамади.

Камончилар мушриклардан қолган ўлжаларни кўриб, Пайғамбар алайҳиссаломнинг: «Жойингизни асло тарк этманг!» деган амрларини ҳам унутдилар. Баъзилар:

«Мушриклар енгилиб бўлди. Бу ерда нима қилиб турибмиз?! Келинглар, биз ҳам жанг майдонига кириб, бошқалар қатори ўлжадан олайлик», дедилар.

Камончиларнинг амири Абдуллоҳ ибн Жубайр бошлиқ ўнтача нафари эса:

«Расулуллоҳ алайҳиссалому вассаломнинг амрига хилоф қилманглар!» деб қайтардилар. Аммо ўлжа жилва қиларди уларга.

Ниҳоят Аллоҳ уларга ўзлари суйган нарсани, яъни ғалаба ва нусратни кўрсатганидан сўнг исён қилдилар. Жойларини тарк этиб, ўлжа йиғишга киришиб кетдилар. Шу пайт Холид ибн Валид бошлиқ отлик мушриклар улар ташлаб кетган жойдан бостириб кирдилар ва мусулмонлар куршовда қолдилар.

Сўнг улар ҳеч кимга, ҳатто Пайғамбар алайҳиссаломга ҳам қарамай, қоча бошладилар. Бу пайтда Пайғамбар алайҳиссалом: «Аллоҳнинг бандалари мен томонга, Аллоҳнинг бандалари, мен томонга!!! Мен Аллоҳнинг Расулиман!!! Ким қайта ҳужум қилса, унга жаннат бор!!!» деб кичқирар эдилар.

Ана шу қочганлар ичида Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам бор эдилар. Ҳа, ўша куни мусулмонлар бошига тўсатдан келган мағлубият билан бирга «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам қатл қилинибдилар» деган миш-миш ҳам тарқаган эди. Улар даҳшат ва ҳайрат ичида қочишни бошлаган эдилар. Қочганда ҳам, ёппасига қочишга тушган эдилар. Фақат санокли кишиларгина Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тирик эканликларини кўриб, собит турар эдилар. Ана ўша собит турганларнинг ишини Аллоҳ таолонинг Ўзи ўнглади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаёт эканликлари ҳақидаги хабар қочаётган мусулмонлар орасида яшин тезлигида тарқалди-ю, ҳамма ўзини ўнглаб олди. Аллоҳ таолонинг инояти ила мусулмонлар муҳаққақ мағлубиятдан қутулиб қолдилар. Аллоҳ таоло урушда қочган мусулмонларни шу ернинг ўзидаёқ афв этди. Уларни бирорта одам айбламади ҳам. Аллоҳ таоло бу ҳақда Оли Имрон сурасидаги қуйидаги оятларни нозил этди:

«Батаҳқиқ, Аллоҳ ваъдасининг устидан чиқди. Сиз Унинг изни билан уларни қира бошладингиз. Токи заифлашиб, амр ҳақида ихтилоф қилиб ва сиз суйган

нарсани кўрсатганидан сўнг, исён қилгунингизча. Орангизда дунёни хоҳлайдиган кимсалар бор ва орангизда охиратни хоҳлайдиган кимсалар бор. Сўнгра сизларни имтиҳон қилиш учун улардан бурди. Батаҳқиқ, сизни афв этди. Аллоҳ мўминларга фазл эгаси бўлган Зотдир.

Пайғамбар ортингиздан чақириб турса ҳам, ҳеч кимга қарамай тирқираб қочганингизни эсланг. Ўтган нарсага ва етган мусибатга хафа бўлмаслигингиз учун, сизга ғам устига ғам берди. Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардор Зотдир.

Сўнгра, ғамдан кейин сиздан бир тоифангизни қамраб олган мудроқни омонлик қилиб туширди. Бошқа тоифа эса, ўзи билан овора бўлиб, Аллоҳ ҳақида ноҳақ, жоҳилият гумонини қилиб: «Бизнинг қўлимизда нима иш бор эди», дейишди. Сен: «Ишнинг барчаси Аллохдандир», деб айт! Сенга ошкор қилмаган нарсаларини ичларида махфий тутарлар. Улар: «Агар қўлимизда бир иш бўлганида, бу ерда қатл қилинмас эдик», дерлар. Сен: «Агар уйларингизда бўлсангиз ҳам, қатл бўлиш тақдирида ёзилганлар ўз ўлим жойларига чиқар эдилар. Бу, Аллоҳ кўксингиздаги нарсани синаши ва қалбингиздагини яхшилаб поклаши учундир. Аллоҳ кўксингиздаги нарсани билувчи Зотдир», деб айт.

Икки тўп тўқнашган куни сизлардан юз ўгириб қочганларни баъзи қилган ишлари туфайли шайтон йўлдан урди, холос. Батаҳқиқ, Аллоҳ уларни афв қилди. Албатта, Аллоҳ мағфиратли ва раҳмли Зотдир».

Шундай қилиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳам Уҳуд урушида ҳамма билан қочиб, ҳамма билан бирга афв этилдилар.

У киши бошқа барча урушларда фаол қатнашдилар.

Кези келганда, бир ҳақиқатни айтиб ўтиш лозим.

Аллоҳ таоло ҳар бандага ҳар хил қобилият, ҳар хил хусусият, ҳар хил имконият беради. Шу билан бирга, Аллоҳ таоло бандадан имкониятидан ташқари нарсани талаб ҳам қилмайди. Исломнинг энг улкан фазилатларидан бири у ҳар бир кишига ўз қобилиятини жойида ишлатишга имкон яратиб беришидадир. Ислом жамияти ўз аъзоларининг ҳар бирига ўзининг энг яхши хислатларини ўзи учун ҳам, жамият фойдаси учун ҳам намоён қилишнинг ажойиб услубларини йўлга қўяди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг сийратларига ва шахсий хислатларига синчиклаб назар солсак, у кишида чапдастлик, душман устига от солдириб бориб, қиличбозлик қилиб, катта тўпнинг орасини ёриб чиқиб кетиш қобилиятидан кўра бошқа қобилиятлар ривож топганлигини кўрамиз ва ана шу қобилият ва имкониятлар Ислом уммати учун бошқалар келтира олмаган фойдаларни келтирганининг ҳам гувоҳи бўлаемиз.

САХОВАТ

Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуга Аллоҳ таоло томонидан берилган нодир сифатлардан бири чегарасиз саховат ва Аллоҳ таолонинг розилиги учун молиявий харажат қилишдан бир лаҳза ҳам бўшашмаслик сифати эди. Асл тижоратчи бўлган бу зотнинг мол-мулкига Аллоҳ таолонинг Ўзи барака бериб қўйган эди. Энг муҳими, Аллоҳ таоло сахийликни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ажралмас сифатларига айлантирган эди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху Исломга кирганларидан бошлаб, умрларининг охиригача ҳар жума куни Аллоҳ таолонинг розилиги учун бир дона қулни озод қилар ва буни ўзларига вазифа қилиб олган эдилар. Агар озод қилгани қул топа олмасалар, кейин топиб, бўлса ҳам

озод этар эдилар.

Мадинаи Мунавварада сув тақчиллиги вужудга келиб, кишилар ичгани сув топа олмай қолдилар. Бу ҳолатдан бир яҳудий фойдаланиб қолмоқчи бўлди. Унинг Рума номли бир қудуғи бор эди. Ўша қудуқнинг сувини қиммат нархда сота бошлади. Бойроқлар унинг сувидан сотиб олиб, ичдилар, лекин кўпчилик сувсизлик машаққатини чека бошлади. Ана шу чоғда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бирор чора кўриш пайига тушдилар. Қолганини эса, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан эшитамиз.

«Усмон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким Рума қудуғини қовласа, унга жаннат бўлур, деганларида уни мен қовладим».

Бухорий, Термизий ва Насай ривоят қилишган.

Бошқа ривоятларда:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага келганларида у ерда Рума қудуғидан бошқа ширин сувли қудуқ йўқ эди. У зот: «Ким қудуқни сотиб олиб, ўз челагини мусулмонлар челаги билан бирга қилса, унга жаннатда яхшироқ қудуқ берилур», дедилар. Шунда мен уни ўзимнинг асл молимдан йигирма беш ёки ўттиз беш минг дирҳамга сотиб олдим» дейилган.

Аввал айтиб ўтилганидек, Рума бир яҳудий кишининг булоғи эди. Усмон розияллоҳу анҳу уни қудуқ қилиб қовлатдилар, қурилиш қилдилар ва мусулмонлар учун атаб, ўз челақларида улар билан бир қаторда сув олиб, ичиб юрдилар.

Шундай қилиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Аллоҳ таоло у кишига берган сахийлик хислатини ишга солиб, бутун бошли бир жамиятнинг муаммоларидан бирини ҳал этдилар. Албатта, бу ажойиб иш учун Аллоҳ таолонинг Расули соллаллоҳу алайҳи васалламдан жаннат

ваъдасини ҳам олдилар.

Одамларнинг Исломга кўплаб кириши, намозхонларнинг кўпайиши оқибатида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ҳижратларидан кейин қурган масжид тезда торлик қилиб қолди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз саҳобаларидан бирортасининг масжидга кўшни ерни сотиб олиб, унга кўшишини орзу қилиб қолдилар. Бу савобли ишни адо этишга ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан бошқа ҳеч ким топилмади. У киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг рағбатлари ҳақидаги хабарни эшитишлари билан ўша ерга етиб бордилар. Ер эгалари билан савдолашган эдилар, улар ниҳоятда юқори нарх кўйдилар. Шундоқ бўлса ҳам, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўша ерни сотиб олиб, масжидга кўшдилар. Ҳамма тарихчилар мазкур ерни йигирма беш минг дирҳамга сотиб олганларини тасдиқлайдилар.

ҲУДАЙБИЯДА

Олтинчи ҳижрий санада Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бир минг тўрт юз саҳобалари билан умра ниятида Маккаи Мукаррама томон йўл олдилар. Улар Асафонга етиб боришганида қурайшликлар урушга тайёргарлик кўраётганликлари ҳақида хабар келди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам йўлни буриб, Ҳудайбия номли ерга тушдилар.

Қурайш ўз элчи ва вакилларини юбориб, мусулмонлар қайтиб кетмасалар, уруш бўлишини маълум қилар ва мусулмонларга нисбатан ашаддий душманлик руҳида келиб, музокаралардан сўнг буларга хайрихоҳ сифатида қайтар эдилар.

Шундай бир вазиятда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам ўз элчиларини Қурайш томон юборишни

ирода қилдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам Хуррош ибн Умайя ал-Хузоъий розияллоҳу анҳуни чақирдилар ва унга Қурайшнинг олдига бориб, уруш учун эмас, Байтуллоҳни зиёрат қилгани келганликларини маълум қилишни топширдилар.

Хуррош ибн Умайя ал-Хузоъий розияллоҳу анҳу қарши тараф олдига етиб борар-бормас, унинг бирор оғиз сўзини эшитмай туриб, миниб борган туясини сўйиб ташладилар. Ўзини ҳам ўлдириш ҳаракатига тушиб турган эдилар, уни Ахбошлар кутқариб қолдилар. Хуррош ибн Умайя ал-Хузоъий розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига қайтиб, бўлган ҳодисани сўзлаб берди.

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни чақириб, ҳалиги хабарни Қурайш бошлиқларига етказишни топширмоқчи бўлдилар. Шунда у киши:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мен Қурайшдан кўрқаман. Маккада мени ҳимоя қиладиган ҳеч ким йўқ, Қурайшга бўлган адоватим, қаттиққўллим ҳаммага аён. Лекин менадан кўра, Усмон ибн Аффон борса, яхши бўларди», дедилар.

Пайғамбар алайҳиссалом ҳазрати Усмонни чақириб, Абу Суфён ва Қурайшнинг бошқа бошлиқларига эмас, уруш учун, балки Байтуллоҳни зиёрат қилиш учун келганликларини етказишни топширдилар.

Маккага кираверишда ҳазрати Усмонни Абон ибн Саъид кутиб олди ва у кишига ҳомий эканлигини эълон қилди. Ҳазрати Усмон бориб, Абу Суфён ва Қурайшнинг бошқа бошлиқларига Расулуллоҳ алайҳиссаломнинг гапларини етказдилар.

Шундан сўнг улар:

«Агар Байтуллоҳни тавоф қилмоқчи бўлсанг, қилиб ол», дейишди. Аммо у киши:

«Расулulloҳ тавоф қилмай туриб, мен тавоф қилмайман», дедилар.

Оқибатда қурайшликлар у кишини тутиб қолишди. Пайғамбар алайҳиссалом ва мусулмонларга «Усмон ўлдирилибди» деган гап етиб борди.

Шунда Расулulloҳ алайҳиссаломга: «Охири бу қавм билан тўқнашар эканмиз-да», дедилар ва саҳобаларни байъатга чақирдилар. Дарахт остида туриб, ҳамма қўлини Расули акрамнинг қўлларига қўйиб, ўлимга ҳам тайёр эканликлари ҳақида байъат қилдилар. Бу байъат «Ризвон», яъни, «Розилик байъати» номи ила машҳур бўлди. Чунки Аллоҳ таоло ўша дарахт остида Пайғамбарга ким байъат қилган бўлса, ҳаммасидан рози эканлигини эълон қилди.

Дунё тарихида машҳур бўлган ана ўша байъат давомида Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бир қўлларини иккинчи қўллари устига қўйиб туриб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу номларидан байъат қилдилар ва: «Бу Усмоннинг байъатидир», дедилар. Буни кўрган ва эшитган ҳар бир саҳобанинг ҳаваси келди ва ўзини Усмоннинг ўрнида кўришни орзу қилди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу мазкур хатарли сафардан эсон-омон қайтдилар. У кишидан кейин Қурайш янги элчи, яъни Сухайл ибн Амрни юборди ва иш сулҳ ила тамом бўлди.

ТАБУК УРУШИ

Мусулмонлар ишининг ривожланиб бориши Рум империясининг тинчини бузар эди. Румликлар мусулмонларни йўқ қилиб ташлаш ниятида эдилар.

Саккизинчи ҳижрий сананинг Жумадул-ула ойида улар мусулмонларнинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан юборилган уч мингга яқин аскар билан Мўъта урушида тўқнашдилар.

Улар Ислом ва мусулмонлар учун жиддий хавфга айланган эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга румликларнинг яна катта аскар тўплаётганлиги ҳақида хабар келди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларини Румга қарши урушга тайёргарлик кўришга буюрдилар.

Бу давр ниҳоятда қийин, ҳаво исиб, қурғоқчилик авжига чиққан пайт эди. Мевалар ғарқ пишган, одамлар сояда ўша мевалардан баҳраманд бўлиб дам олишни хоҳлайдиган вақт эди. Мана шу қаттиқ қийинчиликни эътиборга олиб, бу урушни «Усра» («Қийинчилик») уруши деб ҳам аташган.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одатда, бирор урушга чиқадиган бўлсалар, очиқ айтмас эдилар. Бошқа томонга бормоқчи эканликларини айтиб туриб, кейин мақсад қилинган тарафга юрар эдилар. Фақат Табук урушида бундай қилмадилар. Шундай машаққатли ва шиддатли бир пайтда душманнинг кўплиги сабабли одамлар ўзига яраша тайёргарлик кўрсинлар, деб Рум билан уруш қилиш ниятида эканликларини очиқ айтдилар. Сўнгра жиддийлик билан сафарга отландилар ва одамларга керакли нарсаларни олиб, шошилишга амр қилдилар. Бой кишиларни хайр-эҳсон этишга, улови йўқ кишиларга улов олиб беришга қизиқтирдилар.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бундай хайр-эҳсон қилувчиларнинг пешқадами бўлдилар. У киши ҳеч ким қилмаган катта миқдордаги хайр-эҳсонни қилдилар. У кишининг бу сахийликларини тақдирлаб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй бор Худоё, Усмондан рози бўлгин, мен ундан розиман», дедилар.

2838- وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ ط: جَاءَ عُثْمَانُ إِلَى النَّبِيِّ

ρ بِالْفِ دِينَارٍ فِي كُمَّهِ حِينَ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَيَنْتَرُهَا فِي حَجْرِهِ

فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ρ يُقَلِّبُهَا فِي حَجْرِهِ وَيَقُولُ: مَا ضَرَّ عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ

الْيَوْمِ مَرَّتَيْنِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2838. Абдурахмон ибн Самура розияллоху анху айтади:

«Усмон минг динорни енгига солиб келтириб, Набий соллаллоху алайҳи васаллам «Қийинчилик» (уруши) аскарини тайёрлаётганларида қўйниларига тўкди. Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг қўйниларидагини у ёқ-бу ёққа ағдариб туриб, икки марта:

«Бугундан кейин Усмонга нима қилса ҳам, зарар қилмайди», деганларини кўрдим».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ўша вақтнинг динори тўрт граммдан ортиқроқ соф олтин бўлишини ҳисобга оладиган бўлсак, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўша дафъа Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг қўйниларига тўрт килодан ортиқ соф олтинни тўкканлари маълум бўлади. Бундан бир минг тўрт юз йил илгари тўрт килограмм соф олтин қанчалик улкан миқдордаги мулк бўлганини энди бир тасаввур қилиб кўринг, ана шунда Усмон ибн Аффон розияллоху анху қилган молиявий харажатнинг аҳамиятини бир оз тушуниб етасиз. Бу тенги йўқ фидокорлик эди. Бу Аллоҳ таоло йўлидаги улкан хизмат эди. Бу ишни унча-мунча гап-сўз билан баҳолаб ҳам бўлмас эди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳам бу ишга одатдан ташқари юқори баҳо бердилар:

«Бугундан кейин Усмонга нима қилса ҳам зарар

қилмайди», дедилар.

Бу «Усмон ибн Аффон розияллоху анху умрининг охиригача етадиган ишни қилиб кўйди» дегани эди. Энди у киши бошқа хайр-эҳсон қилмаса ҳам бўлаверади, ҳатто нима ёмон иш қилса ҳам у кишига зарар етмайди, дегани эди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху энди ушбу ишлари билан ва унга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам берган олий баҳолари билан кифояланиб қолармиканлар?.. Йўқ, албатта! Бу билан кифояланиб қолиш Муҳаммад алайҳиссалом дорилфунунлари талабасига хос эмас. Агар шу иш билан кифояланиб қолганларида, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳазрати Усмон бўлиб, ўз номлари билан дунёни тўлдирмаган бўлардилар. Ислום умматининг учинчи халифаси бўла олмаган бўлардилар. Ҳа, у киши юқоридаги молиявий харажатлари ва Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг олий баҳоларию ваъдалари билан чегараланиб қолмадилар. Балки ўзларига хос иш тутдилар. Ана шу ишлари ва тутумларини муҳаддисларимиз бизга аниқ ва равшан ривоят қилиб қолдирдилар.

2839- وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ حَبَّابٍ ط شَهِدْتُ النَّبِيَّ ρ وَهُوَ

يُحُتُّ عَلَى جَيْشِ الْعُسْرَةِ فَقَامَ عُثْمَانُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَيَّ مِائَةٌ

بَعِيرٍ بِأَخْلَاسِهَا وَأَقْتَابِهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ حَضَّ عَلَى الْجَيْشِ فَقَامَ

عُثْمَانُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَيَّ مِائَتَا بَعِيرٍ بِأَخْلَاسِهَا وَأَقْتَابِهَا فِي

سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ حَضَّ عَلَى الْجَيْشِ فَقَامَ عُثْمَانُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَيَّ

ثَلَاثُمِائَةَ بَعِيرٍ بِأَخْلَاسِهَا وَأَقْتَابِهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَنَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ρ

يَنْزِلُ عَنِ الْمِنْبَرِ وَهُوَ يَقُولُ: مَا عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ هَذِهِ مَا
عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ هَذِهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2839. Абдуррахмон ибн Хаббоб розияллоху анху айтади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг «Қийинчилик» лашкарига тарғиб қилганларида хозир бўлдим. Ўшанда Усмон ўрнидан туриб:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Аллоҳнинг йўлида юзта туяни эгар-жабдуғи билан зиммамга оламан», деди.

Сўнгра у зот яна лашкарга тарғиб қилдилар. Бас, Усмон ўрнидан туриб:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Аллоҳнинг йўлида икки юзта туяни эгар-жабдуғи билан зиммамга оламан», деди.

Сўнгра у зот яна лашкарга тарғиб қилдилар. Бас, Усмон ўрнидан туриб:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Аллоҳнинг йўлида уч юзта туяни эгар-жабдуғи билан зиммамга оламан», деди.

Мен Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг минбардан тушаётғиб:

«Бундан кейин Усмон нима қилса ҳам, зарар бўлмас. Бундан кейин Усмон нима қилса ҳам, зарар бўлмас», деганларини кўрдим».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ўша пайтда туя араблар учун энг мўътабар мулк, асосий бойлик ҳисобланар эди. Туяси йўқ киши ҳеч нарсаси йўқ ҳисобланар эди. Агар бугунги куннинг истилоҳи билан айтадиган бўлсак, туя ўша даврнинг каттиқ валютаси эди. Кўп нарсалар туя билан баҳоланар эди. Баъзи нарсаларнинг миқдори ҳам туянинг баҳосига қараб бичилар эди.

Ана шундоқ нарсадан олти юзтасини эгар-жабдуғи

билан бирданига Аллоҳ таолонинг йўлида сафарга чиқадиганларга тутиш учун Усмон ибн Аффон розияллоху анху бўлиш керак эди. У киши қилган бу иш шу қадар улкан эдики, унинг улканлигини Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг минбардан тушаётиб:

«Бундан кейин Усмон нима қилса ҳам, зарар бўлмас. Бундан кейин Усмон нима қилса ҳам, зарар бўлмас» деганларидан билиб оламиз.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху ана шу улкан ишлари ва унга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам берган олий баҳолари билан кифояланиб қолдиларми? Йўқ, бу билан кифояланиб қолиш Муҳаммад алайҳиссалом дорилфунунлари талабасига хос эмас эди. Агар кифояланиб қолганларида, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳазрати Усмон бўлиб, ўз номлари билан дунёни тўлдирмас эдилар. Ислому умматининг учинчи халифаси бўла олмас эдилар. Ҳа, у киши бу билан чекланиб қолмай яна ўзларига хос – Усмончасига иш тутдилар. У киши: «Минг динор пул, олти юзта туяни эгаржабдуғи билан Аллоҳнинг йўлига атаб қўйдим, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан: **«Бундан кейин Усмон нима қилса ҳам, зарар бўлмас»**, деган ваъдани олдим, энди бемалол дам олаверсам ҳам бўлади», демадилар. Балки ўзлари ҳам урушга отланиб, оддий жангчи сифатида йўлга тушдилар.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам аскар тортиб, Табуккача бордилар. Ўша ерда Рум подшоси у зотнинг йўлга чиққанларини эшитиб, уруш қилишга юраги дов бермай, Димашқдан қайтиб кетганлиги ҳақида хабар келди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам Аллоҳ таолога ҳамд айтиб, ортга қайтдилар. Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг таъминоти ила тузилган лашкар бирор талафот кўрмай, хурсанд ҳолда ортга қайтди. Лекин ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўзлари

сарфлаган мол-мулкларидан бирортасини ҳам қайтариб олмадилар.

НАБАВИЙ БАШОРАТ

Шундай қилиб, Усмон ибн Аффон розияллоху анху бутун имкониятларини ишга солиб, ҳамиша Аллоҳ таолонинг розилигини топиш пайида яшадилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан ҳеч ҳам ажрамадилар. Сафардаю ҳазарда у зотнинг амрларига мушток бўлиб, сергак турдилар. Набий соллаллоху алайҳи васаллам бошлиқ Ислом жамиятининг кўзга кўринган арбоби бўлдилар.

Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг иймон, Ислом, дину диёнат, мусулмонлар оммаси учун қилган ишлари ниҳоятда кўп эди. У кишининг Аллоҳ таолонинг розилигини тилаб қилган ибодатлари, амаллари олий даражада эди. Бу ишларнинг ҳаммаси Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг олиймақом ваъдалари билан юқори баҳоланди. Бу маънодаги баъзи ҳадиси шарифларни ўрганиб ўтдик. Яна баъзиларини ўрганишимиз бор, иншааллоҳ.

Мазкур набавий ваъдаларни жамлаб келсак, улар икки башоратда яққол кўзга ташланади ва ўша ваъдаларнинг маъзи ҳам худди шу икки башоратда ўз аксини топади.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг саҳобаи киромларидан фақат ўн кишига очик-ойдин равишда жаннатнинг башоратини берганлар. Ана шу саодатманд зотлар рўйхатида Абу Бакр ва Умар розияллоху анҳумодан кейин, учинчи сирада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху турадилар.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Рафиқи Аълога интиқол қилишларидан олдин қуйидаги эълонни қилган эдилар:

«Эй одамлар!

Абу Бакр менга ҳеч қачон беодоблик қилмади. Унинг бу кадрили билинглар!

Эй одамлар!

Албатта, мен Умардан, Усмондан, Алидан, Толҳа ибн Убайдуллоҳдан, Зубайр ибн Аввомдан, Саъд ибн Абу Вакқосдан, Абдурраҳмон ибн Авфдан ва аввалги муҳожирлардан розиман. Бас, уларнинг бу кадрили билинглар», дедилар.

Шундоқ қилиб, Усмон ибн Аффон розияллоху анҳу яна бир катта бахтга эришдилар, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам рози бўлиб ўтган саодатманд кишилар рўйхатининг аввалги қисмидан ўрин олдилар.

БИРИНЧИ ХАЛИФА ДАВРИДА

Пайғамбар алайҳиссалом Рафиқи Аълога интиқол қилганларидан сўнғ ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу халифа бўлганларида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг Ислоом жамиятида тутган ўринлари яна ҳам салмоқли бўлди. У киши халифанинг икки вазиридан бирига айландилар, десак муболаға бўлмайди. Биринчи халифага Усмон ибн Аффон розияллоху анҳу Умар розияллоху анҳу билан бирга доимо мадад бўлиб турдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу тузган шуро мажлисининг бирорта мажлиси ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг иштирокисиз ўтмас эди. У киши муртадларга қарши олиб борилган курашни бошқаришда жамият бошлиғига яқиндан ёрдам бердилар. Яна бошқа ҳар бир муҳим ишда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг муносиб ҳиссаси бўлиши турган гап эди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анҳу ўз тижоратлари ила жамият ишига катта ҳисса қўшар эдилар. У киши

бозорни синчковлик билан кузатиб борар, қайси нарсанинг нархи ортиб, харидори кўпайганлиги, тожирлар ундан мўмай даромад топиш пайига тушиб қолганларини пайқаб қолсалар, ўша молни кўплаб олдириб келиб, бозорни сероб килиб, нархни тушириб юборар эдилар. У кишининг халқ оммасига кўрсатган бундоқ ҳимматлари учун Аллоҳ таоло молу мулкларига барака берар эди. Кези келганда бундан бошқача ҳам иш тутар эдилар.

Буюк саҳобий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анху айтадилар:

«Абу Бакрнинг вақтида одамлар қаҳатчиликка учрадилар. Халифа уларга:

«Иншааллоҳ, эртага кечкурунгина Аллоҳнинг кушойиши келиб қолар», деди.

Эртасига тонг чоғи Усмоннинг карвони етиб келди.

Тожирлар дарҳол унинг олдига етиб келдилар. У ридосининг пешларини елкасига ташлаб олган ҳолда чикди. Тожирлар карвонда келган молни улгуржи савдо килиб, уларга сотишини сўрашди.

«Қанча фойда берасизлар?» деди Усмон.

«Ўнтага ўн иккита», дедилар.

«Бундан кўп берадиган бор», деди Усмон.

«Ўнтага ўн бешта», дедилар.

«Бундан кўп берадиган бор», деди Усмон.

«Сенга бундан кўп берадиган ким эди? Мадинанинг тожирлари биз бўлсак!» дедилар.

«У Аллоҳдир. У Зот менга ҳар дирҳамга ўн баробар зиёда беришни ваъда қилди. Сизлар ундан кўп бера оласизларми?» деди.

Тожирлар қайтиб кетдилар. У эса:

«Эй бор Худоё! Буларнинг ҳаммасини Мадинанинг камбағалларига эҳсон қилдим. Нарх ҳам йўқ. Ҳисоб ҳам йўқ!» деб нидо қилди».

Усмон ибн Аффон розияллоху анху ана шундоқ нодир

хислатлар соҳиби бўлган бир зот эдилар. У киши фақирларга амирларнинг таомини берсалар ҳам, ўзлари зайтун ёғини сиркага аралаштариб, қуруқ нон билан еб ўтирар эдилар.

ИККИНЧИ ХАЛИФА ДАВРИДА

Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг халифалик даврларида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг масъулиятлари яна ҳам ортди. Ўша даврда олиб борилган барча оламшумул ишларда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифанинг бош маслаҳатчиларидан бири бўлдилар. Ислоҳ жамиятида содир бўладиган бирор иш у кишининг иштирокисиз бўлмас эди.

Шунинг учун ҳам Умар розияллоху анху ўзларининг бу дунёни тарқ этишларига кўзлари етганда ўринларига халифа бўлиши кўзда тутилган номзодлар қаторининг энг бош қисмига Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг исмларини қўйдилар.

Бу ҳақда Имом Бухорий узун бир ривоят келтирган. Биз шарҳ қилаётган «Ат-Тож ул-Жомеъ» китобида ушбу ривоят Умар розияллоху анху ҳақидаги бўлимда келтирилган. Аммо биз уни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳақидаги бобда келтиришни маъқул кўрдик.

وصية عمر والبيعة لعثمان

УМАРНИНГ ВАСИЯТИ ВА УСМОНГА БАЙЪАТ

2840- عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ τ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ τ قَبْلَ أَنْ

يُصَابَ بِأَيَّامٍ بِالْمَدِينَةِ وَقَفَ عَلَى حُدَيْفَةَ وَعُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ قَالَ:
كَيْفَ فَعَلْتُمَا أَخْفَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَلْتُمَا الْأَرْضَ مَا لَا تُطِيقُ؟ قَالَ:
حَمَلْنَاهَا أَمْرًا هِيَ لَهُ مُطِيقَةٌ مَا فِيهَا كَبِيرٌ فَضَلَّ قَالَ: انظُرَا أَنْ تَكُونَا
حَمَلْتُمَا الْأَرْضَ مَا لَا تُطِيقُ قَالَا: لَا فَقَالَ عُمَرُ: لِإِنْ سَلَّمَنِي اللَّهُ
لَأَدْعَنَّ أَرَامِلَ أَهْلِ الْعِرَاقِ لَا يَخْتَجِنَ إِلَى رَجُلٍ بَعْدِي أَبَدًا قَالَ فَمَا
أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا رَابِعَةٌ حَتَّى أُصِيبَ مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا ابْنُ عَبَّاسٍ غَدَاةً
أُصِيبَ وَكَانَ إِذَا مَرَّ بَيْنَ الصَّفَيْنِ قَالَ اسْتَوُوا حَتَّى إِذَا لَمْ يَرَ فِيهِنَّ
خَدَلًا تَقَدَّمَ فَكَبَّرَ وَرَبَّمَا قَرَأَ سُورَةَ يُوسُفَ أَوْ النَّحْلَ أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ فِي
الرُّكْعَةِ الْأُولَى حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ كَبَّرَ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ:
قَتَلَنِي أَوْ أَكَلَنِي الْكَلْبُ حِينَ طَعَنَهُ فَطَارَ الْعِلْجُ بِسِكِّينِ ذَاتِ طَرْفَيْنِ
لَا يَمُرُّ عَلَى أَحَدٍ يَمِينًا وَلَا شِمَالًا إِلَّا طَعَنَهُ حَتَّى طَعَنَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا
مَاتَ مِنْهُمْ سَبْعَةٌ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ طَرَحَ عَلَيْهِ
بُرْنَسًا فَلَمَّا ظَنَّ الْعِلْجُ أَنَّهُ مَأْخُودٌ حَرَّ نَفْسَهُ وَتَنَاوَلَ عُمَرُ يَدَ عَبْدِ
الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَدَّمَهُ لِلصَّلَاةِ فَمَنْ يَلِي عُمَرَ فَقَدْ رَأَى الَّذِي أَرَى
وَأَمَّا نَوَاحِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّهُمْ لَا يَذُرُونَ غَيْرَ أَنَّهُمْ قَدْ فَقَدُوا صَوْتِ
عُمَرَ وَهُمْ يَقُولُونَ سُبْحَانَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ فَصَلَّى بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ
صَلَاةً خَفِيفَةً فَلَمَّا انصَرَفُوا قَالَ عُمَرُ: يَا ابْنَ عَبَّاسِ انظُرْ مَنْ قَتَلَنِي

فَجَالَ سَاعَةً ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ: غُلَامُ الْمُغِيرَةِ قَالَ: الصَّنْعُ قَالَ: نَعَمْ قَالَ:
قَاتَلَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَمَرْتُ بِهِ مَعْرُوفًا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يُجْعَلْ مِيتِي بِيَدِ
رَجُلٍ يَدْعِي الْإِسْلَامَ فَدَكُنْتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ تُحِبَّانِ أَنْ تَكْثُرَ الْعُلُوجُ
بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ الْعَبَّاسُ أَكْثَرَهُمْ رَقِيْقًا فَقَالَ: إِنْ شِئْتَ قَتَلْنَاهُمْ قَالَ:
كَذَبْتَ بَعْدَ مَا تَكَلَّمُوا بِلِسَانِكُمْ وَصَلَّوْا قِبَلْتِكُمْ وَحَجُّوْا حَجَّكُمْ
فَاخْتَمِلْ عُمُرُ ٢ إِلَى بَيْتِهِ فَاَنْطَلَقْنَا مَعَهُ وَكَانَ النَّاسُ لَمْ نُصِبْهُمْ مُصِيبَةً
قَبْلَ هَذِهِ فَقَائِلٌ يَقُولُ لَا بَأْسَ وَقَائِلٌ يَقُولُ أَخَافُ عَلَيْهِ فَأَتِي بِنَبِيذٍ
فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جَوْفِهِ ثُمَّ أَتَى بِلَبَنٍ فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جَوْفِهِ فَعَلِمُوا أَنَّهُ
مَيْتٌ فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ وَجَاءَ النَّاسُ فَجَعَلُوا يُنُونُ عَلَيْهِ وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌّ
فَقَالَ: أَبَشِّرْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِبُشْرَى اللَّهِ لَكَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ
p وَقَدِمَ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ ثُمَّ وَلِيْتَ فَعَدَلْتَ ثُمَّ شَهَادَةٌ قَالَ:
وَدِدْتُ أَنَّ ذَلِكَ كَفَافٌ لِي عَلَيَّ وَلَا لِي فَلَمَّا أَذْبَرَ إِذَا إِزَارُهُ يَمَسُّ
الْأَرْضَ قَالَ: رُدُّوْا عَلَيَّ الْعُلَامَ فَجَاءَ فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي ازْفَعْ ثَوْبَكَ
فَإِنَّهُ أَبْقَى لِثَوْبِكَ وَأَتَقَى لِرَبِّكَ ثُمَّ قَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بِنِ عُمَرَ انظُرْ مَا
عَلَيَّ مِنَ الدِّينِ فَحَسْبُوهُ فَوَجَدُوهُ سِتَّةً وَثَمَانِينَ أَلْفًا أَوْ حَوْهَ قَالَ: إِنْ
وَفِي لَهُ مَالٌ آلِ عُمَرَ فَأَدَّهِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَإِلَّا فَسَلْ فِي بَنِي عَدِيٍّ بِنِ
كَعْبٍ فَإِنْ لَمْ تَفِ أَمْوَالَهُمْ فَسَلْ فِي قُرَيْشٍ وَلَا تَعُدَّهُمْ إِلَى غَيْرِهِمْ فَأَدَّ

عَنِّي هَذَا الْمَالَ انْطَلِقْ إِلَى عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ فَقُلْ يَقْرَأُ عَلَيْكَ عُمَرُ
السَّلَامَ وَلَا تَقُلْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنِّي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا وَقُلْ
يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يُدْفَنَ مَعَ صَاحِبِيهِ فَذَهَبَ فَسَلَّمَ
وَاسْتَأْذَنَ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهَا فَوَجَدَهَا تَبْكِي فَقَالَ لَهَا مَا قَالَ عُمَرُ
فَقَالَتْ: كُنْتُ أُرِيدُهُ لِنَفْسِي وَالْأَوْثَرَنَ بِهِ الْيَوْمَ عَلَى نَفْسِي فَلَمَّا أَقْبَلَ
قِيلَ هَذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَدْ جَاءَ قَالَ عُمَرُ: ارْفَعُونِي فَأَسْنَدَهُ رَجُلٌ
إِلَيْهِ فَقَالَ لِابْنِ عُمَرَ: مَا لَدَيْكَ قَالَ: الَّذِي تُحِبُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ
أَذِنْتَ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مَا كَانَ مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ ذَلِكَ فَإِذَا أَنَا
فَضَيْتُ فَاحْمِلُونِي ثُمَّ سَلَّمَ فَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَإِنْ أَذِنْتَ
لِي فَأَدْخِلُونِي وَإِنْ رَدَدْتَنِي رُدُّونِي إِلَى مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ وَجَاءَتْ أُمُّ
الْمُؤْمِنِينَ حَفْصَةُ وَالنِّسَاءُ تَسِيرُ مَعَهَا فَلَمَّا رَأَيْنَاهَا قُمْنَا فَوَجَّحْتُ عَلَيْهِ
فَمَكَّثْتُ عِنْدَهُ سَاعَةً وَاسْتَأْذَنَ الرَّجَالُ فَوَجَّحْتُ دَاخِلًا فَسَمِعْنَا بُكَاءَهَا
مِنَ الدَّاخِلِ فَقَالُوا: أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اسْتَخْلِفْ قَالَ: مَا أَجِدُ
أَحَدًا أَحَقَّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْ هَؤُلَاءِ النَّفَرِ أَوْ الرَّهْطِ الَّذِينَ تُؤَوِّي رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ وَهُوَ رَاضٍ عَنْهُمْ فَسَمَى عَلِيًّا وَعُثْمَانَ وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَسَعْدًا
وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ وَقَالَ: يَشْهَدُكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ الْأَمْرِ
شَيْءٌ كَهَيْئَةِ التَّعْزِيَةِ لَهُ فَإِنْ أَصَابَتِ الْإِمْرَةُ سَعْدًا فَهُوَ ذَلِكَ وَالْأَمْرُ

فَلَيْسْتَعِينُ بِهِ أَيُّكُمْ مَا أَمَرَ فَإِنِّي لَمْ أَعَزِلْهُ عَنْ عَجَزٍ وَلَا حِيَاةٍ ثُمَّ قَالَ:
أَوْصِي الخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ
وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ وَأَوْصِيهِ بِالْأَنْصَارِ خَيْرًا {الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ
وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ} أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَأَنْ يُعْفَى عَنْ مُسِيئِهِمْ
وَأَوْصِيهِ بِأَهْلِ الْأَنْصَارِ خَيْرًا فَإِنَّهُمْ رَدُّهُ الْإِسْلَامَ وَجِبَاهَةُ الْمَالِ وَغَيْظُ
الْعَدُوِّ وَأَنْ لَا يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلَّا فُضِّلَهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ وَأَوْصِيهِ بِالْأَعْرَابِ
خَيْرًا فَإِنَّهُمْ أَصْلُ الْعَرَبِ وَمَادَّةُ الْإِسْلَامِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ
وَيُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ وَأَوْصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ وَذِمَّةِ رَسُولِهِ أَنْ يُؤْفَى لَهُمْ
بِعَهْدِهِمْ وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِمْ وَلَا يُكَلَّفُوا إِلَّا طَاقَتَهُمْ قَالَ: فَلَمَّا
قُبِضَ خَرَجْنَا بِهِ تَمْشِيًّا فَسَلَّمَ ابْنُ عَمَرَ قَالَ: يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ قَالَتْ:
أَدْخِلُوهُ فَأَدْخِلَ فَوُضِعَ هُنَالِكَ مَعَ صَاحِبِيهِ فَلَمَّا فُرِغَ مِنْ دَفْنِهِ اجْتَمَعَ
هَؤُلَاءِ الرَّهْطُ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ إِلَى ثَلَاثَةِ مِنْكُمْ فَقَالَ
الرُّبَيْرُ: قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَ طَلْحَةُ: قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى
عُثْمَانَ وَقَالَ سَعْدُ: قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَالَ
عَبْدُ الرَّحْمَنِ: أَيُّكُمْ تَبَرَّأَ مِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَتَجَعَلُهُ إِلَيْهِ وَاللَّهُ عَلَيْهِ
وَالْإِسْلَامُ لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلَهُمْ فِي نَفْسِهِ فَأُسْكِتَ الشَّيْحَانِ فَقَالَ عَبْدُ
الرَّحْمَنِ: أَفْتَجْعَلُونَهُ إِلَيَّ وَاللَّهُ عَلَيَّ أَنْ لَا أَلُو عَنْ أَفْضَلِكُمْ قَالَا: نَعَمْ

فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا (عَلِيٍّ) فَقَالَ: لَكَ قَرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالْقِدَمُ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ فَاللَّهُ عَلَيْكَ لَئِنْ أَمَرْتُكَ لَتَعْدِلَنَّ وَلَئِنْ أَمَرْتُ عُثْمَانَ لَتَسْمَعَنَّ وَلَتَطِيعَنَّ قَالَ: نَعَمْ ثُمَّ خَلَا بِالْآخِرِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ فَلَمَّا أَخَذَ الْمِيثَاقَ عَلَيْهِمَا قَالَ: ارْزُقْ يَدَكَ يَا عُثْمَانُ فَبَايَعَهُ فَبَايَعَ لَهُ عَلِيٌّ وَوَجَّعَ أَهْلُ الدَّارِ فَبَايَعُوهُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

2840. *Амр ибн Маймун розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Умарни мусибатга учрашдан бир неча кун олдин кўрдим. У Хузайфа ва Усмон ибн Хунайнни тўхтатиб:

«Икковингиз нима қилдингиз? Ерга унинг тоқати етмайдиган нарсани юклаб қўймадингизми тагин?» деди.

«Биз унга тоқати етадиган нарсани юкладик. Кўп ортиқлиги йўқ», дейишди.

«Яхшилаб назар солинглар, яна ерга у тоқат қила олмайдиган нарсани юклаб қўйманглар», деди.

«Йўқ», дейишди.

«Аллоҳ саломат қилса, Ироқнинг тул аёлларини мендан кейин ҳеч кимга хожати тушмайдиган қиламан», деди.

Ана шунинг тўртинчи куни у мусибатга учради. У мусибатга учраган тонгда мен билан унинг орасида Ибн Аббосдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. У одатда икки сафнинг орасидан ўтса, «Тўғриланинглар!» дер эди. Токи сафларда камчилик кўрмаганда, олдинга ўтиб, такбир айтар эди. Биринчи рақъатга одамлар жамланиши учун сураи Юсуфними, Наҳлними ёки шуларга ўхшашними кироат қилар эди.

У такбир айтганидан сўнг (Абу Луълуа)

чаваклаганда: «Мени ўлдирди» ёки «Еди ит!» деганини эшитдим. Ажам кофир икки тиғли пичоқ билан икки томонга ташланиб бораверди. Кимнинг олдидан ўтса, ўнг томонда бўлса ҳам, чап томонда бўлса ҳам, пичоқ санчар эди. У ўн уч кишини пичоқлади. Улардан еттитаси ўлди. Буни кўрган мусулмонлардан бири унинг устига чопон ташлади. Ажам кофир тутилишни кўрганидан кейин ўзини сўйиб юборди.

Умар Абдурраҳмон ибн Авфни кўлидан ушлаб олдинга, намозга ўтказди. Умарга яқин турганлар мен кўрган нарсани кўрдилар. Аммо масжиднинг бошқа тарафидагилар нима бўлганини билмас эдилар. Улар Умарнинг овози йўқолиб қолганини билдилар, холос. Улар: «Субҳаналлоҳ! Субҳаналлоҳ!» дейишар эди. Абдурраҳмон ибн Авф уларга енгил намоз ўқиб берди.

Улар намоздан чиққанларида у (Умар):

«Эй Ибн Аббос, қара-чи, мени ким қатл қилди экан?» деди.

У бир муддат айланди-да, қайтиб келиб:

«Муғйиранинг ғуломи», деди.

«Хунармандми?» деди (Умар).

«Ҳа», деди Ибн Аббос.

«Аллоҳ уни қатл этсин! Мен унга маъруфни амр қилган эдим. Менинг ўлимимни Исломни даъво қилмайдиганнинг кўлида қилган Аллоҳга ҳамд бўлсин! Сен билан отанг ажам кофирлар Мадинада кўпайишини яхши кўрар эдинглар», деди.

«Агар хоҳласангиз, уларни ўлдираман», деди ибн Аббос.

«Бекор айтибсан! Улар тилингизда гапирганларидан, қиблангизга қараб намоз ўқиганидан ва ҳажингизни адо этганларидан кейинми!?» деди Умар.

У уйига кўтариб олиб борилди. Биз ҳам бирга

кетдик. Худди одамларга ўша кунгига ўхшаш мусибат етмаганга ўхшар эди. Биров: «Ҳеч гап эмас», деса, бошқаси: «Бирор гап бўладими деб кўрқаман», дер эди. Унга ивитилган хурмо суви берилди. Ичувди, қорнидан оқиб чиқди. Сўнгра унга сут берилди. Ичувди, жароҳат еридан оқиб чиқди. Одамлар унинг ўлишини тушундилар. Биз ҳам унинг олдига кирдик. Одамлар келиб, унга мақтов сўзларини айта бошладилар. Бир ёш йигит келиб:

«Хурсанд бўлинг, эй мўминларнинг амири! Аллоҳ сизга берган башоратлар ила: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаси бўлиш, қадимдан ўзингиз билгандек Исломда бўлиш... Сўнгра волий бўлдингиз ва адолат қилдингиз. Кейин эса шахидлик», деди. Умар:

«Бу менинг фойдамга ҳам, зараримга ҳам бўлмаслигини истардим», деди.

Йигит ортига қайтиб кетаётганда изори ерга судралиб кетаётгани маълум бўлди. Умар:

«Менга йигитни қайтаринглар!» деди ва унга:

«Эй биродаримнинг ўғли, кийимингни кўтариб ол. Бу кийиминг учун покликдир, Роббинг учун тақволикдир», деди ва гапида давом этиб:

«Эй Абдуллоҳ ибн Умар! Менинг қарзларимга назар сол», деди.

Ҳисоб қилишган эди, саксон олти мингча чиқди.

«Агар Оли Умарнинг моли етса, қарзни уларнинг молидан адо қил. Етмаса, Бани Адий ибн Каъбдан сўра. Агар уларнинг ҳам моллари етмаса, Қурайшдан сўра, улардан бошқаларга ўтма. Менинг зиммамдаги бу молни адо қил. Мўминларнинг онаси Оишанинг олдига бориб, «Умар сизга салом айтадир», дегин. Мўминларнинг амири демагин, мен бугун мўминларга амир эмасман. Умар ўзининг икки соҳиби ила дафн

қилинишга изн сўрайдир, дегин» деди у.

У бориб, салом берди ва изн сўради. Сўнгра унинг олдига кирса, ўтириб олиб, йиғлаётган экан. У унга:

«Умар ибн Хаттоб сизга салом айтади ва ўзининг икки сохиби ила дафн қилинишига изн сўрайди», деди.

У киши:

«Ўзимга кўзлаган эдим. Энди, албатта, бугун уни ўзимдан устун қўяман», дедилар.

У қайтиб келганда «Мана, Абдуллоҳ ибн Умар қайтиб келди», дейилди.

«Нима билан келдинг?» деди.

«Сиз яхши кўрган нарса билан, изн бердилар», деди.

«Алҳамдулиллаҳ! Мен учун ундан кўра муҳимроқ нарса йўқ эди. Бас, қачон қазо қилсам, мени кўтариб боринглар ва сен салом бергин-да, «Умар ибн Хаттоб изн сўрайди», дегин. Агар менга изн берса, мени киритинглар. Агар рад қилса, мени мусулмонларнинг қабристонига қайтариб олиб боринглар», деди.

Мўминларнинг онаси Ҳафса (бинти Умар) келди. Аёллар у киши билан бирга келдилар. Биз уларни кўрганимизда ўрнимиздан турдик. У киши унинг олдига кириб бир муддат йиғлади. Эркаклар изн сўрадилар. У киши улар учун ичкарига кириб турдилар. Биз у кишининг ичкаридаги йиғиларини эшитдик.

Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, васият қилинг, ўрнингизга халифани танланг», дедилар. У киши:

«Бу ишга Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам рози ҳолларида вафот этган кишилар: Али, Усмон, Зубайр, Саъд, Толха ва Абдуррахмон (ибн Авф)лардан бошқани ҳақли кўрмайман. Сизларга Абдуллоҳ ибн Умар гувоҳ бўлади. Унинг ўзига амирликдан ҳеч нарса

йўқ. Бу унинг учун таъзияга ўхшаган бир нарса. Агар амирлик Саъдга етса, яхши. Агар ундоқ бўлмаса, сиздан ким амир қилинса ундан ёрдам олиб турсин. Мен уни ожизлик ёки хиёнат юзасидан ишдан олганим йўқ», деди.

Кейин у киши: «Ўзимдан кейинги халифага аввалги муҳожирларнинг ҳаққини билмоғини, уларнинг ҳурматини қилмоғини васият қиламан.

Унга диёрга жойлашган ва иймонга ихлос қилган ансорларга яхшилик қилмоқни васият қиламан. Уларнинг яхшисидан яхшилигини қабул қилмоғини ва ёмонини афв қилмоғини васият қиламан.

Унга барча юртлар аҳлига яхшилик қилмоғини васият қиламан. Улар Исломнинг ёрдамчиларидир. Мол йиғувчилардир. Душманнинг аччиғини чиқарувчилардир. У улардан фақат ортиб қолган нарсани уларнинг розилиги билангина олсин.

Мен унга аъробийларга яхшилик қилишни васият қиламан. Чунки улар арабларнинг аслидирлар. Исломнинг моддасидирлар. У уларнинг молларининг хошиясидан олиб, фақирларига берсин.

Мен унга Аллоҳнинг зиммасидагиларга, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг зиммасидагилар учун аҳдга вафо қилишни, уларни химоя қилиб урушишни, тоқатларидан ташқари нарсани таклиф қилмасликни васият қиламан», деди.

«У киши қабзи руҳ бўлганларидан кейин кўтариб олиб чиқдик. Юриб бордик. Абдуллоҳ ибн Умар салом берди ва: «Умар ибн Хаттоб изн сўрайди», деди. (Оиша): «Уни киритинглар», деди. У киши киритилди. Ўша ерга, икки соҳибларининг ёнига кўйилди.

У кишининг дафнидан фориғ бўлингандан кейин ҳалиги гуруҳ тўпландилар. Бас, Абдуллаҳмон:

«Ишни ичингиздан уч кишига оширинг», деди.

Зубайр: «Мен ўз ҳаққимни Алига ўтказдим», деди.

Толха: «Мен ўз ҳаққимни Усмонга ўтказдим», деди.

Саъд: «Мен ўз ҳаққимни Абдуррахмон ибн Авфга ўтказдим», деди.

Сўнгра Абдуррахмон: «Иккингиздан қай бирингиз бу ишдан воз кечади? Биз ишни унга ҳавола қиламиз. Аллоҳ ва Унинг Расули унга кузатувчи бўлади. У ўзи афзал кўрганни танлайди», деди.

Икки шайх сукут сақладилар. Шунда Абдуррахмон: «Уни менга ҳавола қиласизларми? Аллоҳ менинг кузатувчим. Мен сиздан афзалингизни танлашда кучимкониётимни аямайман», деди. **Икковлари:**

«Ҳа», дедилар.

Улардан бирининг кўлидан тутди-да:

«Сен ўзинг биласан, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламга қаробатинг бор. Исломда қадимлигинг бор. Аллоҳ тепангда турибди. Айт-чи, сени амир қилсам, адолат қиласанми? Усмонни амир қилсам, унга қулоқ осиб, итоат қиласанми?» деди.

«Ҳа», деди у.

Кейин бошқаси билан холи қолиб, унга ҳам худди аввалгига ўхшаш гапларни айтди. Икковларидан ахдномани олиб бўлгандан сўнг:

«Кўлингни кўтар, эй Усмон!» деди-да, унга байъат қилди. Али ҳам унга байъат қилди. Ҳовли аҳли ҳам кириб, унга байъат қилдилар».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятнинг бошида зикр этилган ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу, Ҳузайфа ибн Ямон ва Усмон ибн Ҳунайф розияллоҳу анҳумо орасидаги суҳбатни тушунишимиз учун бир оз шарҳга эҳтиёжимиз тушади.

Ўша вақтда Умар розияллоҳу анҳу икковларини Ироққа ерларнинг хароҷ миқдорини аниқлаш учун юборган эдилар. Мазкур учрашув ва суҳбат икковлари

бориб, топширилган вазифани бажариб келганларидан кейин бўлмоқда. Ҳазрати Умарнинг:

Ҳузайфа ва Усмон ибн Ҳунайфни тўхтатиб:

«Икковингиз нима қилдингиз? Ерга унинг тоқати етмайдиган нарсани юклаб қўймадингизми тагин?» деганлари «Ирокликларга уларнинг ерларидан чиқадиган хосилларида ортиқча хароҷ солиб юбормадингларми?» деган маънони англатади.

Уларнинг ғайридинларга унчалик оғир хароҷ солмаганларидан кўнгиллари тўқ бўлган халифа:

«Аллоҳ саломат қилса, Ироқнинг тул аёлларини мендан кейин ҳеч кимга хожати тушмайдиган қиламан», дедилар. Яъни, хароҷ ва бошқа тушумлардан ўша ердаги бева-бечораларга доимо манфаат етиб, эҳтиёжларини қондириб турадиган чора кўраман, деган ниятни қилдилар.

Аммо ёвуз кучлар дунёни адолатга тўлдириб турган, барча бева-бечораларга ёрдам бериб турган бу улуғ зотни кўп кўрдилар, у кишига суиқасд уюштириб, халок қилдилар.

Умар розияллоху анҳу ўлим тўшагида ётишларига қарамасдан, ўзларидан кейин бўладиган халифани сайлаш йўлини баён қилиб бердилар. У киши бу ишда янги услубни таклиф қилдилар: Шуро мажлиси тузилади. У мажлис-маслаҳат қилиб, мусулмонларга жамият бошлиғилигига номзодни тақдим қилади. Халқ унга байъат қилса, халифа бўлади. Ўшанда жумладан, куйидагилар бўлиб ўтди:

«Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, васият қилинг, ўрнингизга халифани танланг», дедилар. У киши:

«Бу ишга Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам рози ҳолларида вафот этган кишилар: Али, Усмон, Зубайр, Саъд, Толҳа ва Абдуррахмон (ибн Авф)лардан

бошқани ҳақли кўрмайман. Сизларга Абдуллоҳ ибн Умар гувоҳ бўлади. Унинг ўзига амирликдан ҳеч нарса йўқ. Бу унинг учун таъзияга ўхшаган бир нарса. Агар амирлик Саъдга етса, яхши. Агар ундок бўлмаса, сиздан ким амир қилинса, ундан ёрдам олиб турсин. Мен уни ожизлик ёки хиёнат юзасидан ишдан олганим йўқ», деди.

Шундоқ қилиб, Умар розияллоҳу анҳу ўша пайтдаги мусулмонлар ичида энг афзал ҳисобланган олти кишидан шуро кенгаши туздилар. Улар кенгаш ўтказиб, ўзларидан бирларини халифаликка номзод сифатида халққа тақдим қилишлари керак эди.

Ушбу жойда номзодлардан бири бўлмиш Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу ҳақларида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг алоҳида мулоҳаза айтишларига сабаб бор. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу у кишини аввал фотиҳларга бош қўмондон қилиб тайин қилган эдилар. Кейинчалик Саъд розияллоҳу анҳунинг устидан у киши ишлаб турган жойларидаги одамлардан ариза тушди. Текширишларда Саъд розияллоҳу анҳудан айб топилмаса ҳам, орага совуқчилик тушиб қолганлиги сабабли у кишини ишдан бўшатган эдилар. Бўлиб ўтган ишнинг ҳақиқатидан хабари йўқлар Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу айбдорлиги учун ишдан бўшатишга, деган гумонга боришлари мумкин эди. Зийрак халифа Умар розияллоҳу анҳу юқоридаги гаплари билан бундай шубҳаларга ўрин қолдирмадилар.

«Кейин у киши: «Ўзимдан кейинги халифага аввалги муҳожирларнинг ҳаққини билмоғини, уларнинг ҳурматини қилмоғини васият қиламан.

Унга диёрга жойлашган ва иймонга ихлос қилган ансорларга яхшилик қилмоқни васият қиламан. Уларнинг яхшисидан яхшилигини қабул қилмоғини ва ёмонини афв қилмоғини васият қиламан.

Унга барча юртлар аҳлига яхшилик қилмоғини васият қиламан. Улар Исломнинг ёрдамчиларидир. Мол йиғувчилардир. Душманнинг аччиғини чиқарувчилардир. У улардан фақат ортиб қолган нарсани уларнинг розилиғи билангина олсин.

Мен унга аъробийларга яхшилик қилишни васият қиламан. Чунки улар арабларнинг аслидирлар. Исломнинг моддасидирлар. У уларнинг молларининг хошиясидан олиб, факирларига берсин.

Мен унга Аллоҳнинг зиммасидагиларга, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг зиммасидагилар учун аҳдга вафо қилишни, уларни химоя қилиб урушишни, тоқатларидан ташқари нарсани таклиф қилмасликни васият қиламан», деди».

Умар розияллоҳу анхунинг ўзларидан кейин сайланадиган халифага қилган ушбу васиятларида ўша пайтда Ислом жамияти соясида яшаб турган барча тоифадаги халқларга меҳрибон бўлиш тавсияси бор эди. Биз у кишининг Ислом жамияти соясида яшаб турган ғайридинларга нисбатан қилган тавсияларига алоҳида эътибор бермоқчимиз. Ҳазрати Умар уларни ғайридинлар, кофирлар ёки мусулмонмаслар, демасдан, «Аллоҳнинг зиммасидагилар, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг зиммасидагилар», деб атамоқдалар.

Шунинг ўзидан ҳам уларга Исломда қайси назар билан қаралишини тушуниб олсак бўлаверади.

Биз ўрганаётган ушбу ривоятда Умар розияллоҳу анхунинг халифаликка номзодлар, ўғилларига бу борадаги кўрсатмалари ва номзод танлашнинг охириги босқичи қисқагина баён этилмоқда. Аслида эса, анчагина гаплар бўлиб ўтган.

Келинг, Ислом тарихидаги энг нозик ва аҳамиятли бу ҳодисаларни бошқа ривоятларга суянган ҳолда бир оз батафсилроқ ўрганайлик.

Умар розияллоху анху ўлим тўшагида ётган бўлишларига қарамай, ўзларидан кейин бўладиган халифа тўғрисидаги ишларни жуда пухта қилган эдилар.

У киши Абу Толҳа Ансорий розияллоху анхуга ичларидан халифаликка номзод танлашлари лозим бўлган олти кишилик, шуро мажлиси аъзоларини қўриқлаш учун ансорий саҳобалардан эллик кишилик гуруҳ тузишни амр қилдилар.

Ал-Миқдод ибн ал-Асвад розияллоху анхуга шуро мажлиси аъзолари ва Абу Толҳа розияллоху анху бошлиқ эллик кишилик қўриқчилар гуруҳини шуро мажлиси ичидан бир кишини номзодликка танлагунларича жой ва бошқа керакли нарсалар билан таъминлаб туришни топширдилар.

Умар розияллоху анхунинг халифаликка даъвогар бўлмаса ҳам, шуро мажлисига ўз ўғиллари Абдуллоҳни кўшиб қўйишлари ҳам ҳикматдан холи эмас эди. Олти кишилик даъвогарлар гуруҳи учтадан иккига бўлиниб, овозлари тенг бўлиб қолса, Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анхунинг овози ҳал қилувчи овоз бўлар эди.

Умар розияллоху анху шуро мажлиси аъзоларига тинч-омон макон, қўриқчилар тайёрлаш билангина кифояланмадилар. Иш чўзилиб кетмаслиги, бошқа нарсалар аралашиб, халифа сайлаш кечга сурилиб, мусулмонлар зарар тортмасликлари учун шуро мажлисига бу иш учун уч кун муҳлат бердилар.

Ўша уч кун давомида намозга ўтишни Суҳайб Румий розияллоху анхуга топширдилар. Бу ишни номзодлардан бирортасига топширсам, буни ўша одамнинг халифа бўлишига ишора, деб тушунилмасин, деган фикр ила улардан бирортасини ҳам намозга имомликка тавсия қилмадилар.

Ҳазрати Умар ўзларига қарши уюштирилган суиқасднинг асосий мақсади мусулмонлар орасида фитна

чиқариб, бир-бирлари билан уриштириш эканлигини яхши англаб етган эдилар. Шунинг учун ўринларига халифа сайлашда ўша фитна чиқмаслиги учун қаттиқ чоралар кўришга ҳаракат қилдилар. Бунинг учун эса, мазкур олти номзод ичида ихтилоф чиқмаслиги асосий омил эди. Шунинг учун уларни алоҳида тўплаб, мажлис ўтказдилар.

Улар йиғилиб келишганда ҳазрати Умар Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга қараб:

«Анави қавм сенинг Набий соллаллоху алайҳи васалламга қариндош эканлигингни, Аллоҳ сенга берган фикҳ ва илмни қадрлаб қолишлари мумкин. Агар бу ишга эга бўлиб қолсанг, Аллоҳга тақво қилгин, Бани Ҳошимни одамларнинг елкасига чиқариб қўймагин», дедилар.

Сўнгра Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга:

«Эй Усмон! Эҳтимол, анави қавм сенинг Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламга куёв эканлигингни, ёшингни ва шарафингни қадрлаб қолишлари мумкин. Агар бу ишга эга бўлиб қолсанг, Аллоҳга тақво қилгин, Бани Абу Муъайтни одамларнинг елкасига чиқариб қўймагин», дедилар.

У киши Абдуллох ибн Умарга шуро мажлиси аъзоларининг бошида туришни, агар беш киши бир гапга иттифоқ бўлиб, бир киши қарши чиқса, унинг бошини узишни тайинладилар. Агар тўрт киши бир гапга иттифоқ бўлиб, икки киши қарши чиқса, ўша иккитанинг бошига қилич урилади. Агар уч киши бир шахсни, бошқа уч киши бошқа шахсни ихтиёр қилса, ҳукм Абдуллох ибн Умарга ҳавола бўлади. У кимни танласа, ўша халифа бўлади. Агар Абдуллох ибн Умарнинг таклифини қабул қилмасалар, Абдурраҳмон ибн Авф қайси гуруҳда бўлсалар, ҳукм ўша гуруҳники бўлади. Одамлар иттифоқ қилган нарсага қарши чиққанлар қатл этилади.

Бу ерда саҳобаи киромлар шуро, яъни демократия низомига қанчалик риоя қилганликларини аниқ

кўрмоқдамиз. Ўша пайтда Ислом жамиятида вазият жуда ҳам нозик эди. Аскарларнинг ҳаммаси Рум ва Форс фатҳлари билан овора эдилар. Жамият бошлиғи суиқасдга учраб, ўлим тўшагида ётар эди. Унга қарши уюштирилган суиқасд давомида саҳобалардан яна етти киши ўлдирилган ва бир қанчалари оғир ярадор бўлган эдилар. Шу боис барча эътибор шуро орқали ҳокимни сайлаб, мусулмонлар орасида фитна чиқмаслиги чораларини кўришга қаратилди.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг дафн маросимлари тугаганидан кейин Миқдод ибн ал-Асвад розияллоҳу анху шуро мажлиси аъзоларини Мисвар ибн Махранинг уйига тўплади. У киши Абу Толҳа розияллоҳу анҳуга ўзининг эллик кишилиқ гуруҳи билан шуро аъзоларини кўриқлаш, уларнинг олдига ҳеч кимни киритмасликни топширди. Абу Толҳа мажлис аъзоларига: «Умарнинг жонини олган Зот ила қасамки, уч кундан ортиқ зиёдага йўл қўймайман», деди.

Шуро мажлиси ўз ишини бошлади.

«У кишининг дафнидан фориғ бўлинганидан кейин ҳалиги гуруҳ тўпланди. Бас, Абдурраҳмон:

«Ишни ичингиздан уч кишига оширинг», деди.

Зубайр: «Мен ўз ҳаққимни Алига ўтказдим», деди.

«Толҳа: «Мен ўз ҳаққимни Усмонга ўтказдим», деди.

«Саъд: «Мен ўз ҳаққимни Абдурраҳмон ибн Авфга ўтказдим», деди.

Сўнгра Абдурраҳмон: «Иккингиздан қай бирингиз бу ишдан воз кечади? Биз ишни унга ҳавола қиламиз. Аллоҳ ва Унинг Расули унга кузатувчи бўлади. У ўзи афзал кўрганни танлайди», деди.

Икки шайх сукут сақладилар. Шунда Абдурраҳмон:

«Уни менга ҳавола қиласизларми? Аллоҳ менинг кузатувчим. Мен сиздан афзалингизни танлашда куч-

имкониятимни аямайман», деди. Икковлари:

«Ха», дедилар.

Шундоқ қилиб, халифаликка даъвогар икки киши қолди. Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анхунинг вазифалари ҳазрати Али ва ҳазрати Усмон розияллоху анхумодан бирларини танлаб, мусулмонлар оmmasига номзод сифатида тақдим қилиш эди.

Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анху саҳобалар билан маслаҳат қилишни бошладилар. У киши атрофлардан келган кўмондонлар билан, ҳазрати Умарга суиқасд қилинганини эшитиб келганлар – ҳамма-ҳамма билан олдиларига бориб, маслаҳат қилдилар. Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анху улар билан қолган икки номзоддан қай бирини танлаш ҳақида маслаҳатлашар эдилар.

Кўпчилик ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни ихтиёр қилдилар. Ҳамма Алининг қаттиққўллиги ҳозир кўзланган фойдани бермаса керак, дер эди.

Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анху охири яна шуро мажлиси аъзолари олдига қайтдилар. У киши Али розияллоху анхудан:

«Агар бу иш сенга бўлмаса, кимни энг ҳақли деб биласан?» деб сўрадилар.

«Усмонни», дедилар Али розияллоху анху.

Кейин Усмонга ҳам худди шу саволни берган эдилар, у киши Алини айтдилар. Саъд ибн Абу Ваққосдан сўраган эдилар, у киши Усмонни ихтиёр қилдилар.

Шуро мажлисининг учинчи куни, бомдод намозидан кейин Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анху шуро аъзоларини тўпладилар. Муҳожирлар, ансорлар, лашкар амирлари, ҳаждан сўнг хабарни эшитиб келганларни айтиб келишга одамлар юбордилар. Ҳамма у кишидан халифаликка номзодни эълон қилишларини талаб қилар эди. У киши Усмон ва Али розияллоху анхумога назар

солдилар-да:

«Мен икковингиз ҳақингизда, бошқалар ҳақида сўрадим. Одамлар бошқани икковингизга тенг кўрмаслигини билдим», дедилар. Шуронинг бошқа аъзоларига ҳам худди шу гапни айтдилар.

Сўнгра Али розияллоҳу анҳунинг кўлидан тутдилар-да:

«Сенинг ўзинг биласан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қаробатинг бор. Ислолда қадимлигинг бор. Аллоҳ тепангда турибди. Айт-чи, сени амир қилсам, адолат қиласанми? Усмонни амир қилсам, унга қулоқ осиб, итоат қиласанми?» деди.

«Ҳа», деди у.

Кейин бошқаси билан холи қолиб, унга ҳам худди аввалгига ўхшаш гапларни айтди. Икковларидан ахдномани олиб бўлгандан сўнг»

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу минбарга чиқдилар. У киши қиличларини тақиб олган эдилар. Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу минбарда туриб, ичларида Аллоҳ таолога дуо қилдилар. Дуони одамлар эшитмадилар. Кейин эса:

«Кўлингни кўтар, эй Усмон!» деди-да, унга байъат қилди. Али ҳам унга байъат қилди. Ҳовли аҳли ҳам кириб, унга байъат қилдилар».

Байъат пайтида одамлар ичида энг ғамгин кўрингани ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу эдилар. Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳунинг ўзлари минбарда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўринларига ўтириб олган, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни эса бир поғона пастга ўтказиб қўйган эдилар.

Ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси байъат қилиб бўлганларидан сўнг Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг

минбарларида туриб, халифа сифатида ўзларининг биринчи хутбаларини қилдилар. Аллоҳга ҳамду сано, Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга саловоту дурудлар айтганларидан сўнг қуйидагиларни айтдилар:

«Албатта, сизлар қалъасифат ҳовлида умрларингиздан қолганидасизлар. Ажалларингиз келмасдан туриб, яхшилик қилиб қолинглар. У сизга эртами-кечми, албатта, келади. Огоҳ бўлинглар! Дунё алдовга ўралгандир. Дунё ҳаёти сизни алдаб қўямасин. Ўзингиздан олдин ўтганлардан ибрат олинглар. Жиддий бўлинглар. Ғафлатда қолманглар. Чунки сиздан ғафлатда қолинмас. Қани дунёга кул бўлганлар!? Дунёнинг ортидан юрган, уни обод қилган ва ундан узоқ вақт ҳузурланганлар қани!? У уларни ютиб юбормадимми!? Аллоҳ дунёни қаерга отса, сиз ҳам ўша ерга отинг!».

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг одамларга халифа сифатида биринчи ўқиб берган намозлари аср намози бўлди.

Бу ишлар йигирма тўртинчи хижрий сананинг учинчи муҳаррамида бўлиб ўтди.

ЯНГИ ХАЛИФАНИНГ БИРИНЧИ ИШИ

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўз халифалиklarини ўта мушкул ишдан бошлашларига тўғри келди. Бу иш аввалги халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга қарши қилинган суиқасдга боғлиқ эди. Қотил Абу Луълуъа ўзини-ўзи ўлдиргани билан иш битиб қолмаган эди, балки бу қотиллик ёлғиз унинг ўзининг иши эмаслиги ошқор бўлган эди. Ундоқ бўлса, унинг шерикларини тутиб, жазолаш мушкул иш эмас-ку, дейишингиз мумкин. Ҳа, бу унчалик мушкул иш эмас эди. Аммо иш бошқачасига айланиб, ниҳоятда чигаллашиб кетган эди. Масалани равшан англашимиз учун уни батафсил ўрганиб

чиқмоғимиз лозим бўлади.

Ўша машъум куни Абу Луълуъа ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуни, яна ўн уч саҳобийни ва ўзини ўзи пичоқлаб ташлаганидан сўнг ҳамма нима бўлгани билан кизика бошлади.

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу Абу Луълуъанинг ханжарини кўришлари билан: «Буни кеча Ҳурмузон ва Жуфайнада кўрган эдим. «Бу билан нима қиласизлар?» десам, «Гўшт кесамиз, биз гўштни тиш билан узиб емаймиз», деб жавоб беришди», дедилар.

Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ўғиллари Абдурраҳмон эса, Абу Луълуъа, Жуфайна ва Ҳурмузонларнинг бир нарсани пичирлашиб маслаҳат қилиб ўтирганларини, уни кўриб, ўринларидан турганларида ўша ханжар ерга тушиб кетганини айтди.

Ҳамма Абу Луълуъа, Жуфайна ва Ҳурмузон учовлари маслаҳат билан Умар розияллоҳу анҳуга суиқасд уюштирганларини гумон қила бошлади. Ҳамма уларнинг кимлигини, уларга тегишли маълумотларни суриштира бошлади.

Абу Луълуъа ал-Муғйра ибн Шўъба розияллоҳу анҳунинг кули бўлиб, асли мажусий, исми Феруз эди. У Муғйра ибн Шўъба розияллоҳу анҳу билан маълум маблағ тўласа, озод бўлишига келишган эди. У Умар розияллоҳу анҳунинг олдиларига келиб, хароажнинг кўплигидан шикоят қилган, Умар розияллоҳу анҳу: «Хароажинг кўп эмас», деганларида аччиғи чиққан эди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу одатда, асирларнинг Мадинага киришларига изн бермас эдилар. Муғйра ибн Шўъба: «У одамларга манфаатли кўп ишларни билади. У темирчи, наққош, нажжордир» деб, уни Мадинага киритишга изн сўраган, Умар унга изн берган эди.

Абу Луълуъа ўз қавмининг болаларини кўрса, уларни тўхтатиб, бошини силар ва: «Умар менинг жигаримни еди»

ёки «Араблар менинг жигаримни еди», дер эди.

Кунлардан бир куни Умар розияллоху анху Абу Луълуъага:

«Менга сенинг агар истасам, шамол билан тортадиган тегирмон қилиб беришинг мумкинлиги айтилди», дедилар.

У Умарга пешонасини буриштириб қаради-да:

«Мен сенга бир тегирмон қилиб берайки, тилларда дoston бўлсин!» деди. У қайтиб кетганидан сўнг Умар ўзи билан бирга бўлган одамларга:

«Ҳозирги қул менга дўқ уряпти-ку», деди.

Кейин Али ибн Абу Толибга қараб:

«Сен бу ҳақда нима дейсан?» деди.

«Эй мўминларнинг амири, у сизга дўқ қилмоқда», деди у.

Жуфайна эса, асли насроний бўлиб, Саъд ибн Абу Ваққос уни маълум ҳақ эвазига одамларга ўқиш-ёзишни ўргатиши учун Мадинага олиб келган эди.

Хурмузон асли мажусий бўлиб, форснинг катталаридан эди. У кўп марта мусулмонлар билан сулҳ тузиб, қайта-қайта хиёнат қилган ва охири қўлга тушганда Умар билан гаплашмоқчилигини айтгандан сўнг олиб келинган, ўлимдан қўрққанидан, Исломни қабул қилган эди.

Мазкур уч кимса халифа Умар розияллоху анхуни қасдан ўлдирганларида ҳеч қандай шубҳа қолмаган, иллат қаерда эканлигини ҳамма англаб етган эди.

Ҳазрати Умарнинг кичик ўғиллари Убайдуллоҳ ҳамма гапни эшитди. У отасининг жароҳати нима бўлишини кутиб турди. Беш кун давом этган муолажалар наф бермади ва Умар розияллоху анху вафот этдилар.

Убайдуллоҳ отасининг вафотидан кейин қиличини қўлига олиб, Хурмузонникига борди. Унинг қорнига қилич санчиб, ўлдирди.

Кейин Жуфайнаникига бориб, унинг икки кўзи орасидан чопиб ташлади.

Охири Абу Луълуъанинг хонадонига борди. У ердаги шерикларини ҳам ўлдирмоқчи эди. Абу Луълуъанинг қизи отасининг силоҳларини беркитаётган экан, унга ҳам қилич солди. У ҳам ўлди.

Кейин кўчага чиқиб: «Отамнинг қонида кимнинг айби бўлса, ҳаммасини ўлдираман!» деб эълон қилди.

Ўша пайтда Суҳайб Румий розияллоху анху Мадинанинг волийси эдилар. У киши Убайдуллоҳни ушлаб, қамашга амр қилдилар. Уни ушлаб, Саъд ибн Абу Ваққоснинг уйига қамаб қўйишди. Унга қўриқчилар қўйилди. Убайдуллоҳнинг иши бўйича халифа сайланганидан сўнг ўша халифа ўз ҳукмини чиқариши керак эди. Халифа сайланиб бўлиши билан ҳамманинг эътибори Убайдуллоҳ ибн Умарнинг ишига қаратилди. Бу жуда ҳам нозик ва ҳассос бир масала эди.

Халифа Усмон ибн Аффон розияллоху анху шуро мажлисини чақирдилар ва Убайдуллоҳ ибн Умарни назарда тутиб:

«Менга анави Ислолда ёриқ пайдо қилган ҳақида маслаҳат беринглар», деди.

Ҳақиқатда Убайдуллоҳ ибн Умар ниҳоятда мушкул ишни қилган эди. Ислолда қасос олиш учун қотилни ўлдириш бор. Бир кишини кўпчилик ўлдирса ҳам, қасос олиш учун уларнинг ҳаммасини ўлдириш ҳам бор. Шунингдек, ўлдирилган шахс аҳлининг қотилни ўлдириш, афв этиш ёки дия олишга ҳам ҳақлари бор. Лекин бу ишларнинг ҳаммасини ҳукумат қилиши керак. Ҳеч ким ўзича қасос олиши, ўзича ҳукм чиқариши мумкин эмас. Убайдуллоҳ ибн Умар ҳукуматнинг кўрадиган чорасини кутиб ўтирмай, айбдорларни ўзи ўлдирди.

Шуро аъзоларидан бўлган Али ибн Абу Толиб розияллоху анху: «Убайдуллоҳ ибн Умарни қатл қилиш керак», деган гапни айтдилар.

Баъзилар: «Кеча Умар, бугун ўғли ўлдириладими?!»

дедилар.

Амр ибн Осс розияллоху анху: «Убайдуллох ибн Умар бу ишни халифа сайланмаган вақтда қилди. Шунинг учун уни, ҳукуматнинг ҳаққига тажовуз қилди, дейиш мумкин эмас. Ундан қасос олиш шарт эмас», деган фикр билан чиқди.

Халифанинг сўнгги қарори: «Уларнинг валийси менман, мен хун тўланишини ихтиёр қилдим. Уни ўз молимдан тўлайман», дейиш бўлди.

Имом Тобарий Шуъайбдан, у Сайфдан, у Абу Мансурдан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Ал Қумознинг отасининг қатли ҳақида гапираётганини эшитдим. У айтди:

«Мадинада ажамлар бир-бирлари билан дардлашиб турар эдилар. Феруз (Абу Луълуъа) отамнинг олдига келди. У ўзининг икки бошли ханжарини ўзи билан олволган экан. Унинг қўлидан олиб кўриб: «Бу юртларда буни нима қиласан?» деди. «У билан кесаман», деди. Буни бир одам кўриб қолиб, Умар мусибатга учраганида: «Мана шуни Ҳурмузонда кўрган эдим. Уни Ферузга бераётган эди», деди.

Убайдуллох ибн Умар келиб, уни қатл қилди. Усмон иш бошига келганида мени чақириб, ундан қасос олишимга имкон берди. «Эй болам, мана бу отангнинг котили, унга биздан кўра сен ҳақлироқсан. Уни олиб бориб, қатл эт», деди. Мен уни олиб чиқдим. Ер юзида ким бўлса менга учраб, уни афв қилишимни сўрарди. Мен уларга:

«Менга уни қатл қилиш жоизми?» дедим.

«Ҳа», дедилар ва Убайдуллохни сўкдилар.

«Сизлар уни ҳимоя қилишингиз жоизми?» дедим.

«Йўқ», дедилар ва яна уни сўкдилар.

Аввало, Аллох учун, қолаверса, ўшалар учун уни тарк қилдим. Улар мени кўтариб олишди. Аллохга қасамки,

уйимга одамларнинг боши устида етиб бордим».

Бундан ҳамманинг Убайдуллоҳ ибн Умарнинг ўлдирилмай қолишини чин дилдан тилаганлиги, аммо шариат ҳукмига итоат қилиб, жим турганлиги келиб чиқади.

Мана бу «Ислом адолати» дейилади. Айбдор тараф тайин. Улар халифа Умар розияллоҳу анҳунинг жонига қасд қилганлари аниқ бўлган. Ҳатто бирорта қариндошлари ҳам келиб, халифадан Убайдуллоҳ ибн Умарни жазолашни талаб қила олмаганлар. Чунки улар ҳақиқатни биладилар. Эҳтимол, бу фитнада уларнинг баъзилари иштирок ҳам этгандирлар.

Шунинг учун Ҳурмузон, Жуфайна ёки Абу Луълуъанинг қизининг қасосини сўраб кела олмадилар.

Шунинг учун ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳукм чиқаришда «Уларнинг валийси менман», дедилар. Шундоқ бўлса ҳам, Ҳурмузоннинг ўғлини ўзлари чақириб, Убайдуллоҳ ибн Умарни унинг кўлига топширдилар.

Бунинг устига, мактулларнинг валийлари талаб қилмасалар ҳам, ўз ҳисобларидан уларнинг хунларини тўладилар.

Ўша йигирма тўртинчи санада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг биринчи қилган ишларидан бири учта муҳим мактубни юбориш бўлди.

Биринчи мактуб волийларга қаратилган эди.

Ушбу мактубда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уларга халқнинг олдидаги вазифаларини баён қилган эдилар. Уларнинг асосий ишлари одамларга ҳомийлик қилиш, уларга манфаат келтириш эканлиги, уларнинг мол тўплайдиган солиқчи эмаслиги, балки одамларни тўғри йўлга бошловчи эканликлари айtilган эди. Агар шундоқ бўлса, ишларнинг яхши бўлиши, агар солиқчига айланиб қолсалар, ҳаё ва омонат йўқолиши таъкидланган эди.

Шунингдек, одамларга ҳақларини бериб, улардан бурчларини талаб қилиш кераклиги айтилган эди.

Иккинчи мактуб харож омилларига қаратилган эди.

Унда Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу харож омилларини зулмдан ҳазир бўлишга чақириб, ҳақни олиб, ҳақни беришга амр қилган эдилар. Уларга вафодор ва омонатли бўлишни ўзларига лозим тутиш топширилган эди.

Учинчи мактуб халқ оммасига қаратилган эди.

Бу хатда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу мусулмон халқ оммасини Аллоҳга тақво қилишга, дунёга берилмасликка чақирдилар. Аллоҳ таоло уларга дунёни охиратга етиб олиш учун берганлигини англатдилар. Уларни доимо мусулмонлар жамоаси билан бўлишга, турли ҳизбларга бўлинмасликка чақирдилар.

Бу мактублар янги халифанинг ички сиёсатини ўзига хос равишда белгилаб берган омиллар бўлди. Уларда халқ оммасига нисбатан бағрикенглик, кечирувчанлик ва бўш кўйиш бор эди. Фақат куфр ва жиноят йўлидан юрганларга каттик чоралар кўрилар эди.

Ўша йили у киши ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг васиятларига биноан, Саъд ибн Абу Вакқос розияллоҳу анҳуни Куфага волий қилиб қўйдилар. У киши билан бирга Абдуллоҳ ибн Масъуд харож омили бўлиб ишлай бошладилар.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу халифа бўлишлари билан Озарбайжон ва Райни қайта фатҳ қилишларига тўғри келди. Аслида бу икки диёр Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу даврларининг охиrhoғида, йигирма иккинчи ҳижрий санада фатҳ этилган эди. Умар розияллоҳу анҳуга қарши суиқасд уюштирилганидан кейин у ерларнинг аҳолиси сулҳни буздилар. Бу хабар янги халифага етганида, у киши Валид ибн Уқбани Озарбайжонга, Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуни Райга боришга амр қилдилар.

Валид Озарбайжон томон юрди. У тўрт минг нафар аскардан иборат гуруҳини Абдуллоҳ ибн Шубайл ибн Аҳмас бошчилигида бошқа тарафдан боришга амр қилди. Улар Муқон, Бийр ва Тайлисонни фатҳ этиб, Валид ибн Уқбага қайта қўшилдилар.

Озарбайжонликлар ўз хатоларини тушуниб, сулҳ сўрадилар. Валид улар билан Ҳузайфа тузган сулҳни қайта тузди ва у ерга Ашъас ибн Қайсни волий этиб тайинлади.

Лекин озарбайжонликлар яна бир неча бор бош кўтардилар. Ашъас бу ҳақда Валидга мактуб ёзди. У унга Куфа аскарларидан мадад кучларини юборди. Ашъас кўзғолончиларни қувиб юриб, адабини берди. Улар сулҳ сўраган эдилар, сулҳ тузди. Улар яна бузғунчилик қилмасин, деб Ашъас араблардан ҳимоячилар кўйди. Уларга девондан маош тайин қилди ва одамларни динга тарғиб қилишларини топширди.

Райдаги ўзбошимчаликни тартибга солиш ҳақида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан амр олган Куфа волийси Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анху у ерга Қурайза ибн Каъб Ансорийни юбордилар. У бориб, Райни қайтадан фатҳ қилди.

Валид ибн Уқба Озарбайжондаги ишларни битириб, Мувсилга қайтганида халифа Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан «Сенга менинг ушбу мактубим етиши билан бир карамли, омонатли ва шижоатли кишини саккиз минг киши билан Шомдаги биродарларингиз томон юбор», деган амрни олди.

Чунки Румнинг подшоҳи халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўлдирилганидан руҳланиб, Шом томонга катта лашкар йўллаган эди. Шунинг учун шомликлар янги халифадан мадад сўраган эдилар.

Валид ибн Уқба ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан амрни олганидан сўнг Мувсил аҳлига қарата хутба қилди. Уларни Аллоҳ таоло йўлида хизмат қилишга, Рум

аскарлари таҳдиди остида қолган шомликларга ёрдам беришга чақирди. «Албатта, мўминларнинг амири Усмон менга сизлардан саккиз-ўн минг кишини ёрдамга юборишимни амр қилди. Салмон ибн Робийъа ал-Боҳилий билан бирга жидди-жаҳд қилишга кўнгилли бўлиб қатнашинглар, Аллоҳ раҳм қилгурлар!» деди.

Уч кун ичида саккиз минг лашкар тўпланди. Салмон ибн Робийъа ал-Боҳилий улар билан Шом томон юзланди. У ўз одамлари билан Ҳабиб ибн Маслама ал-Фехрий бошлиқ Шом лашкарига бориб кўшилди. Икки лашкар бир бўлиб, румликларни шармандаларча енгиб, қувиб чиқардилар. Румликлар ортларида ўликларни, асирларни ва ўлжаларни қолдириб, ўзлари қочиб қолдилар.

Ўша йигирма тўртинчи санада одамлар ичида бурун қонаш хасталиги кўпайиб кетди. Ҳатто ўша йилни «Бурун қонаш йили» деб номлашгача борилди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ўзлари ҳам бу хасталикка мубтало бўлдилар. У киши ана шу хасталик туфайли ўша йили ҳажга ҳам бора олмадилар.

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ САНА

Бу йилда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳуни Куфанинг амирлигидан бўшатдилар. Бу ишга асосан Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг ўз хароҷчилари бўлган Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу билан қилган хилофлари сабаб бўлди. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг масъулиятидаги Байтулмолдаги маблағдан қарз олган эди. Вақти келганда Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳудан олган молини Байтулмолга қайтаришини талаб қилди. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу у молни топа олмай, муддатни

чўзишни сўради. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу эса, бунга кўнмади ва икковлари айтишиб қолдилар. Унисининг ҳам, бунисининг ҳам атрофида тарафдорлар тўпландилар. Бу Куфа аҳли орасида чиққан биринчи хилоф эди.

Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бу ишдан қаттиқ ғазабландилар ва Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳуни ишдан бўшатиб, ўринларига Валид ибн Уқба ибн Абу Муъайтни тайинладилар.

Ўша пайтда мусулмонлар фатҳ қилган жойларнинг орасида Армения (Арманистон) фатҳ қилинмай қолган эди. Бу юрт жуда ҳам қулай ерга жойлашгани учун уни Рум ва Форс жамиятлари ҳам доимо талашиб турар эдилар. Армения Форс билан доимий равишда урушиб турар эди. Уларнинг орасидаги низога диний омиллар асос қилиб кўрсатилар эди. Шу билан бирга, арманлар бир динда – насоро динида бўлган румликлар билан ҳам уруш ҳолатида эдилар. Бу ерда мазҳаб масаласи ўртага тушар эди. Бу хилдаги низолар арманларнинг тинкасини қуритган эди.

Ана шу омилларни эътиборга олиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Арменияни фатҳ қилишга қарор қилдилар. У киши Валид ибн Уқбага амр қилдилар. У Озарбайжон томонидан Салмон ал-Боҳилий кўмондонлигида Армения томон ўн икки минг лашкар юборди.

Халифанинг амрига биноан, Муовия ибн Абу Суфён Шом томондан Ҳабиб ибн Маслама ал-Фехрий бошчилигида Армения фатҳи учун лашкар юборди. Маълум муддат жанг бўлганидан сўнг арманлар сулҳ сўрадилар. Орада сулҳ тузилди.

Кейинчалик Румнинг аралашгани ва бошқа сабабларга кўра бу ердаги ишлар чигаллашиб кетди. Тарихчиларимиз Армения фатҳи учун йигирма бешинчи йили борган фотиҳлар ўттиз бешинчи йилгача ўша ерда қолиб

кетишганини алоҳида таъкидлайдилар.

Йигирма бешинчи йили ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу томонидан Шомга бош волий этиб тайинланган Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу у кишининг амри ила Румнинг Амурийя, Туртус ва Антокия деган жойларини фатҳ қилди. Ўша пайтда унинг фотиҳи Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Мисрга волий эди. Йигирма бешинчи йили ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ўлдирилганидан руҳланган Қустантиниядаги румликлар ўзларининг Искандариядаги биродарларига хат ёзиб, мусулмонлар билан тузган сулҳни бузишга чақирдилар. Бу чақириқ уларга ёқиб тушди. Аммо Мисрдаги Муқавқис шарафли одам бўлганлиги учун аҳдида турди. Румнинг катта ададдаги лашкари Искандарияга келиб тушди. Бу хабар Амр ибн Оссга етганда у ўз лашкари билан Искандария томон юрди. Искандариядагилар ҳам улар томон юрдилар. Икки лашкар Миср билан Искандария орасидаги бир жойда тўқнашдилар. Жангда румликлар енгилиб, Искандария томон қочдилар. Мусулмонлар уларни қувиб бориб, шаҳар ичкарасига кирдилар. Шу билан бу фитна ҳам бостирилди.

Ўша йили ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг амрлари билан Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Саъд розияллоҳу анҳуни Африконинг шимол тарафини фатҳ қилиш учун юборди. У Тороблус, Тонжа ва бошқа жойларни фатҳ қилди. Абдуллоҳ ибн Саъд қайтиб келганидан сўнг халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан Африко фатҳини давом эттиришга изн сўради. У киши рухсат бердилар ва: «Агар Аллоҳ сенга фатҳни насиб этса, ўлжанинг бешдан бирининг бешдан бири ўзинга», дедилар. Абдуллоҳ ибн Нофеъ ибн Абдул Қайс ва Абдуллоҳ ибн Нофеъ ибн ал-Хусойнларни аскарбоши этиб тайинладилар. Уларга Абдуллоҳ ибн Саъдга кўшилишни амр қилдилар. Улар ўзларининг

шижоатли мусулмонлардан ташкил топган ўн минглик лашкарлари билан Миср ерларини кесиб ўтиб, Африко томон юрдилар. Африқонинг подшоҳи улар билан сулҳ тузди. Улар Африқонинг ичкараси томон бормадилар.

Айни ушбу йигирма бешинчи ҳижрий санада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху қиёматгача мадҳи сўнмайдиган улкан ишни амалга оширдилар. Қуръони Каримни жамлаб, барча мусулмонларнинг Қуръон ҳақида ихтилоф қилишдан сақланиб қолишларига сабаб бўлдилар.

ҚУРЪОННИНГ ЖАМЛАНИШИ

Биринчи халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг даврларида Қуръонни тўлиқ ёд биладиган саҳобаларнинг Ридда урушларида шаҳид бўлиб кетаётганликлари сабабли Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг таклифлари билан унинг оятлари ёзилган тарқоқ саҳифаларни жамлаб қўйишга қарор қилинган эди.

Халифанинг амрига биноан, Зайд ибн Собит ва Умар ибн Хаттоб розияллоху анхумо машаққатли уринишлардан сўнг Қуръонни кийик терисидан ишланган саҳифаларга ёздилар. Уни белидан боғлаб, Абу Бакрнинг уйига қўйиб қўйдилар. У киши оламдан ўтганларидан кейин саҳифалар ҳазрати Умарнинг уйларида, у кишидан сўнг эса, кизлари ва Пайғамбаримизнинг хотинлари Хафса онамиз хузурларида қолди.

Вақт ўтиши билан Ислоом жамиятининг чегараси кенгайиб, кўплаб халқлар мусулмонликни қабул қила бошладилар. Мусулмонларнинг сони кўпайгач, Қуръонни ўқишда турли келишмовчиликлар чиқа бошлади. Орада катта фитна чиқиш хавфи туғилди. Бу хавфни биринчи бўлиб Ҳузайфа ибн Ямон розияллоху анху англаб етдилар. У киши халифани бундан огоҳ қилиб, фитнанинг олдини олиш учун чора кўришни таклиф қилдилар. Усмон ибн

Аффон розияллоху анху чора кўришга киришдилар.

Бу ҳақда имом Бухорий «Саҳиҳ»ларида ибн Шихобдан, у киши Анас ибн Молик розияллоху анхудан қилган куйидаги ривоятни келтирадилар:

«Хузайфа ибн Ямон Усмоннинг олдига келди. У Шом аҳли билан Армения фатҳида, Ироқ аҳли билан Озарбайжон фатҳида урушда эди. Хузайфани уларнинг кироатдаги ихтилофлари кўрқинч-га солган эди. Хузайфа Усмонга:

«Бу умматнинг Китоб тўғрисида насоро ва яҳудларнинг ихтилофига ўхшаш ихтилоф қилишининг олдини ол!» деди.

Бас, Усмон Ҳафсага одам юбориб, «Бизга саҳифаларни бериб тур, ундан мусҳафларга нусха кўчириб олайлик, кейин уларни ўзингга қайтариб берамиз», деди.

Ҳафса уларни Усмонга юборди. У Зайд ибн Собит, Абдуллоҳ ибн Зубайр, Саъид ибн Осс ва Абдурахмон ибн Ҳорис ибн Ҳишомларга амр қилди. Улар мусҳафларга нусха кўчирдилар. Усмон курайшлик учлик гуруҳга:

«Агар сизлар Қуръоннинг бирор нарсасида Зайд ибн Собит ила ихтилоф қилиб қолсангиз, ўшани Курайш лисони ила ёзинглар. Чунки у уларнинг лисонида нозил бўлгандир», деди.

Улар амрни бажо келтириб, саҳифалардан мусҳафларга нусхалар кўчирдилар. Усмон саҳифаларни Ҳафсага қайтариб берди. Улар насх қилганлардан кейин ҳар томонга биттадан мусҳаф юборди. Ундан бошқа саҳифаларда ва мусҳафда Қуръондан бўлса, куйдириб юборишга амр қилди».

Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бу ишларини барча Ислом уммати катта қувонч ва қўллаб-қувватлаш билан кутиб олдилар. Унга катта ғайрат билан амал қилишга киришдилар. Фақат Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху ўзларининг шахсий

мусхафларини юборишга бир оз кўнмай турдилар. Кейин Аллоҳ таоло кўнгилларига солиб, у киши ҳам жумҳурга кўшилдилар.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу марказларга биттадан мусхаф юбориш билан кифояланмадилар. Ҳар бир мусхаф билан бирга уни одамларга ўқитадиган қорини ҳам юбордилар.

Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳуни Мадина мусхафига қори этиб тайинладилар.

Абдуллоҳ ибн Соибни Макка мусхафига қори этиб тайинладилар.

Муғйра ибн Шиҳобни Шом мусхафига қори этиб тайинладилар.

Абдурраҳмон ибн ас-Силмийни Куфа мусхафига қори этиб тайинладилар.

Омир ибн Абдул Қайсни Басра мусхафига қори этиб тайинладилар.

Шундоқ қилиб, Аллоҳ таолонинг Китоби йўлида мислсиз улкан хизмат қилинди. Ҳозирги ҳар бир Қуръон нусхасига: «Бу нусха Усмон нусхасига мувофикдир» деб ёзиб қўйилишининг ўзи ҳам бу ишда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг фазллари қанчалик буюк эканлигини кўрсатади.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ САНА

Бу йили халифа томонидан қилинган диққатга сазовор ишлардан бири Масжидул ҳаромнинг яхшилаб таъмирланиши бўлди.

Ўша йили турли жабҳалардаги фатҳ ишлари ҳам муваффақиятли давом этди.

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ САНА

Бу сананинг энг диққатга сазовор ходисаларидан бири халифа Усмон розияллоҳу анҳу томонларидан Мисрнинг фотиҳи ва кўп йиллик волийси Амр ибн Осс розияллоҳу анҳунинг ўз вазифасидан озод қилиниши бўлди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Саъд розияллоҳу анҳуни Африқога қилган зафарли юришларидан кейин Мисрга харож ишлари бўйича масъул қилиб қўйган эдилар. У билан Мисрнинг волийси ўртасида низо чикди. Бу низо Абдуллоҳ ибн Саъднинг фойдасига ҳал бўлди. Амр ибн Осснинг ўрнига у киши волий этиб тайинланди.

Ўша йили Шомнинг бош волийси Муовия ибн Абу Суфён халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан Қубрсни–Кипрни фатҳ қилишга изн сўради. У киши бундоқ изни Умар розияллоҳу анҳудан ҳам сўраган эди. Аммо Умар розияллоҳу анҳу мусулмонларнинг денгиз ишларини билмасликларини назарга олиб, изн бермаган эдилар. Бунинг устига, у вақтда Рум жамияти мусулмонларга ҳеч қандай таҳдид қилмас, аксинча, уларнинг подшоҳи ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга воситачилар орқали алоқага сабаб бўладиган нарсаларни юбориб турар эди. Ҳатто унинг хотини ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг хотинларидан ҳадя олиб, жавоб ҳадяси ҳам юборган эди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу эса, Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳуга шарт билан изн бердилар. У киши: «Хотинингни ҳам бирга олиб борасан ва у томонга фақат кўнгиллиларни олиб борасан, бировни боришга мажбур қилмайсан», деб шарт қўйдилар. Бу чоралар фотиҳларни асраш, уларнинг хавф-хатарга дучор бўлмасликлари учун кўрилган эди.

Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу Акка шаҳридаги сув портидан ҳаракат қилишга киришди. Ислом жамиятининг биринчи денгиз кучларига ана шу ерда асос

солинди. Фатҳ юришини бошлашга ҳамма нарса тайёр бўлди. Аллоҳ йўлида хизмат қилишга муштоқ бўлган катта сондаги мусулмонлар Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху билан Ислом тарихидаги биринчи денгиз юришига чиқдилар. Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху хотини ва синглисини ҳам ўзи билан олиб жўнади.

Бу фотиҳлар лашкари ичида машҳур саҳобийлардан Абу Дарда розияллоху анху, Шаддод ибн Авс розияллоху анху, Убода ибн Сомит ва у кишининг аёллари Умму Ҳаром бинти Милҳон розияллоху анҳолар ҳам бор эдилар. Ҳамманинг эътибори Умму Ҳаром бинти Милҳон розияллоху анҳода эди. Чунки у кишининг бу ҳолатлари билан Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг катта бир мўъжизалари юзага чиқмоқда эди.

Имом Муслим Анас ибн Молик розияллоху анхудан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Умму Ҳаром бинти Милҳонни кига кириб турар эдилар. У у зотга таом тайёрлаб берар эди. Умму Ҳаром Убода ибн Сомитнинг хотини эди. Бир кун Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам унинг олдига кирдилар. У у зотга таом берди. Сўнгра ўтириб, у зотнинг бошларини қарай бошлади. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ухлаб қолдилар. Сўнгра кулган ҳолларида уйғондилар.

«Сизни нима кулдирмоқда, эй Аллоҳнинг Расули?» деди.

«Менга умматимдан баъзи одамлар Аллоҳнинг йўлида ушбу денгизнинг сувига сўриларга минган подшолар бўлиб ёки сўрилар устидаги подшоларга ўхшаб урушга чиққанлари кўрсатилди», дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, Аллоҳга дуо қилинг, мени ҳам ўшалардан қилсин!» деди.

У зот унинг ҳаққига дуо қилдилар. Сўнгра у зот бошларини қўйиб ухладилар. Сўнгра кулган ҳолларида

уйғондилар.

«Сизни нима кулдирмоқда, эй Аллоҳнинг Расули?» деди.

«Менга умматимдан баъзи одамлар Аллоҳнинг йўлида ушбу денгизнинг сувига деб, аввалги гапни айтдилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, Аллоҳга дуо қилинг, мени ҳам ўшалардан қилсин!» деди.

«Сен уларнинг биринчисисан», дедилар».

Кемалар Кипрга етиб борганда Муовия розияллоху анхунинг кемаси биринчи бўлиб лангар ташлади. Умму Ҳаром розияллоху анҳо биринчилардан бўлиб Кипр тупроғига кадам қўйдилар. Сўнгра уловга минаётганларида ҳайвон олиб қочиб, йиқилиб жон бердилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг дуолари ила шаҳид бўлган зотни ўша ерга дафн қилдилар.

Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху ўзлари билан бирга бўлган саҳобалар билан маслаҳат қилиб, ўзларининг византияликлар Кипрни марказ қилиб олиб, бу ердан мусулмонлар томон аскар юбораётгани туфайли Ислом жамияти чегараларини мустаҳкамлаш учун келганликларини маълум қилдилар. Бироқ орол аҳолиси гапга кўнмади. Улар пойтахтга беркиниб олиб, румликларнинг ёрдамга келишларини кута бошладилар. Мусулмонлар пойтахтни қамал қилдилар. Румликлар ёрдамга келмагач, кипрликлар сулҳ сўрадилар. Улар билан қуйидаги шартлар асосида сулҳ тузилди:

1. Румликлар мусулмон юртларга бостириб келсалар, ёрдам бермаслик.

2. Мусулмонларни Рум аскарларининг ҳаракатларидан хабардор қилиб туриш.

3. Орол аҳли хужум қилса, мусулмонлар уларни ҳимоя қилмасликлари.

4. Мусулмонларнинг душман томон юришларида йўлни таъминлаш.

5. Йилига етти минг икки юз динар жизя бериш.

Кипрликлар йигирма саккизинчи хижрий санадан ўттиз иккинчи санагача сулҳга тўлиқ амал қилдилар. (Бундан Кипр фатҳига рухсат бўлганидан сулҳ тузилгунича бир йил ўтгани келиб чиқади.) Сўнгра румликларнинг сикуви остида мусулмонларга қарши урушда уларга ёрдам бера бошладилар.

ЙИГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ САНА

Тарихчиларимизнинг таъкидлашларича, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бу йилда қилган муҳим ва тарихий ишларидан бири Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг масжидларини кенгайтириш бўйича олиб борган ишларидир.

Бу иш ҳақида имом Бухорий ва Абу Довуд Ибн Умар розияллоху анхундан қуйидаги ривоятни қиладилар:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам даврларида масжид хом ғиштдан бино қилинган эди. Унинг шифти хурмо шохларидан эди. Устунлари эса, хурмо ёғочидан эди.

Абу Бакр унга ҳеч нарсани зиёда қилмади.

Умар унга зиёда қилди. У масжидни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам даврларидаги асосга қайтадан хом ғишт ва хурмо шохидан қурди. Устунларини яна хурмо ёғочидан қилди.

Сўнгра уни Усмон ўзгартирди. Кўпгина зиёдалар қилди. Деворларини нақшланган тош ва пишган ғиштдан қилди. Устунларини нақшланган тошдан, шифтини саж ёғочидан қилди».

Ҳазрати Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анху бу ривоятлари ила Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам масжидларининг у зотнинг ўзлари ва уч халифалари даврларидаги васфини қисқача сўзлар билан

ифода қилмоқдалар.

1. Пайғамбар алайҳиссалом даврлари.

Масжид биноси хом ғиштдан, шифти хурмо шохидан, устунлари хурмо ёғочидан эди.

Масжид қурилишида саҳобаларга бош бўлиб, ҳазрати Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари шахсан иштирок этган эдилар.

Масжиднинг ҳажми ҳам кичик эди. Ёмғир ёғса, хурмо шохларидан қилинган шифтдан ўтиб, ерга тушар, сажда қилган одамнинг пешонасига лой ёпишар эди. Масжид ерига ҳеч нарса тўшалмаган эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида масжид ана шундоқ содда ва кичик эди.

2. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу даврлари.

Масжидин Набавий бу даврда ўзгаришсиз қолди. Чунки ҳазрати Абу Бакр оз муддат халифа бўлиб, сўнгра вафот топдилар. Ўша оз муддат ҳам Ридда урушларида сарф бўлди.

Бунинг устига, ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳу табиатан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаги нарсанинг ҳеч бирини ўзгартиришни хоҳламас эдилар. Шунингдек, у кишининг даврларида Масжидин Набавийга ўзгартириш киритишга эҳтиёж ҳам йўқ эди.

3. Ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу даврлари.

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳудан кейин халифа бўлган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўн икки йилдан кўпроқ халифалик қилдилар. Табиийки, хом ғиштдан қилинган, шифти фақат хурмо шохи ила тўсилган масжид ислоҳга муҳтож бўлиб қолди. Ана шунда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларини айна қурилиш моддалари: хом ғишт, хурмо шохи ва ёғочидан худди ўзига ўхшатиб

кайта курдилар. У киши масжиднинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаги кўринишини йўқотмаслигига эътибор бердилар.

4. Ҳазрати Усмон ибн Аффон даврлари.

Маълумки, ҳазрати Усмон узок вақт халифалик қилдилар. Бу давр ичида Ислоом жамияти мислсиз равишда кенгайди. Турли халқлар Ислоомга кирдилар. Мусулмонларнинг сони ниҳоятда кўпайиб кетди. Саҳобаи киромлар ҳам турли юртларга тарқалиб кетдилар. Шунга ўхшаш яна бошқа кўпгина ўзгаришлар содир бўлди. Ана шу давр ичида ҳазрати Усмон ҳам анчагина ишларни амалга оширдилар. Бу ишларнинг кўпчилиги янгилик ҳисобланар эди. Бу янгиликлар асосан давр тақозоси билан юзага чиққан янгиликлар эди. Ана шу янгиликлар ичида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларини кенгайтириб, янгидан қуриш ҳам бор эди.

Ибн Умар розияллоҳу анҳунинг юқоридаги ривоятларида айтилганидек, ҳазрати Усмон Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларига кўплаб зиёдалар қилдилар. Аввало, уни анчагина кенгайтирдилар. Қолаверса, тамоман бошқа қурилиш ашёларидан фойдаландилар. Хом ғишт ўрнига нақш солинган тош ва пишиқ ғишт ишлатдилар. Устунларини ҳам хурмо ёғочи ўрнига нақшиндор тошлардан ясадилар. Шифтини эса, хурмо шохлари ўрнига Ҳиндистондан келтирилган саж ёғочларидан қилдирдилар. Масжидин Набавийнинг узунлигини бир юз олтмиш аршин, энини бир юз эллик аршин қилдилар.

Ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳунинг бу ишлари ўз тарафдорлари томонидан маъқулланган. Ҳазрати Усмоннинг ўзлари баёноат бериб, «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Ким Аллоҳ учун бир масжид курса, Аллоҳ унга жаннатдан бир уй бино қилади» деганларини эшитган эдим, шунинг учун қилдим»,

деганлар.

Худди шу, яъни йигирма тўққизинчи йили ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Басранинг волиийи Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуни ишдан бўшатиб, у кишининг ўрнига Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анҳуни қўйдилар. У кишига Абу Мусо розияллоҳу анҳунинг ва Усмон ибн Абул Осс розияллоҳу анҳунинг Уммон ва Баҳрайндаги лашкарларини қўшиб, катта аскар қилиб бердилар.

Ўша пайтда Форс аҳолиси ўз амирлари Убайдуллоҳ ибн Муаммарга қарши бош кўтардилар. Улар Убайдуллоҳнинг аскарлари билан Истахрда тўқнашдилар. Бу жангда Убайдуллоҳ шаҳид бўлди, унинг кўшини енгилди. Бу хабар Ибн Омирга етди ва у катта лашкар билан етиб борди. У шиддатли жанглар олиб бориб, қарши тараф устидан ғолиб келди. Истахрни куч билан фатҳ қилди. Аҳолиси хиёнат қилган Дорабжардни ҳам фатҳ қилди. У ўша ерда турганида Истахр аҳлининг яна хиёнатга қайтганлари ҳақида хабар келди. У қайтиб бориб, у ерни учинчи марта фатҳ қилди.

Ибн Омир розияллоҳу анҳунинг даврида Форснинг подшоҳи Яздажир қатл этилди. Тарихчилар уни мусулмон бўлмаган тарафлар қатл этганликларини таъкидлайдилар.

Йигирма тўққизинчи сананинг охирлари, ўттизинчи сананинг бошларига келиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Куфанинг волиийи Валид ибн Уқбани ишдан бўшатдилар. У Куфага волий бўлиб, беш йил ишлаган эди. У ҳақда турли гап-сўзлар кўпайган, одамлар уни хамр ичганликда айблаб, арз қилган эдилар. Бу ҳақда келган ривоятни ўргансак, вазият яна ҳам ойдинлашади.

2841- وَقِيلَ لِعُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ ؓ: مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُكَلِّمَ

عُثْمَانَ لِأَخِيهِ الْوَلِيدِ فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حِينَ

خَرَجَ لِلصَّلَاةِ فَمُلِثَ لَهُ: إِنَّ لِي إِلَيْكَ حَاجَةً وَهِيَ نَصِيحَةُ لَكَ قَالَ:
يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ فَأَنْصَرَفْتُ فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمْ فَجَاءَ رَسُولُ
عُثْمَانَ فَاتَّبَعْتُهُ فَقَالَ: مَا نَصِيحَتُكَ فَمُلِثُ: إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ
وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ وَكُنْتُ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ فَهَاجَرْتُ
الْهُجْرَتَيْنِ وَصَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَرَأَيْتَ هَدْيَهُ ﷺ وَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِي
شَأْنِ الْوَلِيدِ قَالَ: أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ؟ قُلْتُ: لَا وَلَكِنْ خَلَصَ إِلَيَّ
مِنْ عِلْمِهِ مَا يَخْلُصُ إِلَى الْعُدْرَاءِ فِي سِتْرِهَا قَالَ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ
مُحَمَّدًا ﷺ بِالْحَقِّ فَكُنْتُ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَأَمَنْتُ بِمَا بُعِثَ بِهِ
وَهَاجَرْتُ الْهُجْرَتَيْنِ كَمَا قُلْتَ وَصَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَبَايَعْتُهُ فَوَاللَّهِ
مَا عَصَيْتُهُ وَلَا عَشَشْتُهُ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلُهُ ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ
ثُمَّ اسْتُخْلِفْتُ أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لَهُمْ؟ قُلْتُ: بَلَى قَالَ:
فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تَبْلُغُنِي عَنْكُمْ؟ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ شَأْنِ
الْوَلِيدِ فَسَنَاخُدُ فِيهِ بِالْحَقِّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ دَعَا عَلِيًّا فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ
فَجَلَدَهُ ثَمَانِينَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

2841. Убайдуллох ибн Адийга:

«Усмонга унинг укаси Валид ҳақида гапиришинга
нима монъелик қилади. Одамлар унинг ҳақида гапни
кўпайтириб юборишди-ку!?» дейилди.

«Усмон намоздан чиққанда олдига бориб:

«Менинг сизга ҳожатим бор эди. У сизга насихатдан

иборат», дедим.

«Эй одам, сенинг шаррингдан Аллоҳнинг Ўзи сақласин», деди у.

Мен ҳалиги одамларнинг олдига қайтдим. Усмоннинг хабарчиси келди. Унинг олдига бордим.

«Насихатинг нима?» деди у.

«Албатта, Аллоҳ Муҳаммадни ҳақ ила юборди. У зотга Китобни нозил қилди. Сиз Аллоҳга ва Унинг Расулига ижобат қилганлардан бўлдингиз. Икки хижратни қилдингиз. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг суҳбатларини топдингиз ва у зот соллalloҳу алайҳи васалламнинг ҳидоятини кўрдингиз. Одамлар Валид тўғрисида гапни кўпайтириб юборишди», дедим.

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламни топганмисан?» деди.

«Йўқ, лекин у зотнинг илмидан менга бикр қизга етганича етган», дедим.

«Аммо баъду: албатта, Аллоҳ Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васалламни ҳақ ила юборди. Мен Аллоҳга ва Унинг Расулига ижобат қилганлардан бўлдим. У зотга юборилган нарсага иймон келтирдим. Икки хижратни қилдим. Сен айтганингдек, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг суҳбатларини топдим ва у зотга байъат қилдим. Аллоҳга қасамки, Аллоҳ у кишини вафот эттиргунича у зотга ҳеч исён қилмадим ҳам, у зотни алдамадим ҳам. Сўнгра Абу Бакрла ўшандоқ бўлди. Сўнгра Умар билан ўшандоқ бўлди. Сўнгра халифа қилиндим. Менинг уларнинг ҳаққига ўхшаш ҳаққим йўқми?!» деди.

«Албатта, бор», дедим.

«Сизлардан менга етаётган гаплар нима!? Аммо сен зикр қилган Валиднинг ишига келсак, бу борада, иншааллоҳ, ҳақ ила иш тутамиз», деди.

Сўнгра Алини чақириб, унга дарра уришга амр қилди. У саксон дарра урди».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятдан одамлар ичида гап қайнагани билан ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуга маълумот етиб келмаганлиги келиб чиқади. У киши шарият ҳукмини жорий қилиш учун етарли маълумотни олишлари билан чора кўришга ўтдилар.

Муслим ва Абу Довуд Абу Сосон розияллоху анҳудан ривоят қиладилар:

«Усмон розияллоху анҳу билан бирга эдим. Унинг хузурига Валидни олиб келишди. У бомдодни икки ракъат ўқиб, сўнгра яна зиёда қиламан, деган экан. Икки киши, улардан бири Ҳумрон эди, унинг ичганлиги ҳақида гувоҳлик берди. Бошқа бир киши эса, унинг қайт қилаётганини кўрганлиги ҳақида гувоҳлик берди. Усмон:

«Ичмаган бўлса, қусмас эди. Эй Али, туриб, унга дарра ур», деди. Шунда Али:

«Эй Ҳасан, туриб, унга дарра ур», деди. Ҳасан эса:

«Унинг совуғига эга бўлганга иссиғини ҳам бер», деди.

Сўнгра Усмон:

«Эй ибн Жаъфар, унга туриб дарра ур!» деб айтди. Ибн Жаъфар туриб, унга дарра урди. Али санаб турди. Қирқтага етганда «Тўхта!» деди-да, кейин:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам қирқ дарра урганлар, Абу Бакр ҳам қирқта урган. Умар саксонга. Ҳаммаси ҳам суннат. Ушбу эса менга ёқади», деб қўшиб қўйди».

Ушбу ривоят соҳиби Абу Сосоннинг исми Ҳусайн ибн ал-Мунзир бўлган. У киши Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳу халифалик вақтларида ўзи ҳозир бўлиб, кўзи билан кўрган ходиса ҳақида ахборот бермоқда.

Валидни халифа Усмон розияллоху анҳунинг хузурларига маст бўлганликда айблаб, ушлаб олиб

келишган. Албатта, бир одамни ушлаб келиб, «Манави маст эди» дейилса, «Уни уринглар!» дейилавермайди. Сўраб-суриштирилади, хужжат-далил ила даъвони исбот килиш талаб қилинади.

Валидни ушлаб келганлар унинг «Икки рақъат бомдодни ўқиб бўлиб, яна зиёда ўқийман» деганини далил қилиб кўрсатишди. Чунки эси-ҳуши жойида бўлган мусулмон бомдод намози икки рақъатдан ортиқ бўлмаслигини яхши билади.

Валидни ҳамма яхши билади. Агар у маст бўлмаса, бу ишни қилмас эди. Шу ернинг ўзида Валиднинг мастлигидан хабардор бўлган бошқа гувоҳлар ҳам чиқиб қолишди. Икки киши унинг хамр ичаётганини кўрганлиги ҳақида гувоҳлик беришди. Улардан бири ҳазрати Усмон розияллоҳу анхунинг озод қилган куллари Ҳумрон ибн Обон эди. Яна бир киши Валиднинг қусаётганини кўрганлиги ҳақида гувоҳлик берди.

Ҳазрати Усмонга ушбу охирги гувоҳлик қаттиқ таъсир қилди ва: «Фақат ичгандан кейингина қайт қилган», дедилар-да, Валидга жазо беришга қарор қилдилар. Усмон розияллоҳу анҳу Валидга дарра уришни ҳазрати Али розияллоҳу анҳуга топширдилар. Ҳазрати Али эса, ишни ўз ўғиллари Имом Ҳасанга оширдилар. Ҳасан розияллоҳу анҳу эса, арабларнинг «Унинг совуғига эга бўлганга иссиғини ҳам бер» деган мақолини айтдилар. Бу ўзбек халқи орасидаги «Ширинини татиган, чучугини ҳам татиб кўрсин» деган иборага ўхшаш гап эди.

Ўша пайтда ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу ўз яқин қариндошларига ён босишда танқидга учраб турган пайт эди. Валид ибн Укба эса, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг она бир ўғай укаси эди. Имом Ҳасан розияллоҳу анҳу ҳам ўшанга ишора қилиб, даррани халифаликдан фойда топаётган қариндошларинг урсин, демокчи бўлдилар.

Шунда ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу ўз қариндошларидан бири Ибн Жаъфарга дарра уришни топширдилар. Ибн Жаъфар туриб, Валидга дарра ура бошлади. Ҳазрати Али санаб турдилар. Дарра уриш қирқтага етганида, у киши Ибн Жаъфарга «Тўхта!» дедилар. Ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг бу ишларидан Валидга ҳаддни қоим қилишга раҳбарлик қилиш топширилгани тушунилади. Яъни, ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу у кишига: «Кўлингга даррани олиб, Валидни калтакла», демаганлар, балки, «Валидга шариат ҳукми бўйича ҳамр ичган одамга кўриладиган чорани кўллашни амалга ошир» деган маънода гап айтганлар. Шунинг учун ҳазрати Али Ибн Жаъфарнинг дарра уришини санаб турганлар ва уришни тўхтатишга амр берганлар. Шу билан бирга, нима учун қирқ дарра урдирганларини изоҳлаб:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам қирқ дарра урганлар, Абу Бакр ҳам қирқта урган. Умар саксонга. Ҳаммаси ҳам суннат. Ушбу эса, менга ёқади», деганлар.

Яъни, «Қирқта уришни маъқул кўраман», деганлар.

Мана шу ҳодиса ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга қарши танқид ва фитналарнинг ошқора бошланиши учун биринчи нуқта бўлди.

Валид ибн Уқба ҳамр ичганликда айбланиб, дарра уриб бўшатиладиганидан кейин ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу унинг ўрнига Саъид ибн Осни тайин қилдилар. У Куфага етиб келганида минбарга чиқиб, хутба сўзлади. Аллоҳ таолога ҳамду сано, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга саловоту дуруд айтганидан сўнг:

«Аллоҳга қасамки, ўзим хоҳламасам ҳам сизларга юборилдим. Аммо менга амр қилингандан кейин бажаришим керак. Огоҳ бўлинглар! Фитнанинг тумшуги ва икки кўзи кўришиб қолди. Аллоҳга қасамки, ё мен уни тинчитаман, ё у мени чарчатади. Бугун ўз нафсимдан шуни

талаб қилурман», деди.

Кейин у Куфа ва унинг ахволини яхшилаб ўрганди. Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга қуйидаги мактубни ёзди:

«Куфа аҳлининг иши изтиробга тушибди. Улардан аҳли шараф ва асл оилаларнинг иши орқага кетибди. Бу ерда атрофдан келганлар, сахроликлар ғолиб бўлибди. Аҳли шараф ва обрўларга назар солинмайдиган бўлибди».

Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху унга қуйидаги жавобни ёздилар:

«Аmmo баъду: аввалги мусулмонларни ва ўша ерларни фатҳ қилганларни афзал кўр. Кейин келганлар уларга тобе бўлсинлар. Агар улар ҳаққа дангасалик қилиб, уни қoим қилишни тарк қилган бўлсалар ва наригилар қoим қилаётган бўлишса, бошқа гап. Ҳар кимнинг ўз даражасини муҳофаза қил. Ҳаммаларига адолат ила ҳақларини бер. Одамларни яхши билиш орқали адолат қилинади».

Саъид ибн Осс розияллоху анху Қодисийя ва бошқа фатҳ ишларида қатнашган зотларни олдириб келди. Уларга: «Сизлар одамларнинг юзисизлар. Юзга қараб, жасад билинади. Одамларнинг ҳожатларини бизга етказиб туринглар», деди. Уларга кейин келганлардан ҳам баъзи кишиларни қўшди. Ўзига қориларни ҳамсухбат қилиб олди.

Ўша пайтда Куфада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг волийлари ҳақида, уларни ишга қўйганлари учун у кишининг ўзлари ҳақида турли ноўрин гаплар кўпайиб кетган эди. Саъид ибн Осс розияллоху анху бу ҳақда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга мактуб ёзди. Одамларни тўплаб, уларга нималарни ёзганини айтди. Улар «Яхши қиласан, уларнинг ўзлари аҳл бўлмаган нарсага тамаъ қилишларига йўл қўйма. Ким ўзи аҳл бўлмаган ишни олса, эплай олмай, бузади», дедилар.

Ушбу мактуб Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга етганда:

«Эй Мадина аҳли, тайёргарлигингизни кўраверинг, ўзингизни маҳкам тутинг. Сиз томон фитна ўрмалаб қолди. Сизларнинг нарсаларингиз ўзингизга бўлиши учун ҳаракат қиламан. Уларни сизга кўчириб келтираман. Агар хўп десангиз, Ироқда бўлиб, улушга эга бўлган ҳам уни ўз юртига олиб келсин», дедилар.

«Бизнинг бошқа ерлардаги улушимизни қандоқ қилиб кўчирасан?» дейишди.

Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху: «Ҳижоз, Яман ва бошқа юртлардаги нарсалар эвазига сотади», дедилар.

Улар бу гапдан хурсанд бўлдилар. Аллоҳ таоло уларнинг хаёлида йўқ осонликни насиб этган эди. Барчалари ўша ишни амалга оширдилар.

Тарихчиларимизнинг таъкидлашларича, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифалиklarининг биринчи олти йили турли гап-сўз ва фитналардан холи ўтган. У кишининг халифалиklarининг еттинчи йилидан турли гап-сўз ва фитналар аста-секин бош кўтара бошлаган. Иккинчи халифа Умар розияллоху анхунинг қаттиқ сиёсатларидан кўрқиб, жимгина юрган Рум ва Форсларнинг қуролли хуружлари ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху томонидан бостирилганидан сўнг душманлар ич томондан фитна қўзиш режасини амалга ошира бошлаган эдилар.

ЎТТИЗИНЧИ САНА

Бу йили Хуросоннинг кўпгина қисмлари фатҳ қилинди. Мусулмонлар сулҳ йўли билан Нийсобурни фатҳ қилдилар. Тус ва Сарахсни ҳам сулҳ йўли билан фатҳ қилдилар. Худди шундоқ, Марв ва Байҳакни ҳам. Ушбу кенг юртлар фатҳ қилинганидан кейин Усмон розияллоху

анхунинг ихтиёрларида мол кўпайди. У киши одамларга ҳисобсиз мол-мулк тарқатдилар.

Мазкур фатҳ ишларини Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху олиб борган эдилар. У тарафларнинг одамлари Умар розияллоҳу анхунинг ўлимларидан кейин аҳдни бузган эдилар.

Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху Хуросоннинг кирар жойига етиб боришлари билан у ернинг аҳолиси йўлини тўсиб чиқиб, сулҳ сўрадилар.

Сўнгра Кўҳистон томон юрди. У ерда уруш бўлди. Ерликлар қочиб, кўрғонларига беркиниб олдилар. Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху шаҳар томон юриш бошлаган эди, шаҳар аҳолиси сулҳ тузишни сўрадилар. Сулҳ тузилди.

Кейин Нийсобур томон юриш қилди. Улар билан ҳам сулҳ тузилди.

Сўнгра Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху Аҳнаф ибн Қайсни Тохористон томон юборди. У ерни фатҳ қилгандан кейин Марв томон юрди. Марвликлар катта лашкар тўплаган эдилар. Икки томон ўртасида уруш бўлди. Бу жангда мушриклар мағлуб бўлдилар.

Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху ал-Ақраъ ибн Ҳобис ат-Тамимийни Жузжонга юборди. Абдуллоҳ ибн Омир розияллоҳу анху уларга жўнашларидан олдин куйидаги гапларни айтди:

«Эй Бани Тамийм! Ўзаро муҳаббатли ва фидокор бўлинг, ишингиз юришади. Қорнингиз ва фаржингизга қарши жидди-жаҳддан бошланг, динингиз юришади. Гулувга кетманг, жидди-жаҳдингиз саломат бўлади».

Улар юриб кетдилар ва душман билан жанг қилиб, голиб келдилар.

Сўнгра Аҳнаф Толиқонни сулҳ ила фатҳ этди.

Кейин Балхга етиб борди. У ернинг аҳли ҳам сулҳ сўраган эди, улар билан ҳам сулҳ тузди.

Хоразмга борган эди, у ерни фатҳ қилиш имкони бўлмай, ортига қайтди.

Мазкур катта ва кўп юртларни фатҳ этиб қайтган Абдуллоҳ ибн Омирга кишилар таҳсинлар айтдилар. Улар: «Аллоҳ таоло сендан бошқа ҳеч кимга бунчалар фатҳ қилишни насиб этмаган эди», дедилар. У эса: «Бунинг учун Аллоҳ таолонинг Ўзига шукр қилишим керак, умра адо этишим лозим», деб Нийсобурдан умрага эҳром боғлади.

Ушбу ўттизинчи ҳижрий санада Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга Абу Зарр Ғифорий розияллоҳу анҳунинг устидан шикоят қилди. Бу шикоятнинг ўзига яраша сабаби бор эди.

Улуғ ва зоҳидликка берилган саҳобий Абу Зарр Ғифорий Тавба сурасидаги:

«Олтин ва кумушни хазинага босадиган, Аллоҳнинг йўлида сарфламайдиганларга аламли азобнинг башоратини беравер».

«Бир куни ўша (олтин-кумуш)лар жаҳаннам ўтида қизитилур ва пешоналари, ёнбошлари ҳамда орқаларига босилиб: «Мана бу ўзингиз учун тўплаган нарсангиз, бас, энди тўплаб юрган нарсангизни татиб кўринг!» дейилур» деган оятларини ўзларича алоҳида тушунар ва таъвил қилар эдилар.

У кишининг фикрларича, ҳар бир мусулмон ўзининг бир кеча-кундузлик ҳожати, Аллоҳнинг йўлида нафақага, меҳмонга олиб қўйган нарсасидан ортиқча нарсани ушлаб туриши мумкин эмас эди. Абу Зарр розияллоҳу анҳу Шомда истиқомат қилар эдилар. У киши доимо: «Эй бойлар, камбағалларга шафқат қилинглар! Олтин ва кумушни хазинага босадиган, Аллоҳнинг йўлида сарфламайдиганларга оловдан бўлган дазмолнинг башоратини бер. У уларнинг пешоналари, ёнбошлари

хамда орқаларига босилур» деб юрар эдилар. Шундоқ қилиб, бора-бора камбағалларни бойларга қарши қайраб қўйдилар. Иш чегарасидан чиқаётганини кўрган бойлар волий Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анхуга шикоят қилдилар. У киши бу ҳақда халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга ёздилар. Халифадан: «Уни менинг хузуримга юбор», деган амр келди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху Абу Зарр Ғифорий розияллоху анхуни Мадинага, халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг олдиларига йўллади.

У киши Мадинага кириб келганда мажлислар Салъ деган жойгача етганини кўриб, «Мадина аҳлига шиддатли ғоратнинг ва эсдан чиқмайдиган урушнинг башоратини беравер», дедилар.

У киши халифанинг хузурига кирганда:

«Шом аҳлига нима бўлди, тилингнинг захридан шикоят қилишмоқда?» дедилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху.

Абу Зарр Ғифорий розияллоху анху бўлган гап-сўзларни айтиб бердилар. У кишининг гапларини диққат билан тинглаган ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху:

«Эй Абу Зарр! Менинг вазифам ўз бурчимни адо этмоқлик. Одамларни хатти-ҳаракатга ва иқтисодга чақирмоқлик. Уларни зоҳидликка мажбур қилиш менинг бурчим эмас», дедилар.

«Бойлардан токи маъруфга сарф қилмагунларича, кўни-қўшниларга ва ошна-оғайниларга эҳсон қилмагунларича ва қариндошларга силаи раҳм қилмагунларича» рози бўлманглар», деди. У киши суҳбатнинг охирида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхудан Мадинадан чиқиб кетишга изн сўрадилар. Абу Зарр розияллоху анху: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам, агар бинолар Салъ номли жойга етса, чиқиб

кетишимга амр қилганлар», дедилар. Усмон ибн Аффон розияллоху анху у кишини ар-Рабзага йўлладилар. У ерда масжид курдилар. У киши учун халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бир қанча туялар ажратиб бердилар. Маош белгиладилар. Иккита хизматчи бердилар. Абу Зарр вақти-вақти билан Мадинага зиёратга келиб турар эдилар. Шаҳар билан ар-Рабзанинг ораси уч мил эди.

ЎТТИЗ БИРИНЧИ САНА

Тарихчиларимиз бу сана икки шахснинг вафоти санаси эканлигини алоҳида таъкидлайдилар. Аввал бу санада Абу Суфён ибн Ҳарб розияллоху анху вафот этди. У киши маълум ва маъруф шахс эди. Шунингдек, бу санада машҳур саҳобий, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг амакилари Ҳакам ибн Абул Осс ҳам вафот этди.

Бошқа алоҳида бўрттириб кўрсатиладиган ҳодисалар бўлмаса ҳам, бу йилда аввал бошланган ишлар, жумладан, фатҳлар давом этди.

Ўша вақтда деярли барча жабҳаларда фатҳ ишлари муваффақият билан давом этар эди.

Жумладан, Саъид ибн Осс розияллоху анху Тобаристонни фатҳ қилди. У киши билан бирга бу ишда ҳазрати Али розияллоху анхунинг икки ўғиллари Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайн, Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар, Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс, Абдуллоҳ ибн Зубайр, Ҳузайфа ибн Ямон розияллоху анхум ва бошқа кўпгина катта саҳобийлар қатнашдилар. Тобаристонликлар аввал жанг қилишди, кейин сулҳ сўрашди. Улар билан сулҳ тузилди.

Кейин Саъид ибн Осс ва Ҳузайфа ибн Ямон розияллоху анхулар Абдуррахмон ибн Робийъага ёрдам бериш учун Боб томон юрдилар. Озарбайжонга етганларида Саъид ибн Осс Ҳузайфа ибн Ямон розияллоху

анхуни олдинга юбориб, ўзи орқани кўриклаб турди. Хузайфа ибн Ямон розияллоху анху Абдуррахмон ибн Робийъа билан фатҳни охирига етгазганидан сўнг қайтиб келиб, Саъид ибн Оссга кўшилди.

Ибн Касир раҳматуллоҳи алайҳ «ал-Бидоя ван-Ниҳоя» номли машҳур китобларида ўттиз биринчи ҳижрий сананинг катта ҳодисаларидан бири сифатида ас-Саворий денгиз жангини ҳам зикр қиладилар.

Мусулмонларнинг денгиз кучларини ташкил қилган Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху халифа Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг изнлари ила ҳар ёзда денгиз фатҳлари ўтказиб турар эди. Бу иш румликларнинг тинчини бузган эди. Улар Ҳераклниг ўғли Константин бошчилигида катта куч тўпладилар. Ўша мисли кўрилмаган катта куч билан мусулмонлар устига ғарот қилиш учун отландилар. Улар беш юзта кемаси билан мусулмонларнинг ғарбий томонидаги Абдуллоҳ ибн Саъд кўшинига ёпирилиб бордилар. Икки томон бир-бири билан юзлашди.

Тонг отганида Абдуллоҳ ибн Саъд ўз кемаларини сафга тизди. Уларга Аллоҳнинг зикрини ва Қуръонни тиловат қилишни амр қилди.

Ўша ҳолни кўрганлардан бири: «Улар биз томон мисли кўрилмаган кўп кемалар ила елканларини кўтарган ҳолда юриш бошладилар. Шамол уларнинг фойдасига бизнинг зараримизга эди. Биз лангар ташладик. Шамол бизга зарар беришдан тўхтади. Улар қуруқликка чиқишдан бош тортдилар. Биз уларга яқинлашиб бордик. Кемаларимизни уларнинг кемаларига боғладик. Сўнгра улар билан қиличбозликни бошладик. Одамлар бир-бирлари билан қилич ва ханжарлар ила жанг қилар эдилар. Тўлқин кемаларни қирғоқ томон суриб чиқарди. Тўлқинлар одамларнинг жуссаларини ҳам соҳилга чиқариб ташлади. Жасадлар катта тоққа ўхшаб ётар эди. Қон ранги сувнинг

рангидан ғолиб бўлди. Ўша куни мусулмонлар мисли кўрилмаган сабр-матонат кўрсатдилар. Улардан кўплари шаҳид бўлдилар. Румликлардан уларга қараганда бир неча баробар кўп ҳалок бўлди. Сўнгра Аллоҳ нусратни мусулмонларга нозил қилди», деган эди.

Бу урушнинг «ас-Саворий» деб номланиши ҳам шундан. Арабчада «Ас-Саворий» ўзбекчада «Елканлар» деганидир.

Ўша йили Нуба юртларини фатҳ этиш ишлари ҳам давом этди. Бу ҳақда Белазурий «Футухул Булдон» номли китобида қуйидагиларни ёзади:

«Амр ибн Осс халифа Умарнинг изни билан Нуба юртларини фатҳ қилишни бошлаган эди. У ерда арабларга одат бўлмаган урушга дучор бўлди. Улар камон билан жангчиларнинг кўзини нишонга олар эдилар. Биринчи жангда юз элликта кўздан ажралинди. Шунинг учун ҳам сулҳ қабул қилинди. Аммо Амр ибн Осс яхшироқ шартларга эришишга ҳаракат қилди.

Нуба юртларини фатҳ қилишни Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу томонидан Мисрга волий этиб тайинланган Абдуллоҳ ибн Саъд охирига етказди. Ўттиз биринчи ҳижрий санада икки томон орасида жанглар бўлиб ўтди. Нуба аҳли сулҳ талаб қилди. Сўнгра Бақт шартномаси деб аталган шартнома тузилди. Бу шартномада урушни тўхтатиб, Миср билан Нуба юртлари орасида маҳсулотлар айирбошлашнинг йўлга қўйилишига келишилди. Бу шартномага олти аср давомида амал қилинди.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ САНА

Ушбу сана кўпгина катта саҳобийлар вафот топган санадир. Айти шу йили Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакилари Аббос ибн Абдулмуттолиб

розияллоҳу анҳу вафот этдилар. У кишининг жанозаларини ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўқидилар. Шунингдек, бу йили Абдурраҳмон ибн Авф, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Абу Дардо, Абу Зарр Ғифорий, Зайл ибн Абду Роббих Ансорий каби улуғ зотлар ҳам бу дунёни тарк этдилар.

Худди шу санада Абдурраҳмон ибн Робийъа турк ва хазар юртларига уч марта уруш қилди ва ичкарига кириб борди. Унга қарши турк ва хазарлар катта куч тўпладилар. Қаттиқ жанглардан сўнг Абдурраҳмон ибн Робийъа шаҳид бўлиб, одамлари иккига бўлиниб кетдилар. Улардан бир гуруҳи Боб томон юриб бориб, Абдурраҳмон ибн Робийъанинг укаси Салмон ибн Робийъага кўшилиб кутулиб қолдилар. Иккинчи гуруҳ эса, Жийлон ва Журжон томон кетдилар. Уларнинг ичида катта саҳобийлардан Салмон Форсий ва Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳулар ҳам бор эди.

Куфанинг волиий Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳу Абдурраҳмон ибн Робийъанинг ўрнига унинг укаси Салмонни Бобни фатҳ қилувчи лашкарга амир қилди. Куфа аҳли лашкарига Ҳузайфа ибн Ямон розияллоҳу анҳуни бошлиқ қилди. Мўминларнинг амири ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уларга Шом аҳлларидан Ҳабиб ибн Маслама бошлиқ мадад кучи юбордилар. Уларнинг ҳаммалари устидан Салмон бошлиқ бўлди. Ҳабиб унга тобе бўлишдан бош тортди. Шомликлар: «Салмонни урмоқчимиз», дедилар. Куфаликлар: «Ундоқ бўлса, биз Ҳабибни калтаклаб қамаб қўямиз. Агар бош тортсангиз, сиздан ҳам, биздан ҳам ўлим кўпаяди», дедилар. Бу биринчи марта мусулмонлар ичида бошлиқликни таллашиб, келишмовчилик чиқиши эди.

Мана шу йили кейинчалик бутун Ислом оламига катта фитна тарқалишига бош сабабчи бўладиган нобакор шахс зоҳир бўлди. Бу ҳақда тарихчиларимиз қуйидагиларни

ёзадилар:

«Ибн Омирнинг амирлигига уч йил ўтганда Басрага бир одам келиб, Ҳаким ибн Жабала ал-Абдийниқига тушди. Унинг номақбул фикрлари бор эди. Ибн Омир уни чақиртириб:

«Сен кимсан?» деди.

«Аҳли китобдан бир одамман. Исломга ва сенинг ҳимоянгда яшашга рағбат қилдим», деди у.

«Менга бунинг кераги йўқ. Бу ердан чиқиб кет!» деди Ибн Омир. У чиқиб, Куфага борди. У ердан ҳам ҳайдалди. Ҳижозга, Шомга борди. У ерлардан ҳам қувилди. Кейин Мисрга борди. У ерда уя қурди.

Бу одамнинг исми Абдуллоҳ ибн Саба эди. Онасининг исми Савда эди. У яҳудий эди. У ёмон ният билан ўзини мусулмон қилиб кўрсатган эди. Унинг кўпгина фосид фикрлари бор эди. Жумладан, у: «Ийсонинг қайтишини тасдиқлаб, Муҳаммаднинг қайтишини тасдиқламаганлардан ажабланаман», дер эди. Бу қайтиш ҳақидаги гапнинг бошланиши эди. У яна: «Али Муҳаммаднинг васийи, ундан олдин халифа бўлган унинг ҳаққини поймол қилди. Ҳақни ўз аҳлига қайтариш учун ҳаракат қилиш мусулмонларга вожибдир», дер эди. Кўпгина фикри бузуқлар унинг мазҳабига эргашдилар. Ислом умматининг тафриқага тушишига, тоат ўрнига исён қилишига сабаб бўлган нарсалардан бири мана шу эди. Бу умматга бирлик ва жамланишдан бошқа нарса фойда бермайди, ихтилоф ва тафриқадан бошқа нарса зарар бермайди».

ЎТТИЗ УЧИНЧИ САНА

Кипр (Кубро) аҳли сулҳни бузиб, мусулмонларга қарши румликларга ёрдам берганлари аввал ҳам айтиб ўтилган эди. Бу хабар Муовия ибн Абу Суфён розияллоху

анхуга етиб борганидан сўнг у киши ўттиз учинчи санада беш юз кемада лашкар олиб, Кипр томон юрдилар. Мисрдан Абдуллоҳ ибн Саъд ҳам ўз кучлари билан ўша томон юриб келиб, қўшилди. Мусулмонларнинг қўшма лашкари кипрликларни осонлик билан енгди. Уларнинг подшоҳи мағлуб бўлганлиги аломати сифатида, икки қўлини кўтаришга мажбур бўлди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху уларнинг аввалги сулҳда қолишларига рози бўлди. Аввалги тажрибалардан дарс олган Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху бу сафар ўн икки минг мусулмон аскарни Кипрда қолдириб, уларга маош тайин қилдилар ва масжид курдирдилар.

Ўттиз учинчи йили Куфада ишлар чатоқ эканлигини, кундан-кунга аҳвол баттарлашиб кетаётганлигини тасдиқловчи ҳодиса юзага чиқди. Бундоқ ишларнинг юзага чиқишига Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам саҳобаларининг озлиги, борлари ҳам атрофдаги ноҳияларда турли масъулиятли ишлар билан банд эканликлари сабаб бўлди.

Волий Саъид ибн Омирнинг олдида мажлис куриб ўтирадиган кўпгина одамлар бор эди. Уларнинг аксари олдинги волий Валид ибн Уқбанинг устидан шикоят қилганлардан иборат эди. Улар турли гапларни, бўлиб ўтган ишларни гаплашиб ўтирар эдилар. Бир куни ораларидан гап ўтиб, уришиб кетдилар. Уларни ажратишга келган миршаббошини ҳам урдилар. Саъид ибн Омир уларнинг ҳаммасини ўз суҳбатидан қувди. Улар ўзлари бирлашиб, алоҳида мажлисхона қилиб олдилар. У ерда фақат Саъид ибн Омирнинг ва унинг одамларининг ғийбати билан машғул бўлдилар.

У эса, халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга мактуб ёзиб, бу ишдан хабар берди. У киши: «Уларнинг бошлиқларини Шомга, Муовиянинг олдига юбор», деб амр қилдилар. Муовияга эса: «Фитна учун

яратилган бир гуруҳ одамлар бор экан. Уларга ўзинг қара, бу ишларидан қайтар. Агар улардан бирор яхшилик чиқса, қабул қил. Агар улар сени чарчатсалар, мени хузуримга юбор», деб мактуб ёздилар.

Улар Муовиянинг олдига борганларида у уларни икром қилди, яхшилаб меҳмон қилди. Ироқдаги маошларича маош тайин қилди. Бу неъматлар уларни баттар қутиртириб юборди. Муовияни ҳам назар-писанд қилмай қўйдилар. Унинг волийлигига ҳам эътироз қила бошладилар.

Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху уларга қарата:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам маъсум эдилар. У зот мени волий этдилар. Ўзлари мени ишга олдилар. Сўнгра Абу Бакр халифа бўлди. У ҳам мени волий қилди. Сўнгра Умар халифа бўлди. У ҳам мени волий қилди. Сўнгра Усмон халифа бўлди. У ҳам мени волий қилди. Улардан ҳар бири фақат мендан рози бўлганлари учунгина мени волий қилганлар. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам мўминлардан фақатгина мукофотга аҳл бўлганларга иш берар эдилар. Албатта, Аллоҳ тутишга ва ўч олишга соҳиб Зотдир. Албатта, Аллоҳ сизларни синамасдан ва сирингизни одамларга фош қилмасдан тарк қилмайди!» деди.

У уларнинг билиб туриб, ўзларига залолатни эп кўрганлардан эканликларини ва уларга насихат кор қилмаслигини билганидан сўнг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга улар ҳақида мактуб ёзди. У киши: «Уларни Ҳимсга, Абдурахмон ибн Холид ибн Валиднинг олдига юбор», деб амр қилди.

Абдурахмон ибн Холид ибн Валид уларни:

«Эй шайтоннинг асҳоблари, хуш ҳам келмадингиз, қадамларингизга ҳасанот ҳам эмас. Шайтон ноумид бўлиб қайтган эди. Энди сиз фаолият бошладингизми!? Аллоҳга

қасамки, агар Абдуррахмон адабингизни бериб қўймаса, хусронга учрасин. Эй араблигини ҳам, ажамлигини ҳам мен билмайдиганлар жамоаси, Муовияга айтганларингизни менга айта кўрманг! Мен Холид ибн Валиднинг ўғлиман! Мен синовларда тоблангнинг ўғлиман! Мен Ридданинг кўзини ўйиб олгanning ўғлиман! Эй фалончи, агар мен билан бўлганлардан бирортаси сени хурматсиз қилса, ҳаммангни ҳавога учириб юбораман!» деди.

Бир ойгача ўзи улов миниб, уларни пиёда орқасидан эргаштириб юрди. Охири биз Аллоҳга тавба қиламиз. Худо хайрингни берсин, бизни қўйиб юбор», деб ёлворишди. Жуда ҳам ўтиниб сўрашганидан кейингина «Аллоҳ тавбангизни қабул қилсин», деди.

Ўша йили катта саҳобийлардан Миқдод ибн ал-Асвар розияллоҳу анҳу Журфда вафот этдилар. У кишини Мадинага олиб келиб, дафн қилишди.

ЎТТИЗ ТЎРТИНЧИ САНА

Куфанинг амири Саъид ибн Осс вилоятга хос ишлар билан халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига борди. Ўз ўрнига Амр ибн Хурайсни қўйиб кетди. Унинг сафарга чиқиши ўзига қарши бўлган фитначиларнинг ғимирлаб қолишига сабаб бўлди. Улардан бир тўпи халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг олдиларига бориб, Саъид ибн Оссни ишдан бўшатишни талаб қилмоқчи бўлдилар. Улар Абдуррахмон ибн Холиднинг олдидаги фитнабошиларга мактуб ёздилар. Улар етиб келдилар. Эҳтимол, ушбу мактубни олгандан кейин Абдуррахмоннинг олдида сохта тавбани изҳор қилган бўлсалар керак. Кейин ҳаммалари жамланиб, йўлга чиқдилар. Йўлда ишини битириб, қайтиб келаётган волий Саъид ибн Осснинг ўзига дуч келдилар. Унга бор гапни

айтишди. У: «Усмонга бир кишини, менга бир кишини юборсангиз, кифоя қилар эди», деди. Кейин Усмоннинг олдига қайтиб, хабарни етказди. «Улар менинг ўрнимга бошқа одамни хоҳлашмоқда, Абу Мусони яхши кўрадилар», деди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уларга ўша кишини волий этиб тайинладилар ва қуйидаги мактубни ёзди:

«Аммо баъду: Батаҳқиқ, сизларга ўзингиз ихтиёр қилган кишини амир қилдим. Саъидни сизлардан олдим. Аллоҳга қасамки, албатта, сизларга обрўимни қарзга берурман. Албатта, сабримни тўкиб солурман. Бутун имконим ила сизларни тузатишга ҳаракат қилурман. Аллоҳга осий бўлмайдиган қайси нарсани яхши кўрсангиз, қўймай сўрайверинг. Унга албатта эришасиз. Мен у нарсада сиз яхши кўрганга рози бўламан. Токи сиз учун Аллоҳнинг ҳузурида бирор ҳужжат қолмасин. Албатта, биз то сиз хоҳлаган нарсангизга етишгунингизча, ўзимизга ман қилинганидек сабр қилурмиз».

Бас, Абу Мусо Куфага келди. У ернинг аҳлига хутба қилди. Жамоатни лозим тутишга амр қилди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу вафот этгунларича волий бўлиб турди.

Бу пайтда турли жабҳаларда фатҳ ишлари катта муваффақият билан давом этар эди.

Мисрда Абдуллоҳ ибн Саъд ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан Африқонинг ичкарасига киришга изн сўради ва у томон юришни бошлади.

Ўша пайтда Африқо жамияти, дейилганда Тороблусдан Тонжагача чўзилган катта ерларни ўз ичига олган жамият кўзда тутилди эди. Унинг подшоҳи Рум томонидан қўйилди эди. Ўша пайтда Жиржис исмли одам подшоҳ эди. Ҳар йили Рум подшоҳига хароҷ бериб турар эди. У бир юз йигирма минг отликдан иборат лашкар тўплади. Мусулмонлар келиб, Исломни арз қилишган эди,

у бош тортди. У урушни ихтиёр қилди. Жиржис жарчи юбориб, «Ким Абдуллоҳ ибн Саъдни қатл қилса, уни кизимга уйлантираман ва юз минг динор бераман!» деб жар чақиртирди.

Мусулмонларнинг қўмондони Абдуллоҳ ибн Зубайр эди. У киши Абдуллоҳ ибн Саъддан изн олиб, мусулмонлар ичида «Ким Жиржисни қатл қилса, у юз минг динор олади ва Жиржиснинг қизига уйланади ҳамда унинг мамлакатига волий бўлади!» деб жар солдирди. Жиржиснинг дилига қўрқув тушди.

Аввалда жанг Жиржиснинг режаси бўйича давом этди, яъни, эрталаб бошланиб пешинда тўхтар эди. Абдуллоҳ ибн Зубайр мусулмон жангчиларни иккига бўлишга маслаҳат берди. Бир қисми пешингача уруш қилади, иккинчиси пешиндан кейин. Ана шунда румликлар дам олишга улгурмайдилар. Мусулмонлар эса, дам олиб-дам олиб жангни давом эттираверадилар. У кишининг ушбу режаси румликларнинг мағлубиятига асосий сабаб бўлди. Жиржис қатл этилди. Уни Ибн Зубайр қатл этди. Африқонинг бошқа тарафлари жизя бериш шарти билан сулҳ туздилар. Бабарлар ҳам таслим бўлдилар. Мусулмонларга Андалус йўли очилганидан кейин Абдуллоҳ ибн Саъд Мисрга қайтди.

ҲАЗРАТИ УСМОННИНГ ЯНГИЛИКЛАРИ

Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифаликлари давомида ўзларидан аввалги халифаларнинг ишларини давом эттириб, мусулмонлар оммаси учун фойдали бўлган катта ишларни қилишда ижтиҳодлар қилдилар. У киши қандоқ қилиб мусулмонларнинг Куръон тўғрисида ихтилофга тушишининг олдини олиб қолганларини юқорида ўрганиб чиқдик. Бу иш қанчалик аҳамиятли эканлигини ҳам англадик. Энди ҳазрати Усмон ибн Аффон

розияллоху анхунинг ижтиҳодлари ила у зот томонларидан жорий қилинган, мусулмон умматига катта фойдалар келтирган яна бошқа баъзи ишларни эслаб ўтайлик.

Жума намозида биринчи азоннинг зиёда қилиниши

Имом Бухорий, Термизий, Насай ва Абу Довудлар Соиб ибн Язийд розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Жума кунининг аввалги нидоси Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам, Абу Бакр ва Умарнинг даврларида имом минбарга ўтирганида бўлар эди. Усмон (халифа) бўлганида одамлар кўпайиб кетиб, Завроънинг устида учинчи нидони зиёда қилди».

Бошқа бир ривоятда:

«Иш шундоқ собит қолди», дейилган.

Ушбу ҳадисдаги нидодан мақсад, азондир. Нидони учта, дейиши эса, азон ва иқома эътиборидандир.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ва икки халифа, яъни, ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ ҳамда ҳазрати Умар даврларида имом минбарга чиққанида азон айтилар, хутба ўқиб бўлиб, минбардан тушганида иқома айтилар ва намоз ўқилар эди.

Аmmo ҳазрати Усмон халифа бўлган пайтларида Ислom диёри кенгайиб, мусулмонлар сони кўпайган эди. Имом минбарга чиққанидан кейин азон айтиб, хутба қилиб, ундан сўнг жума намози ўқиладиган бўлса, узоқроқдаги кишилар азонни эшитгандан сўнг ҳаракат қилиб, масжидга келсалар, намозга кечикадиган бўлиб қолдилар.

Чунки у пайтларда соатлар йўқ эди. Кишилар намоз вақтининг кирганини азон айтилганидан билар эдилар.

Ҳазрати Усмон розияллоху анхунинг даврларида одамлар намозга кечикаётганлари мулоҳаза қилинганидан сўнг уларни олдинроқ хабардор қилиш учун жума

намозининг вақти кириши билан бир қўшимча азон айтиш жорий қилинди.

Бу азон Мадинаи Мунавваранинг бозори ичидаги «Завроъ» деб аталган жойда, бир уйнинг томида айтилар эди. Бозор қилиш ва бошқа ишлар билан машғул бўлиб юрган одамлар ўша биринчи азонни эшитиб, жума намозининг вақти кирганидан хабардор бўлар, ишларини йиғиштириб, таҳорат қилиб, масжидга тўпланар эдилар.

Пешин намозининг ҳақиқий вақти бўлганида эса, имом минбарга чиқар ва муаззин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам, ҳазрати Абу Бакр ва Умарлар давридаги каби азон айтар ва одатдагидек давом эттириб кетилар эди.

Бу иш ўз самарасини кўрсатди. Мусулмонлар жума намозига кеч қолмайдиган бўлдилар. Бу амал ҳаммага маъқул келиб, жума намозига икки марта азон айтиш ҳамма жойларда жорий қилиниб, собит бўлиб қолди.

Бу нарсага ҳозир ҳам ҳамма жойларда ва мазҳабларда амал қилинади. Бирорта одам «Нима учун бундоқ?» деб эътироз билдирмайди. Шундоқ бўлиши керак ҳам.

Қўриқхоналарни ташкил қилиш

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу халқнинг камбағал тоифаси манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида жамият ихтиёрида бўладиган қўриқхоналарга кўплаб ер ажратишни йўлга қўйдилар. Шу тариқа ерларга бой-бадавлат кишилар эга чиқиб олишлари тартибга солинди.

Масжидларни хушбўй қилиш

Авваллари масжидларни хушбўй қилиш эҳтиёжи бўлмаганлиги учун бу нарса ҳеч кимнинг ёдига келмаган эди. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг даврларида одамларнинг кўпайганлиги, уларнинг

табиатлари ҳам ўзгарганлиги эътиборга олиниб, масжидларни турли нохуш хидлардан асраш учун «халук» номли хушбўй модда сочиб туриш йўлга қўйилди. Бу эса, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг қанчалик нозик дид эгаси эканликларини кўрсатади.

Муаззинларга маош белгилаш

Усмон ибн Аффон розияллоху анху даврларигача муаззинларга маош белгиланмаган эди. Ўша пайтдаги ҳаётнинг соддалигидан, муаззинларга ажратилган ишнинг озлигидан бунга эҳтиёж ҳам йўқ эди. Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг даврларига келиб, масжидлар катталашди, жамоатлар ниҳоятда кўпайди. Бинобарин, муаззинларнинг хизмати ҳам кўпайди. Энди муаззинлар ажралиб чиқиб, муаззинлик қилишлари лозим бўлиб қолди. Фақат муаззинлик билан машғул бўлган одам эса, маош билан таъминланиши зарур эди. Шунинг учун ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху кенг Ислом жамиятининг барча жойларида муаззинларга маош беришни жорий қилдилар.

Миршабликни жорий қилиш

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг даврларига келиб, барча шароитлар ўзгарган эди. Ўзгарганда ҳам, салбий маънода ўзгарган эди. Ҳар бирлари «тирик Қуръон» бўлган улуғ саҳобийларнинг кўпчилиги шаҳид бўлган, вафот этган ва турли юртларга тарқаб кетган эдилар. Жамиятда турли-туман халқ, миллат ва элатларнинг турли одамлари ҳам кўпайган эди. Уларнинг ичида одоблилари ҳам, бошқачалари ҳам бор эди. Бунинг устига, мусулмон бўлмаганлар ҳам, Исломни ғаразгўйлик билан қабул қилганлар ҳам оз эмас эди. Бу ва шунга ўхшаш омиллар миршабликни жорий қилишни талаб қилар эди. Шунинг учун ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу миршабликни йўлга қўйдилар.

Масжидда бошлиққа алоҳида жой қилиш

Бу ишни ҳам шароит тақозо қилган эди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг бир нобакор шахс кўлида фожиали равишда қатл этилишлари ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу учун катта дарс бўлган эди. Шунинг учун у киши масжидда ўзларига ана шундоқ тўсатдан бўлиши мумкин бўлган ҳужум ва суиқасдларнинг олдини олиш учун алоҳида жой қилдилар.

ҲАЗРАТИ УСМОННИНГ ШАХСИЙ СИФАТЛАРИ

Халифа бўлиш, ўша вақтдаги дунёнинг энг қудратли жамиятини узок вақт бошқариб туриш ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг шахсий сифатларига заррача ҳам салбий таъсир кўрсата олмади. У киши аввал қандай бўлсалар, шундай қолдилар. Ҳатто баъзи ҳолатларда яна

ҳам яхшироқ даражаларга ўтдилар. Уламоларимиз ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг шахсий сифатлари ҳақида кўпгина ривоятлар келтирганлар. Келинг, шулардан баъзиларини ўрганиб чиқайлик.

Абу Нуъайм «Хулятул авлиё» китобида Абдулмалик ибн Шаддоддан ривоят қилади:

«Усмонни жума куни минбар устида кўрдим. Эғнида кўпол, баҳоси тўрт дирҳам ёки беш дирҳамлик аданий изор ва титилган куфий ёпинчиқ бор эди».

Имом Аҳмад ва «Сифатус Софва» китоби соҳиби ривоят қилдилар:

«Ҳасандан кундузи масжидда ухловчилар ҳақида сўралди.

«Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг кундузи масжидда ухлашини кўрганман. У ўша пайтда халифа эди. Турганида майда тошлар биқинига ботган бўларди. «Шу киши мўминларнинг амирими?! Шу киши мўминларнинг амирими?!» дейилар эди».

Шарҳабийл ибн Муслимдан ривоят қилинади:

«Усмон розияллоҳу анҳу одамларга амирларнинг таомини егизар эди. Ўзи эса, уйига кириб, сирка билан зайт ер эди».

Абу Нуъаймнинг «Хулятул авлиё» китобида Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Қурайшдан уч киши одамларнинг энг юзи чиройлиси, энг хулқи гўзали ва энг ҳаёси собитлисидирлар: Абу Бакр Сиддиқ, Усмон ибн Аффон ва Абу Убайда Жарроҳ розияллоҳу анҳум».

Имом Аҳмад қилган ривоятда Имом Ҳасан розияллоҳу анҳу ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни, у зотнинг ҳаёларини зикр қилиб туриб, жумладан:

«У уйнинг ичида бўлиб, устидан эшик қулфлўғлик турса ҳам, устидан сув қуймоқчи бўлса, ҳаёси кийимини ечиб ташлашга монелик қилар эди», деганлар».

Байҳақий Моликдан, у амакисидан, у отасидан ривоят қиладилар:

«У киши Умар ва Усмон розияллоҳу анҳумонинг Маккадан келсалар, Маърасда тушишларини, уловларини минганларида бирор киши қолмай, ғуломни мингаштириб олишларини ва ўша ҳолда Мадинага кириб боришларини кўрган экан. Унга:

«Тавозуъ учунми?» дедим.

«Ҳа. Одамларни мингаштириб олишлари икковларининг бошқа подшоҳларга ўхшамаслиги учун», деди.

Кейин одамларнинг ўзлари улов миниб, ғуломлари ортларидан пиёда бориш одатини чиқарганликларини, бу айб эканлигини зикр қилди».

Абу Нуъаймнинг «Хулятул авлиё» китобида Маймун ибн Мехрондан ривоят қилинади:

«Менга Ҳамадонийнинг хабар беришича, у Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг халифалик вақтида хачирга миниб, ортига ғуломи Ноилни миндириб олиб кетаётганини кўрган экан».

Ибн Саъд, имом Аҳмад ва Ибн Асокирлар Абдуллоҳ Румийдан ривоят қиладилар:

«Усмон розияллоҳу анҳу таҳоратига ўзи сув тайёрлар эди. Унга: «Баъзи ходимларга айтсанг-ку, тайёрлаб беришади», дейилди. У:

«Йўқ. Кечаси дам олиш уларнинг ҳақлари», деди».

Ибн Саъд Амр ибн Саъид розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Усмон розияллоҳу анҳу ўзига фарзанд туғилса, уни латтага ўраб олдириб келиб, хидлар эди. Унга «Нимага бундоқ қиласан?» дейилди.

«Мабодо унга бирор нарса бўлиб қолса, муҳаббати қалбимда қолсин, деб шундоқ қиламан», деди.

Бу, албатта, келажакда келиши мумкин бўлган

мусибатга розилик ила тайёргарлик кўриш эди.

Имом Термизий Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг мавлоси Ҳонеъдан ривоят қилади:

«Усмон қабрни кўрса, йиғлаб, соқоллари ҳўл бўлиб кетар эди. Унга: «Жаннат ва дўзахни зикр қилсанг, йиғламайсан. Қабрни зикр қилсанг, йиғлайсан?» дейилди.

«Мен Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг: «Қабр охираг манзилларидан биринчи манзилдир. Ундан нажот топса, ундан кейингиси осондир. Ундан нажот топмаса, кейингилари бундан ҳам шиддатлидир», деганларини, яна Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг: «Қай бир манзарани кўрсам, қабр ундан кўра кўрқинчлидир», деганларини эшитганман», деди».

Ибн Саъд ва Ибн Асокир Абдурахмон ибн Ҳотибдан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам саҳобаларидан ҳеч кимнинг Усмон розияллоху анхучалик ҳадисни батамом ва гўзал айтишини кўрмадим. Илло, у ҳадис ривоят қилишдан кўрқар эди».

Имом Аҳмад, Абу Яъло ва Баззор Усмон ибн Аффон розияллоху анхундан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан, у зотнинг саҳобалари ичида энг яхши тушунгани бўлсам ҳам, ривоят қилишдан монелик йўқ. Аммо гувоҳлик бераманки, мен у зотнинг: «Ким мен айтмаган нарсани, айтди деса, дўзахдаги ўрнини олаверсин», деганларини эшитганман», дер эди».

Имом Аҳмад ва Ибн Асокир қилган ривоятда Усмон ибн Аффон розияллоху анху:

«Бирор наҳор ёки тунни Аллоҳнинг Китобига назар солмасдан ўтказишни истамайман», дедилар.

Яна ўшалар қилган ривоятда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху:

«Агар қалбларингиз пок бўлса, Аллоҳнинг Китобидан

тўймас эдингиз», дедилар».

Усмон ибн Аффон розияллоху анху ана шундай инсон эдилар. У киши саҳобаи киромлар ичидан энг афзали бўлганликлари учун халифа қилиб сайланган эдилар.

Аммо фитна нихоятда ёмон нарса. Фитначилар ҳар қандай ёмон нарсани айтишдан ва қилишдан тоймайдилар. Келинг, яхшиси ўша вақтда чикқан фитна ҳақида бир бошдан сўз юритайлик.

ФИТНАНИНГ БОШЛАНИШИ

Ислом оламидаги катта фитнанинг учи халифа Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга ғаразгўй кучлар томонидан суиқасд уюштирилиб, у кишининг ўлдирилишларидан бошланган эди. Ҳазрати Умар розияллоху анхунинг олиб бораётган музаффар сиёсатлари кўпчилик душманларнинг «жигарини еб бораётган» эди. Улар Исломнинг бутун ер юзи бўйлаб яшин тезлигида тарқалиб бораётганини мутлақо кўра олмас эдилар.

Худди ана шундоқ кучлар ҳазрати Умарнинг вафотларидан кейин Рум ва Форс томонларда қуролли хуружлар қилиб, Ислом жамияти қарамоғидан чиқиб, эски тузумларини қайта ўрнатмоқчи бўлдилар. Аммо халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху уларнинг бу хуружларини ўз вақтида бартараф қилдилар.

Ҳарбий томондан кучи етмаган ғанимлар ички томондан турли фитналар чиқаришга ўтдилар. Улар ўз мақсадлари йўлида турли омилларни ишга солдилар.

Ҳазрати Умар розияллоху анхунинг даврлари бошқа давр эди. У вақтда Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг тарбияларини олган, турли синовларда чиникқан, иймон ва ихлосда тенги йўқ саҳобаи киромлар кўпчиликни ташкил қилар эдилар. Улар орқали жамият ичида ҳар қандай сиёсатни осонлик билан жорий қилиш

мумкин эди. Жамият аъзолари фитна нималигини билмас эдилар. Фитна у ёкда турсин, баъзи Қуръони Карим ва эътиқод бўйича шубҳали саволлар берган шахсларнинг ҳам адаблари бериб қўйилар эди. Ана ўша умумий рух ва халифа Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг ўша рухдан келиб чиқиб юритаётган сиёсатлари баъзи бир бузгунчи табиатли шахсларнинг ҳам танобини тортиб турар эди.

Аммо вақт ўтиши билан шароитлар ўзгарди. Ҳазрати Умарнинг шиддатли сиёсатларини бардавом олиб бориш кийин эди. Буни ҳамма тушунар эди. Шунинг учун саҳобаи киромлар янги халифа сайлаш вақтида бошқача сиёсат юргизадиган шахсни изладилар. Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг номзодларидан кўра, Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг номзодларини устун кўришларига ҳам ҳазрати Алининг шиддатлари сабаб бўлди. Саҳобалар Умарнинг шиддатидан кейин Алининг шиддати кўшилса, тўғри келмайди, деган фикрга бордилар.

Бунинг устига, катта саҳобалар камайиб қолган эдилар. Арабларнинг ичида ҳам кейин мусулмон бўлган, Ҳижознинг ўзидан эмас, атрофидан бўлган қабилалар кўпайган эди. Энг асосийси, яшин тезлигида тарқалган фатҳлар давомида турли халқлар Исломни қабул қилган бўлиб, уларда ўзларининг аввалги динлари, эътиқодлари ва фикрлари таъсири ҳали кучли эди. Ўша халқлар ичида хўжақўрсинга мусулмон бўлганлари ҳам бор эди. Энг хатарлиси, фитнабоши Абдулоҳ ибн Сабага ўхшаб Исломга ички томондан зарба бериш мақсадида ўзини мусулмон қилиб кўрсатаётганлар ҳам йўқ эмас эди.

Ана шулар аста-секин фитнага замин тайёрлай бошладилар. Уларнинг баъзи ишларини юқоридаги сатрларда ҳам бир оз ўргандик. Улар аввалига ишни баъзи волийлар устидан шикоят қилишдан бошладилар. Бу иш биринчи бўлиб, Куфадан бошланди. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху тайин қилган волий Саъд ибн Абу

Ваққос розияллоху анху билан хароҷ омили Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхулар ўртасида волийнинг Байтулмолдан олган қарзини вақтида тўлаши ҳақида низо чиқди.

Иккалаларига ўзига яраша тарафдор ва қаршилар тўпланди. Халифа волийни ишдан олиб, ўрнига Валид ибн Уқбани қўйдилар. У ўша пайтда Умар розияллоху анху томонларидан Ҳижознинг ғарбий томонига волий этиб қўйилган ерида ишлаб турган эди. Уни куфаликлар хурсанд бўлиб кутиб олдилар. Бу ишдан айниқса, олдинги волийга қарши бўлган кишилар хурсанд бўлдилар. Одатда, фитначилар янги раҳбарнинг қўйнига киришга ҳаракат қиладилар. Бу ерда ҳам шундоқ бўлди. Янги волий ҳамма билан яхши алоқада бўлишга ҳаракат қилди. Ҳамма ишлар яхши кетиб турганда бир ҳодиса содир бўлди. Ана шу ҳодиса туфайли ишлар бошқачасига айланиб кетди.

Бир гуруҳ куфалик ёшлар бировнинг уйини тешиб кириб, уй эгасини ўлдирдилар. Бу ишдан хабар топган бир қўшни одам миршабларни чақирди. Улар жиноятчиларни тутдилар. Уларнинг ичида Зухайр ибн Жундаб ал-Аздий, Муварриъ ибн Абу Муварриъ ал-Асадий ва Шуббайл ибн Абул Аздийлар бор эдилар. Маҳкамада уларнинг жиноятлари собит бўлди ва шариат ҳукмига биноан қатл этилдилар. Уларнинг оталари ва қариндошлари бу иш учун волий Валиддан хафа бўлиб, унга қарши пайт пойлай бошладилар. Унинг кечқурун қуриладиган суҳбати бор эди. Бу суҳбатда турли одамлар, жумладан, Абу Зайд Тоий ҳам қатнашар эди. У асли насроний бўлиб, кейин мусулмон бўлган ва ароқ ичиши бор эди. Бир куни халиги ҳасадгўйларнинг олдига биров келиб, «Валиднинг Абу Зайд билан хамр тановул қилишидан хабарингиз борми?» деди. Улар айти шу гапни кутиб туришган эди. Бу гапни бирпасда ҳамма тарафга тарқатишди. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхунинг хузурларига бориб, бу гапни

айтишган эди, у киши: «Биз ўзини беркитган одамнинг авратини очмаймиз», дедилар. Валид бу гапни эшитиб, хафа бўлди. «Фитначи қавмга сендек одам шундай жавоб берадими?! Мен нимани беркитибман?! Бу ғариб-нотаниш одам ҳақида айтиладиган гап», деди. Шу билан икковларининг ораларига ҳам совуқлик тушди.

Фитначилар бу билан ҳам кифояланиб қолмадилар. Дорул Хилофага бориб, Валиднинг устидан шикоят қилишга қарор қилдилар. Улар ичларидан икки кишининг гувоҳликка ўтишига келишиб олиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига бордилар. Фитначиларнинг сафида волий Валид томонидан ишдан бўшатиш аламзадалар ҳам бор эди. Одатда, фитначиларнинг доимо шунга ўхшаш кишиларни излаб топиб, ўз сафларига қўшиб олишлари синалган тажрибадир. Улар бориб, ўз мақсадларига эришдилар. Волий Валид ибн Уқба ибн Абу Муаъйит чақирилиб, дарра урилди ва ишдан олинди. Бунинг тафсилотини ўз ўрнида ўргандик. Аммо у ерда ўрни бўлмаганлиги учун бу иш фитначилар томонидан қилинган уйдирма эканлигини айтмаган эдик.

Куфанинги янги волийи Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳу фитначилар билан бирга иш жойига борди ва ўз ўрнида айтиб ўтилганидек, ишларни тузатишга киришди.

Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳунинг хос ва умумий ўтиришлари бор эди. Умумий мажлислардан бирида гаплашиб ўтириб, бир одам: «Толҳа ибн Убайдуллоҳ қандок ҳам сахий одам», деди. Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳу: «У сингари одам сахий бўлса, арзийди. Менда ҳам унда бор нарса бўлганида, сизлар фаровон яшар эдингиз», деди. Бир ўспирин Кисронинг Фурот дарёси қирғоғидаги мулкларига ишора қилиб, «Анавилар сеники бўлиб қолса эди», деди. Баъзи одамлар йигитчага: «Тилиннга шакар», дейишди. Бирдан Аштар Нахаъий ва Умайр ибн Зобийъ

бошлиқ баъзи эсипастлар туриб, ўспиринни дўппослай кетдилар. Отаси уни ҳимоя қилган эди, уни ҳам урдилар. Волий Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳу уларни зўрға ажратди. Шундан кейин ҳалиги фитначиларни ўз суҳбатидан қувди. Улар эса, Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳуни ва уни ишга қўйган бошлиқни ёмонлашдан бошқа иш қилмай қўйдилар. Охири халифанинг амри билан улар Муовиянинг олдига сургун қилиндилар. Улар у ерда Муовияни ҳам сўка бошладилар. Абдурраҳмон ибн Холид ибн Валид уларнинг адабларини бериб, тавбаларига таянтирганидан сўнг улар тавбаларини эълон қилиб, ўз юртларига қайтдилар. Аммо ўрганган кўнгил ўртанса қўймас. Улар қайтиб келиб, аввалгидан ҳам баттар иғвогарликка шўнғидилар.

Мазкур куфалик фитначиларга Молик ибн Ҳорис ал-Аштар, Собит ибн Қайс Наҳаъий, Кумайл ибн Зиёд Наҳаъий, Зайд ибн Савҳон Абдий, Жануб ибн Зуҳайр Ғомидий, Жундуб ибн Каъб Аздий, Урвату ибн Жаъд, Амр ибн Жаъд ва Умар ибн Ҳамақ Ҳузоъийлар раҳбарлик қилар эдилар.

Улар фитна қилиб юриб, Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳунинг ҳам ишдан бўшатилишларига эришдилар.

Ўша вақтдаги Ироқнинг иккинчи шаҳри бўлган Басрада ҳам фитначилар уя қуриб олган эдилар. У ерда Ҳаким ибн Жабала исмли бир ўғри бор эди. У ўз атрофида қароқчи гуруҳини тузиб олган эди. Ислом лашкарлари сафарга отланса, бирга чиқиб, йўлда ажраб қолиб, қишлоқларни талар эди. У айниқса, аҳли зиммаларга кўп зулм ўтказар эди. Аҳоли, хусусан, аҳли зиммалар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга унинг устидан арз қилдилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу волий Ибн Осирга амр қилиб, Ҳакимни Басрадан чиқмайдиган қилиб қўйдилар. Барча фитналарнинг боши бўлмиш Абдуллоҳ ибн Саба Басрага келганида айнан ўша ўғри Ҳакимнинг

уйига тушди. Ўша ерни ўзига марказ қилиб олиб, мараз фикрларини тарқата бошлади. Унинг иши волийга етиб боргач эса, бу ердан ҳам қувилди. Аммо бу пайтда Абдуллоҳ ибн Сабанинг заҳари атрофга тарқаб қолган эди.

Шомда Муовия ибн Абу Суфён бошлиқ катта саҳобийлар кўп бўлганлиги учун фитна тарқалмаган эди. Фитнабоши Абдуллоҳ ибн Саба Шомга келганида Абу Зарр Ғифорий розияллоху анху билан учрашиб, мол-дунё хусусида у кишига ёқадиган баъзи гапларни айтиб, сўнг Муовия ибн Абу Суфён бу фикрга қарши экан, деб икковларини тортиштириб қўйди. Сўнгра биз аввал ўрганиб ўтган машҳур Абу Зарр Ғифорий ҳодисаси содир бўлди. Шундан сўнг бу фитнабоши Абу Дардо розияллоху анхунинг олдига бориб, гап бошлаган эди, у киши: «Сен яхудий бўлсанг керак» деб, қувиб солди. Убода ибн Сомит розияллоху анхунинг олдига борган эди, уни маҳкам тутиб, Муовиянинг олдига олиб борди ва: «Абу Заррни сенинг олдинга юборган шу», деди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху фитначини Шомдан қувиб чиқарди.

Аммо ҳамма балонинг боши Мисрда эди. Абдуллоҳ ибн Сабадек фитнабоши ҳамма ердан қувилса ҳам, бу ерда ҳурмат-эътибор топган эди. У Мисрга жойлашиб олиб, ўз режасини амалга оширишга замин тайёрлар эди. У ўз таълимотларини кўпчилик орасида тарқатиб борар эди. У одамларга: «Аллоҳнинг мингта набийси ва мингта васийси бор. Али Муҳаммаднинг васийсидир. Муҳаммад хотамуланбиё, Али хотамулавлиёдир. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг васиятига амал қилмай, у зотнинг васийсига ҳамла қилиб, умматнинг ишини ўз қўлига олган одамдан ҳам золимроқ одам борми? Усмон ноҳақдан халифа бўлиб олган. Али Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг васийси. Унга ёрдам бериш керак. Бу ишни адо этиш учун қўзғолинг! Ҳар ким ишни ўз амирига

айб қўйишдан бошласин. Сиртдан амри маъруф, наҳйи мункар қилаётган бўлиб кўрининглар. Ўшанда одамлар сизларга мойил бўладилар. Уларни ўз ишимизга унданглар!» дер эди.

У ўз тарғиботчиларини ҳар тарафга юборди. Турли жойлардаги фитначилар билан мактуб олди-бердисини яхшилаб йўлга қўйди. Улар Абдуллоҳ ибн Сабага ҳар тарафдан хат юбориб турар эдилар. Фитначилар бир-бирлари билан ўз амирларини айблаб, хат ёзишар эдилар. Олган мактубларини иложи борича кўпроқ одамларга ўқиб берар эдилар.

Фитначилар ўз мақсадларини амалга ошириш йўлида ҳар қандай пасткашликдан қайтмас эдилар. Улар ҳар бир кишини ўз сафларига тортишга ҳаракат қилар, ҳар бир ҳолатдан ўз фойдалари учун бирор нарса чиқаришга уринар эдилар. Энди фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуни асосий мўлжал қилиб олган эдилар. У кишини айблаш йўлида турли бўҳтонларни тўқир эдилар. Бу бўҳтонларни одамлар ўртасида тарқатишга жон-жаҳдлари билан тиришар эдилар. Софдил мусулмонлар уларнинг бундай бўҳтонларига қарши қўлларидан келган чораларни кўрар эдилар. Биз шарҳ қилаётган китобда ҳам худди ана шу ҳолатни акс эттирувчи бир ривоят келган:

2842 - عَنْ عُمَانَ ابْنِ مَوْهَبٍ ط قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ حَجَّ الْبَيْتِ فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا فَقَالَ: مَنْ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ؟ فَقَالُوا: قُرَيْشٌ قَالَ: فَمَنْ الشَّيْخُ فِيهِمْ قَالُوا: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ: يَا ابْنَ عُمَرَ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ فَحَدَّثْتَنِي هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ عُمَانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ وَمَ يَشْهَدُهَا؟ قَالَ:

نَعَمْ قَالَ: تَعَلَّمُ أَنَّهُ تَعَيَّبَ عَنِ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ
 قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ قَالَ ابْنُ عُمَرَ: تَعَالَ أُبَيِّنُ لَكَ أَمَّا فِرَاؤُهُ يَوْمَ أُحُدٍ
 فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَعَفَّرَ لَهُ وَأَمَّا تَعْيِيْبُهُ عَنِ بَدْرِ فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ
 بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ مَرِيضَةً فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ لَكَ
 أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ وَأَمَّا تَعْيِيْبُهُ عَنِ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَوْ
 كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِيَطْنٍ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ لَبَعَثَهُ مَكَانَهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ
 ﷺ عُثْمَانَ وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: بِيَدِهِ الْيَمْنَى هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ
 الْيُسْرَى فَقَالَ: هَذِهِ لِعُثْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ: أَذْهَبَ بِهَا الْآنَ
 مَعَكَ. رَوَاهُ البُّخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2842. Усмон ибн Мавҳиб розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Миср ахлидан бир киши келди. Байтни ҳаж қилди. Мажлис қуриб ўтирган бир қавмни кўрди.

«Анави қавмлар ким?» деб сўради.

«Қурайшликлар», дейишди.

«Уларнинг ичидаги шайх ким?» деди.

«Абдуллоҳ ибн Умар», дейишди.

«Эй Ибн Умар, мен сендан бир нарсани сўрайман, менга айтиб бер. Усмоннинг Ухуд куни қочганини биласанми?» деди.

«Ҳа», деди.

«Унинг Бадра ғойиб бўлганини, ҳозир бўлмаганини биласанми?» деди.

«Ха», деди.

«Ризвон байъати»да ғойиб бўлганини, хозир бўлмаганини биласанми?» деди.

«Ха», деди.

«Аллоху акбар!» деди. Шунда Ибн Умар:

«Бу ёкка кел! Сенга баён қилиб бераман. Ухуд куни қочганига гувоҳлик бераманки, албатта, Аллох уни афв этган ва мағфират қилган.

Бадрда ғойиб бўлганига келсак, Расулуллох соллаллоху алайҳи васалламнинг қизлари унинг қўлида эди. Ўша киши бемор бўлган эди. Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам унга: «Сенга Бадрда ҳозир бўлган кишининг ажри ва улуши бўлади», дедилар.

«Ризвон байъати»да ғойиб бўлганига келсак, агар Макка водийсида Усмондан кўра азизроқ бирорта бўлганида, унинг ўрнига юборар эдилар. Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам Усмонни юборган эдилар. Усмон Маккага кетганидан кейин «Ризвон байъати» бўлган. Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам ўнг қўлларини кўрсатиб, «Мана бу Усмоннинг қўли», дедилар ва у билан чап қўлларига уриб, «Бу Усмон учун», дедилар.

Сўнгра Ибн Умар унга:

«Энди буларни ўзинг билан олиб кет!» деди».

Бухорий ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ўша Ибн Умар розияллоху анхудан ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни айблаш мақсадида савол сўраган мисрлик фитначининг исми Язид ибн Бишр экан.

Ҳар замон ва маконнинг фитначилари ўз ишларини худди шу асосга қурадилар. Уларнинг барчаси худди шунга ўхшаш бўхтонлар тўқийдилар. Ҳеч қандай кофир ва душман бунга ўхшаш зарарни қила олмайди.

Ушбу ривоятда зикри келган фитначилар

намојандасининг услубини ва гапларини олиб кўрайлик.

У ҳажда, энг улуғ маконда, ибодат вақтида ўз иғвосини тарқатишга уринмоқда. Ҳа, ана шундоқ муқаддас нарсалардан ўз ботиллари учун унумли фойдаланиш фақатгина фитначиларнинг қўлидан келиши мумкин. Кофир ва мушрик душманлар ҳам бундай ишни қила олмайдилар. Чунки бундай қилишга уларнинг имконлари йўқ. Улар бундай қилишни билмайдилар ҳам.

Мазкур фитначи ана шундай эътиборли суҳбатда, Қурайш суҳбатида, Абдуллоҳ ибн Умардек улуғ саҳобийнинг суҳбатида ўз заҳарини сочди. У ўз мақсадига эришиб, ўша суҳбатда унинг гапларини қўлласалар айни муддао, агар у ердан бурни ерга ишқаланиб чиқса ҳам, ҳамма жойда «Мен бу гапни фалон ерда, фалончига ҳам айтганман», деб мақтаниб юришига сабаб бўлади.

Биринчи тухматни қаранг:

«Эй Ибн Умар, мен сендан бир нарсани сўрайман, менга айтиб бер. Усмоннинг Уҳуд куни қочганини биласанми?» деди.

«Ҳа», деди.

Ибн Умар розияллоху анҳу унинг фитначилигини дарҳол билдилар ва нима қилар экан, деб атайлаб жавоб бермай, унинг гапини тасдиқлагандек бўлиб турдилар. Фитначи эса, ўзининг гапи тасдиқланмоқда, деб ўйлаб, бошқа тухматларини ҳам айта бошлади.

Иккинчи тухмат биринчисидан ҳам баттар эди.

«Унинг Бадра ғойиб бўлганини, ҳозир бўлмаганини биласанми?» деди.

«Ҳа», деди.

Ибн Умар розияллоху анҳудан иккинчи тухматига ҳам тасдиқсифат жавоб олган иғвогар учинчи тухматини ҳам айтди.

«Ризвон байъати»да ғойиб бўлганини, ҳозир бўлмаганини биласанми?» деди.

«Ҳа», деди.

Ўзи билган барча тухматларга Ибн Умардек улуғ зотдан «Ҳа» деган жавобни олган фитначи руҳланиб кетди ва:

«Аллоҳу акбар!» деди.

Ҳа, фитначилар ўз ғаразларига эришиш йўлида динни ниқоб қилиб оладилар. Диний шиорларни шиор қилиб оладилар. Бўлмаса, бу нобакор Аллоҳ таолонинг маҳбуб бандаларидан бири, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг энг яқин саҳобаларидан бири, мўминларнинг амири бўлмиш ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудек зотга бўхтон ёғдириб туриб, «Аллоҳу акбар!» дермиди?! Фитначиларнинг ҳар доим Аллоҳ таолонинг номи, шиори билан Аллоҳ таолога хилоф қилишлари маълум ва машҳур.

Шунда Ибн Умар розияллоҳу анҳу бу нобакорнинг оғзига уришни бошладилар ва қуйидагиларни айтдилар:

«Бу ёққа кел! Сенга баён қилиб бераман. Ухуд куни қочганига гувоҳлик бераманки, албатта, Аллоҳ уни афв этган ва мағфират қилган».

Ухуд жангида ғолиб келиб турган мусулмонларнинг бирдан мағлубиятга учрашлари исён, сусткашлик ва Пайғамбар алайҳиссаломнинг амрларига хилоф қилиш оқибатида юзага келди.

Қуршовда қолган мусулмонлар ҳеч кимга қарамай, ҳатто Пайғамбар алайҳиссаломга ҳам қарамай қоча бошладилар. Ўша пайтда уларнинг орқасидан Пайғамбар алайҳиссалом: «Аллоҳнинг бандалари! Мен томонга! Аллоҳнинг бандалари! Мен томонга!!! Мен Аллоҳнинг Расулиман!!! Ким қайта ҳужум қилса, унга жаннат бор!!!» деб қичқирдилар.

Ана ўша қочганлар ичида Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам бор эдилар. Ҳа, ўша куни мусулмонларнинг бошига тўсатдан келган мағлубият

билан бирга, «Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам қатл қилинибдилар» деган миш-миш ҳам тарқаган эди. Бу омилларнинг ҳаммаси мусулмон жангчиларга қаттиқ таъсир қилган эди. Улар кўрқиб эмас, даҳшат ва ҳайрат сабабидан қочишни бошлаган эдилар. Қочганда ҳам, оммавий қочишга киришган эдилар.

Фақат санокли кишиларгина Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг тирик эканликларини кўриб, собит турган эдилар. Ана ўша оммавий қочиш вақтинчалик бўлди. Собит турганларнинг ишини Аллоҳ таолонинг Ўзи ўнглади. Сўнг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳаёт эканликлари ҳақидаги хабар мусулмонлар ичида яшин тезлигида тарқалди. Ҳамма ўзини ўнглаб олди. Аллоҳ таолонинг инояти ила мусулмонлар муҳаққак бўлиб кўринган мағлубиятдан қутулиб қолдилар.

Аллоҳ таоло урушдан қочган мусулмонларни шу ернинг ўзидаёқ афв этди. Уларни биров айбламади ҳам. Аллоҳ таоло бу ҳақда Оли Имрон сурасидаги оятларни нозил этди:

«...Батаҳқиқ, Аллоҳ уларни афв қилди. Албатта, Аллоҳ мағфиратли ва раҳмли Зотдир».

Шундай қилиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳам Уҳуд урушида ҳамма билан қочиб, ҳамма билан бирга афв этилдилар.

Аммо ҳамма вақт ва ҳамма маконларнинг барча фитначилари бунга ўхшаш нарсаларни тафтиш қилишда ўзларини Аллоҳ таолодан ҳам устун кўядилар. Аллоҳ кечирса ҳам, улар кечирмайдилар. Чунки уларга кулоқ осадиган оддий кишилар кўп нарсадан, жумладан, Аллоҳ таолонинг афв қилганлигидан ҳам беҳабар бўладилар. Баъзи пайтда кичкина фитначилар ҳам билмасдан, устозларининг айтганини қайтариб юриб, бояги фитначи Ибн Умар розияллоху анхунинг қўлларига тушганига ўхшаб, қўлга тушиб қоладилар.

«Бадра ғойиб бўлганига келсак, Расулulloх соллalloху алайҳи васалламнинг кизлари унинг қўлида эди. Ўша киши бемор бўлган эди. Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам унга: «Сенга Бадра ҳозир бўлган кишининг ажри ва улуши бўлади», дедилар».

Иккинчи ҳижрий сананинг Рамазон ойида Бадр урушига Пайғамбар соллalloху алайҳи васаллам томонларидан сафарбарлик эълон қилинди. Усмон ибн Аффон розияллоху анху биринчилардан бўлиб, урушга чиқишга тайёргарлик кўра бошладилар. Аммо у кишига Расулulloх соллalloху алайҳи васалламдан алоҳида истисно тариқасидаги амр келди. Бу фармонга биноан, Усмон ибн Аффон розияллоху анху урушга бормай, баданига тошма тошиб, хасталик тўшагига боғланиб қолган умр йўлдошлари Руқайя розияллоху анҳога қарашлари лозим эди. Итоаткор аскар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бу амрни ҳам сидқидилдан бажаришга киришдилар.

Аммо Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни Бадр уруши иштирокчилари рўйхатига қўшдилар ва ўлжаларни бўлиш пайтида у кишига ҳам улуш ажратдилар. Ўшанда Набий соллalloху алайҳи васаллам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху билан бирга Усома ибн Зайд розияллоху анхуни ҳам қолдириб кетган эдилар. Жанг тамом бўлганидан сўнг Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам Зайд ибн Ҳориса розияллоху анхуни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга ғалаба хушхабарини етказгани юборган эдилар.

Фитначилар ўзларининг доимо Пайғамбар соллalloху алайҳи васалламнинг суннатларига амал қилишларини рўқач қилиб, у зотнинг фақат ўзларига мос келган баъзи гапларинигина қурол қилиб олиб, қолган таълимотларини бузишга уринишлари азалдан маълум ва машҳур.

«Ризвон байъати»да ғойиб бўлганига келсак, агар Макка водийсида Усмондан кўра азизроқ бирорта бўлганида, унинг ўрнига юборар эдилар. Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам Усмонни юборган эдилар. Усмон Маккага кетганидан кейин «Ризвон байъати» бўлган. Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам ўнг қўлларини кўрсатиб, «Мана бу Усмоннинг қўли», дедилар ва у билан чап қўлларига уриб, «Бу Усмон учун», дедилар».

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳунинг фитначининг учинчи эътирозига берган жавоблари ҳаммага аён ҳодиса эди.

Олтинчи ҳижрий санада Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бир минг тўрт юз ададли саҳобалари билан умра қилиш ниятида Маккаи Мукаррама томон йўл олдилар. Улар Асафонга етиб борганларида қурайшликларнинг уруш тайёргарлигини кўриб турганликлари ҳақида хабар келди. Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам йўлни бориб, Ҳудайбия деган жойга тушдилар.

Қурайш ўз элчи ва вакилларини юбориб, агар мусулмонлар қайтиб кетмасалар, уруш бўлишини айтишар эди.

Шундай бир вазиятда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам ўз элчиларини Қурайш томон юборишни ирода қилдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам Хуррош ибн Умайя ал-Хузобий розияллоҳу анҳуни чақирдилар ва унга Қурайшнинг олдига бориб, уруш учун эмас, Байтуллоҳни зиёрат қилиш учун келганликларини етказишини топширдилар.

Хуррош ибн Умайя ал-Хузобий розияллоҳу анҳу қарши тараф олдига етиб борар-бормас, унинг бирор оғиз сўзини эшитмай туриб, миниб борган туясини сўйиб ташладилар. Ўзини ҳам ўлдириш ҳаракатига тушиб турган эдилар, уни Аҳбошлар қутқариб қолдилар. Хуррош ибн

Умайя ал-Хузобий розияллоху анху Расулуллох соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига қайтиб, бўлган ҳодисани сўзлаб берди.

Сўнг Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуни чақириб, ҳалиги хабарни Қурайш бошлиқларига етказишни топширмоқчи эдилар, у киши:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мен Қурайшдан кўрқаман. Маккада мени ҳимоя қиладиган ҳеч ким йўқ, Қурайшга бўлган адоватим, каттиққўллим ҳаммага аён. Лекин мenden кўра Усмон ибн Аффон борса, яхши бўларди», дедилар.

Пайғамбар алайҳиссалом ҳазрати Усмонни чақириб, Абу Суфён ва Қурайшнинг бошқа бошлиқларига бориб, уруш учун келмаганликларини, балки Байтуллоҳни ҳурматлаб, уни зиёрат қилиш учун келганликларининг хабарини етказишни топширдилар.

Маккага кираверишларида ҳазрати Усмонни Абон ибн Саъид кутиб олди ва у кишига ҳомий эканлигини эълон қилди. Ҳазрати Усмон бориб, Абу Суфён ва Қурайшнинг бошқа бошлиқларига Расулуллох алайҳиссаломнинг гапларини етказдилар. У киши гапни тугатиб бўлганларидан сўнг улар:

«Агар Байтуллоҳни тавоф қилмоқчи бўлсанг, қилиб ол», дейишди.

«Расулуллох тавоф қилмай туриб, мен ҳеч ҳам тавоф қилмайман», дедилар ҳазрати Усмон.

Қурайшликлар у кишини тутиб қолишди. Пайғамбар алайҳиссаломга ва мусулмонларга «Усмон ўлдирилибди» деган гап етиб борди.

Бу хабар Расулуллох алайҳиссаломга етганда: «Охири бу қавм билан тўқнашар эканмиз-да», дедилар ва кишиларни байъатга чақирдилар. Дарахт остида туриб, ҳамма кўлини Расули акрамнинг қўлларига қўйиб, ўлимга

ҳам тайёр эканликлари ҳақида байъат қилдилар. Бу байъат «Ризвон», яъни, «Розилик байъати» номи ила машхур бўлди. Чунки Аллоҳ таоло ўша дарахт остида Пайғамбарга ким байъат қилган бўлса, ҳаммасидан рози эканлигини эълон қилди.

Дунё тарихида машхур бўлган ана шу байъат давомида Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бир қўлларини иккинчи қўлларига қўйиб туриб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу номларидан байъат қилдилар ва: «Бу Усмоннинг байъатидир», дедилар. Буни кўрган ва эшитган ҳар бир саҳобийнинг ҳаваси келди ва ўзини Усмоннинг ўрнида кўришни орзу қилди.

Энди эса қандайдир нобакорлар Усмон «Ризвон байъати»да қатнашмаган деб, у кишини айбламоқдалар. Ахир «Ризвон байъати»нинг ўзи ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг сабабларидан бўлган эмасмиди?! Ахир «Ризвон байъати»нинг энг олий даражаси ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуники бўлган эмасмиди?!

Ҳа, фитна дардига учраганлар ўз мақсадларига эришиш йўлида окни қора, қорани оқ, дейишлари оддий бир ҳол. Улар ҳар доим ана шундоқ бўлганлар.

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу фитначининг саволларига раддия қилиб бўлиб, гапнинг хулосасини айтдилар:

«Сўнгра Ибн Умар унга:

«Энди буларни ўзинг билан олиб кет!» деди».

Бу «Мана шу гапларимни ўзинг билан олиб бориб, шерикларингга ҳам айтиб бер. Сизларнинг Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни айблаб гапирётган гапларинг қуруқ тухматдан бошқа нарса эмас», деганлари эди.

Аммо фитначилар ўз номи билан фитначи. Улар ҳақиқатни билиш учун эмас, айнан нима қилиб бўлса ҳам, фитна кўзғатиш учун фаолият олиб борадилар. Агар

уларнинг мақсадлари ҳақиқатни билиш бўлганида эди, ҳамманинг орасида гап тарқатмасдан, ҳақиқатни биладиганлардан секин сўраб олар эдилар.

Шунинг учун ҳам юкоридагига ўхшаш тушунтириш учун айтилган гаплар уларнинг нобакорлигини тўхтата олмас эди.

Тарихда Абдуллоҳ ибн Саба исмли яҳудий асос солган ҳаракатга эргашиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга қарши чиққан мазкур фитначилар «сабачилар» деб номланиб қолганлар. Улар халқ оммаси орасида фитнес-фасод гапларни тарқатишда давом этавердилар. Бу гапларнинг ҳаммаси айланиб келиб, пойтахт Мадинаи Мунавварада тўпланар эди.

Охири иш жиддийлашганда Мадина аҳли ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳузурларига кириб:

«Эй мўминларнинг амири, бизга келаётган хабарлар сизга ҳам келмоқдами?» дедилар.

«Йўқ. Менга фақат саломатлик ҳақида хабар келмоқда», дедилар. Шунда улар бор гапни тўкиб солдилар ва турли жойларга одам юбориб, хабар олдиришни маслаҳат бердилар.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху алоҳида одамлар танлаб олиб, уларни турли жойларга масалани яхшилаб ўрганиш учун юбордилар. Муҳаммад ибн Масламани Куфага, Усома ибн Зайдни Басрага, Абдуллоҳ ибн Умарни Шомга, Аммор ибн Ясирни Мисрга ва яна бошқа жойларга бир қанча одамни юбордилар. Юборилган кишилар ўзларига топширилган вазифани бажариб қайтдилар. Улар яхши гапларни айтиб келдилар.

Фақат Мисрга юборилган вакил Аммор ибн Ясир розияллоху анху қайтмади. Мисрнинг ўша вақтдаги волийи Абдуллоҳ ибн Саъд розияллоху анхудан ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга Мисрдаги қавм

Аммор ибн Ясир розияллоху анхуни ўзларига оғдириб олишганлиги хақида мактуб келди.

Бу ишни Абдуллох ибн Саба, Холид ибн Мулжам, Судон ибн Хумрон ва Кинона ибн Бишрлар қилган эдилар.

Мисрда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга ашаддий қарши бўлганлар ичида Муҳаммад ибн Абу Ҳузайфа исмли киши ҳам бор эди. Бу шахс аслида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг қарамоғидаги етим бола эди. У киши уларнинг оиласи харажатларини ўз зиммаларига олган эдилар. Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифа бўлганларидан кейин у ўзига катта иш берилишини талаб қилди. У киши: «Болам тенги бўлганинда, сенга иш берар эдим. Аммо сен ундок эмассан», дедилар. Шунда у: «Бўлмаса, мен ўз кунимни ўзим кўрайин», деди. Усмон ибн Аффон розияллоху анху унга изн бердилар, керакли нарсаларда кўмаклашдилар. У Мисрга борди ва менга волийликни бермади, деб ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга қарши бўлганларга кўшилиб олди.

Яна бир ўшандок киши Муҳаммад ибн Абу Бакр эди. У Абу Бакр Сиддикнинг ўғли эканлиги билан фахрланар эди. Баъзи одамлар уни ғурурга кетказиб, мансаб талашишга қизиқтириб қўйди. У эркатой эди. Бир куни ҳақ бериши лозим бўлиб қолди. Усмон розияллоху анху ўша ҳақни ундан олдилар. Шу билан у ҳам у кишига тесқари бўлиб қолди, сўнг Мисрга жойлашиб, ножўя жамоага кўшилиб олди.

Сабачиларнинг Мадинага тинмай юбориб турган хабарлари ва хатлари у ердаги баъзи кишиларга ҳам ўз таъсирини кўрсата бошлади. Чунки бу ерда ҳам ўз мақсадига етиша олмаган, ҳикду ҳасадга тўлган аламзадалар бор эди. Улар кундан-кунга кучайиб бориб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга озор беришга ўтдилар. Аммо у киши буларнинг ҳаммасига сабр

қилар эдилар. Мазкур озорларнинг қай даражага етганлигини куйидаги ривоятдан ҳам билиб олсак бўлади.

Абу Нуаъйм «Далоил»да Ибн Умар розияллоху анхудан куйидаги ривоятни келтирадилар:

«Усмон минбарда хутба қилиб турганида Жаҳжаҳ Фифорий унинг қўлидаги асони олди-да, ўз тиззасига уриб, синдириб ташлади. Бир йил ўтмасдан Аллоҳ Жаҳжаҳнинг оёғига қурт туширди. У ўшандан ўлди».

ФИТНАГА ҚАРШИ ЧОРАЛАР

Турли бўлган-бўлмаган гаплар кўпайиб кетгандан кейин ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху вилоятларга «Мадина аҳли менга баъзи одамлар ҳақоратланаётган ва калтакланаётганликларини етказишди. Мен ҳар ҳаж мавсумида ўз омилларимдан ҳисобот оламан. Кимнинг даъвоси бўлса, мавсумда иштирок этсин. Албатта, мендан ёки омилларимдан ўз ҳаққини олади. Ёки садақа қилиб, кечириб юборинглар. Албатта, Аллоҳ садақа қилувчиларни мукофотлайди», деган мактуб юбордилар.

Кейин волийларга ҳажга келишларини амр қилдилар. Улар келишди. Усмон ибн Аффон розияллоху анху уларни жамлаб, кенгаш ўтказдилар. Кенгашда Абдуллоҳ ибн Омир, Муовия ибн Абу Суфён, Абдуллоҳ ибн Саъд, Саъид ибн Осс, Амр ибн Осс розияллоху анхум иштирок этдилар.

Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху уларга қараб:

«Сизларга нима бўлди ўзи?! Бу шикоят нима!? Бу миш-мишлар нима!? Аллоҳга қасамки, сиз ҳақингиздаги бу гаплар рост бўлмаса, деб қўрқаман. Бу нарсага мендан бошқа жавобгар йўқ», дедилар.

Дарҳақиқат, фитначилар ҳамма тарафни гапга тўлдириб ташлаганларида худди шундай тасаввур пайдо

бўлади. Ҳамма томондан бир-бирига ўхшаш хабарлар келаверганидан кейин ҳар қандай одамда эҳтимол, бу гапларда ҳам жон бўлса керак, шамол бўлмаса, теракнинг учи кимирламас, деган хаёл пайдо бўлиши турган гап. Шунинг учун ҳам фитнабоши яҳудий Абдуллоҳ ибн Саба ўз гумашталарига: «Амирларингизни тинмай ёмонланглар», деб топшириқ берган эди. Фитначиларнинг ишлари ўз самарасини берган эди. Шунинг учун ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам ўз омилларига юқоридаги гапни айтишга мажбур бўлдилар. Бу гапга жавобан:

«Улар: «Сиз одамлар юбордингиз-ку, улар сизга хабар олиб келди-ку! Уларга бирорта киши бир оғиз гап айтмади. Аллоҳга қасамки, улар (фитначилар) рост гапирмайдилар. Бу ишнинг ўзи асли йўқ. Бунинг учун бировни ушлай ҳам олмайсанки, бирор нарсанинг тагига етсанг. Бу миш-мишдан бошқа нарса эмас. Миш-миш асосида бировни айблаб бўлмайди. Унинг охирига ҳам етиб бўлмайди», дедилар».

Ҳақиқатда ҳам шундоқ бўлади. Фитнанинг хатарлилиги ҳам шунда. Ҳамма томонни фиску фасодга тўла гап босиб кетади, аммо бу гапларни ким тарқатганини аниқлаб бўлмайди. Кимдан сўрасанг, «Билмадим, одамлар айтяпти», деб жавоб беради. Фитначилар фаоллик билан ишлаб, ҳамма тарафдан бир хил гап чиқаришади. Гапнинг учи кимга бориб тақалишини ҳеч ким билмайди. Оқибатда жамият ичида фитначилар ҳужумига учраган бир бечора ҳақида салбий фикр кучаяверади.

Нима қилиш керак? Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг бошларини ҳам ана шу савол котирар эди. У киши кенгаш қатнашчиларига ҳам мана шу саволни бердилар:

«Менга маслаҳат беринглар», дедилар.

Шунда Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу гап бошлади:

«Бу уюштирилаётган иш. Уни махфий равишда уюштирадилар. Кейин уни билмаганларга тарқатишади. Улар эса, қаерда бўлса, гапираверадилар», деди у.

«Бунинг давоси нима?» дедилар ҳазрати Усмон.

«Ўша одамларни излаб топиш ва гап тарқатаётганларни қатл қилиш керак», деди Амр ибн Осс.

Шу пайт Абдуллоҳ ибн Саъд гап бошлаб:

«Одамлардан уларнинг зиммасидаги нарсани олинг. Сиз берсангиз, оладилар-ку! Улар ҳам адо қилсинлар. Уларни тек қўйиб қўйгандан кўра, шундоқ қилган яхши», деди.

Гапга Муовия ибн Абу Суфён аралашди:

«Мени волий қилдингиз. Мен волий бўлган қавмдан сизга фақат яхшилик келади. Бошқалар ҳам ўз ноҳияларини ўзлари яхши биладилар. Нима қилиш керак?» деди.

«Хусни адаб керак. Сен нима дейсан, Амр?» деди Усмон.

«Менимча, уларга юмшоқлик қилдингиз. Бўш қўйиб қўйдингиз. Умар қиладиган нарсага зиёда қилдингиз. Менимча, икки соҳибингизнинг йўлини тутмоғингиз керак. Қаттиқ туриш керак бўлган жойда қаттиқ туриш лозим. Юмшоқ бўлиш керак бўлган жойда юмшоқ бўлиш лозим. Одамларга ёмонлик қиладиганларга қаттиқ туриш керак. Одамларга яхшилик қиладиганларга юмшоқ бўлиш керак. Сиз иккисига ҳам юмшоқликни ошириб юбордингиз», деди Амр».

Барча вилоятларнинг волийлари фитначиларга нисбатан қаттиқ туриш керак, деган фикрда эканликлари равшан кўриниб турибди. Улар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхуга бир овоздан ўзларининг ниятларига эришиш учун ҳар қандай пасткашлиқдан қайтмаётган нобакорларни бўғизларидан олиш кераклиги ҳақида маслаҳат бердилар. Аммо ҳазрати Усмон ибн Аффон

розияллоҳу анҳунинг ўз фалсафалари, ўз тушунчалари ва ўз услублари бор эди. У киши волийларнинг фикрларини эшитиб бўлиб, уларга қараб:

«Менга берган маслаҳатларингизнинг ҳаммасини эшитдим. Ҳар бир ишнинг ўз эшиги бор. Унга фақат ўша эшикдан кирилади. Уммат бошига етишидан қўрқилаётган ушбу ишнинг бир марта бўлиши бор. Унинг ёпадиган ва ушлаб турадиган эшиги юмшоқлик, муроса ва фақатгина Аллоҳ белгилаган жазолар чегарасида чора кўришдир. Ана шунда биров айблай олмайди. Ўша нарсани тўсса, фақат юмшоқлик тўсиши мумкин. Ана ўша, Аллоҳга қасамки, фатҳ қилиши мумкин. Бировнинг менинг зиддимга ҳақ-хужжати йўқ. Аллоҳнинг Ўзи билади, мен одамлар ҳақида ҳам, ўзим ҳақимда ҳам камчиликка йўл қўймадим. Аллоҳга қасамки, фитнанинг тегирмони айланмоқда. Уни ҳаракатга келтирмай туриб ўлса, Усмонга қандоқ ҳам яхши бўлар эди. Одамларни тўсинглар. Уларга ҳуқуқларини беринглар. Уларни кечиринглар. Агар Аллоҳнинг ҳаққи поймол қилинадиган бўлса, унда муросага борманглар», дедилар.

Халифа Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ушбу гапларидан кўп нарсалар келиб чиқмоқда. Аввало, у кишида, албатта, фитна бўлишига тўлиқ ишонч бор эди. Эҳтимол, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ўзлари фитналар ҳақидаги эшитган ҳадислари у кишига каттиқ таъсир қилган бўлса керак.

Иккинчидан, у киши фитначиларнинг тирноқ остидан кир ахтараётганларини ҳам ҳисобга олган кўринадилар. Аллоҳ таолодан қўрқмай ёлғондан бўҳтон тўқиётган нобакорлар ўзларига қарши кўрилаётган чоралардан бирортаси шариат чегарасидан қилча четга чиқса, дод солиб, ҳаммаёқни бузиб юборишлари турган гап эди. Фитначи халқи ўзини мазлум қилиб кўрсатиб, кўпчиликни ўзига қаратишга уста бўлади. Эҳтимол, шунинг учун ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу волийларга

фақат шариат чегарасидагина чора кўришни тавсия қилган бўлсалар керак. У кишининг мақсадлари бирор хатога йўл қўйиб, Аллоҳ таолонинг олдида гуноҳкор бўлмасдан вафот этиш эди. Яна бошқа фақат ўзларигагина аён бўлган сабаблар бўлса керак.

Сўнгра ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху волийларни ўз ишларига қайтариб юбордилар.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху ҳам Мадинаи Мунаввара томон йўл олдилар. Шомга бориладиган йўл шу томонда бўлганлиги учун Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху ҳам у киши билан бирга кетдилар.

Мадинаи Мунавварага келганларида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху катта саҳобаларни жамладилар. Ҳамма тўплангандан сўнг Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху ўрнидан туриб, Аллоҳ таолога ҳамду сано айтди ва:

«Сизлар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ва халойиқнинг яхшилари ва ушбу умматнинг валийи амрлари – ишбошиларисиз. Уни сиздан бошқа ҳеч ким тама қилмайди. Ўз шерикларингизни ғолиблиги ёки тамаси бўлмаса ҳам, ихтиёр қилиб сайлагансизлар. Мана, қариб, ёши ўтиб қолди. Агар унинг жуда кексайишини кутсангиз, у ҳам яқин. Умид қиламанки, унчалик бўлгунча Аллоҳнинг Ўзи қарам қилар. Батаҳқиқ, тарқалган гаплардан сизларга зарар етармикан, деган хавфдаман. Менинг қўлим сизлар билан. Одамларни ўз ишингизга тама қилдирманг. Аллоҳга қасамки, агар тама қилиб қолсалар, унда ишнинг орқага кетишидан бошқани кўрмай қоласизлар», деди.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анху уни жеркиди. Шунда Усмон:

«Биродаримнинг ўғли тўғри айтади. Мен сизларга ўзимнинг ва эга бўлган ишимнинг хабарини берайин. Мендан олдинги икки соҳибим ўзларига ҳам, улар билан

бир йўлда бўлганларга ҳам савоб умидида қийин қилдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам яқинларига атолар берар эдилар. Мен олиймақом ва маишатлари оз одамлар ичидаман. Бир оз кўлимни очик қилдим. Агар уни хато десангиз, рад қилишингиз мумкин. Менинг ишим сизларнинг ишингизга мувофиқ бўлади», дедилар.

«Тўғри қилдинг, яхши қилдинг. Холид ибн Усайдга эллик минг, Марвон ибн Ҳакамга етмиш минг бердинг», дейишди тўпланганлар. У улардан ўша маблағларни қайтариб олди. Ҳаммалари рози бўлиб, тарқалишди.

Бу мажлисдан кўриниб турибдики, саҳобаи киромлардан бирорталарининг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга эътирозлари йўқ эди. Уларнинг ҳаммалари у кишини рози бўлиб халифаликка сайлаганлар ва олиб бораётган ишларидан рози эдилар.

Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Муовия розияллоҳу анҳуни «Ишлар орқага кетади» деган маънодаги гаплари учун жеркиб юборган бўлсалар керак. Чунки саҳобалар бор гапни очик айтар эдилар. Агар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳақларида баъзи мулоҳазалари бўлса, албатта, айтар эдилар.

Саҳобаи киромларнинг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга: «Холид ибн Усайдга эллик минг, Марвон ибн Ҳакамга етмиш минг бердинг», дейишлари эса ўшани ҳам фитначилар гап қилишмасин, деган андиша билан айтилган эди.

Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни ўзи билан Шомга олиб кетишни таклиф қилган эди, кўнмадилар ва: «Агар бўйнимнинг томирини узса ҳам, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қўшниликларини ҳеч нарсага алмаштирмайман», дедилар. Шунда у ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга: «Шомдан аскар юборай, сизни Мадинада кўриқлаб турсин», деди. Усмон ибн Аффон

розияллоҳу анҳу: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қўшниларига улар билан яшаб, ризқларига шерик бўладиган лашкарнинг кераги йўқ. Аҳли ҳижрат ва нусратга торлик бўлмасин», дедилар.

ФИТНАЧИЛАРНИНГ ҚЎЗҒОЛИШИ

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ҳар бир ҳаракатларини диққат билан кузатиб турган фитначилар у кишининг волийларни ўз ҳузурларига чакирганларидан хабар топишлари билан «Волийлар кетганда қўзғолон кўтарамиз», деб келишиб олган эдилар. Аммо улар бу ишнинг уддасидан чиқа олмадилар.

Фақат қуфалик фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан ўз волийлари Саъид ибн Оссни ишдан бўшатишни талаб қилиш учун йўлга чиқдилар. Йўлда ишини битириб, қайтиб келаётган волий Саъид ибн Осснинг ўзига дуч келдилар. Унга бор гапни айтишди. У: «Усмонга бир кишини, менга бир кишини юборсангиз, кифоя қилар эди», деди. Кейин Усмоннинг олдига қайтиб, хабарни етказди: «Улар менинг ўрнимга бошқа одамни хоҳлашмоқда, Абу Мусони яхши кўрадилар», деди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уларга ўша кишини волий этиб тайинладилар. Бу ерда Саъид ибн Осс розияллоҳу анҳу ҳам, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам катта мардлик қилдилар. Фитначилар талабларининг рад этилишини жуда ҳам хоҳлар эдилар. Ана шунда улар асл мақсадларига эришар эдилар. Аммо юқорида зикр этилган мардлик бунга йўл қўймади.

Ҳеч қайси режалари амалга ошмаган фитначилар бир-бирларига мактуб ёзишиб, Мадина томон юришга келишдилар. Зоҳиран ўзларини амри маъруф, наҳйи мункар ишига уринган қилиб кўрсатдилар. Миср, Куфа ва Басра фитначиларининг вакиллари йўлга чиқиб, Мадинага

яқинлашдилар. Уларнинг келганларидан хабар топган Усмон ибн Аффон розияллоху анху уларнинг мақсадларини аниқлаш учун икки кишини юбордилар. Бу икки кишига ҳам бир вақтлар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху таъзир жазосини қўллаган эдилар. Аммо улар буни кўнгилларига олмаган эдилар. Фитначилар ўз қаричлари билан ўлчаб, иккалалари ҳам ўша жазодан кейин Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга қарши бўлиб қолишган, деган фикр билан бор режаларини уларга очиқ-ойдин айтдилар. Улар: «Биз ундан одамлар қалбига ўрнаштириб қўйган нарсаларимизни сўраймиз. Кейин одамларнинг олдига қайтиб бориб: «Биз уни иккорт қилдирдик, аммо у уларни тарк этмади, тавба қилмади», деймиз. Сўнгра худди ҳажга чиққанга ўхшаб чиқамиз. Келиб, уни қуршаб оламиз-да, халифалиқдан бўшатамиз. Кўнмаса, ўлдирамиз», дедилар.

Бу ҳам барча фитначиларнинг доимий ишлатадиган ва синалган услубидир. Нима қилиб бўлса ҳам, одамларнинг олдида ўзлари айбламоқчи бўлган киши билан бир оз бирга бўлсалар бўлди. Қолганини тўқиб чиқариш ҳеч гап эмас. Улар учун учрашув бўлди, деган гап тарқалса, етади. Учрашувда нима гап бўлгани муҳим эмас. Агар ўзларининг гапларини ўтказиб олсалар, айтиш муддао. Мабодо мағлуб бўлсалар ҳам, ҳечқиси йўқ. Ўзлари тўқиб олаверадилар. Ушбу фитначилар ҳам айтилаётган гаплар ҳақми, ноҳақми аниқламоқчимиз, демадилар. Чунки у гапларнинг ноҳақлигини бошқалар билмаса ҳам, ўзлари яхши билдилар. Улар ўша гапларни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бўйнига қўйиб, тан олдилар, деб одамлар ичида яна янги ёлғон тарқатишга йўл ахтариб келишган.

МУНОЗАРА

Ҳалиги икки киши қайтиб келиб, бор гапни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга етказган эдилар, у киши кулдилар. Кейин фитначиларни чақиртирдилар. Одамларни жамлаб, уларнинг хабарини айтдилар. Тўпланганлар ичидан баъзи кишилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга уларни ўлдириш керак, деб ишора қилдилар.

«Йўқ. Биз афв қиламиз. Уларни қабул қилиб, қилаётган ишларимизни кўрсатамиз. Токи ҳаддга лойиқ иш қилмагунича ёки куфрни зоҳир қилмагунича, ҳеч кимга тегмаймиз. Улар ўзларингиз билган ишларни зикр қилмоқдалар. Фақат ҳозир билмаган одамлар олдида менинг бўйнимга юкламоқчилар», дедилар Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу.

Халифа фитначиларнинг ўзларига кўяётган айбларнинг заррача ҳам вазни йўқлигини яхши билар эдилар. Шунинг учун одамларнинг олдида уларнинг иши пуч эканлигини ошкор қилиб, фитначиларни шарманда қилмоқчи бўлган бўлсалар, ажаб эмас. Шу билан бирга, одамлар «Айби бўлмаса, уларнинг оғзига урмасмиди», дейишлари ҳам мумкин эди. Агар уларга қарши чора кўрилса, «Айби бор экан, уни беркитиш учун айбини очмоқчи бўлганларни йўқ қилмоқчи», дейдиганлар ҳам топиларди.

Нима бўлганда ҳам, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу фитначиларнинг ўзларига кўйган айбларига раддия қилишга ўтдилар. Жумладан, тарихчиларимиз қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Улар намозни сафарда тўлиқ ўқидилар. Аслида тўлиқ ўқилмас эди, дедилар. Огоҳ бўлинглар! Мен бир юртга борган эдим. Ўша ерда аҳлим бор эди. Шу икки иш сабабидан тўлиқ ўқидим. Шундоқ эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бир марта Маккаи Мукаррамага борганларида намозни қаср қилмай, тўлиқ

ўқиган эдилар. Одамлар бунинг сабабини сўрашган эди, ўша вақтдаёқ «Макка менинг ўз юртим, қолаверса, бу ердан уйландим. Шунинг учун намозни тўлиқ ўқидим», деб жавоб берган эдилар.

Фитначилар йиллар ўтгандан кейин шу гапни кавлаб топган эдилар. Аввало, бу иш гуноҳ эмас. Қолаверса, хазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ўзлари бунинг сабабини ўша вақтдаёқ айтиб берганлар. Буни ҳамма билади. Бундоқ ишни жамият бошлиғига айб қилиб кўйиб, унга қарши кўзғолон кўтариш керакмиди?! Албатта, бу гап куракда турадиган гап эмас эди. Аммо фитначиларнинг услуби шу. Омма ичида ўзларини дин фидокори қилиб кўрсатиш учун диний масалаларни кўтардилар. Шу билан улар ўз кирдикорларини хаспўшлашни режалаштирадилар. «Биз ўз манфаатимиз учун эмас, дину диёнат учун жон куйдирмоқдамиз», деб, мусулмон оммасини ўзларига оғдирмоқчи бўладилар. Аслида ўша нобакорларнинг ҳаммасининг диндорлиги йиғиб келинса, хазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бир тукларининг диндорлигига ҳам етмайди. Аммо фитначи ўз номи билан фитначи. Нима қилиб бўлса ҳам, ўзининг манфур ниятига етишга уринади.

«Улар: «Кўриқхоналар қилдинг», дедилар. Аллоҳга қасамки, мендан олдин кўриқхона қилинмаган эди. Улар бирор киши учун кўриқ қилган эмаслар. Қилган бўлсалар ҳам, Мадина аҳли ғолиб бўлган нарсага қилганлар. Бировни ундан ман қилган эмаслар. Мусулмонларнинг садақотларигагина кўриқ қилганлар. Буни ҳам уларга қараб турганлар билан бошқалар орасида низо чиқмасин, деб қилганлар. Менинг икки уловимдан бошқа туям ҳам йўқ. Ҳа, менинг кўй-эчким ҳам, туям ҳам йўқ. Мен бу ишга эга бўлганимда араблар ичида энг туяси ва кўйи кўп одам эдим. Бугун менинг битта ҳам кўйим йўқ. Ҳажимга минадиган иккита туямдан бошқа туям ҳам йўқ. Шундоқ

эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди».

Аслида Усмон ибн Аффон розияллоху анху халқнинг камбағал тоифаси манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида жамият ихтиёрида бўладиган кўриқхоналарга кўплаб ер ажратишни йўлга қўйган эдилар. Шу тариқа ерларга бой-бадавлат кишилар эга чиқиб олишларини тартибга солган эдилар.

Аммо фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга: «Бу ишни ўзингга мол тўплаш учун қилдинг», деб айб қўйдилар. Аллоҳдан кўркмагандан кейин шундоқ бўлади. Бу ҳам барча макон ва замон фитначиларининг бир хилда ишлатадиган услублари. Ўзлари мол-дунё, мансаб, шухратга эришиш учун қилаётган жирканч ҳаракатлари йўлида пок мўминларни мол-дунёга ва мансабга ўчликда айблайдилар.

Улар: «Ўзи фойда олишни кўзлаб, кўриқхона қилди», деб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни айблашди. Аммо ўзларининг кимлигини хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Уларнинг ҳар бири ўрганиб чиқилса, фақат мол-дунё деб, мансаб деб, ушбу фитнага кўшилганлиги келиб чиқади. Улар пок одамни мусулмонлар оммасининг молига хиёнатда айблашади. Аммо ўзлари энг нопок одамлар бўлишади. Уларнинг ҳаммасининг етти пушти билан қилган хайр-эҳсонлари ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг бир марта қилган эҳсонларига тенг кела олмаслигини ўйлаб ҳам кўрмайдилар.

«Улар: «Қуръон бир қанча китоб эди. Сен биттасидан бошқасини йўқ қилдинг», дейишди. Огоҳ бўлинглар! Албатта, Қуръон биттадир. Битта Зотнинг олдидан келгандир. Мен бу ишда ўзимдан олдингиларга тобеман, холос. Шундоқ эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди».

Мусулмон умматини ягона қуръоний қироатга тўплаш ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу учун энг фахрли ва мақтовга сазовор иш эди. Бу улкан ҳақиқатни ҳамма яхши билар эди. Аммо фитначилар буни ҳам у кишига айб қилиб тақадилар. Чунки фитначиларга ҳақиқат эмас, фитна керак. Улар гапнинг ҳақиқатидан беҳабар кишиларни оғизларига қаратиб, ортларидан эргаштирсалар бўлди.

«Улар мен Ҳакамни қайтарганимни айтишди. Уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юборган эдилар. Ҳакам маккаликдир. Уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Маккадан Тоифга юбордилар. Сўнгра уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари қайтардилар. Демак, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юбориб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қайтардилар. Шундоқ эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз вақтларида қилган айби учун Ҳакамни Тоифга сургун қилган эдилар. Аммо вафотларидан олдин Ҳакамнинг сургундан қайтиши мумкинлигини айтган эдилар. Бу гапни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу эшитган эдилар. Шунинг учун ўзлари халифа бўлганларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг гапларини амалга ошириш учун Ҳакамнинг Тоифдан қайтишига изн берган эдилар. Буни ҳамма билар эди. Шунинг учун ҳам ҳозирги юзма-юз мажлисда ҳамма, жумладан, фитначиларнинг ўзлари ҳам «Худди шундоқ», дейишди.

«Улар: «Ёшларни омил қилдинг», дедилар. Мен фақатгина ҳамманинг фикри жам бўлган, ишни қила оладиган ва рози бўлинганни омил қилдим. Улар ўз ишларига аҳлдир. Бас, улардан у ҳақида сўранглар. Улар унга ҳамшаҳардирлар. Мендан олдингилар улардан ёшроқларни волий қилганлар. Бу ҳақда Расулуллоҳ

соллаллоҳу алайҳи васалламга менга айтилгандан кўра шиддатлироқ гаплар айтилган. У зот Усомани омил қилганларида. Шундоқ эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди».

Бу ҳам барча замон ва маконларнинг фитначилари ва шикоятчилари улуғларга қарши ишлатадиган кучли куруллардан биридир. Раҳбар кишини айблаш учун у киши мансабга қўйган одамларнинг ўша мансабга нолайик эканлигини даъво қилишади. Агар суриштириб чиқилса ва фитначиларнинг ҳар биридан «Сенингча, шу мансабга кимни қўйса яхши бўлар эди?» деб сўралса, «Мени» деган жавобни берадилар. Дарҳақиқат, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга қарши чиққанларнинг кўпчилиги ҳам «Менга мансаб бермади» деган даъво билан фитнага қўшилган эдилар. Аммо улар халқ орасида гап тарқатаётганларида «Нолойик одамни ишга қўйди, мусулмонларнинг ичида ундан кўра лойиқлари кўп эди» деган даъвони қиладилар. Бу даъвони эса ҳар кимга қарши, ҳар замон ва ҳар маконда қилиш мумкин. Чунки бу – умумий гап. Уни ўлчаб ҳам бўлмайди, ушлаб ҳам бўлмайди. Шунинг учун, нобакор фитначилар ҳозиргача ҳам ҳар сафар ўзларининг раҳбарларига қарши чиқишда шу даъвони кўтарадилар.

«Улар менинг Ибн Абу Сарҳга Аллоҳ унга ўлжа қилган нарсани берганимни айтишди. Мен унга Аллоҳ ўлжа қилган нарсанинг бешдан биридан бешдан бирини беришни ваъда қилган эдим. Юз минг эди. Шунга ўхшашни Абу Бакр ва Умар ҳам берган эдилар. Лашкарлар бунни хуш кўрмасликларини айтган эдилар, мен қайтардим. Уларни бундоқ қилишга ҳақлари йўқ эди. Шундоқ эмасми?!» дедилар.

«Худди шундоқ», дейишди».

Йигирма бешинчи санада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг амрлари билан Амр ибн Осс

розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Саъд розияллоҳу анҳуни Африқонинг шимол тарафини фатҳ қилиш учун юборган эди. У Тороблус, Тонжа ва бошқа жойларни фатҳ этган эди. Қайтиб келганидан сўнг Абдуллоҳ ибн Саъд халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан Африқо фатҳини давом эттиришга изн сўраган эди. У киши рухсат берган эдилар ва: «Агар Аллоҳ сенга фатҳни насиб этса, ўлжанинг бешдан бирининг бешдан бири ўзингга», деган эдилар.

Абдуллоҳ ибн Саъд (яъни, Ибн Абу Сарҳ) ўша жойларни фатҳ қилди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ваъдаларига мувофиқ ўлжанинг аталган қисмини музаффар лашкарбошига бердилар. Аммо аскарлар ичида норози бўлганлар борлигини билиб, уни қайтариб олдилар. Лашкарбошиларга мукофотлар бериб, уларни рағбатлантириш жамият бошлиғининг шаръий ҳаққи. Унга эътироз қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ бўлса ҳам, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу мукофотни қайтариб олдилар.

Хўш, нима учун шариат рухсат берган нарса у кишига айб қилиб қўйилади?! Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан олдинги халифалар бу ишни қилганларида ҳеч ким индамаган эди-ку! Энди нима учун ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга эътироз қилинмоқда? Бериб туриб, яна қайтариб олинган нарсани нима учун «Бердинг», дейилади?

Бунга ўхшаш барча саволларга «Бу фитна кўзғаш учун керак эди» деган жавобдан бошқа жавоб йўқ. Ҳа, фитначилар мусулмон раҳбарларга қарши ишлатадиган энг кучли силоҳлардан бири мол тақсимлаш масаласидир. Бу ҳам умумий, чегараси йўқ масаладир. Раҳбар бировга мол бердими, бўлди, бунга айб қилиб тақаш мумкин. У молни хазинага олиб бориб қўйиш учун бердими, омонатга бердими, ўзининг ҳаққини бердими, фарқи йўқ. Фитначи:

«Фалончига берди, менга бермади, катта айб қилди», деб ҳукм чиқаради. Бунга турли ёлғонларни ўзидан қўшиб, дунёни гапга кўмиб ташлайди. Қарабсизки, ҳамманинг оғзида мол берган раҳбарнинг ғийбати.

«Улар менинг аҳли байтимни яхши кўришимни ва уларга мол беришимни айтдилар. Уларни яхши кўрсам, нима бўлибди? Мен улардан жабр кўрганим йўқ. Балки уларга ҳақ-ҳуқуқларни юклайман. Уларга мол берсам, ўз молимдан бераман. Мусулмонларнинг молини ўзимга ҳам, бошқа бирор кишига ҳам ҳалол ҳисобламайман. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, Умар ва Абу Бакрнинг замонларида ҳам ўз молимдан кўплаб атолар берар эдим. Ўша пайт менинг молга қизиққан ва рағбат қилган вақтим эди. Энди умрим охирлаб, қариб қолганимда, аҳлимга ҳам ортиқча бўлиб қолганимда динсизлар менга шу гапни айтадиларми?! Аллоҳга касамки, мен бирор юртга ортиқча юк юкламадим. Бу ҳақда менга бир нарса дейиш жоиз эмас. Мен уни уларга қайтардим. Фақатгина бешдан бирлари келган. Улардан бирор нарса менга ҳалол эмас. Мусулмонлар уларни ўз эгаларига берганлар. Аллоҳнинг молидан сариқ чақа ҳам четга чиқмаган. Мен фақат ўз молимдан еганман».

Агар фитначиларда заррача инсонийлик бўлса, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга ҳеч бўлмаса, шу айбни қўймас эдилар. Аллоҳ таоло мусулмонларга ўз молидан энг кўп сарф қилишни насиб этган одамга шу айбни қўйиш инсонийликка қирадими? Дину диёнат йўлида қилган молиявий сарфлари учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Бугундан кейин Усмонга нима қилса ҳам, зарар бўлмас», деган муборак башоратлари соҳиби бўлган кишига шу айбни қўйиш инсонийликка қирадими?

Фитначилар ҳар нарсани ўз қаричлари билан ўлчайдилар. Ўзи аслида улар фитнани мол-дунё учун

қилмоқдалар. Бошқаларни ҳам ўзларига ўхшатадилар. Мол бор жойда турибдими, демак, уни ейди, қариндош-уруғларига таркатади, деб ўйлайдилар. Агар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга ўхшаб, ўз молидан берган бўлса ҳам, жамиятнинг молидан берди, деб айтадилар.

«Улар: «Одамларга ерларни бердинг», дедилар. Бу ерлар фатҳ қилинганида муҳожир ва ансорлар уларга шерик бўлган эдилар. Улардан ким ўша фатҳ қилинган ерларда истиқомат қилса, ўз аҳли ила баҳам кўрди. Ким қайтиб келса, уларга Аллоҳ ўлжа қилиб берган нарсани кўриб, уларнинг амрларига биноан сотиб, ўрнига бошқа олиб бердим. У ерлар ўз эгаларининг кўлида, менинг кўлимда эмас».

Бу ҳам ер мулкдорлиги асосида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга қарши қилинган молиявий даъво эди. Фитначилар бу ишнинг ҳам ўзларига керак қисмини олиб, гап қилиб тарқатган ва даъво қилган эдилар. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бу даъво ҳам асоссиз эканлигини фош қилдилар.

Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўз хузурларига келган фитнабошиларга қарши бирор чора кўрмадилар. Уларни бўлиб ўтган мунозарадан кейин келган жойларига қайтариб юбордилар.

Фитначиларнинг юкоридаги ривоятларда зикри келмаган бошқа даъволари ҳам бор эди.

Ана шу даъволардан бири, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг қариндошларига иш беришлари эди. Бу айб эмас. Шариатда қариндошга иш бериш мумкин эмас, деган гап йўқ. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам амаккиваччалари ва куёвлари ҳазрати Али розияллоху анхуга иш берганлар. Ислomда кишиларга қобилиятига қараб иш берилади.

Фитначиларнинг яна бир даъвоси «Усмон Абу Зарр

Ғифорийни сургун қилди», деган даъволари эди. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу у кишини сургун қилган эмас, балки Абу Заррнинг ўзлари илтимос қилган эдилар. Келинг, ҳодисанинг мухтасарини қайта эсга олайлик.

Абу Зарр розияллоҳу анҳу Шомда истиқомат қилар эдилар. У киши доимо: «Эй бойлар, камбағалларга шафқат қилинглар! Олтин ва кумушни хазинага босадиган, Аллоҳнинг йўлида сарфламайдиганларга оловдан бўлган дазмолнинг башоратини бер. У уларнинг пешоналари, ёнбошлари ҳамда орқаларига босилур», деб юрар эдилар. Бора-бора шундай қилиб, камбағалларни бойларга қарши қайраб қўйдилар. Иш чегарасидан чиқаётганини кўрган бойлар волий Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳуга шикоят қилдилар. У киши бу ҳақда халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга ёздилар. Халифадан «Уни менинг ҳузуримга юбор», деган амр келди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу Абу Зарр Ғифорий розияллоҳу анҳунини Мадинага, халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг олдиларига йўллади.

У киши Мадинага кириб келганда мажлислар Салъга етганини кўриб, «Мадина аҳлига шиддатли ғоратнинг ва эсдан чиқмайдиган урушнинг башоратини беравер», дедилар.

У киши халифанинг ҳузурига кирганда:

«Шом аҳлига нима бўлди, тилингнинг захридан шикоят қилишмоқда?» дедилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу.

Абу Зарр Ғифорий розияллоҳу анҳу бўлган гап-сўзларни айтиб бердилар. У кишини диққат билан тинглаган ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу:

«Эй Абу Зарр! Менинг вазифам ўз бурчимни адо этмоқлик. Одамларни хатти-ҳаракатга ва иқтисодга чақирмоқлик. Уларни зоҳидликка мажбур қилиш менинг

бурчим эмас», дедилар.

У киши: «Бойлардан токи маъруфга сарф қилмагунларича, кўни-кўшниларга ва ошна-оғайниларга эҳсон қилмагунларича ва қариндошларга силаи раҳм қилмагунларича» рози бўлманглар», деди. Сухбатнинг охирида Абу Зарр ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхудан Мадинадан чиқиб кетишга изн сўрадилар ва: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам, агар бинолар Саль деган жойга етса, чиқиб кетишимга амр қилганлар», дедилар. Усмон ибн Аффон розияллоху анху у кишини ар-Рабзага йўлладилар. У ерда масжид қурдилар. У киши учун халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бир қанча туялар ажратиб бердилар. Маош белгиладилар. Иккита хизматчи бердилар. Абу Зарр вақти-вақти билан Мадинага зиёратга келиб турар эдилар. Шаҳар билан ар-Рабзанинг ораси уч мил эди.

Фитначиларнинг яна бир даъвоси «Усмон ўз укаси Валид ибн Уқба ибн Абу Муъайтни волий қилди. У эса фосик, хамр ичиб кўлга тушди», деган даъво эди.

Куфа волийси Саъд ибн Абу Ваққос розияллоху анхудан шикоят бўлганида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху Валид ибн Уқбани у ерга волий этиб қўйдилар. У ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг она бир укалари эди. Аммо ҳазрати Усмон розияллоху анху уни ўз укаси бўлганлиги учун эмас, ўзини яхши волий сифатида кўрсатгани учун қўйган эдилар. У ўша пайтда Умар розияллоху анху томонларидан Ҳижознинг ғарбий томонига волий этиб қўйилган ерида ишлаб турган эди. Бунинг устига, Валид Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг аммалари Умму Ҳакимнинг ўғли ҳам эди.

Куфаликлар уни хурсанд бўлиб кутиб олдилар. Айниқса, олдинги волийга қарши бўлганлар хурсанд бўлдилар. Ҳамма ишлар яхши кетиб турганда бир ҳодиса

содир бўлди. Ана шу ҳодиса туфайли ишлар бошқачасига айланди.

Бир гуруҳ куфалик ёшлар бировнинг уйини тешиб кириб, уй эгасини ўлдирдилар. Бу ишдан хабар топган бир кўшни одам миршабларни чақирди. Улар жиноятчиларни тутдилар. Уларнинг ичида Зухайр ибн Жундаб ал-Аздий, Муварриъ ибн Абу Муварриъ ал-Асадий ва Шуббайл ибн Абул Аздийлар бор эдилар. Маҳкамада уларнинг жиноятлари собит бўлди ва шариат ҳукмига биноан қатл этилдилар. Уларнинг оталари ва қариндошлари бунинг учун волий Валиддан хафа бўлиб, унга қарши пайт пойлай бошладилар. Унинг кечқурун куриладиган суҳбати бор эди. Бу суҳбатда турли одамлар, жумладан, Абу Зайд Тоий ҳам қатнашар эди. У асли насроний бўлиб, кейин мусулмон бўлган ва ароқ ичиши бор эди. Бир куни ҳалиги хасадгўйларнинг олдига биров келиб, «Валиднинг Абу Зайд билан ҳамр тановул қилишидан хабарингиз борми?» деди. Улар айти шу гапни кутиб туришган эди. Бу гапни бирпасда ҳамма тарафга тарқатишди. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анҳунинг ҳузурларига бориб, бу гапни айтишган эди, у киши: «Биз ўзини беркитган одамнинг авратини очмаймиз», дедилар. Валид бу гапни эшитиб, хафа бўлди ва: «Фитначи қавмга сендек одам шундай жавоб берадими?! Мен нимани беркитибман?! Бу нотаниш одам ҳақида айтиладиган гап», деди. Шу билан икковларининг ораларига ҳам совуқлик тушди.

Фитначилар бу билан ҳам кифояланиб қолмадилар. Дорул Хилофага бориб, Валиднинг устидан шикоят қилишга қарор қилдилар. Улар ичларидан икки кишининг гувоҳликка ўтишига келишиб олиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг ҳузурларига бордилар. Фитначиларнинг сафида волий Валид томонидан ишдан бўшатиш аламзадалар ҳам бор эди. Одатда, фитначиларнинг доимо шунга ўхшаш кишиларни излаб

топиб, ўз сафларига кўшиб олишлари синалган тажрибадир. Улар бориб, ўз мақсадларига эришдилар. Волий Валид ибн Уқба ибн Абу Муаъйит чақирилиб, дарра урилди ва ишдан олинди. Бу айб эмас, фитначиларнинг уйдирмаси эди.

Фитначилар Муовия ибн Абу Суфённинг волийлигига ҳам тил теккиздилар. Аслида эса, уни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу эмас, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, Абу Бакр Сиддиқ ва Умари Одил волий қилган эдилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг даврларида у киши аввалги ишини давом эттирди, холос.

Фитначиларнинг булардан бошқа даъволари ҳам бўлиб, ҳаммаси бир-биридан пуч даъволар эди. Аммо пуч бўлса ҳам, одамлар ичида гап бўлиб тарқалган, фитначилар ўз мақсадларига етишиш йўлида курол қилиб олган нарсалар эди.

ФИТНАЧИЛАРНИНГ ХУРУЖИ

Фитнабошилар Мадинадан қайтиб боришлари билан халифага қарши чиқишига махфий равишда тайёргарликни бошлаб юбордилар. Улар ўзаро мактуб ёзишиб, ўзларини ҳажга бораётган қилиб кўрсатиб, Мадинада учрашишга ва ўша ерда режаларини амалга оширишга келишиб олдилар.

Мисрликлар тўрт гуруҳ бўлиб чикдилар. Уларнинг тўрт амири бор эди. Сонлари эса, олти юз, минг атрофида эди. Уларнинг бош амири Гофқий ибн Ҳарб эди. Улар одамларга урушга кетаётганларини айтишга журъат қилолмай, ўзларини ҳажга кетаётган қилиб кўрсатдилар. Фитнабоши яхудий Абдуллоҳ ибн Саба ҳам улар билан бирга эди.

Фитначилар ўз ишларининг ноҳақ эканлигини билладилар. Ниятларини халқ оммаси билиб қолса, уларнинг нафратига учрашларини ҳам яхши билладилар.

Шунинг учун улар асл мақсадларини яшириб, савобли ишларни ниқоб қилиб оладилар. Тажрибаларнинг кўрсатишича, ҳатто баъзи ўзлари билан кетаётганларга ҳам асл ниятни эмас, ниқоб қилиб олинган шиорни айтадилар. Уларга одам керак. Агар асл ниятни билса, одамлар айниб қолишлари мумкин. Шунинг учун олиб бораётган одамларига нисбатан ҳам алдамчилик қиладилар.

Куфалик фитначилар ҳам тўрт гуруҳ бўлиб, тўрт амир билан йўлга чиқдилар. Уларнинг ададлари ҳам мисрликларнинг ададича бор эди. Куфаликларнинг бош амири Амр ибн ал-Асам исмли одам эди.

Басралик фитначилар ҳам тўрт гуруҳ бўлиб, тўрт амир билан йўлга чиқдилар. Уларнинг ададлари ҳам мисрликларнинг ададича бор эди. Басраликларнинг бош амири Ҳаркус ибн Зухайр Саъдий исмли одам эди.

Улар уч томондан Мадинаи Мунавварага яқинлашиб келиб, уч жойга тушдилар. Басралик фитначилар За Хашабга, куфаликлар ал-Аъвасга ва мисрликлар Зул Марвага тушдилар. Уларнинг ниятлари турлича эди. Мисрликлар «Али ибн Абу Толибни халифа қиламиз», дер эдилар. Басралик фитначилар Толҳани ва куфаликлар Зубайрни халифа қилиш ниятида эдилар.

Уларнинг ниятлари турли кишиларни халифа қилиш бўлса ҳам, ҳаммалари бараварига ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга қарши эдилар. Хўш, бу фитначи тўдадаги одамлар кимлар эди? Улар ўзлари даъво қилаётганларидек, дину диёнат равнақи учун курашчилармиди ёки бошқа одамлармиди? Уламолар уларнинг кимлигини илмий асосда жуда синчиклаб ўрганиб чиққанлар.

Ана шундоқ уламолардан энг машҳури Абу Бакр ибн Арабий раҳматуллоҳи алайҳ «Ал-Авосим минал Қавосим» номли китобида қуйидагиларни ёзадилар:

«Явмуддор куни Исломга қарши жинойтда иштирок

этганлар бир неча даражадаги тоифалардир:

1. Динда ғулувга кетганлар, яъни, ҳаддидан ошганлар. Улар арзимаган нарсаларни бировга катта айб қилиб қўйдилар. Ўзлари эса, уларни инкор қиламан, деб ҳалокатга олиб борувчи гуноҳларни қилдилар.

2. Қурайшлик катта саҳобийларга қарши яманликларга мутаассибчилик қилганлар. Уларнинг Исломда ўзиб кетган ерлари йўқ эди. Улар қурайшлик Исломда ўзиб, қилган хизматлари ва фатҳлари учун мукофот олганларга ҳасад қилдилар. Ўзларининг ўзишлари ва хизматлари бўлмаса ҳам, улар олган нарсани олишни хоҳладилар.

3. Ўзларининг баъзи қариндошларига шаръий жазо қўлланганидан аччиғи чиққанлар. Ана шу сабабдан уларнинг қалблари ҳикду ҳасадга тўлган эди.

4. Сабачилар ақлларининг пастлигидан фойдаланиб, фиску фасод, фитна ва бузук эътиқодларга бошлаган аҳмоқлар.

5. Усмоннинг яхшилигини, одамгарчилигини билмай, ховлиққан кимсалар. Улар ўзларининг ҳақлари бўлмаган раҳбарлик лавозимларга тама қилиб, Усмоннинг яхшиликларига нонкўрлик қилдилар.

6. Ислом одобларига қарши ишлар содир этганлари учун Усмон томонидан таъзири берилганлар. Усмон жорий этган шаръий таъзир уларнинг ғазабини кўзғатди. Умардан ундан кўра шиддатлироқ таъзир еганларида ҳам жимгина бўйинларини эгиб юрган эдилар.

7. Ўзлари муносиб бўлмай туриб, раҳбарлик лавозимларига эришишга шошилганлар. Ўзларида ҳикмат бўлмаса ҳам, зехнларининг ўткирлиги ва фасоҳатлари уларни ғурурга кетказган эди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Усмоннинг ўта раҳмли қалби меҳрга тўла эканлиги кўпчилиكنи тамагир қилиб қўйган эди. Унинг меҳрибонлигидан ўзларининг ҳавои нафсларини қондиришга васила сифатида

фойдаландилар».

МАДИНАГА ОДАМ ЮБОРИШ

Баъзи мисрлик фитнабошилар бошқаларнинг олдига бориб, маслаҳат қилишди. Улар Мадинага одам юбориб, уларнинг келганлари ҳақидаги хабарни шаҳар аҳолиси билган-билмаганлигини аниқламоқчи бўлдилар. Улар, мадиналиклар бизга қарши уруш қилиб қолармикан, деган хавфда эдилар. Фитначилар икки кишини шаҳарга юбордилар. Иккаласи бориб, Али, Толҳа ва Зубайр розияллоҳу анхумга учрашдилар ва: «Биз Байтда турмоқчимиз ҳамда халифадан баъзи омилларни ишдан олишни сўрамоқчимиз, холос. Одамларни олиб келаверайликми?» деб сўрашган эди, улар изн бермадилар. Иккаласи қайтиб бориб, ўз одамларига бўлган гапни айтдилар.

Мисрлик фитначилардан бир гуруҳи Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг ҳузурларига келиб, салом бердилар ва ўзларининг асл мақсадларини айтдилар. Шунда у зот уларни ҳузурларидан қувдилар:

«Батаҳқиқ, солиҳ кишилар сенларнинг Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тиллари ила лаънатланганларининг билладилар!» дедилар.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анху ҳам ўз ҳузурларига келган басралик фитначиларнинг вакилларига худди шундоқ муомала қилдилар.

Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анху ҳам куфалик фитначиларнинг вакилларига худди шундоқ муомала қилдилар.

Фитначилар ўзларини юртларига қайтиб кетгандек қилиб кўрсатиб, орқага қайтдилар. Мадиналикларнинг кўнгиллари жойига тушиб, хотиржам бўлиб, уй-уйларига тарқалдилар.

Маълум вақт ўтганидан сўнг улар шаҳардаги такбир овозларидан чўчиб тушдилар. Фитначилар шаҳарга бостириб кирганларини, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг ҳовлисини ўраб олганларини ва: «Ким қўлини тийса, ўша омонликда!» деб жар солаётганларидан хабар топдилар.

ҚАМАЛ

Одамлар уйларини лозим тутдилар. Улар фитначиларнинг нима учун яна қайтиб келганларини тушуна олмай, хайрон эдилар.

Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анху фитначиларнинг қаршисига бориб:

«Жўнаб кетган эдинглар-ку, яна нимага қайтиб келдинглар?» деди.

«Усмоннинг ходимини мактуб билан ушлаб олдик. У Мисрнинг омилига бизни қатл этишни амр қилган экан», дейишди. У басралик фитначилардан нимага қайтганларини сўраган эди, «Биродарларимизга ёрдам бериш учун келдик», дейишди. Куфаликлардан сўраган эди, улар ҳам худди шу гапни айтишди. Шунда Муҳаммад ибн Маслама:

«Миср аҳлига етган нарсани қандоқ билдингиз? Бир-бирингизнинг орангизда узоқ масофа бўлса. Бу келишиб олинган иш», деди.

Ҳазрати Умар ва Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхумонинг машҳур тафтишчилари Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анху фитначиларни жон жойидан ушлаб, фош қилган эдилар. Мактуб ҳақидаги гап ҳам уйдирма эди. Шундоқ бўлса ҳам, фитначилар гапни бошқа ёққа буриб юбордилар.

Улар: «Нима десангиз, ўзингиз биласиз, аммо манави одамга бизнинг ҳожатимиз йўқ, у бўшасин», дейишди.

Улардан мактубни олиб, Усмондан унинг мактубими ёки йўқми, шу ҳақда сўрашди. У киши: «Аллоҳга қасамки, мен ёзганим йўқ, амр ҳам қилганим йўқ, билмайман ҳам», дедилар. Ҳазрати Али ва катта саҳобалар у кишининг гапларини тасдиқладилар.

«Бўлмаса, уни ким ёзди?!» дейишди мисрликлар.

«Билмайман», дедилар ҳазрати Усмон.

«Сенга журъат қилинади, ғуломинг юборилади, у Садақанинг туясига минади, омилингга катта ишлар ёзилади, сенинг муҳринг босилади-ю, сен билмайсанми!?» дейишди мисрликлар.

«Билмайман!» дедилар ҳазрати Усмон.

«Сен ё ростгўйсан, ё ёлғончисан. Агар ёлғончи бўлсанг, бўшашга лойиқ бўлдинг. Агар ростгўй бўлсанг, бу ишда заифлик қилганинг учун бўшашинг керак. Биз бу ишни охиригача етказмасдан кўймаймиз. Ундан кўра, ўзинг истейфо бер», дейишди фитначилар.

«Мен ўзимга Аллоҳ кийгизган кўйлакни ечмайман», дедилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху.

У киши бу гапни мансабни яхши кўрганлари учун ёки бирор бошқа мақсадда айтаётганлари йўқ эди. Балки ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху бу ишлари билан Расулulloҳ соллalloху алайҳи васалламнинг васиятларига амал қилаётган эдилар.

2843 - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: يَا

عُمَرَانُ إِنَّهُ لَعَلَّ اللَّهَ يُقَمِّصُكَ قَمِيصًا فَإِنْ أَرَادُوكَ عَلَى خَلْعِهِ فَلَا

تَخْلَعُهُ لَهُمْ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2843. *Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:*

«Набий соллalloху алайҳи васаллам:

«Эй Усмон, шояд Аллоҳ сенга бир кўйлак кийгазса.

Агар уни ечишингни ирода қилсалар, уларнинг гапи учун зинҳор еча кўрмагин», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдаги «кўйлак»дан мурод, халифалик эди. Бундан ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхуга халифаликни Аллоҳ таолонинг Ўзи берганлиги келиб чиқади. Бир кун келиб, фитначиларнинг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхудан истеъфо беришини талаб қилишлари ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан олдиндан айтиб қўйилганлиги келиб чиқади.

Шу билан бирга, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху ўзларининг тутган ишларига саҳобаларнинг қарашларини билиш учун уларнинг баъзилари билан бу масалада гаплашиб ҳам кўрдилар.

У Абдуллоҳ ибн Умарга маслаҳат солиб:

«Анавилар мени бўшатишни хоҳлайдилар. Агар «Хўп» десам, мени тек қўядилар. Агар бош тортсам, мени ўлдирадилар. Сен нима дейсан?» деди.

«Агар истеъфо берсанг, дунёда абадий қоласанми?» деди ибн Умар.

«Йўқ», деди халифа.

«Агар истеъфо бермасанг, улар сени қатл этишдан бошқа бирор нарса қила оладиларми? Улар жаннатга ёки дўзахга эга бўла оладиларми?» деди Ибн Умар.

«Йўқ», деди халифа.

«Ундоқ бўлса, Исломда бу нарса одат бўлиб қолишига йўл қўйма. Аллоҳ сенга кийгизган кўйлакни ечма», деди Абдуллоҳ ибн Умар».

Ҳа, бу ерда мусулмонларнинг келажак авлодлари олдидаги бурчни ҳис этиш масъулияти ҳам бор эди. Агар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху фитначиларнинг талабларига биноан истеъфо берсалар, бу иш ҳар доим такрорланиб, халифанинг истеъфо беришини

талаб қилиш одат тусига кириб, Ислом оламининг боши фитнадан чикмай қолар эди. Ана шунинг учун ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху мусулмон умматига зарар келтирадиган нарсага сабабчи бўлгандан кўра, ўлимни устун кўрган эдилар.

Ҳаддидан ошиб, қутуриб кетган фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳовлиларини камалга олдилар. У кишининг Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламнинг масжидларида намоз ўқишларини ман қилдилар. Усмон ибн Аффон розияллоху анху Али ибн Абу Толиб, Толҳа ибн Убайдуллоҳ ва Зубайр ибн Аввом розияллоху анхумга одам юбордилар. Улар келишди. Шунда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ташқарига чиқиб: «Эй одамлар! Ўтиринглар!» дедилар. Дўст ҳам, душман ҳам ўтирди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўзларига хос услубда секин гап бошладилар:

«Эй Мадина аҳли! Сизларга Аллоҳнинг Ўзи паноҳ бўлсин, дейман. У Зотдан сизларга мендан кейин халифаликни яхшилашни сўрайман. Сизлардан Аллоҳни ўртага қўйиб сўрайман: сизлар Умар мусибатга учраганида Аллоҳдан ўзингизга сизни жамлайдиган энг яхшингизни ихтиёр қилишни сўраганмидингиз, йўқми?!

Ёки Аллоҳ сизларга ижобат қилмаганини, сиз У Зот учун Унинг аҳли ҳаққи бўлсангиз ҳам яроқсиз бўлганингизни айтасизларми?!

Ёки Аллоҳ учун Ўзининг дини яроқсиз бўлди, динга ким волий бўлишига эътибор бермади, ўша куни аҳли тафриқага тушди, дейсизларми?!

Ёки машварат қилинмаган эди, катталик қилинган эди. Уммат исён қилгани, амирлик ҳақида машварат қилмагани учун Аллоҳ уни ташлаб қўйди, дейсизми?!

Ёки Аллоҳ менинг ишимнинг оқибати нима бўлишини билмаган, дейсизми?!

Сизлардан Аллоҳнинг номи ила сўрайман. Мени яхшиликка пешқадамлигимни, Аллоҳ мени ўзимдан кейин келганларнинг барчасига муқаддам қилганини, мен учун ўшаларнинг фазлини билишлари лозимлигини биласизларми?!

Мени ўлдиришга шошилманглар! Чунки уч тоифадан: уйланганидан кейин зино қилгандан, иймондан кейин куфр келтиргандан ва ноҳақдан одам ўлдиргандан бошқани қатл этиш жоиз эмас.

Агар сизлар мени қатл қилсангиз, албатта, ўз бўйнингизга ўзингиз қилич қўйган бўласиз. Сўнгра Аллоҳ сизлардан ихтилофни абадул абад кўтармайди», дедилар.

Фитначилар бу гаплардан таъсирланмадилар. Аслида уларга бирор нарса таъсир қилиши амри маҳол эди. Улар у кишига:

«Умардан кейин сени истихора ила волий қилган бўлсалар, Аллоҳ нимани қилса, ўша яхши. Аммо сен Аллоҳнинг бандаларини синайдиган бало бўлдинг. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан яхшиликда пешқадам ва муқаддам бўлган бўлсанг, аввал шундоқ эдинг. Волий бўлишга ҳақдор эдинг. Аммо ўзинг билган ишларни қилдинг. Фитнадан хавфсираб, сенга ҳақни қоим қилишни янаги йилга қўймаймиз.

«Уч тоифадан бошқани қатл этиш жоиз эмас», деган гапинга келсак, биз Аллоҳнинг динида ўша сен айтган учтадан бошқани ҳам топмоқдамиз: ер юзида фасод қилиб юрганни қатл этиш, тажовуз ила бош кўтарганни ва ўша бош кўтариши ила уруш қилганни қатл этиш ва ҳақнинг йўлини тўсган, уни ман қилганни қатл қилиш. Сен тажовуз қилдинг, ман қилдинг, йўлга тўсиқ бўлдинг, ўзингни юқори қўйдинг, ўзинг зулм қилганларга сендан ўч олишларига йўл бермадинг. Бизга амир бўлишга маҳкам ёпишиб олдинг. Агар сен бизга амирлик ила устун келмадим, десанг, сени ҳимоя қилаётганлар амирлигинг

учун ҳимоя қилмоқдалар. Агар истеъфо берсанг, тарқалиб кетадилар», дейишди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху фитначилар билан айтишиб ўтирмадилар. Ҳовлиларига кириб, ибодатга юз тутдилар. Мадина аҳли у кишига ёрдам бериш учун ҳовлиларининг атрофига тўпландилар. Ҳазрати Усмон розияллоху анху уларни тарқалишга амр қилдилар. Улар ноилож тарқалиб кетдилар. Фақатгина Имом Ҳасан, Ибн Аббос, Ибн Зубайр ва Муҳаммад ибн Толҳалар қолдилар.

Ҳазрати Усмон розияллоху анху бу ишда сабр қилишга азму қарор қилган эдилар. Бу ишга у кишини Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ўзлари амр этган эдилар.

2844 - عَنْ أَبِي سَهْلَةَ ط قَالَ: قَالَ عُثْمَانُ يَوْمَ الدَّارِ: إِنَّ

رَسُولَ اللَّهِ ρ قَدْ عَهَدَ إِلَيَّ عَهْدًا فَأَنَا صَابِرٌ عَلَيْهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2844. *Абу Саҳла розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Усмон Явмуддор куни:

«Албатта, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам менга бир васият қилганлар. Мен ўшанга биноан, сабр қилурман», деди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: «Явмуддор»нинг луғавий маъноси «Ҳовли куни» деганидир. Фитначиларнинг Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳовлиларини қамал қилганлари ҳодисаси шу ном билан аталган. Албатта, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг шахсан ўзларига қилган васиятларига амал қилиш у киши учун бутун дунё ва ундаги барча нарсаларга ҳам алмаштириб бўлмайдиган иш эди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифалик даврларида Мадинада бирор кишининг қатл этилишини

зинҳор истамас эдилар. Бунинг учун кўлларида келган барча чораларни кўрар эдилар. Ҳатто аҳли байтларига силоҳни очик ҳолда қўйишга ижозат бермас эдилар.

Айнан мана шу мақсадда фитначиларни ҳам иложи борида тинч йўл билан рози қилиш чораларини кўрар эдилар. Ўзлари гапирганларидан ташқари ҳазрати Али розияллоҳу анҳуни ҳам уларга қайта-қайта юборар эдилар. Уларга эса гап қилмай, борган сари қутуриб борар эдилар.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг фитначиларга бўлган бундай муносабатлари бошқа саҳобаларнинг ҳам дамларини кесган эди. Улар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга қандай ёрдам беришни билмай, хуноб бўлар эдилар. Ҳар ким ўзича турли чоралар ўйлар ҳам эди.

Ана шундай чоралардан бири ҳақида имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳи «Муснад» китобларида қуйидаги ривоятни келтирадилар:

«Муғйра ибн Шўъба қамалда қолган Усмоннинг олдига кириб: «Сен омманинг имомисан. Сенга ўзинг кўриб турган нарса етди. Мен сенга учта маслаҳат бераман.

Биринчиси, чиқиб, улар ила китол қил. Сенда одам ҳам, куч ҳам бор. Сен ҳақдасан. Улар ботилдалар.

Иккинчиси, сенга анавилар тўсиб турган эшикдан бошқа эшик очайлик. Уловингга мингин-да, Маккага етиб ол. У ерда булар сенга тега олмаслар.

Учинчиси, Шомга йўл ол. Анавилар ҳам шомлик. У ерда Муовия бор», деди.

Усмон унинг бу гапларига:

Чиқиб уришиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Қурайшдан бир киши Маккада илҳод қилур. Унга олам азобининг ярми бўлур», деганларига биринчи сазовор бўлган шахс бўлмайман.

Шомга бориб, ҳижрат ҳовлимдан ва Расулуллоҳ

соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўшниликларидан ажрамайман», деди».

Демак, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни фитначиларга қарши куч ишлатишдан тўсиб турган асосий куч у кишининг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган ҳадислари экан. У киши учун ўша ҳадисдаги азобга қолишдан кўра ўлим афзал эди, албатта.

Бошқа саҳобаи киромлар ҳам албатта, бу ҳадиси шарифдан хабардор эдилар. Бунинг устига, жамият бошлиғи ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу қайтариб турганларидан кейин улар бирор нарса қилишлари мутлақо мумкин эмас эди. Улар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг халифаликларидан ташқари яна бошқа бир аломатларига ҳам эргашар эдилар. Бу ҳам кучли омил эди.

2845- عَنْ مَرْثَةَ بْنِ كَعْبٍ ط قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ρ ذَكَرَ
الْفِتْنَ فَقَرَّبَهَا فَمَرَّ رَجُلٌ مُقَنَّعٌ فِي ثَوْبٍ فَقَالَ: هَذَا يَوْمٌ نَزَلَ عَلَى الْهُدَى
فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ فَأَقْبَلْتُ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّبِيِّ ρ
فَقُلْتُ: هَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2845. Мурра ибн Каъб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фитналарни, уларнинг яқин қолганини зикр қилганларини эшитдим. Бас, кийимига ўраниб олган бир одам ўтиб қолди. У зот:

«Мана шу ўша кунда ҳидоятда бўлади», дедилар.

Мен туриб қарасам, Усмон ибн Аффон экан. Унинг юзини Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга қаратиб:

«Мана шуми?» дедим.

«Ҳа», дедилар у зот».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Демак, саҳобаи киромлар содир бўлаётган ходисалар фитна эканлигини яхши билар эдилар. Улар фитнада ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг хидоятда бўлишларини ҳам яхши билган эдилар. Шунинг учун у кишига қараб туриб, тасарруф қилар эдилар.

Бундай нарсаларни бир чақага ҳам олмайдиган фитначилар эса, борган сари ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга нисбатан ашаддийлашиб борар эдилар. Улар у кишининг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларида намоз ўқишларини ман қилганлари ҳам етмагандек, сувни ҳам ман қилдилар. Бу хабарни эшитиб, ҳазрати Али розияллоҳу анҳу тонг қоронғисида етиб келдилар. У киши фитначиларга қараб:

«Эй одамлар! Сиз қилаётган нарса мўминнинг ишига ўхшамайди! Кофирнинг ишига ҳам ўхшамайди! У кишидан сувни ва моддани тўсманглар! Рум ва Форслар ҳам асир олсалар, нон бериб, сув тутадилар», дедилар.

«Йўқ! Аллоҳга қасамки, бир томчи ҳам!» де-йишди.

«Мўминларнинг онаси Умму Ҳабиба бинти Абу Суфён бир мешчада сув олиб келдилар. Улар у кишининг хачирларининг юзига урдилар. У киши:

«Бу одамнинг ҳузурида Бани Умайянинг васият қилган нарсалари бор. Тул ва етимларнинг моллари ҳалок бўлмаслиги учун сўраб олмоқчиман», дедилар.

«Ёлғончисан!» дейишди улар.

Кейин улар у киши ўтирган хачирнинг арқонини қилич билан кесиб юборишди. Хачир хуркиб кетди. Мўминларнинг онаси йиқилиб тушай дедилар. Одамлар у кишини уйларига олиб боришди».

Ҳа, фитнага мубтало бўлган кимсаларда одамгарчиликдан асар ҳам қолмайди. Уларнинг барча нобакорликларини бир томонга қўяйлик. Биргина Ҳабиба

онамизга қилган беодобликларининг ўзи ҳар қанча қоралаш учун етиб, ортади.

Иш ана шу даражага етганида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг ўзлари фитначиларга яна бир бор насихат қилишга қарор қилдилар. Ана шу ҳаракат ҳақида биз шарҳ қилаётган «Ат-Тожул Жамеъ» китобида иккита ривоят келган.

2846- عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ τ قَالَ لَمَّا حُصِرَ عُمَانُ أَشْرَفَ عَلَيْهِمْ فَوْقَ دَارِهِ ثُمَّ قَالَ لِمَنْ حَاصِرُوهُ: أَذَكَّرُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ حِرَاءَ حِينَ انْتَفَضَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ : اثْبُتْ حِرَاءَ فَلَيْسَ عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ صَدِيقٌ أَوْ شَهِيدٌ قَالُوا: نَعَمْ قَالَ: أَذَكَّرُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ قَالَ فِي جَيْشِ الْعُسَيْرَةِ: مَنْ يُنْفِقُ نَفَقَةً مُتَقَبَّلَةً وَالنَّاسُ مُجْهَدُونَ مُعْسِرُونَ فَجَهَّزْتُ ذَلِكَ الْجَيْشَ قَالُوا: نَعَمْ ثُمَّ قَالَ: أَذَكَّرُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ بَيْتَ رُومَةَ لَمْ يَكُنْ يَشْرَبُ مِنْهَا أَحَدٌ إِلَّا بِثَمَنِ فَابْتَعْتَهَا فَحَجَعْتُهَا لِلْغَنِيِّ وَالْفَقِيرِ وَابْنِ السَّبِيلِ قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ وَأَشْيَاءَ عَدَدَهَا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2846. Абу Абдуллаҳмон ас-Суламий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Усмон қамал қилинганида уйининг томига чикди ва ўзини қамал қилганларга:

«Аллоҳни эсингизга соламан! Айтинг-чи, Ҳиро қимирлаганида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй Ҳиро, собит бўл! Устингда набий, сиддиқ ва шаҳиддан бошқа ҳеч ким йўқ», деганларини

биласизларми!?» деди.

«Ҳа», дейишди.

«Аллоҳни эсингизга соламан! Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам «Қийинчилик» лашкари ҳақида: «Одамлар қийналиб ва қашшоқлашиб турганларида ким қабул бўладиган нафақа қилади?» деганларида ўша лашкарни таъминлаганимни биласизларми!?» деди.

«Ҳа», дейишди.

«Аллоҳни эсингизга соламан! Рума қудуғидан баҳосини бермасдан ҳеч ким сув ича олмаслигини, мен уни сотиб олиб бой, камбағал ва ибни сабийл (*мусофир*) учун атаганимни биласизларми!?» деди.

«Аллоҳ ҳаққи, ҳа», дейишди.

У бошқа нарсаларни санади».

Термизий ривоят қилган.

2847- عَنْ ثَمَامَةَ بْنِ حَزْنِ الْكُشَيْرِيِّ τ قَالَ: شَهِدْتُ الدَّارَ حِينَ أَشْرَفَ عَلَيْهِمْ عُثْمَانُ فَقَالَ: ائْتُونِي بِصَاحِبَيْكُمْ اللَّذَيْنِ أَلْبَأُكُمْ عَلَيَّ قَالَ: فَجِئْنَا بِهِمَا فَكَانَتْهُمَا جَمَلَانِ أَوْ كَأَنَّهُمَا جِمَارَانِ قَالَ: فَأَشْرَفَ عَلَيْهِمْ عُثْمَانُ فَقَالَ: أَنْشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ قَدِمَ الْمَدِينَةَ وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ يُسْتَعْدَبُ غَيْرَ بَيْتِ رُومَةَ فَقَالَ مَنْ يَشْتَرِي بَيْتَ رُومَةَ فَيَجْعَلْ دَلْوَهُ مَعَ دِلَاءِ الْمُسْلِمِينَ بِخَيْرٍ لَهُ مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ فَاشْتَرَيْتُهَا مِنْ صُلْبِ مَالِي فَأَنْتُمْ الْيَوْمَ تَمْنَعُونِي أَنْ أَشْرَبَ مِنْهَا حَتَّى أَشْرَبَ مِنْ مَاءِ الْبَحْرِ قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ: أَنْشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ الْمَسْجِدَ ضَاقَ بِأَهْلِهِ فَقَالَ

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ يَشْتَرِي بُقْعَةَ آلِ فُلَانٍ فَيَزِيدَهَا فِي الْمَسْجِدِ بِحَيْرٍ مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ فَاشْتَرَيْتُهَا مِنْ صُلْبِ مَالِي فَأَنْتُمْ الْيَوْمَ تَمْنَعُونِي أَنْ أُصَلِّيَ فِيهَا رَكَعَتَيْنِ قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ: أَنْشَدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَيَّ جَهَّزْتُ جَيْشَ الْعُسْرَةِ مِنْ مَالِي قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ ثُمَّ قَالَ: أَنْشَدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عَلَى ثَبِيرٍ مَكَّةَ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَنَا فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ حَتَّى تَسَاقَطَتْ حِجَارَتُهُ بِالْحَضِيضِ فَرَكَضَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ: اسْكُنْ ثَبِيرٌ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ شَهِدُوا لِي وَرَبِّ الْكَعْبَةِ أَيُّ شَهِيدٌ ثَلَاثًا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2847. Сумама ибн Ҳазан ал-Қушайрий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Явмуддорда хозир бўлдим. Ўшанда Усмон баланддан туриб:

«Сизни менга қарши қайраган икки соҳибингизни олиб келинг!» деди. Икковлари келтирилди. Иккови худди икки туяга ўхшар эди ёки иккови худди икки эшакка ўхшар эди. Бас, Усмон уларга тепадан туриб:

«Сизлардан Аллоҳ ҳаққи ила, Ислому ҳаққи ила сўрайман! Айтинг-чи, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Мадинага келганларида у ерда Рума қудуғидан бошқа чучук сув йўқлигини, у зот «Жим хайр учун Рума қудуғини сотиб олиб, челагини муслмонларнинг челақлари ила бирга қилса, унга жаннат бўлур», деганларида уни мен ўз молимдан сотиб олганимни биласизларми!? Бугун эса, сиз мени ундан

сув ичишимни ман қилмоқдасизлар! Мен денгиз сувини ичишга мажбур бўлмоқдаман», деди.

«Аллоҳ ҳаққи, тўғри», дейишди.

«Сизлардан Аллоҳ ҳаққи ила, Ислом ҳаққи ила сўрайман! Айтинг-чи, масжид ўз аҳлига тор бўлиб қолиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам «Ким Оли Фулоннинг бурчагини хайр учун сотиб олиб, масжидга қўшса, унга жаннат бўлур», деганларида уни мен ўз молимдан сотиб олганимни биласизларми!? Бугун эса, сиз мени унда икки ракъат намоз ўқишимдан ман қилмоқдасиз», деди.

«Аллоҳ ҳаққи, тўғри», дейишди.

«Сизлардан Аллоҳ ҳаққи ила, Ислом ҳаққи ила сўрайман! Айтинг-чи, «Қийинчилик» лашкарини мен ўз молимдан шайлаганимни биласизларми!?» деди.

«Аллоҳ ҳаққи, тўғри», дейишди.

«Сизлардан Аллоҳ ҳаққи ила, Ислом ҳаққи ила сўрайман! Айтинг-чи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Маккадаги Сабирга чиққанларида, у зот билан Абу Бакр, Умар ва мен бўлганимда, тоғ ҳаракатга келиб, тошлари пастга думалаб тушганида Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам уни оёқлари ила тегиб, «Сокин бўл! Сабир! Устингда набий, сиддиқ ва икки шаҳид турибди», деганларини биласизларми!?» деди.

«Аллоҳ ҳаққи, тўғри», дейишди.

Шунда у уч марта:

«Аллоҳу акбар! Менга гувоҳлик беришди. Каъбанинг Роббиси ила қасамки, мен шаҳидман!» деди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу икки ривоятда қарама-қарши томонларнинг орасидаги фарқни яна ҳам яққол ва равшан кўриш мумкин.

Бир тарафдан, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг мардликлари, иймонларининг кучи, олий маънавиятлари ва шаҳидлик мақомига ошиқаётганликларининг гувоҳи бўламиз.

Иккинчи томондан, фитначиларнинг кўриб-билиб туриб, ҳақни инкор қилаётганликларини, номардликларини, пасткашликларини ва Аллоҳдан заррача кўркмаётганликларининг гувоҳи бўламиз.

Бу сафар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху уларга насихат қилиш учун эмас, уларнинг устидан ўзларининг маънавий ғалабаларини эълон қилиш учун нутқ сўзлаган эдилар.

Ҳа, ҳар бир қатл этилган киши мағлуб бўлавермайди. Шунингдек, ҳар бир қатл этган ҳам ғолиб бўлавермайди. Айниқса, ҳақ йўлида, номардлар кўлида қатл бўлганлар ўз ўлимлари билан барча номардларнинг устидан мардларнинг ғалабаси рамзи бўладилар.

Шунинг учун ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху ўзларининг ҳақ эканликларини, шаҳид кетишлари Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам тилларидан собит бўлганлигини номард фитначиларнинг ўзларига тасдиқлатиб олдилар ва ўз шаҳидликларидан хурсанд бўлиб, такбир айтдилар.

Фитначиларнинг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳар бир гапларини Аллоҳнинг номини кўшиб таъкидлаганлари, бироқ барибир ўзларининг ҳалокатли йўлларида қайтмаганлари ҳам уларнинг қай даражада бадбахтлик жарига қулаганларини кўрсатади.

Содир бўлаётган ишлардан юраклари сиқилган Оиша онамиз розияллоху анҳо ҳажга жўнаб кетдилар...

МУСУЛМОНЛАРГА МАКТУБ

Қамалда қолган ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху улуғ саҳобий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анхуни ҳаж амири қилиб тайинладилар ва у кишига мусулмонларга бош бўлиб, ҳажни ўтказишни топширдилар.

«Мен учун анавиларга қарши қитол қилиш ҳаждан кўра маҳбуброқ», деди Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анху.

Аммо ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху каттиқ туриб олдилар. Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анху ҳажга отландилар. Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху у киши орқали мусулмонларга ўз мактубларини юбордилар.

Мазкур мактубнинг матнини имом Тобарий раҳматуллоҳи алайҳи қуйидагича келтирадилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Аллоҳнинг бандаси Усмон, мўминларнинг амиридан ассалому алайкум.

Албатта, мен сиз учун Ўзидан ўзга илоҳи маъбуд йўқ бўлган Аллоҳга ҳамд айтурман.

Аммо баъду: Мен сизга барчамизга Ислом неъматини берган, залолатдан ҳидоят қилган, кофирликдан қутқарган, равшан далилларни кўрсатган, ризқни кенг қилиб берган ва душманга қарши нусрат берган Аллоҳ азза ва жалла ила эслатаман.

Қавли ҳақ бўлмиш Аллоҳ азза ва жалла айтур:

«Агар Аллоҳнинг неъматларини санасангиз, саноғига ета олмассизлар. Албатта, инсон ўта золим ва ўта ношукрдир».

У Зот азза ва жалла яна айтур:

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга ҳақиқий тақво ила тақво қилинг. Ва фақат мусулмон ҳолингиздагина бу

дунёдан ўтинг.

Барчангиз Аллоҳнинг арқонини маҳкам тутинг ва бўлиниб кетманг. Ва Аллоҳнинг сизга берган неъматини эсланг: бир вақтлар душман эдингиз. Бас, қалбларингизни улфат қилди. Унинг неъматини ила биродар бўлдингиз. Оловли жар ёқасида эдингиз, ундан сизни қутқарди. Шундай қилиб, Аллоҳ сизга Ўз оятларини баён қилади. Шоядки, ҳидоят топсангиз.

«Сизлардан яхшиликка чақирадиган, амри маъруф, наҳйи мункар қиладиган бир уммат бўлсин. Ана ўшалар ўзлари нажот топгувчилардир.

Ўзларига очиқ баёнотлар келганидан кейин бўлиниб ихтилофга тушганларга ўхшаш бўлманглар, ана ўшаларга улуг азор бордир».

У Зот азда ва жалла айтур, ва айтгани ҳақдир:

«Аллоҳнинг сизга берган неъматини ва сиздан олган аҳдини эсланг. Ўзингиз: «Эшитдик ва итоат қилдик», дегансиз-а?!»

Қавли ҳақ Зот яна айтур:

«Эй иймон келтирганлар! Агар фосиқ хабар келтирса, аниқлаб кўринглар, бир қавмга билмасдан мусибат етказиб кўйиб, қилганингизга надомат чекувчи бўлманглар.

Ва билингларики, албатта, ичларингизда Расулуллоҳ бордир. Агар у ишлардан кўпида сизга итоат қилса, албатта, қийинчиликка дучор бўлардингиз. Лекин Аллоҳ сизларга иймонни маҳбуб қилди ва уни қалбларингизда зийнатлади ва сизларга куфрни, фисқни ва исённи ёмон кўрсатди. Ана ўшалар тўғрилиқда юрувчилардир.

Бу Аллоҳ томонидан фазл ва неъматдир. Аллоҳ билувчи ва ҳикматли Зотдир».

У Зот азда ва жалла айтур:

«Аллоҳнинг аҳдини ва ўз қасамларини арзон баҳога сотадиганлар, албатта, ана ўшаларга охиратда насиба йўқдир. Қиймат куни Аллоҳ уларга гапирмас, назар солмас

ва покламас. Уларга аламли азоблар бор».

Қавли ҳақ бўлган Зот яна айтур:

«Аллоҳга қўлингиздан келганича тақво қилинг ва (амрини) тингланг ва итоат қилинг ва инфоқ қилинг – ўзингизга яхши бўлади. Ва кимки нафсининг қизғанчиқлигидан сақланса, ана ўшалар нажот топувчилардир».

Қавли ҳақ бўлган Зот яна айтур:

«Қасамларни таъкид қилинганидан сўнг бузманг. Батаҳқиқ, Аллоҳни ўзингизга кафил қилгансиз-а! Албатта, Аллоҳ нима қилаётганингизни билур.

Тўқигани кучли бўлганидан сўнг уни сўкиб юборган хотинга ўхшаб, бир уммат бошқа умматдан зиёдроқ бўлгани учун қасамларингизни орангизга алдов воситаси қилиб олманг. Албатта, бу билан сизни Аллоҳ синамоқда, холос. Албатта, У қиёмат куни нима ҳақда ихтилоф қилганингизни баён қилиб беради.

Агар Аллоҳ хоҳласа, сизларни бир уммат қилар эди. Лекин хоҳлаган кимсани залолатга кетказади ва хоҳлаган кимсани ҳидоят қилади. Ва, албатта, қилиб юрган амалларингиздан сўралурсизлар.

Қасамларингизни орангизда алдов воситаси қилиб олманг. Бас, қадам собит бўлганидан сўнг тоймасин ва Аллоҳнинг йўлидан тўсганингиз учун ёмонликни татиб юрманг. Сизга улкан азоб бўлмасин.

Аллоҳнинг аҳдини оз баҳога сотиб юборманг. Агар билсангиз, сиз учун албатта, Аллоҳнинг хузуридаги нарса яхшироқдир.

Сизнинг хузурингиздаги нарса тугайди. Аллоҳнинг хузуридаги нарса эса, боқийдир. Албатта, Биз сабр этганларни қилиб юрган амалларининг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлармиз».

Қавли ҳақ бўлган Зот яна айтур:

«Аллоҳга итоат қилинг, Пайғамбарга ва ўзингиздан

бўлган ишбошиларга итоат қилинг. Бирор нарса ҳақида тортишиб қолсангиз, агар Аллоҳ ва охират кунига иймон келтирган бўлсангиз, уни Аллоҳга ва Пайғамбарга қайтаринг. Ана шундай қилиш хайрли ва оқибати яхшидир».

Қавли ҳақ бўлган Зот яна айтур:

«Аллоҳ сизлардан иймон келтириб, солиҳ амалларни қилганларга уларни ер юзида худди улардан олдин ўтганларни халифа қилганидек халифа қилишни, улар учун Ўзи рози бўлган динни мустаҳкамлашни ва уларнинг хавф-хатарларидан сўнг омонликни бадал қилиб беришни ваъда қилди. Менгагина ибодат қилурлар ва Менга ҳеч нарсани ширк келтирмаслар. Шундан кейин ҳам ким куфр келтирса, бас, ана ўшалар, ўзлари фосиқлардир».

Қавли ҳақ бўлган Зот яна айтур:

«Албатта, сенга байъат қилаётганлар фақат Аллоҳнинг Ўзига байъат қилмоқдалар. Аллоҳнинг қўли уларнинг қўллари устидадир. Ким (аҳдни) бузса, ўзига қарши бузади, холос. Ва ким Аллоҳга қилган аҳдига вафо қилса, унга тезда улкан ажр берилур».

Аммо баъду: Албатта, Аллоҳ азза ва жалла сизлар учун кулоқ осишни, итоатни ва жамоатни лозим кўрди. У Зот сизларни маъсиятдан, тафриқадан ва ихтилофдан эҳтиёт бўлишга чақирди. У Зот сизларга сиздан олдингиларнинг хабарини ҳам берди. Буни агар сиз У Зотга осий бўлсангиз, зиддингизга ҳужжат бўлиши учун келтирди. Аллоҳ азза ва жалланинг насиҳатини қабул қилинг. У Зотнинг азобидан эҳтиёт бўлинг. Сиз қай бир умматнинг ҳалок бўлганини топсангиз, албатта, у ихтилоф қилганидан кейин ҳалок бўлган бўлади. Магар уни жамлайдиган боши бўлса, бундан мустасно. Қачонки сиз ўшандоқ қилсангиз намозни жамоат ила қилмассиз. Душманингиз сиздан устун бўлур. Сиз бир-бирингизнинг ҳурматини ҳалол санарсиз. Ана ўшалар қилинганда Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг дини

қоим бўлмас ва сизлар гуруҳбоз бўлуриз.

Батаҳқиқ, Аллоҳ азза ва жалла Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга:

«Динларини тафриқа қилиб, ўзлари гуруҳбозлик қилганлар билан ҳеч бир алоқанг йўқ. Албатта, уларнинг иши Аллоҳнинг Ўзига ҳавола. Сўнгра қилган ишларининг хабарини берур», деган.

Албатта, мен сизларга Аллоҳ тавсия қилган нарсани тавсия қилурман. У Зотнинг азобидан сизларни огоҳлантирурман.

Албатта, Шуъайб алайҳиссалом ўз қавмига:

«Эй қавмим, менга хилоф қилишингиз сизларни ё Нух қавмига, ё Худ қавмига, ёки Солиҳ қавмига етган мусибатга ўхшаш мусибат етишига олиб бормасин. Лут қавми сизлардан узоқ эмас.

Роббингизга истиғфор айтинг, сўнгра Унга тавба қилинг. Албатта, Роббим раҳмли ва шафқатли Зотдир», деди».

Аммо баъду: Гап тарқатиб юрганлардан баъзи қавмлар ўзларини Аллоҳ азза ва жалланинг Китобига ва ҳаққа чақираётган, дунё ва унинг учун низо қилишни хоҳламайдиган қилиб кўрсатдилар. Уларга ҳақ кўрсатилганида эса, одамлар бирдан турлича бўлдилар. Улардан баъзилари ҳақни олувчи ва токи уни олгунларича низо қилувчи бўлдилар. Улардан баъзилари ҳақни тарк қилувчи, бир иш учун уни инкор қилувчи ва уни ноҳақ тортиб олишни хоҳлайди.

Уларга менинг умрим узун бўлиб кўринди. Амирликка бўлган орзулари чўзилиб кетган бўлиб кўринди. Бас, қадарни шоширдилар.

Улар сизга мен уларга берган нарсани олиб қайтганлари ҳақида ёздилар. Мен уларга аҳд қилган нарсалардан бирортасини қачон тарк қилганимни билмайман.

Улар ҳаддларни қоим қилишни талаб этганларини даъво қилишган эди. Мен уларга: «Ким ҳаддга лойиқ иш қилган бўлса, қоим қилинглар», дедим. «Уни сизга яқинданми, узоқданми зулм қилганларга қоим қилинглар», дедим.

Улар: «Аллоҳнинг Китоби тиловат қилинур», дедилар. Мен: «Аллоҳ Китобда нозил қилмаган нарса ила ғулувга бормай, тиловат қилган қилаверсин», дедим.

Улар: «Маҳрумга молдан ризқ берилур. Яхши суннатга одатланиши учун кўп берилур. Бешдан бирга ва садақага тажовуз қилинмас ва қувватли ҳамда кучлилар амир қилинур», дедилар. Мен буларга рози бўлдим. Уларнинг ҳаммасига сабр қилдим. Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аёлларига ва оилаларига бордим. Улар билан гаплашдим. «Сизлар менга нима амр қиласизлар?» дедим. Улар: «Амр ибн Оссни ва Абдуллоҳ ибн Қайсни амир қил, Муовияни ўз ўрнида қолдир. Уни сендан олдинги амир ишга қўйган, у ўз ерини ислоҳ қилмоқда. Лашкари ундан рози бўлмоқда. Унга амр қил, ўз ерини ислоҳ қилаверсин» дедилар. Буларнинг ҳаммасини қилдим. Бундан кейин менга нисбатан тажовузкорлик қилинди ва ҳаққа тажовуз қилинди.

Сизларга ушбу мактубни ёзаётганимда ишни даъво қилган, қадарни шошилтирган соҳибларим мени намоздан ман қилдилар. Улар мени масжиддан тўсдилар ва Мадинада ўзлари қодир бўлган нарсаларни таладилар.

Сизларга ушбу мактубни ёзаётганимда улар мендан уч нарсадан бирини ихтиёр қилишимни талаб қилмоқдалар. Ё мен бирор кишига тўғрими, хатоми жазо берган бўлсам, ўшаларнинг ҳар бири учун мендан ўч олишлари. Ё мен ишдан кетаману, улар мендан бошқани амир қиладилар. Ё ўзларига итоат қиладиган лашкарларга ва Мадина аҳлига одам юборадилару, Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло менга улар устидан берган қулоқ осиш ва итоат қилишдан воз

кечадилар.

Мен уларга айтдим. Аммо амирликдан воз кечишимга келсак, Аллоҳ азза ва жалланинг амалидан ва халифалигидан воз кечишимдан кўра мени кишанлашлари мен учун маҳбуброқ. Лашкарларга ва Мадина аҳлига одам юборадилару, менга итоат қилишдан воз кечиш ҳақидаги гапларига келсак, мен уларга вакил эмасман. Бундан олдин ҳам мен уларни қулоқ осиш ва итоат қилишга мажбур қилган эмасман. Лекин одамлар Аллоҳ азза ва жалланинг розилигини ва ораларидаги ислоҳни кўзлаб, итоат қилганлар. Сизлардан ким дунёни истаса, Аллоҳ азза ва жалла унга битганидан бошқасига зинҳор эриша олмас. Ким Аллоҳнинг Ўзини, охират диёрини, умматнинг яхшилигини, Аллоҳ азза ва жалланинг розилигини, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва у зотдан кейинги икки халифа розияллоҳу анҳумо тутган яхши суннатни истаса, албатта, Аллоҳнинг Ўзи мукофотини берур. Сизнинг мукофот ёки жазоингиз менинг қўлимда эмас. Агар мен сизга дунёнинг ҳаммасини берсам ҳам, динингизга баҳо бўла олмас ва сиз учун бирор нарсага арзимас.

Бас, Аллоҳга тақво қилинглр ва У Зотдан савоб умид қилинглр. Сиздан ким аҳдидан қайтишга рози бўлса, мен буни унга раво кўрмасман. Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло ҳам У Зотнинг аҳдини бузишингизга рози бўлмас.

Улар менга танлашни таклиф қилаётган нарсаларнинг барчаси кўпорувчилик ва эга чиқиш учун қилаётганлари. Мен ўзимни тутдим ҳамда Аллоҳнинг ҳукмига ва неъматнинг ўзгариши Аллоҳ субҳанаҳудан бўлишига назар солдим. Ёмон суннатни, умматнинг бўлинишини ва қон тўкилишини ёқтирмадим.

Мен сизларга Аллоҳ номи ила, Ислом ҳаққи ила мурожаат қиламан! Ҳақдан бошқани олманг! Уни менга ҳам беринг. Ёмонликни ўз аҳлига тарк қилинг! Ўз

орамизда Аллоҳ азза ва жалла сизга амр қилганидек адолатни тутинг!

Мен сизларга Аллоҳ субҳанаҳу номи ила мурожаат қиламан. У Зот сизга адолатни ва Аллоҳ субҳанаҳунинг ишида ўзаро ёрдамни юклагандир. Қавли ҳақ бўлган Зот айтур:

«Аҳдга вафо қилинг! Албатта, аҳд сўраладиган бўлгандир».

Бу Роббингизга маъзиратдир. Шоядки, эсласангиз.

Аммо баъду: Албатта, мен ўз нафсимни оқламайман. Албатта, нафс ёмонликка кўп амр қилувчидир. Илло, кимни Аллоҳ раҳм қилса, албатта, Роббим ғафуру раҳимдир. Агар баъзи қавмларни иқобга олган бўлсам, ундан фақат яхшилиқни истаганман. Мен ҳар бир қилган нарсамдан Аллоҳга тавба қилурман. У Зотга истиғфор айтаман, У Зот бошқа гуноҳларни мағфират этмас. Роббимнинг раҳмати ҳамма нарсадан кенгдир. Аллоҳнинг раҳматидан золим қавмлардан ўзгалар ноумид бўлмас. У Зот Ўз бандаларидан тавбани қабул қилур. У Зот ёмонликларни афв этур ва қилаётганларингизни билиб турур. Мен Аллоҳ азза ва жалладан мени ҳам, сизни ҳам мағфират қилишини, ушбу умматнинг қалбларини яхшилиқка улфат қилишини ва унга фиқсни ёмон кўрсатишини сўрайман.

Вассаламу алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳу, эй мўмин мусулмонлар!»

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу бу дард ва алам ила ёзилган мактубни таврия (ёлғон арафа) куни мусулмонлар оммасига ўқиб бердилар.

Ўша пайтга оид ҳар бир иш, гап-сўз ва ҳужжатлар қатори ушбу мактуб ҳам тарихий ҳужжат сифатида синчиклаб ўрганилмоғи лозим. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бу мактуб орқали фитна ҳақида мусулмонлар оммасига батафсил маълумот бермоқдалар.

У кишининг Аллоҳ таолога, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ва ўзларига исён қилиб, мусулмонларнинг бошларига балолар ёғилишига сабаб бўлаётган фитначилар ҳақида бирор оғиз кўпол сўз ишлатмаганликлари алоҳида эътиборга лойиқдир.

Шу билан бирга, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу фитначиларнинг иши Қуръонга, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига ва шариатга мутлақо хилоф эканлигини равшан баён қилиб бермоқдалар.

Мактубда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Қуръон ва Суннатга, шариатга амал қилишни ўзларига шиор қилиб чиққан фитначиларнинг бу муқаддас манбаларга мутлақо зид иш тутаётганликларини мусулмонлар оммасига ўзига хос услубда тушунтирмоқдалар.

Шунингдек, бу мактубдан фитначиларнинг талаб қилган нарсалари ҳақ бўлганлиги учун ҳаракат қилмаганлари, талаблари муроса учун қондирилса ҳам, ўз нобакорлигида давом этаётганлари келиб чиқади. Бундан эса, уларнинг ҳақни талаб қилиб эмас, балки ўз ҳавои нафсларининг талабини қондириш учун фитна кўзгаганларини билиб оламиз.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг бу мактублари мусулмон умматини бирликка чақирувчи ўта таъсирчан бир ҳужжатдир. Бу ҳужжатдан ҳозирги кунимизда ҳам фойдаланишимиз, уни қайта-қайта ўрганишимиз лозим.

ФОЖИА

Фитначилар борган сари ашаддийлашиб борар эдилар. Улар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу билан бирор кишининг учрашишини ҳам, гаплашишини ҳам ман қилиб қўйдилар. Бу бадбахтлар бир-бирларини «Ишни

тезроқ охирига етказиш керак», деб шоширар эдилар. Бошқа томонлардан халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг ҳимояси учун лашкарлар йўлга чиққанлиги ҳақидаги хабар тарқалганидан кейин улар янаям типирчилаб қолишди. Улар дарвозадан ичкарига бостириб киришга урина бошладилар. Дарвозани Имом Ҳасан, Имом Ҳусайн, Абдуллоҳ ибн Умар ва Абдуллоҳ ибн Зубайр бошлиқ ёш саҳобалар кўриқлаб турар эдилар. Ҳимоячиларнинг сони жуда ҳам оз эди, чунки ким ҳимояга келса, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху уни қайтариб юборар эдилар.

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи «Табақотул Кубро» деб номланган китобларида келтиришларича, ўша куни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху эрталаб хотинлари Ноила розияллоҳу анҳога: «Анави қавм бугун мени ўлдирса керак, тушимда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, Абу Бакр ва Умарларни кўрибман. Улар: «Бугун бизнинг олдимизда ифтор қил», дейишмоқда», дедилар. Ҳазрати Усмон розияллоҳу анху ўша куни рўза тутган эдилар.

Шовқин-сурон кучайганидан сўнг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху ўзларини ҳимоя қилаётганларнинг ҳаммасини ҳузурларига чақирдилар. Уларнинг ҳаммасига ташаккур айтиб, силоҳларини ташлаб, ўз уйларига кетишларини сўрадилар. Улар кўнишмади. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху уларга: «Сизлардан Аллоҳнинг номи ила сўрайман, менинг сабабимдан қон тўкманглар», дедилар.

Ташқарида тўс-тўполон кучайди. Шунда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху тирқишдан қарадилар ва Мадина аҳли келиб, фитначиларни дарвозадан нари сураётганларини кўрдилар. У киши фитначиларга қараб: «Эй одамлар! Мени ўлдирманглар. Аллоҳга қасамки, мени ўлдирсангиз, мендан кейин ҳеч қачон бир-бирингизга

муҳаббат қила олмайсиз. Мендан кейин ҳеч қачон жам бўлиб намоз ўқий олмайсиз», дедилар. Кейин хужраларига кириб, икки ракъат намоз ўқидилар. Одатдагидек, мусхафларини олиб, Қуръон тиловат қилишга ўтдилар. Сокинлик ила оятларни тиловат қилиб, маъносини чақиб, хузур қила бошладилар.

Фитнабошилар жон-жаҳдлари билан типирчилашар, ўз гумашталарини гиж-гижлар эдилар. Улар қанча уринмасинлар, дарвозани ёриб ўта олмадилар. Шундан сўнг дарвозага ўт кўйиб юбордилар. Шунда баъзи фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Қуръон ўқиб ўтирган жойга ҳам кириб боришди. Аммо у киши эътибор бермай, тиловатни давом эттиравердилар.

Ҳимоячилар ичкарига кирган фитначиларни қувиб чиқариб, ёниб кетган дарвоза ўрнига ҳеч кимни келтирмай, қаттиқ жанг қила бошладилар.

Фитначилардан баъзилари кўшни Бани Ҳазм ҳовлисининг деворидан ошиб тушиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг олдидарига киришди ва: «Ўзинг истеъфо берсанг, сени тарк қиламиз», дедилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўз жонларини фидо қилиб бўлса ҳам, Ислом жамиятининг ҳайбатини сақлаб қолишга қатъий қарор қилган эдилар. Шунинг учун бу таклифни яна рад қилдилар. Улар чиқдилар.

Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳу келиб, фитначиларга:

«Эй қавм! Аллоҳнинг қиличини ўзингизга қарши чиқарманг! Аллоҳга қасамки, агар уни чиқарсангиз, кейин қайтиб қинига сола олмайсиз! Бугун сизга бўлган султон дарра билан битади. Агар уни ўлдирсангиз, қиличсиз битмай қолади. Шўрингиз курисин, Мадинангиз фаришталар ила ўралган. Агар сиз уни ўлдирсангиз, улар шаҳарни тарк қилурлар», деди. Фитначилар у кишини сўқишди.

Бадбахтликни ўзига ўзи тилаб олганлардан баъзилари яна девор ошиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг устиларига бостириб киришди. У киши эътибор бермай, Қуръон ўқиб ўтиравердилар. Муҳаммад ибн Абу Бакр у кишининг соқолларидан ушлаб тортиб, таҳдид қилди. Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху мулойимлик билан:

«Эй биродаримнинг ўғли! Соқолимни қўйиб юбор! Отанг уни эҳтиром қилар эди. Агар у сени ушбу маконингда кўрганида, сен қилаётган нарсадан ҳаё қилар эди», дедилар.

Муҳаммад ибн Абу Бакрга бу гаплар қаттиқ таъсир қилди. Унинг қўллари титраб, соқолни қўйиб юборди. Шиддат билан туриб, девор ошиб тушганларни ташқарига ҳайдай бошлади. У ўз фикридан қайтиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхуни ҳимоя қила бошлади. Ўзлари шерик қилиб олган одамлардан бири бўлмиш Муҳаммад ибн Абу Бакрнинг айниб қолиши фитнабошиларни талвасага солди. Улар режаларининг чатоқлашганини англаб, типирчилаб қолишди. Баъзилари яна девордан ошиб тушиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг устиларига бостириб киришди. Ўша пайтда у зот Аллоҳ таолонинг:

«Уларга кишилар: «Албатта, одамлар сизга қарши куч тўпладилар, улардан кўрқинглар», деганда иймонлари зиёда бўлди ва: «Бизга Аллоҳнинг Ўзи етарли ва У қандай ҳам яхши вакил», дедилар» оятини кироат қилиб ўтирар эдилар.

У киши уларга эътибор ҳам бермасдан, тиловат қилавердилар. Фитначилар ўзларининг жирканч жинойтларига қўл урганларида ҳам ҳеч қаршилиқ қилмай, Аллоҳнинг Китобини ўқийвердилар. Фақат хиёнат қиличининг бир зарбаси қўлларини кесганида: «Аллоҳга қасамки, бу қўл Қуръон оятларини биринчи бўлиб ёзган

кўл эди», дедилар, холос. Қон отилиб, мусхаф саҳифаларига тушаётганини кўриб, дарҳол кўлларини ўзларига тортиб олдилар.

Имом Ибн Касир «Ал-Бидоя ван-Ниҳоя»да Ислом ва мусулмонларнинг бу улкан фожиаси қандай содир бўлганлигини қуйидагича ёзадилар:

«Ал-Ғофқий ибн Ҳарб у кишига ҳамла қилиб, темир ила (қилич) урди ва ўқиб ўтирган мусхафларини тегиб юборди, у кишининг қонлари мусхафнинг устига тўкилди. Савдон ибн Ҳамрон қиличини кўтариб, ҳамла қилиб келган эди, халифанинг хотини йўлини тўсди. У аёлнинг панжаларини кесиб юборди. Жиноятчилар Усмонни ўлдирганларидан кейин бошини кесмоқчи бўлишган эди, қизлари ва хотинлари Ноила ва Уммул Банинлар тўсиб қолишди. Фитначилардан бири: «Биз учун унинг моли ҳам худди қони ҳалол бўлганидек ҳалолдир!» деб кичқирди. У кишининг уйларини таладилар. Кейин Байтул молга қараб юрдилар. Қоровулар билан жанг қилиб, уни ҳам таладилар. Бу иш жума куни, зулҳижжанинг ўн саккизинчисида, ўттиз бешинчи ҳижрий санада содир бўлди».

Шундай қилиб, Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи васалламнинг ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг шаҳид бўлишларига ишора қилиб айтган яна бир ҳадислари тасдиқланди.

2848- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ قَالَ: ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فِتْنَةً فَقَالَ:

يُقْتَلُ فِيهَا هَذَا مَظْلُومًا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2848. *Ибн Умар розияллоҳу анҳу айтадилар:*

«Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи васаллам фитнани зикр қилдилар. (Усмонни кўрсатиб) Бас, унда мана бу шаҳид ҳолида қатл қилинур», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Мазкур фитначилар мисли кўрилмаган жиноятни содир этдилар. Улар сувни ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан ман қилганларида ҳазрати Али розияллоҳу анҳу айтганларидек, мусулмон ҳам, кофир ҳам қилмайдиган нобакорликни қилдилар. Уларнинг ҳамма кирдикорларини бир ёққа қўйиб турайлик. Ушбу қилган жиноятларининг вақти, жойи ва қайси шахсга нисбатан қилинганлигига бир назар ташласак, бу жиноят бутун дунёда, барча замонларда содир этилган жиноятлардан ҳам ошиб тушганлигининг гувоҳи бўламиз.

Фитначилар ўзларининг мислсиз жиноятларини зулҳижжа, яъни, муборак ҳаж ойида қилган эдилар. Аллоҳ таоло бу ойда бировни ўлдиришни ҳаром қилган. Бу ойда ҳатто ўтакетган ашаддий кофир, мушрик ҳам бировга озор беришни ўзига раво кўрмас эди. Фитначилар эса, Аллоҳнинг охириг динининг ҳукмини юритиб турган умматнинг бошлиғини хиёнаткорона қатл этдилар.

Фитначилар ўзларининг мислсиз жиноятларини ҳарами Маданийда амалга оширдилар. Шариат ҳукми бўйича Мадинаи Мунавварадаги ҳарамда ҳатто бирор ҳашаротни ҳам ўлдириш мумкин эмас эди. Улар эса, ушбу ҳарамда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг жаннатга берган башоратларига бир неча бор сазовор бўлган улуғ зотнинг қонини Аллоҳ таолонинг каломи устига тўқдилар.

Фитначилар ўзларининг мислсиз жиноятларини бутун мусулмон уммати энг яхшимиз, деб танлаб олиб, халифаликка сайлаган зотга нисбатан содир этдилар. Шариатнинг қатъий ҳукмига биноан, агар Ислом жамиятининг бошлиғи очиқ куфр келтирмаса, унга қарши чиқиш бағийлик ҳисобланади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам мусулмонларга боши майиздек қоп-қора ҳабаш амир этилса ҳам, унга итоат қилишларини амр қилган эдилар. Мана шуларнинг ўзи фитначиларнинг ушбу

жиноятлари қанчалик улкан эканлигини яққол кўрсатади.

Жиноятчилар ўз жиноятларини содир этиб, ташқарига чиққанларида ҳам одамлар нима бўлганини билмас эдилар. Чунки ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуни қатл қилишлари мумкинлиги ҳеч кимнинг ақлига сиғмас эди. Ҳар нарса бўлиши мумкин, лекин қатл қилишга журъат қилолмасалар керак, деган фикр ҳамманинг хаёлини эгаллаб олган эди. Чунки ҳатто кофирнинг ҳам қўлидан бундай иш келмаслигига ҳамма ишонар эди. Ҳатто энг ашаддий душман ҳам қирғин-барот урушларда асир олган жамият бошлиғини ўлдирмаслиги одат бўлиб қолганлигини барча билар эди.

Халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг аёллари ташқарига чиқиб, «Мўминларнинг амири қатл этилди!» деганида одамларнинг эси чиқиб кетди. Улар югуриб кирдилар ва у кишининг жонсиз ҳолатда ётганларини кўрдилар. Бу машъум хабар катта саҳобаларга, умуман, ҳаммага яшин тезлигида етди. Али, Толҳа, Зубайр, Саъд ва бошқа саҳобалар етиб келдилар. Ҳамманинг ҳуши бошидан учган эди. Улар келиб, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг олдиларига кирдилар. Истиржоъ айтдилар. Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу икки ўғилларига: «Икковинг дарвозанинг олдида туриб, мўминларнинг амири қандоқ қатл этилди?!» деб бақирдилар. Имом Ҳасанга тарсаки туширдилар, Имом Ҳусайннинг кўксига урдилар. Муҳаммад ибн Толҳа ва Абдуллоҳ ибн Зубайрларни сўқдилар.

Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анҳунинг хотинларидан жиноятнинг тафсилотларини сўрадилар. У киши икки нотаниш одам кириб, жиноятни амалга оширганларини, Муҳаммад ибн Абу Бакр ҳам кирганини айтди. Муҳаммад ибн Абу Бакр ўзининг тавба қилганини айтди.

Фитначилар кўпчилик бўлганларидан, ҳовлиқиб, ўз

нобакорликларини давом эттирар эдилар. Улар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни жанозаларига ва дафнларига ҳам тўсқинлик қила бошладилар. Жаноза кечаси, шомдан кейин ўқилди. Намозга Жубайр ибн Мутъам розияллоҳу анҳу ўтдилар. Кечаси дафн бўлди.

ХУЛОСА

Азиз китобхон, кўриб ўтганингиздек, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу даврларининг аввалида тортишувлик бирор нарса бўлмаган бўлса ҳам, халифаликнинг охирига келиб, ишлар оғирлашиб кетган. У кишининг фожиали қатл этилишлари кўп ва узоқ тортишув ва келишмовчиликларга сабаб бўлган. Ҳатто ҳозиргача бу борада тарихчилар ва баъзи ёзувчилар ўртасида тортишувлар бор.

Камина ходимингиз сиз учун ушбу сатрларни тайёрлаш давомида ҳам ўша тортишувлар билан яна бир бор қисман танишиб чиқди. Албатта, ҳамма маълумотлар билан ошно бўлганлик даъвоси йўқ. Зотан, бу осон иш эмас. Аммо имкони бўлганича танишиб чиққандан сўнг кўнгилдан баъзи фикрлар ўтди. Ана шу фикрларнинг баъзиларини қисқача эслаб ўтишга ижозат бергайсиз.

Аввалги тарихчиларимиз бўлиб ўтган ҳодисаларни ривоят қилиб, маълумот тўплаш билан машғул бўлганлар. Улар ўз вазифаларини шундан иборат, деб билганлар.

Кейинги бир давр тарихчилари, ёзувчилари ва шу мавзуга оид баҳс олиб борган кишилар эса, ўзларининг ким эканликларига қараб, гапни ўзлари билганларича буришга ҳаракат қилганлар.

Ғарбда таълим олган тарихчи ва ёзувчилар мазкур ҳодисаларни ғарб услубида талқин қилишга ўтганлар. Шарқда таълим олганлар эса, ўз устозларидан ўрганган тарихни моддий таҳлил қилиш услубидан фойдаланганлар.

Ғарбда ёки шарқда таълим олмай, ўз шароитидан ташқарига чиқмаганлар ҳам бу мавзуга ўзларича ёндашишга ҳаракат қилганлар. Лекин ҳаммалари ҳам улар муолажа қилаётган мавзу бундан бир минг тўрт юз йил илгари бўлиб ўтганини, у вақтнинг шароитлари, тушунчалари, кишиларининг ички ва ташқи дунёлари ҳамда уларга таъсир қилувчи омиллар ҳозиргидан тамоман бошқача бўлганини мутлақо эътиборга олмаганлар.

Агар улар бу нарсаларни эътиборга олганларида, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу томонларидан йўл қўйилган «хато»ларни санамаган бўлардилар. Ўша вақтда жамиятнинг жиловини ўз қўлига олган «буржуазия» табақаси ҳақида ҳам, Абу Зарр Ғифорий розияллоҳу анҳу бошлиқ сўлчилар ҳақида ҳам, «ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг манфаатларини ҳимоя қилган феодаллар» ҳақида ҳам сўз юритмас эдилар.

Шунингдек, бу мавзуда ёзган тарихчилар асосий аҳамиятни ўз касбига оид томонга қаратганлар, ёзувчилар воқеаларни бадиийлаштиришга ҳаракат қилганлар ва ҳоказо.

Энг ажабланарлиси, уларнинг бир минг тўрт юз йил илгари бўлиб ўтган ҳодисаларни бугуннинг тарозиси билан ўлчашларидир. Албатта, ҳозирги кунда ҳамма маълумотларни йиғиб олиб, қулай шароит ва юмшоқ курсида ўтириб олиб, «Ундок қилиш керак эди, бундок қилиш керак эди, фалончи ҳақ эди, пистончи ноҳақ эди», дейишдан осон иш йўқ. Аммо нима учун ўша вақтдаги шарт-шароит, кишиларнинг тушунчаси, ички дунёси ва бошқа кўплаб ҳал қилувчи омиллар ҳисобга олинмайди!?

Айниқса, Ислом омилини алоҳида таъкидлаш лозим. Ислом омили деганда, бугунгига ўхшаб, «ота-бобоси мусулмон бўлган, демак, бу ҳам мусулмон» маъносидаги Ислом эмас, балки тўлиқ исломий ҳаёт кечираётган жамият ва шахсларга оид Ислом омили ҳақида сўз

кетмоқда.

Биргина мисол келтирайлик. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг фитначиларга нисбатан муносабатлари. Фитначилар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни қамал қилиб олиб, ҳаётларига таҳдид солиб турибдилар. У кишининг ихтиёрларида бу масалани ечишнинг бир неча йўллари бор эди. Бу йўллар таклиф ҳам қилинди.

Биринчиси – мусулмонларга амр қилиб, фитначиларга ҳарбий зарба бериш. Бу жуда ҳам осон, бир оғиз сўз билан амалга ошириш мумкин бўлган иш эди.

Иккинчиси – Муғийра ибн Шўба розияллоҳу анҳу таклиф қилганларидек, бошқа эшикдан чиқиб, Маккага ёки Шомга жўнаб кетиш. Бу ҳам қийин иш эмас эди.

Учинчиси – истеъфо бериш. Бу ҳам бир оғиз сўз билан бўладиган иш эди. Шунча йил хизмат қилган, ёши саксондан ошган одамнинг дам олишга ҳаққи бор эди.

Бундан бошқа яна қулай йўллар ҳам бўлиши мумкин эди. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан бошқа ҳар қандай одам юқоридаги учта йўлдан бирини танлаши турган гап эди. Бунинг учун у маломат ҳам қилинмас эди. Аммо ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уларнинг бирортасини ҳам танламай, ўзлари учун ягона тўғри йўлни танладилар. У киши шаҳид бўлишни устун кўрдилар. Бу ишни қилишга у кишининг ички дунёлари ундади. У зот ўзлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган ҳадисларига амал қилишлари керак эди. Ана шуни қилдилар. У кишининг қилганлари тўғри. Бу ҳодисаларга бошқача баҳо бериш эса, нотўғридир.

Умумлаштириб айтадиган бўлсак, бу фитна давомида ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ва барча саҳобалар тўғри йўл тутдилар. Фитначилар мутлақо нотўғри йўл тутдилар. Уларнинг бирорта гаплари ёки ишлари тўғри эмас. Уларнинг баъзи фикрларига

кўшиладиган кишиларнинг ҳам, ким бўлишидан қатъи назар, ишлари тўғри эмас. Бошқа гапни кўпайтиришнинг хожати йўқ. Ўтган ишни ҳадеб нотўғри томондан кавлаш мусулмонларга фойда бермайди. Бунинг ўрнига уларни исломий назар ила ўрганиб, ибрат олишга ҳаракат қилиш керак. Ўша пайтдаги фитначиларнинг набиралари бизнинг вақтимизда ҳам бор. Улар худди ўша биринчи фитначилар ишга солган услублардан фойдаланиб, ўзларининг ғаразли мақсадларига эришиш учун мусулмон оламига чексиз зарарлар етказмоқдалар. Афсуски, мусулмонларнинг кўпчилиги фитнага қарши курашишнинг самарали услубини ҳамон топа олмаяптилар. Бизнингча, бунинг асосий сабаби, аввал ҳам айтиб ўтилганидек, ўз тарихимизни кераклича ўрганмаганимиз, бу тарихдан керакли хулосалар чиқармаганимиздадир. Мана шу омилларнинг барчаси бизга ўз тарихимизни ўрганиш, уни мусулмонлар оммасига етказиш ва ёш авлодни тарбиялашда ҳам ундан фойдаланиш вазифасини юклайди. Бу нарсаларга алоҳида эътибор бермоғимиз лозим. Бу ишларда ҳаммамизга Аллоҳ таолонинг Ўзи ёр бўлсин! Омин!

مناقب علي بن أبي طالب ؑ

АЛИ ИБН АБУ ТОЛИБ РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ

МУҚАДДИМА

Аллоҳ таолога У Зотнинг Ўзига муносиб ҳамду санолар бўлсин!

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга Аллоҳ таолонинг саловоту дурудлари бўлсин!

У зотнинг оли байтларига, саҳобаи киромларига ва уларга яхшиликда тобе бўлганларга, барчаларига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин!

Азиз китобхон! Келажак сатрларда чорёрларнинг тўртинчилари ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг фазилатлари ва шону шарафларга тўла ҳаётларини Аллоҳ таолонинг ёрдами ила қўлимиздан келганича ўрганишга ҳаракат қиламиз. Бу ўрганишимиз, иншааллоҳ, одатдагидек илмий асосда бўлади. Аввало ўзимиз шарҳ қилаётган «ат-тожул Жомеъ» китобида келтирилган сара ҳадиси шарифларга суянамиз. Аммо бу китобда келган ҳадислар бошқа мавзулардаги каби бу ерда ҳам фақат намуна эканлиги учун бошқа мўътабар ҳадис китобларимизга ҳам қайта-қайта мурожаат қиламиз. Сўнгра сийрат китобларимизга қараймиз. Ундан кейин бошқа даврлар билан бир қаторда саҳобаи киромлар даврини ҳам илмий асосда ўрганган тарих китобларига, таржимаи ҳол китобларига ва бошқа ишончли манбаларга юзланамиз. Бу мақсад йўлида Аллоҳ таолодан ёрдам сўраган ҳолда, ишончли маълумотлар берадиган, ўзимиз учун муяссар бўлган бошқа масдарлардан ҳам унумли фойдаланишга ҳаракат қиламиз.

Халқимиз ичида ҳазрати Али ҳақида ишончли маълумотлар кам бўлса ҳам, турли узук-юлук афсоналар кенг тарқалган. Бунга турли сабаблар омил бўлган. Бизнингча, халқ оғзаки ижодидаги афсоналар, баъзи туркий китоблардаги дийдиёлар ва улардаги маъноларни масҳара қилиш учун даҳрий адабиётдан келтирилган кўчирмалар ана шу омиллардан бўлса керак.

Қиблағоҳимиз: «Баъзи туркий китобларда ноилмий нарсалар ёзилган, бир ўқиган одамни ҳам адаштириши мумкин, устозларимиз уларни ўқимасликни маслаҳат берганлар», деб, камина ходимингизга уларни ўқишга руҳсат бермаганлар. Бундай китобларда: «Ҳазрати Али

халиги кофирни гурзи билан бир урган эканлар, белигача ерга кириб кетибди» каби гаплар борлиги маълум.

Шунинг учун сиз мухтарамларга ушбу китобда бунга ўхшаш маълумотлар бўлмаслигини, фақат улуғ имомларимиз кўрган-билган, ишончли кишилардан илмий йўллар билан қилган ривоятлар бўлишини олдиндан айтиб қўймоқчимиз.

Тўртинчи рошид халифа ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фазилатлари ва ҳаётларини ўрганар эканмиз, Муҳаммад алайҳиссалом дорилфунунларининг пешқадам талабаларидан ўзига хос ва айрича хислатларга эга бўлган бир шахснинг Ислому таълимотларини ўзига қандоқ сингдирганлигини, Аллоҳ таолонинг оятлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга туша бошлаган пайтда ёш бола бўлган кишининг қандоқ қилиб тирик Қуръонга айланганлигини ўрганамиз.

Тўртинчи рошид халифа ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фазилатлари ва ҳаётларини ўрганар эканмиз, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва аввалги уч рошид халифаларнинг ёнларида туриб, Ислому тарғиботи машаққатларини улар билан елкама-елка кўтарган шахснинг улар ўтиб кетганларидан кейин Ислому уммати ҳаётидаги энг оғир дамларни жамият бошида туриб, қандоқ ўтказганликларини ўрганамиз.

Аввалги одатимиз бўйича, у кишининг ҳаётий йўлларини бир бошдан ўрганамиз, иншааллоҳ. Баъзи жойларда, керак деб ҳисобланганда, сиз мухтарамлар ўзингиз ҳам қаҳрамонимизнинг гап-сўзлари ва қилган ишлари ҳақида фикр юритишингизга имкон бериш мақсадида изоҳ ва шарҳни сизнинг ихтиёрингизда қолдирамиз.

Аллоҳ таоло бу уринишларимизни фойдали қилсин. Ўрганганларимиздан манфаат олишимизни насиб этсин. Бу ишни фақат Ўзининг розилиги учун бўладиган солиҳ

амаллар қаторига қўшсин.

2849- عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ τ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: أَوَّلُ مَنْ أَسْلَمَ عَلَيَّ قَالَ عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ فَقَالَ: أَوَّلُ مَنْ أَسْلَمَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2849. Зайд ибн Арқам розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«У киши: «Биринчи мусулмон бўлган Алидир», деб юрарди. Амр ибн Мурра айтади: «Мен буни Иброҳим ан-Нахаъийга айтдим. У инкор қилди ва «Биринчи мусулмон бўлган Абу Бакр Сиддикдир», деди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ривоятлар турлича келганлиги учун, уламолар ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анху аввал мусулмон бўлганларми ёки Абу Бакр Сиддик розияллоху анхуми, деган масалада бир оз фикр юритганлар. Сўнгра эр кишилар орасидан биринчи бўлиб Абу Бакр Сиддик розияллоху анху мусулмон бўлган, ёш болалар ичидан эса ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху, деган гапга иттифоқ қилганлар. Агар кимнинг аввалроқ мусулмон бўлганлиги ҳақида гап кетадиган бўлса, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху биринчи бўлганликларига шубҳа йўқ. Нима учунлигини, иншааллоҳ, вақти келганда ўрганамиз.

Мана шу ривоятнинг ўзи ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг фазилатлари қанчалик улуғ эканлигини яққол кўрсатиб турибди. Биринчи мусулмон, бунинг устига, ёш болалардан биринчи мусулмон бўлиш энг улкан фазл бўлмай, яна нима ҳам фазл бўлар эди?

2850 - عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ

فَعَلَيْ مَوْلَاهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2850. Зайд ибн Арқам розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Мен кимнинг мавлоси бўлсам, Али ҳам унинг мавлосидир», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: «Мавло» сўзини араблар бир неча маъноларда ишлатадилар. Жумладан, қулни озод қилган киши унинг мавлоси бўлади. Шунингдек, озод бўлган қуларни эъзозлаш мақсадида шу маъно аксинча ҳам ишлатилади, яъни, озод бўлган қул уни озод қилган шахснинг мавлоси ҳам дейилади. Албатта, ушбу ривоятда бу маъно мутлақо кўзда тутилмаган.

«Мавло» сўзининг маъноларидан яна бири – «ҳомий», «қўллаб-қувватловчи», «нусрат бериб турувчи», «рахбар шахс» маъносидир. Ушбу ривоятдаги «мавло» айнан шу маънони акс эттиради.

Ушбу ҳадиси шарифнинг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам томонларидан айтилишига саҳобаи киромларнинг ҳаётида бўлиб ўтган бир ҳодиса сабаб бўлган экан. Усома ибн Зайд розияллоху анху Али ибн Абу Толиб розияллоху анху билан гаплашиш давомида у кишига: «Сен менинг мавлоим эмассан, менинг мавлоим Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам», деган эканлар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бу гапни эшитганларидан кейин ушбу ҳадиси шарифни айтган эканлар. Бу гап мусулмонлар ичида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг мартабалари қанчалик улуғ эканлигини, у кишининг Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларидаги обрў-эътиборлари қанчалик

юқори эканлигини равшан кўрсатмоқда. Бинобарин, бундан сиз билан биз ҳам кимнинг фазилатлари ва ҳаётий йўлларини ўрганаётганимизни яна ҳам чуқурроқ ҳис этмоғимиз лозим.

2851- عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2851. Баро ибн Озиб розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам Али ибн Абу Толибга:

«Сен мендансан ва мен сенданман», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламнинг бу гаплари биздаги баъзи кишиларнинг ўзларига энг яқин бўлган кишиларга: «Икковимиз бир одаммиз», дейишларига ўхшашдир. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бу гапни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуга ана шунга ўхшаш яқинликни билдириш лозим бўлган мақомда айтганлар. Уламоларимиз эса, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг бу ҳадиси шарифда зикр қилинган бирликларига нубувват ишлари кирмайди, деганлар. Аммо бошқа ишлардаги бирликлари айнан мана шу ҳадиси шариф ила собит бўлади.

Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг бошқа ҳеч кимга айтмаган бу гаплари у зотнинг ҳузурларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг мақомлари қанчалик юқори эканлигини кўрсатади. Бу эса, ҳар қанча мақтаса, арзийдиган фазлдир.

2852- عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: لَا يُحِبُّ عَلِيًّا مُنَافِقٌ وَلَا يَبْغِضُهُ مُؤْمِنٌ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2852. Умму Салама розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам: «Алини мунофиқ яхши кўрмайди. Уни мўмин ёмон кўрмайди», дер эдилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васалламнинг бу ҳадиси шарифлари, мунофиқликнинг аломатларидан бири Алини яхши кўрмасликдир, мўминликнинг аломатларидан бири эса, Алини ёмон кўрмасликдир, деган маънони англатади, десак, заррача муболаға қилмаган бўламиз.

Дарҳақиқат, ҳар бир мўмин бошқа мўминларни дўст тутмоғи, яхши кўрмоғи оддий ҳақиқатдир. Бу ҳақиқат дин талаби, иймон талаби, виждон талабидир. Айниқса, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳудек мусулмон умматининг улуғларини яхши кўрмоқлик ҳар бир мўмин учун матлуб нарсадир. Агар биров ўзининг мўминлигини даъво қилсаю, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳудек улуғ зотни яхши кўрмаса, унинг мўминлиги сохта бўлади, у мунофиқлик ила Исломни даъво қилаётган бўлади.

2853- عَنْ بُرَيْدَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِحُبِّ أَرْبَعَةٍ وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُحِبُّهُمْ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِّهِمْ لَنَا قَالَ: عَلِيُّ مِنْهُمْ قَالَهَا ثَلَاثًا وَأَبُو ذَرٍّ وَالْمِقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَسَلْمَانُ أَمَرَنِي بِحُبِّهِمْ وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُحِبُّهُمْ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2853. Бурайда розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Албатта, Аллоҳ мени тўрт кишига муҳаббат қилишга амр этди ва У Зот Ўзи уларга муҳаббат қилишининг хабарини берди», дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, бизга уларнинг исмларини айтиб беринг», дейилди.

«Али улардан биридир», деб уч марта айтдилар. Кейин Абу Зарр, Микдод ибн ал-Асвад ва Салмон. У Зот менга уларга муҳаббат қилишни амр қилди ва, албатта, Ўзи ҳам уларга муҳаббат қилиши хабарини берди», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Аллоҳ таоло Ўзининг энг афзал ва энг охирги пайғамбарига: «Мен фалончини яхши кўраман. Эй пайғамбарим, сен ҳам уни яхши кўргин», демоғи улкан ишдир. Ушбу ҳадиси шарифда номлари зикр қилинган саҳобаи киромлар ана шундоқ улкан мақомга етишган зотлар экан. Уларнинг ичида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу алоҳида ажралиб турар эканлар. Чунки у кишининг муборак исмлари биринчи бўлиб ва уч марта қайта-қайта зикр қилинмоқда.

Бу ҳадиси шарифдан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг фақат Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида эмас, балки Аллоҳ таолонинг ҳузурларида ҳам алоҳида эътиборга сазовор зотлардан эканлиги келиб чиқади. Ушбу нарса улкан фазл бўлмай, нима ҳам фазл бўлиши мумкин?

2854- عَنْ حَبَشِيِّ بْنِ جُنَادَةَ ط عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: عَلِيٌّ مِنِّي

وَأَنَا مِنْ عَلِيٍّ وَلَا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا أَنَا أَوْ عَلِيٌّ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2854. *Ҳабашиий ибн Жунада розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Али мандандир. Мен Алидандирман. Мен адо этишим лозим бўлган нарсаларни фақат ўзим ёки Алигина адо этади», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифни ҳам аввалги ҳадиси шарифлардан биридаги маъноларга ўхшатиб, «Икковимиз бир одамимиз» маъносини англатади, дейишимиз мумкин. Шу билан бирга, бу ҳадиси шарифда ўша бирлик нимада эканлиги ҳам баён қилинмоқа.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг: **«Мен адо этишим лозим бўлган нарсаларни фақат ўзим ёки Алигина адо этади»** деган гапларидан ана шу маъно келиб чиқади. Арабларнинг одатларига кўра, бирор сулҳ, ахднома ёки олди-берди шартномаси тузилса, уни қавмнинг бошлиғи ёки унинг энг яқин кишиси адо этар эди. Бу ҳадиси шарифда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг бошлиқлик ишлари бўйича адо этилиши лозим бўлган ишларни адо этадиган шахс ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу эканликларини баён этмоқдалар.

Албатта, бу мақом ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг мусулмон уммати тарихида ва бутун инсоният тарихида энг нодир ва сара шахслардан эканликларини кўрсатади.

2855 - عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كُنْتُ إِذَا سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ

أَعْطَانِي وَإِذَا سَكَتُ ابْتَدَأَنِي. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2855. *Али розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Қачон Набий соллаллоху алайҳи васалламдан бир

нарса сўрасам, берар эдилар. Агар сукут қилсам, ўзлари берар эдилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифдан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ўзларини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга эслатсалар ҳам, эслатмасалар ҳам доимо у зотнинг ёдларида туришлари аён бўлади. Бу ҳам, албатта, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларидаги олий мақомларига далолат қилади. Ўз навбатида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг улуғ фазл соҳиби бўлган зот эканликларига яна бир бор иймонимиз комил бўлади.

2856- عَنْ أَنَسٍ ِ قَالَ: كَانَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ طَيْرٌ فَقَالَ:

اللَّهُمَّ ائْتِنِي بِأَحَبِّ خَلْقِكَ إِلَيْكَ يَا كُلُّ مَعِي هَذَا الطَّيْرَ فَجَاءَ عَلِيٌّ فَأَكَلَ مَعَهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2856. Анас розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг олдиларида бир қуш бор эди. Бас, у зот:

«Эй Аллоҳим, ҳузуримга халқингнинг ичидан Ўзингга энг махбубини келтиргин, мен билан ушбу қушни есин», дедилар. Али келиб, у зот билан еди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Аллоҳ таолонинг энг махбуб бандаларидан эканликлари келиб чиқади. Албатта, банда учун бундан ортиқ фазл бўлиши мумкин ҳам эмас.

2857- عَنْ عَلِيٍّ ِ قَالَ: أَنَا دَائِرُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ

بَابُهَا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالطَّبْرَانِيُّ وَالْحَاكِمُ.

2857. *Али розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Мен ҳикмат ҳовлисиман, Али унинг эшигидир», дедилар».

Термизий, Тобароний ва Ҳоким ривоят қилишган.

Шарҳ: Худди шу ривоятнинг Имом ибн Абдул Барр келтирган лафзида Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам: «Мен илмнинг ҳовлисиман, Али унинг эшигидир. Ким илмни истаса, унинг эшигидан келсин», деганлар.

Бу ҳам фақат ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ўзларига хос фазилат бўлиб, унда у кишига бошқалар шерик бўла олмаганлар. Али ибн Абу Толиб розияллоху анху мусулмон уммати ичида Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламдан кейинги энг илмли киши эдилар. Ечилиши қийин бўлган масалаларни ўша киши ечар эдилар. Бу ўта машхур бўлганлигидан, кенг тарқалган масалга айланиб кетган. Арабларда ҳозиргача бирор масала ечилмай қолса, «Бу бир масалаки, уни ечгани Абул Ҳасан йўқ», деган гап айтилади. Абул Ҳасан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг куняларидир.

Энди юқорида ўрганиб чиққан ҳадиси шарифларимизни бир тааммул қилиб кўрайлик.

Уларнинг биринчисида улуғ саҳобийлардан бири бўлган Зайд ибн Арқам розияллоху анху: **«Биринчи мусулмон бўлган Алидир»**, демоқдалар.

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи?

Ҳадиси шарифларнинг иккинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам: **«Мен**

кимнинг мавлоси бўлсам, Али ҳам унинг мавлосидир»,
демоқдалар.

Уларнинг учинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Али ибн Абу Толибга:

«Сен мандансан ва мен сенданман», дедилар».

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Уларнинг тўртинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Алини мунофиқ яхши кўрмайди. Уни мўмин ёмон кўрмайди», дедилар.

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Уларнинг бешинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ мени тўрт кишига муҳаббат қилишга амр этди ва У Зот Ўзи уларга муҳаббат қилишининг хабарини берди», дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, бизга уларнинг исмларини айтиб беринг», дейилди.

«Али улардан биридир», деб уч марта айтдилар.

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Ҳадиси шарифларнинг олтинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Али мандандир. Мен Алидандирман. Мен адо этишим лозим бўлган нарсаларни фақат ўзим ёки Алигина адо этади», дедилар».

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Уларнинг еттинчисида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ўзлари:

«Қачон Набий соллаллоху алайҳи васалламдан бир нарса сўрасам, берар эдилар. Агар сукут қилсам, ўзлари берар эдилар» дедилар.

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Ҳадиси шарифларнинг саккизинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Эй Аллоҳим, ҳузуримга халқингнинг ичидан ўзингга энг махбубини келтиргин, мен билан ушбу қушни есин», дедилар. Али келиб, у зот билан еди».

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Уларнинг тўққизинчисида ҳаводан гапирмаслик ва фақат Аллоҳ таоло томонидан ўзларига нозил қилинган ваҳийни нутқ қилиш сифатига эга бўлган зот Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам:

«Мен ҳикмат ҳовлисиман, Али унинг эшигидир», дедилар».

Ажабо, бундоқ бахтга сазовор бўлган зот ким ўзи!?

Бу саволларимизга жавоб топишимиз учун бунчалик олиймақом набавий васфлар насиб этган зотнинг ҳаётий йўллари ни диққат билан, рағбат билан ва ихлос билан ўрганмоғимиз лозим.

НАСАБЛАРИ ВА ҲАЁТЛАРИНИНГ ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧИ

Жоҳилият даври. Арабларнинг фахри бўлган Макка шаҳрида ҳар ким ўз иши билан овора. Араб қабилаларининг етакчиси ҳисобланган Қурайш қабиласининг бошлиғи Абу Толиб ибн

Абдулмуттолибнинг уйида одатдагидан бошқачароқ ҳолат ҳукм сурмоқда. У кишининг болалари Толиб, Ақийл, Жаъфар, қизлари Фохита ва Жумоналар ҳам ниманидир хаяжон билан кутаётганга ўхшайдилар. Хонадон бекаси Фотима бинти Асад эса ичкарида. Доя хотин бошлиқ бир неча аёллар унинг атрофида куймаланишмоқда. Ташқарида нафасларини ичига ютиб турганларга чақалокнинг йиғиси эшитилади. Улар юзларида мамнунлик ва шукрона аломати ила бир-бирларига қараб қўйишади. Бир оз ўтиб, хонадон бошлиғига яна бир ўғил кўрганлиги ҳақида хабар бериб, ундан суюнчи олинади. У шукрлар қилиб, янги меҳмонга Али деган исми иштиёр қилади.

Биз фазилатлари ва муборак ҳаётини йўлларини ўрганмоқчи бўлиб турган, бу ишда Аллоҳ таолонинг Ўзидан мадад ва муваффақият сўраётган қаҳрамонимиз худди ана шу хонадонда таваллуд топган Али ибн Абу Толиб исмли зотдирлар.

Насаб илми уламолари у кишининг тўлиқ насабларини куйидагича келтирадилар: Али ибн Абу Толиб (унинг исми Абду Маноф) ибн Абдулмуттолиб (унинг исми Шайба) ибн Ҳошим (унинг исми Амр) ибн Абду Маноф (унинг исми Муғийра) ибн Қусой (унинг исми Зайд) ибн Килоб ибн Мурра ибн Каъб ибн Луъай ибн Ғолиб ибн Феҳр ибн Молик ибн Назр ибн Кинона.

У кишининг оналари Фотима бинти Асад ибн Ҳишом ибн Абдуманоф.

Юқоридаги ҳодиса содир бўлган санада Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўттиз ёшда эдилар.

Али Қурайш қабиласи раҳбари ўғли эди, у ўзига хос шароитда ўсди. У ўз отасининг йўлбошчилик ишлари ичида улғайиб борар эди. Алининг отаси катта ўғли Толибнинг исми ила Абу Толиб кунясини олган Абдуманоф ибн Абдулмуттолиб ҳам худди шундай муҳитда ўсган эди. Чунки унинг отаси Абдулмуттолиб ҳам

Қурайшнинг шайхи, яъни, йўлбошчиси бўлган эди.

Абу Толиб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг оталари Абдуллоҳнинг туғишган акаси эди. Абу Толиб Қурайшга мол-мулки билан эмас, ақл-заковати билан раҳбар бўлган эди. У Қурайшдек катта ва обрўли қабиланинг йўлбошчиси бўлса ҳам, ўзи камбағал яшар эди.

Абу Толибнинг камбағаллиги Маккада қаҳатчилик бошланганида яна ҳам билиниб қолди. У болаларини боқишда, оила тебратишда машаққатга учради. Шунда унинг қариндошлари ёрдамга келдилар.

Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васаллам бошқа амакиларининг олдиларига бориб, Абу Толибнинг иктисодий етишмовчилигини тушунтирдилар ва унинг болаларидан баъзиларини бўлиб олиб, боқишни таклиф қилдилар.

Ақийлни Абу Толибнинг ўзига қолдирдилар. Жаъфарни Аббос, Алини Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васаллам олдилар.

Шундоқ қилиб, Али ўз амакиваччаси, бўлажак охириги пайғамбар Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васаллам ва у зотнинг завжалари Хадижа бинти Хувайлиднинг қарамоғларида ҳаёт кечира бошлади. Ўша вақтда Али эндигина олти ёшга етган эди.

Табиийки, ёш болага ўзи яшаётган оиладаги катта кишиларнинг тарбияси ва шахсий хислатлари тез таъсир кўрсатади. Бу масалада Аллоҳ таоло Али ибн Абу Толибга катта бахт ато этган эди. У кишига Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васалламнинг оилаларида улғайиш насиб этди.

Аллоҳ таоло ер юзини Ислом нури ила мунаввар қилишни ирода қилиб, Ҳиро ғорида таҳаннус ибодати қилиб ўтирган Муҳаммад соллalloҳу алайҳи васалламга Қуръони Каримнинг биринчи оятларини нозил қилиб, у зотни Пайғамбар қилиб танлаб олганда Али ўн ёшли бола эди. Инсоният тарихида энг улкан ўзгариш ясаган бу

ходисадан биринчилардан бўлиб хабар топган ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу бўлдилар.

Бу ҳақда Ибн Исҳоқ раҳматуллоҳи алайҳи «ас-Сийра» китобларида куйидаги ривоятни келтирадилар:

«Али ибн Абу Толиб келса, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Хадижа розияллоҳу анҳо намоз ўқиётган эканлар.

«Эй Муҳаммад, бу нима?» деди Али.

«Аллоҳнинг Ўзига танлаб олган ва у ила Расулларини юборган динидир. Сени Ўзи ёлғиз бўлган ва шериги йўқ бўлган Аллоҳга, Унинг ибодатига ва Лот ҳамда Уззога куфр келтиришинга чақираман», дедилар у зот.

«Бу мен бугундан аввал эшитмаган бир иш. Абу Толибга айтмай туриб, бир ишни қилмайман», деди Али.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ишлари эълон қилиш даражасига етмай туриб, сир ошкор бўлишини хоҳламадилар ва унга:

«Эй Али, агар Исломга кирмасанг, сир сақла», дедилар.

Али ўша кечани ўтказди. Сўнгра Аллоҳ унинг қалбига Исломни солди. Эрта тонгда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурига борди ва:

«Менга нима арз қилдинг, эй Муҳаммад?» деди.

«Аллоҳдан ўзга илоҳи маъбуд йўқлигига, Унинг Ўзи ёлғизлигига, Унинг шериги йўқлигига шаҳодат келтиришингни, Лот ва Уззога куфр келтиришингни ва бутлардан воз кечишингни», дедилар.

Али ўшаларни бажо келтириб, мусулмон бўлди. Шу билан бирга, Абу Толибдан кўркиб юрди. Али ўзининг мусулмон бўлганини беркитди, ошкор қилмади».

Ўша кундан бошлаб, Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу инсониятни зулматдан нурга чиқариш учун Аллоҳ таолонинг амри ила ёлғиз ўзлари кураш бошлаган, ёнларига турмуш йўлдошлари Хадижа онамизни қўшган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу эзгу

ишларига учинчи киши бўлиб қўшилдилар. У киши ўша кундан бошлаб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга Аллоҳ таоло томонидан юборилаётган ояти карималарни биринчилардан бўлиб эшитадиган, ўкиб-уқадиган ва амал қиладиган кишига айландилар. У киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан ажрамас, у кишининг барча ишларида бирга бўлар эдилар. Улар Исломга оид барча нарсаларни ҳеч кимга билдирмай, сир сақлар эдилар. Намозни ҳам беркиниб ўқир эдилар. Бу ишларга фақатгина янги мусулмон бўлганлар шерик бўлишни бошлар эдилар.

Исломнинг дастлабки кунларидан бирида Қурайшнинг раҳнамоси Абу Толиб ўз ўғли Алининг Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга беркиниб намоз ўқиётганини кўриб қолди. Бу ота учун янгилик эди. У ҳозиргача ўз ўғли, кичкина Алининг Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга эргашганидан беҳабар эди. Отасидан иймонини ва ибодатини беркитиб юрган Али ўзининг намоз ўқиётганини отаси кўриб қолганидан афсусланмади. У намозни тугатиши билан, дарҳол отасининг олдига шошилди. Али бориб, отасига:

«Эй отажон, мен Аллоҳга ва Унинг Расулига иймон келтирдим. У киши келтирган нарсани тасдиқладим ва у зотга эргашдим», деди.

«У сени фақат яхшиликка чақиради. Ундан ажрама», деди Абу Толиб ўз ўғлига.

Аллоҳ таолонинг Ўзига маълум бўлган ҳикматга кўра, Абу Толиб Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга иймон келтирмади. Аммо у кишини ҳимоя қилишда барча машаққатларни ўз зиммасига олди. Қурайш мушриклари томонидан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга қарши қилинган барча ҳужумларни худди ана шу Абу Толиб қайтарар эди. Унинг мусулмон ўғли Али эса, ана шу алғов-далғов ҳодисаларнинг барчасидан хабардор бўлиб, ўсиб борар эди.

Ислом динининг дастлабки соатларидаёқ унинг мухлисларидан бирига айланган Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ёшликларидан бошлаб, қуръоний тарбия оғушида ўса бошладилар. У киши бошқалардан фарқли ўлароқ, ўзи ўрганиб қолган жоҳилий одатлардан қутулиш учун ҳаракат қилиш машаққатидан озод эдилар. У киши ўзларининг соф зехнлари ила Қуръони Карим оятларини ёд олар ва бир йўла соф қалбларига қуръоний таълимотларни жо қилар эдилар.

Аста-секин мусулмонларнинг сони кўпайиб борди. Ёш Али янги мусулмонларнинг ҳаммасини ва уларнинг Исломга келишларини хурсандлик ила қаршилар эди.

Оз сонли мусулмонлар Сафо яқинидаги Дорул Аркамга махфий равишда тўпланиб, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан Қуръон ўрганганларида, у зот билан бирга намоз ўқиганларида ва Ислом таълимотларини ўрганганларида ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ҳозире нозир эдилар.

Шу тарзда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху пишиқ-пухта мусулмон бўлиб етишиб бордилар. У кишининг бу хислатлари Аллоҳ таоло томонидан берилган бошқа хислатларга қўшилиб, кези келганда оламшумул ишларни амалга оширишда жуда ҳам қўл келди.

ҲИЖРАТ

Ана шундай ишларнинг дастлабкиси Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳижратлари асносида Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг тутган мислсиз ўринлари эди.

Бу ҳақда имом Аҳмад ибн Ҳанбал Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анхундан қуйидаги ривоятни келтирадилар:

«Қурайш бир кеча Маккада машварат қилди. Кимдир эрталаб: «Муҳаммадни ушлаб, боғлаб қўйинглар», деди.

Бошқалари эса: «Йўқ, уни ўлдириш керак», дейишди. Баъзилари: «Маккадан чиқариб юборинглар», деди.

(Охири улар ҳар қабиладан биттадан кучли ва чапдаст йигитни танлаб олиб, бир гуруҳ тузиш ва у гуруҳ кечаси Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ётган жойларига бостириб кириб, ҳаммалари бирданига қилич солишга келишдилар. Шундай қилинганда Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қонлари барча қабилаларга тенг тарқаб, у кишининг қариндошлари ҳеч кимдан ўч ола билмасликлари кўзда тутилган эди.)

Аллоҳ таоло бунини Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга билдирди. Ҳазрати Али Расулуллоҳнинг тўшақларига кириб ётди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса, Маккадан чиқиб, ғоргача етиб олдилар. Мушриклар Али розияллоҳу анҳунини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам деб ўйлаб, кечаси билан пойлаб чиқдилар. Эрталаб ёпирилиб кириб, Алини кўрганларида Аллоҳ уларнинг макрларини ўзларига қайтарди. Улар:

«Оғайнинг қани?» деб сўрадилар. Али:

«Билмайман», деди.

Улар Расулуллоҳнинг изларидан ахтариб кетдилар. Токқа етганларида, адаштириб қўйдилар. Тоғнинг тепасига чиқиб, ғор ёнидан ўтдилар. Ғорнинг оғзидаги ўргимчак уясини кўриб:

«Агар у бу ерга кирганида, ўргимчак уяси бўлмас эди», деб ўтиб кетдилар.

Ўша жойда Расулуллоҳ уч кун қолдилар».

Ўша кечаси Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўлимни бўйинларига олиб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳимоялари учун жонларини фидо қилишга чин кўнгилдан рози бўлган ҳолда у зотнинг муборак ўринларига кириб ётган эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаху (умрларида бирор марта ҳам ибодат

учун Аллоҳ таолодан бошқага юзланмаганлари учун ҳазрати Алининг исмларидан кейин «каррамаллоҳу ваҳҳаху» (Аллоҳ юзини мукаррам қилсин) деб дуо қилинади) ўзларининг бу ишларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари учунгина эмас, балки Аллоҳнинг охирги дини йўлида ҳам фидокорлик эканлигини яхши тушунган ҳолларида ўлимни хурсандлик билан бўйинларига олган эдилар. У киши Қурайшнинг маслаҳатидан ҳам, танлаб олинган йигитлардан ҳам, уларнинг қўлларидаги кескир қиличлардан ҳам, уларнинг кўнгилларидаги Исломга қарши ҳиқду ҳасаддан ҳам ва ўша тўшакда бурканиб ётган шахсга қилич уриш иштиёқида ёнаётганларидан ҳам хабардор эдилар. Йигирма уч ёшли йигит баҳодирлиги, тенги йўқ жасорати ва дин йўлидаги фидокорлиги ила Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан душманларнинг эътиборини чалғитиш учун уларнинг кўз ўнгида хатарли жойга кириб ётди. Суиқасдчилар хонага шиддат билан бостириб кирдилар. Бир қўллари билан қиличларини баланд кўтариб, иккинчи қўллари билан ётган одамнинг устидаги кўрпани тортдилар. Ҳеч нарсадан хабари йўқдай хотиржам ётган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни кўриб, уларнинг ҳушлари бошларидан учди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга нафақат мушрикларни чалғитиш учун ўз ўринларида ётиб туришни, балки бировларнинг омонатларини ўз эгаларига топширишни ҳам амр қилган эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бунчалик ишончларига сазовор бўлган Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Маккада уч кун тинмай юриб, омонат эгаларини бирма-бир топиб, уларга омонатларини топширдилар. Сўнгра тўхтамай ёлғиз ўзлари Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг изларидан ҳижрат йўлини тутдилар. У киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васаллам ҳали Мадинаи Мунаввара ичидаги асосий масканларига етмай, Кубода вақтинчалик турган жойларида у зотга қўшилиб олдилар. Кейин биргаликда Мадинаи Мунавварага кўчдилар.

МАДИНАДА

Мадинада Ислом жамиятининг шаклланиши ва ривожланиб боришидаги барча ишларда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу фаол қатнашдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламниг Мадинаи Мунавварада биринчи қилган ишларидан бири муҳожирлар билан ансорийларни биродарлаштиришлари бўлди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам уларни диндош биродарлар, деб эълон қилганларидан сўнг муҳожирлардан ҳар бир кишини ансорийларнинг бири билан ака-ука қилиб қўйдилар. Бу диний биродарлик (ёки алоқа) қариндошлик, туғишганлик алоқаларидан ҳам устун саналадиган бўлди. Улар ҳамма масалаларда, ҳатто мерос масаласида ҳам мана шу алоқага таяниб иш кўрадиган бўлдилар. Уларнинг бир-бирларига валийликлари ўзаро ёрдам беришда, мерос тақсимлашда, хун тўлашда, қарзларини ўташ ва туғишганлар орасида бўладиган бошқа ҳомийлик ва жавобгарлик масалаларида ўз аксини топди.

Ўшанда Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам жумладан, Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳуни ансорийлардан Хорижа ибн Зухайр ал-Хазражий розияллоҳу анҳу билан, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни Атабон ибн Молик ал-Авфий розияллоҳу анҳу билан, Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳуни Саъид ибн Муоз розияллоҳу анҳу билан, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни Авс ибн Собит розияллоҳу анҳу билан ака-ука қилиб қўйган эдилар.

Бундоқ биродарликдан ҳар бир мусулмон чексиз

кувонди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важхаху эса, мен қайси ансорий билан биродар бўлар эканман, деган хаёлни кўнгилларидан ўтказар эдилар. Аммо ансорий биродардан хабар йўқ эди. Биродарлаштириш иши охирлаб қолганида ҳам Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг биродари кимлигини айтмадилар. Кейин нима бўлганини қуйидаги ривоятдан билиб оламиз.

2858- وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ ۞: أَخَى رَسُولُ اللَّهِ ۞ بَيْنَ أَصْحَابِهِ

فَحَاءَ عَلَيَّ تَدْمَعُ عَيْنَاهُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ آخِيَتَ بَيْنَ أَصْحَابِكَ وَلَمْ تُؤَاحِ بَيْنِي وَبَيْنَ أَحَدٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ۞: أَنْتَ أَحِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2858. *Ибн Умар розияллоху анху айтадилар:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам ўз саҳобаларини биродарлаштирдилар. Шунда Али икки кўзидан ёш тўкиб келиб:

«Эй Аллохнинг Расули, саҳобаларингизни биродарлаштирдингиз. Мен билан бирортани биродарлаштирмадингиз!?» деди. Расулulloх соллаллоху алайҳи васаллам унга:

«Сен менинг бу дунёдаги ва охиратдаги биродаримсан!» дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламнинг муҳожирлар билан ансорларни бир-бирларига ака-ука қилишлари катта аҳамиятга эга бўлган бир иш эди. Келажакда бутун дунёга Ислом ҳидояти нуруни тарқатиши лозим бўлган жамият учун ана шундай ака-укалик жуда ҳам зарур эди. Шунинг учун ҳар бир мусулмон ўзининг

биродарини Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан белгиланишини катта қувонч билан кутиб олар эди. Лекин Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳуға ҳеч кимга насиб этмаган улкан бахт, яъни Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари билан икки дунёлик ака-укалик насиб этди. Ёшлигидан кўпгина фазилатларга эга бўлиб келаётган ҳазрати Али розияллоҳу анҳуға бу мақом ўша даврлардаги энг олий мақомлардан бири бўлиб келди. Ҳа, бу бошқа ҳеч кимга насиб этмаган олий ва нодир бир мақом эди!

Кейин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз масжидлари ва манзилларини қуришни бошладилар. У зот Мадинаи Мунавварага етиб келганларида туялари чўккан жойга қурилиш қилишга киришдилар. Масжид ва уй қурилишида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари ҳам тер тўкиб ишлар эдилар. Бу эса мусулмонларнинг барчаларини бу ишда ғайратларига ғайрат қўшиб ишлашга чорлар эди. Уларнинг ичида ким кўпроқ иш қилиш бўйича ўзаро мусобақа ҳам кетар эди.

Уларнинг баъзилари:

Набий ишлаб, биз ўлтирсак, на бўлур.

Бу иш биздан ўтган катта гуноҳ бўлур.

деган байтни такрорлаб, ишни жонлантирар эдилар. Бошқа бир гуруҳ эса, бунга жавобан шундай дер эди:

Охират ҳаётидан ўзга бир ҳаёт йўқдир.

Аллоҳим, ансору муҳожирни раҳм қил.

Албатта, бошқалар билан бир қаторда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳам жон куйдириб меҳнат қилар эдилар. Иш давомида у киши ҳам ўзлари қилаётган меҳнатлари ҳақида ушбу маънодаги байтни айтдилар:

Тенг эмас масжид қурган шахс ила,

Унинг чун туриб, ўтирган шахс ила,

Чангдан қочиб, ўзин панага олган,

Ишёқмас бир ўзин сояга олган.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳунинг бу айтганларига Аммор ибн Ясир розияллоҳу анҳу жўр бўлдилар. Аста-секин бу байтлар муборак қурилиш иштирокчиларининг мадҳиясига айланди ва уни то қурилиш биттунича айтиб, ишладилар.

Масжид ва манзиллар битгандан сўнг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша жойга кўчиб ўтдилар. Аста-секин оила аъзолари ҳам кела бошладилар. Саҳобайи киромлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга тақлид қилиб, масжид атрофига, эшигини масжидга қаратиб, хоналар қура бошладилар. Бир оз муддат ўтгандан сўнг Масжиди Набавийга қараб очиладиган дарчалар кўпайиб кетди. Масжид орқали таҳоратга, ғусл қилишга ўтадиганлар ҳам кўпайди. Ана шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам масжид томонга очилган эшикларнинг ҳаммасини беркитишга амр қилдилар. Бу амрдан ўзларининг ва Абу Бакр Сиддиқнинг эшикларини истисно қилдилар. Зудлик билан мазкур икки эшикдан бошқа масжид томондан очилган эшиклар беркитилди. Шу билан бирга, Абу Бакр Сиддиқнинг бошқалардан ортик фазлга эга эканликлари ҳам маълум бўлди.

Худди ана шу вақтда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан Масжиди Набавийга оид яна бошқа бир амр ворид бўлди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кишиларни ким бўлишидан қатъи назар, масжидга жунуб ҳолда киришдан ман қилдилар. У зот бу амрдан ҳам икки кишини истисно қилдилар. Кимларни истисно қилдилар, дейсизми? Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Масжиди Набавийга жунуб ҳолда кирмаслик ҳақидаги амрдан истисно қилган шахсларнинг кимлар эканлигини қуйида келадиган ҳадиси шарифдан ўрганамиз.

2859- وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ ۞: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا عَلِيُّ

لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يُجْنِبَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ غَيْرِي وَعَيْرِكَ. رَوَاهُ
التِّرْمِذِيُّ.

2859. Абу Саъид розияллоху анху айтади:

«Расулulloх соллalloху алайхи васаллам Алига:

«Эй Али, мендан ва сендан ўзга бировнинг ушбу масжидга жунуб ҳолида кириши ҳалол бўлмас», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Албатта, бу иш ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху учун катта мартаба эди. Шунча саҳобалар ичидан фақат у кишининг ўзлари бир ҳукмдан алоҳида истисно қилинишлари у кишининг Расулulloх соллalloху алайхи васалламнинг ҳузурларида алоҳида эътиборга сазовор эканликларини кўрсатади.

БАДР

Пайғамбаримиз соллalloху алайхи васалламнинг Мадинаи Мунавварага ҳижратларининг иккинчи йили, аниқроғи, ҳижратдан ўн тўққиз ой ўтиб, Рамазон ойида катта Бадр уруши бўлди.

Нафақат Ислom тарихида, балки бутун инсоният тарихида Бадр урушининг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Бу уруш бўлиб ўтган кунни Аллоҳ таоло «Фурқон куни», яъни, ҳақ билан ботилни фарқ қиладиган кун, деб номлаган.

Чунки айна шу жангда Аллоҳ таоло қиёматгача инсониятни ҳидоятга бошлашни ирода қилган, У Зотнинг охирги ва мукамал дини бўлган Ислom динининг тақдири ҳал бўлиши керак эди. Агар оз сонли мусулмонлар мағлуб бўлсалар, иймон иши умуман мағлубиятга учраши, инсоният ниҳойи равишда шақоватга юз тутиши турган

гап эди.

Ўша куни Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонларга тарихдаги биринчи улкан ғалабани берди. Бу ғалаба уларнинг узок йиллик сабр-бардошлари эвазига берилган илоҳий мукофот эди.

Ўша куни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам байроқ тикишга амр этдилар. Байроқлар учта эди. Бирини Мусъаб ибн Умайр розияллоҳу анҳу кўтариб юрди. Қолган иккитасининг ранги қора бўлиб, уларни Али ибн Абу Толиб ва Саъд ибн Муозлар кўтаришди.

Инсоният тарихидаги энг ҳал қилувчи урушда иймон лашкарининг байроқдори (яловбардори) бўлиш ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга насиб этди. Бу ҳам у кишининг мислсиз фазлларида бири эди.

Вақти келиб, икки томон ўртасида курол зоҳир бўлди. Ҳолбуки, Мадинадан чиққанларида байроқ тикилмаган эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Рамазоннинг ўн еттинчи куни, жума кечаси хуфтон пайтида Бадрнинг қуйи томонига келиб тушдилар.

Икки томон Бадрда бир-бири билан юзлашди. Орада баъзи кичик тўқнашувлар ҳам бўлди.

Шундан сўнг Утба ибн Робиъа укаси Шайба ва ўғли Валид билан олдинга чиқиб, мусулмонларни яккама-якка олишувга чақирди. Уларнинг қаршисига ансорийлардан уч йигит—Ҳориснинг ўғиллари Авф, Муавваз ва Абудуллоҳ ибн Равоҳа чиқишди. Мушриклар:

«Сизлар кимсизлар?» деб сўрашди.

«Биз ансорийлармиз», деб жавоб беришди улар.

«Бизнинг сизлар билан ишимиз йўқ!» дейишди мушриклар.

Сўнгра улардан бири:

«Эй Муҳаммад! Бизга ўз қавмимиздан бизга тенг келадиган тузукроқ одамни чиқар!» деб бақирди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Убайда ибн Ҳорис, тур! Эй Ҳамза, тур! Али, сен ҳам тур!» дедилар.

Улар душманга рўбарў бўлишди. Мушриклар:

«Сизлар кимсизлар?» деб сўрашди яна.

«Мен Убайдаман!» деди Убайда.

«Мен Ҳамзаман!» деди Ҳамза.

«Мен Алиман!» деди Али.

Рақиблар «Яхши, бизга тенг келадиган аслзодалардан экансизлар», деб, уларга ташландилар.

Ёши ўтиб қолган Убайда Утба ибн Робиъа билан жанг бошлади. Ҳамза Шайбага, Али эса Утбанинг ўғли Валидга ҳамла қилди. Ҳамза бирпасда Шайба ибн Робиъани ер тишлатди. Али ҳам Валидни ўлдирди.

Убайда билан Утба зарба бериб, бир-бирларини ярадор қилдилар. Ҳамза ва Али ёрдамга отилдилар. Қиличлари билан Утбани чопиб ташлаб, шерикларини даст олдиларда, орқаларига қайтдилар.

Кейин оммавий жанг бошланди. Айни ушбу Бадр жангида Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху баҳодирлик, шижоатлилик, жасорат ва уста жангчилик сифатларини намоён қилдилар.

Аллоҳ таоло мусулмонларга нусрат берди. Улар мушрикларни енгдилар.

ҲАЗРАТИ АЛИНИНГ УЙЛАНИШЛАРИ

Вақт ўтиши билан Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг хонадонларида истиқомат қилишга хижолат бўла бошладилар. У зот алайҳиссаломнинг оилалари кенгая борди. Сўнгра Маккада қолган қизлари Умму Кулсум ва Фотималар ҳам хижрат қилиб келишди.

Фотима розияллоху анҳони кўз остига олиб юрганлар совчи кўя бошладилар. Жумладан, Абу Бакр Сиддиқ ва

Умар розияллоху анхумо ҳам сўрадилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам уларнинг ҳаммаларига ўта мулойимлик билан рад жавобини берар эдилар. Бу масала тез орада кўпчиликни қизиқтириб қолди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ўзларини тутишларидан баъзи кишилар ўзларича хулоса чиқара бошладилар. Уларнинг фикрича, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Фотимаи Заҳрони ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга илинаётган бўлишлари керак эди.

Шундан сўнг улар Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг ёнларига кириб, у кишига маслаҳат бера бошладилар. Набий соллаллоху алайҳи васаллам Абу Бакр ва Умар розияллоху анхумога узр айтдиларми, демак, Алидан бошқа одамни кўзламаётган бўлсалар керак, деган фикрда эдилар улар. Шунинг учун Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуни Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан Фотиманинг қўлини сўрашга қистадилар. Али розияллоху анху эса, ишонқирамай: «Абу Бакр ва Умардан кейин бўлармикан-а!?» дер эди.

«Нима учун бўлмас экан?! Мусулмонларнинг ичида Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга сендан кўра яқинроқ киши йўқ. Отанг у зотни ўз қафолатига олган. Онанг у киши алайҳиссаломга қараган. Сен ўзинг бўлсанг у зотнинг тарбиясида ўсдинг, энг аввал мусулмон бўлган одамсан» де-йишди маслаҳатчилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху уларнинг гапларидан шижоатланиб, Фотимаи Заҳронинг қўлларини сўраш учун Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига бордилар. Салом бериб, у зотнинг яқинларига ўтирдилар. Уялиб, нима дейишни билмай, ерга қараб ўтиравердилар.

Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг бир ҳожат билан келиб, айтишга журъат қила олмаётганларини дарҳол

тушундилар. Орадаги хижолатни кўтариш учун ўзлари гап бошладилар.

«Ибн Абу Толибнинг ҳожати надир?» дедилар.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қизлари Фотимани эслаган эдим», дедилар Ибн Абу Толиб паст овоз билан, кўзларини ерга тикканча.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу сўзларни эшитишлари билан лутф кўрсатиб:

«Хуш келибсан! Сафо келибсан!» дедилар.

Орага яна жимлик тушди. Нима қилишни билмай қолган Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу секин ўринларидан туриб, чиқиб кетдилар. Ҳайрон ҳолда маслаҳатчилари томон йўл олдилар. Уларга нима дейишни ҳам билмас эдилар. Улар Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни кўришлари билан нима бўлганини суриштира кетишди. Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу эса уларга:

«Нима бўлганини билмайман, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ўша иш ҳақида сўз очган эдим, у киши: «Хуш келибсан! Сафо келибсан!» дедилар, холос», деб жавоб бердилар. Улар бу гапни эшитишлари билан хурсанд бўлиб кетишди ва: «Ҳалиям иккита гап айтибдилар. Аслида ўша иккисидан бири ҳам сенга кифоя қилар эди», дедилар.

Эртасига Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу яна келдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга яқинроқ жойда турдилар ва у зот эшитадиган қилиб:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қизларига совчилик қилмоқчи бўлган эдим. Ўзимнинг бирор нарсам ҳам йўқ эди. Аммо яқинлик ва меҳрларидан умидвор бўлиб сўрадим», дедилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бу гапни дарҳол мулоҳаза қилдилар ва у кишига оғир ботмайдиган қилиб:

«Бирор нарсанг борми (махрга)?» дедилар.

«Йўқ, эй Аллоҳнинг Расули», деб жавоб бердилар Али.

«Хутамийя совутинг қани?» дедилар.

«Ўзимда, эй Аллоҳнинг Расули», дедилар.

«Бўлмаса, ўшани бер», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаху тезда бориб, совутни олиб келдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам уни сотиб, келинга сеп қилишга амр қилдилар. Совутни Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу тўрт юз етмиш дирҳамга «сотиб олди»лар. Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу бу дирҳамларни келтириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига қўйдилар. У зот муборак қўллари билан уларни олдилар ва бир қисмини Билол розияллоҳу анҳуга бериб, атир ва хушбўй нарса сотиб олиб келишга амр қилдилар. Қолганини Умму Салама розияллоҳу анҳога бериб, келинга керакли нарсаларни сотиб олишни тайинладилар.

Сўнгра Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларини чақириб, қизлари Фотимани Али ибн Абу Толибга тўрт юз мисқол қумуш маҳр ила, қоим суннат ва вожиб фарийзат шарти ила никоҳлаб бераётганларига уларни гувоҳ қилдилар. У зот никоҳ хутбасини келин-куёвнинг ҳақларига дуо қилиш, уларга бахт-саодат ва солиҳ зурриёт тилаш билан тамомладилар. Бу маросимнинг охирида эса, меҳмонларга бир идишда хурмо қўйилди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳахунинг қариндошлари бу ҳодисани катта хурсандчилик ва маросим ила нишонладилар. Ҳатто куёвнинг амакиси Ҳамза ибн Абдулмуттолиб иккита жонлиқ сўйиб, мадиналикларга зиёфат ҳам берди.

Ўша пайтда ҳазрати Али розияллоҳу анҳу йигирма беш, Фотимаи Заҳро ўн саккиз ёшда эдилар.

Келинни ҳазрати Али розияллоҳу анҳу ижарага олган

хонага узатиб боришди. Шундай қилиб, уларнинг оилавий ҳаётлари бошланди. Ижарага олинган хона Масжиди Набавийдан узоқда эди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам вақтлари бўлганда бориб, Фотимаи Заҳродан хабар олиб турдилар. Кейинроқ Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни яқинроққа кўчириб келишни режалаштирдилар. Бу режадан хабар топган Ҳориса ибн Нўъмон розияллоҳу анҳу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хоналаридан бирига ҳамдевор бўлган хонасини келин-куёвга бўшатиб берди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу ўта камбағал ва дунё ишларига зоҳид бўлганликларидан уларнинг ҳаётлари иқтисодий танглик ила ўтар эди. Бу ҳақиқат мўътабар ҳадис, сийрат ва тарих китобларимизда келган кўплаб ривоятларда ўз аксини топган.

Имом Абу Довуд ва бошқалар келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Бир неча кунгача бизнинг ҳузуримизда ҳам, Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида ҳам бирор нарса бўлмасдан, туриб қолдик. Кўчага чиқсам, йўлда бир динор тушиб ётибди. Бир муддат уни олсаммикан ёки олмасаммикан, деб турдим. Кейин ўзимизга етган оғирликни ўйлаб, уни олдим. Савдогарларнинг олдига бориб, ун сотиб олдим ва Фотима розияллоҳу анҳонинг олдига олиб келиб, «Ҳамир қилиб, нон ёп», дедим. У ҳамир қилишга тутинди. У ўзининг заифлигидан ҳамир қилаётганида пешона сочи жомнинг чеккасига тегиб кетай дер эди. Охири у нонни пиширди. Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бориб, хабарни айтдим. У зот: «Еяверинглар. У Аллоҳ азза ва жалла томонидан сизларга берилган ризқдир», дедилар».

Ҳаннод ад-Дийнавий Шайбидан келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу

қуйидагиларни айтадилар:

«Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қизлари Фотима розияллоҳу анҳога уйланганимда менинг ҳам, унинг ҳам бир қўй терисидан бошқа тўшагимиз йўқ эди. Кечаси устида ухлар эдик. Кундузи унда сувчи туямизга ем берар эдик. Менинг ундан (Фотимадан) ўзга хизматчим йўқ эди».

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий ва бошқалар келтирган ривоятда Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига Фотимани никоҳлаб берганларида у билан бирга теридан бўлган ёпқич, ичига хурмо фатиласи солинган болиш, тош тегирмон, сув идиш ва иккита мешча юборган эканлар. (Фотима онамизнинг сеплари мазкур нарсалардан иборат бўлган.)

Бир куни Али Фотимага:

«Аллоҳ ҳаққи, қудукдан сув тортавериб, кўкрагим оғриб кетди. Аллоҳ отанга асирлар берди. Бориб, бирорта хизматчи сўрасанг қандок бўларкин?» деди.

Фотима: «Мен ҳам тош тегирмонни айлантиравериб, қўлларим қавариб кетди», деди ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига борди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга:

«Нимага келдинг, қизим?» дедилар.

«Сизга салом бергани келган эдим», деди Фотима ва у зотдан сўрашга ҳаё қилиб, ортига қайтди.

«Нима қилдинг?» деди Али унга.

«У зотдан сўрашга ҳаё қилдим», деди.

Кейин икковлари биргалашиб Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бордилар ва Али:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Қудукдан сув тортавериб, кўкрагим оғриб кетди», деди.

«Мен ҳам тош тегирмонни айлантиравериб, қўлларим

кавариб кетди. Аллоҳ сизга асирларни ва кенгликни берди. Бизга хизматчи беринг», деди Фотима.

«Аллоҳга қасамки, сизларга бериб, аҳли суффаларни очликдан қоринлари буришиб турган ҳолда қўя олмайман. Мен уларга бергани нафақа топа олмай турибман. Уларни (асирларни) сотиб, тушган маблағни ўшаларга инфоқ қилмоқчиман», дедилар.

Икковлари қайтиб кетишди.

Улар қатийфа, яъни, теридан бўлган ёпинчиқларига кириб ётганларида Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам олдиларига келдилар. Икковлари уни бошларига ёпсалар, оёқлари очилиб қолар, оёқларига ёпсалар, бошлари очилиб қолар эди. Улар сапчиб турдилар. У зот:

«Жойингиздан қимирламанг! Мен сизларга мenden сўраган нарсангиздан кўра яхшироқ нарсанинг хабарини берайми?» дедилар.

«Ҳа», дейишди.

«Бир калималарки, уларни менга Жаброил таълим берди. Ҳар намоздан кейин ўн марта Аллоҳга тасбеҳ айтасизлар. Ўн марта ҳамд айтасизлар. Ўн марта такбир айтасизлар. Тўшакларингиздан жой олганингизда эса, ўттиз уч марта тасбеҳ айтинглар. Ўттиз уч марта ҳамд айтинглар. Ўттиз тўрт марта такбир айтинглар», дедилар у зот.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу «Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитганимдан буён уларни тарк қилганим йўқ», деди».

Уламоларимиз ўз китобларида Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу билан Фотимаи Заҳронинг оила қуришлари иккинчи ҳижрий санада Бадр урушидан кейин бўлганлигини таъкидлаганлар.

УҲУД

Ҳижратнинг учинчи йили, Шаввол ойида мушриклар лашкари йўлга чиқди. Қочиб кетишларнинг олдини олиш ва шижоатлантириб туришлари учун хотинларини ҳам ўзлари билан бирга олиб чиқдилар. Улар Мадинаи Мунавварага томон юриб келиб, Уҳуд тоғи яқинига тушдилар.

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалату вассалом, душманга қарши чиқиш керакми ёки Мадинадан чиқмай туриш яхшими, деган масалада саҳобалар билан маслаҳат қилдилар.

У зотнинг ўзларининг фикрларича, Мадинадан чиқмасдан, тўсиқлар ҳосил қилиб туриш, агар душман бостириб кирса, тор кўчаларга кираверишда уруш қилиш, аёллар эса, уйларнинг устидан ёрдам беришлари керак эди.

Лекин Бадр урушида қатнаша олмай қолган кўпчилик саҳобалар, айниқса, ёшлар қарши чиқишни сўраб, маҳкам туриб олдилар.

Кўпчилик шу фикрда тўхтаган эди.

Расулulloҳ алайҳиссалату вассалом иккита совутда чиқдилар. Байрокни Мусъаб ибн Умайр розияллоҳу анҳуга бердилар. Бир қанотга Зубайр ибн Аввонни, иккинчи қанотга Мунзир ибн Амрни бошлиқ қилдилар.

Бадрдаги мағлубиятларнинг ўчини олиш учун, мусулмонларни бутунлай кириб ташлаш учун барча одамлари, куч-қуввати ва имкониятларини ишга солиб келган мушриклар ўзларига нисбатан бир қанча оз сонли ва кам кучли мусулмонларни осонлик билан енгишларига шубҳа қилмас эдилар.

Уларнинг ўртасида аёвсиз жанг бошланди. Аллоҳ таолонинг лашкарлари тоғутнинг лашкарлари устига ўз динлари ва ватанларини ҳимоя қилиб, шердек ташландилар. Аллоҳнинг лашкарлари орасида «шерихудо» лақабини олган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу фидокорликлари билан алоҳида ажралиб

турар эдилар. Ҳазрати Али баҳодирлиги, шижоати ва душманга бўлган нафрати билан жанг майдонида ажралиб турар эдилар. У киши кескир қиличларини ҳавода ўйнатиб, «Аллоҳу акбар!»ни айтиб, мушрикларнинг бошига тинмай ажал уруғини сочар эдилар.

Жанг давомида мисли кўрилмаган қахрамонлик ва фидокорлик кўрсатиб, жанг қилаётган мусулмонларнинг байроқдори Мусъаб ибн Умайр розияллоҳу анҳу шаҳид бўлдилар. Ислом байроғи у кишининг жанговар қўлларидан тушиб кетди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳахуни чақириб, байроқни у кишига топширдилар. У баҳодир эса, бир қўллари билан Ислом байроғини, иккинчи қўллари билан машҳур Зулфиқор қиличларини тутиб, мушрикларга қирон келтиришни давом эттирдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бу икки шуҳрат эгасини тақдирлаб:

«Зулфиқордек қилич йўқ, Алидек йигит йўқ», деганлар.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг Ислом байроғини баланд кўтариб, азиз қилиб, хилпиратиб бораётганини кўрган мушрикларнинг байроқдори:

«Яккама-якка олишадиган борми!?» деб бақирди.

Жангга берилиб кетган мусулмонларнинг бирортаси бунга эътибор бермай, ўз ишларини давом эттиравердилар. Бу ҳолни кўрган мушрикларнинг байроқдори:

«Сиз ўзингиздан қатл бўлганларни жаннатга, бизникиларни дўзахга киради, деб даъво қилар эдинглар-ку!? Қани, менга бирортангиз чиқинг-чи!?» деб бақирди.

Унинг бу гаплари Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳахунинг сабрларига нуқта қўйди. У киши:

«Мен сенга чикдим! Эй Абу Саъд ибн Абу Толҳа! Мен билан яккама-якка олишиб кўр! Эй Аллоҳнинг душмани!» деб наъра тортдилар.

Орада ҳаёт-мамот олишуви бошланди. Икковлари бир-бирларига зарба бера бошладилар. Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг ишни чўзишга вақтлари йўқ эди. Шунинг учун биринчи имкон туғилиши билан мушрикнинг жон жойига Зулфиқор билан қаттиқ зарба берган эдилар, у дод солиб йиқилди. Жанг қоидаси бўйича Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху ғолиб сифатида қулаган душманга яна бир зарба беришлари керак эди. Аммо у киши ўша зарбани бериш учун интилиб энгашдилар-у, лекин зарба бермай, қайтдилар. У киши ўлаётган мушрикнинг аврати очилиб қолганини сезганларидан, унга кўзим тушмасин, деб шундоқ қилган эдилар.

Куннинг биринчи ярмида мусулмонлар кофирларга ғолиб келишди. Мушрикларнинг бошлиқларидан етмиш киши қатл этилди. Улар энгилиб, ортга қараб қоча бошладилар. Қочиб-қочиб, аёллар турган жойгача бордилар. Аёллар ҳам қочишга тайёрланиб, кийимларини йиғиштира бошладилар.

Мушрикларнинг энгилиб қочаётганини кўрган камончилар Пайғамбар алайҳиссалом қимирламай туришни тайинлаб қўйган жойларини ташлаб кетдилар.

Улар бир-бирларига:

«Қаранглар! Ўлжа, ўлжа!» деб қичқиришди.

Амирлари Пайғамбар алайҳиссаломнинг шартларини эсларига солишса ҳам, кўнмадилар. Мушриклар батамом энгилиб бўлди, деб гумон қилиб, ўлжа йиғишга киришиб кетдилар ва Уҳуд томонни очиқ қолдирдилар.

Шу пайт Холид ибн Валид фурсатни ғанимат билиб, мушрикларнинг отлиқларини худди ўша ерга бошлади. У ердан ўтиб, мусулмонларнинг орқа томонларидан бостириб кирди. Буни кўрган қочиб кетаётган мушриклар ҳам ўзларини ўнглаб, яна уруш майдонига юзландилар. Натижада мусулмонлар қуршовда қолдилар. Ҳамма нарса

тескарисига айланиб, мусулмонлар энгила бошладилар. Уларнинг сафида саросима бошланди. Қўркув ҳукм суриб, тартибсизлик бошланди. Бундай бўлишини ҳеч ким кутмаган эди.

Уҳуд урушининг иштирокчиларидан хазрати Абу Бакр Сиддиқ бундай ҳикоя қиладилар:

«Уҳуд уруши куни Расулуллоҳ одамлардан ажраб, ёлғиз қолганларида мен биринчилардан бўлиб, у киши томон юрдим. Қарасам, бир одам у кишининг олдиларида ҳимоя қилиб уруш қилмоқда:

«Толҳа бўлса эди! Отам ҳам, онам ҳам унга фидо бўлсин! Толҳа бўлса эди! Отам ҳам, онам ҳам унга фидо бўлсин!» деб бораётсам, орқамдан Абу Убайда худди кушдек учиб, келиб қолди. Биргалашиб етиб борсак, Расулуллоҳнинг олдиларида Толҳа йиқилиб ётган экан.

Расули акрам алайҳиссалоту вассалом:

«Биродарингизга қаранг, у ҳақлидир», дедилар.

Шу пайт Пайғамбар алайҳиссаломнинг ёноқларига бир нарса келиб тегиб, дубулғанинг халқасини киритиб юборди. Уни Пайғамбар алайҳиссаломдан чиқариб олиш учун борган эдим, Абу Убайда:

«Аллоҳ хайрингни берсин, Абу Бакр, менга қўйиб бер», деди ва оғзи билан у кирган нарсани чиқара бошлади. Пайғамбар алайҳиссаломга озор бермаслик учун тиши билан чиқаришга ҳаракат қилди ва чиқариб олди. Абу Убайданинг олд тиши тушди. Сўнгра мен кейингисини олишга уринган эдим, Абу Убайда яна:

«Абу Бакр, Аллоҳ хайрингни берсин, менга қўйиб бер», деди. Яна тиши билан чиқариб олди. Абу Убайданинг яна бир тиши тушди. Кейин Расулуллоҳ алайҳиссалом:

«Биродарингизга қаранглар, у ҳақлидир», дедилар.

Биз Толҳанинг жароҳатларига қарай бошладик. Унга ўндан ортиқ ўқ, қилич, найза теккан экан.

Шу пайт Али каррамаллоху важҳаху Пайғамбар алайҳиссаломнинг яраларини ювиш учун сув топиб келди. У қуйиб турди, Фотимаи Заҳро розияллоху анҳо ювди. Қоннинг тўхтамаётганини кўрган Фотима бўйрадан бир бўлак олиб, куйдириб, ярага босди, қон тўхтади.

Уруш тамом бўлгандан кейин муслима аёллар ярадор жангчиларни даволай бошладилар. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг кўзлари ул аёллардан бир тўпи Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг атрофида куймаланишаётганига тушиб, яқинроқ бордилар. У зотни кўрган аёллар:

«Эй Аллоҳнинг Расули, унинг бир ярасини боғласак, бошқаси очилиб кетмоқда», дедилар

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам унга яқинроқ бориб, танасига назар солдилар-да:

«Аллоҳнинг йўлида шунинг ҳаммасига дучор бўлган одам, албатта, синовдан ўтган ва узрли бўлади», дедилар.

Саъид ибн Мусайяб розияллоху анхунинг айтишларича, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Уҳуд куни ўн олти жойларидан ярадор бўлган эканлар.

Жанг тугагандан кейин мушриклар қайтиб бориб, тўплана бошладилар. Мусулмонлар: «Улар Мадинага бориб, аёл-қизларни асир олиб, мол-мулкни талашса керак», деб ўйлаб, хафа бўлдилар. Пайғамбар алайҳиссалом ҳазрати Али ибн Абу Толибга:

«Уларнинг изидан бор. Нима қилишаётганига назар сол. Нима қилмоқчи эканликларини бил. Агар отларни четга қўйиб, туяларни минсалар, Маккага кетишади. Агар отни миниб, туяларни ҳайдаб олсалар, Мадинага юришади. Менинг нафсим қўлида бўлган Зот билан қасамки, агар Мадинага боришса, мен ҳам бориб уларни ўша ерда йўқ қиламан!» дедилар.

Ҳазрати Али бориб қарасалар, улар отларни четга қўйиб, туяларни миндилар ва Маккага қараб юрдилар.

САРИЙЛАР

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳуни бир неча жангчи гуруҳлар, яъни, сарийяларга бошлиқ қилиб, алоҳида топшириқлар билан ҳам юборганлар. Бу сарийяларнинг энг каттаси Яманга юборилган сарийя эди. Уларнинг ҳаммасида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўзларига Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан юкланган вазифаларни шараф билан адо этганлар.

Биз шарҳ қилаётган китобимизда ана шу сарийялардан баъзиларига тегишли ривоятлар келган. Улар билан танишиб чиксак, яхши бўлади.

2860- عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ τ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ρ حَيْشًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ عَلِيًّا فَمَضَى فِي السَّرِيَّةِ فَأَصَابَ جَارِيَةً فَأَتَكَرَّوْا عَلَيْهِ وَتَعَاقَدَ أَرْبَعَةٌ مِنَ الصَّحَابَةِ عَلَى أَنْ يُجْبِرُوا النَّبِيَّ ρ إِذَا رَجَعُوا مِنَ السَّفَرِ بَدَأُوا بِرَسُولِ اللَّهِ ρ فَسَلَّمُوا عَلَيْهِ ثُمَّ انصَرَفُوا إِلَى رِحَالِهِمْ فَلَمَّا قَدِمَتِ السَّرِيَّةُ سَلَّمُوا عَلَى النَّبِيِّ ρ فَقَامَ أَحَدُ الْأَرْبَعَةِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ تَرَ إِلَى عَلِيِّ صَنَعَ كَذَا وَكَذَا فَأَعْرَضَ عَنْهُ النَّبِيُّ ρ ثُمَّ قَامَ الثَّانِي فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ فَأَعْرَضَ عَنْهُ ثُمَّ قَامَ الثَّالِثُ فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ فَأَعْرَضَ عَنْهُ ثُمَّ قَامَ الرَّابِعُ فَقَالَ مِثْلَ مَا قَالُوا فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ ρ وَالْعُضْبُ يُعْرِفُ فِي وَجْهِهِ فَقَالَ: مَا تُرِيدُونَ مِنْ عَلِيٍّ كَرَّرَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ: إِنَّ عَلِيًّا مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ وَهُوَ وَلِيُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ بَعْدِي. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2860. *Имрон ибн Хусойн розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам бир лашкар юбориб, унга Алини амир қилдилар. У сарийя билан жўнаб кетди. У ерда бир жорияни исобат қилди. Улар бу ишни инкор қилдилар. Саҳобалардан тўртталари қайтганларида Набий соллalloҳу алайҳи васалламга хабар беришга келишиб олдилар. Мусулмонлар сафардан қайтсалар, аввал Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламдан бошлар эдилар. Келиб, у зот алайҳиссаломга салом берар, сўнгра юқларининг олдига қайтиб кетар эдилар. Сарийя қайтиб келганида Набий соллalloҳу алайҳи васалламга салом бердилар ва ҳалиги тўрт кишидан бири туриб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Алини кўрмайсизми?! У ундоқ қилди, бундоқ қилди», деди.

Набий соллalloҳу алайҳи васаллам ундан ўгирилиб олдилар. Кейин иккинчиси туриб, унинг гапига ўхшаш гап айтди. У зот ундан ҳам ўгирилиб олдилар. Кейин учинчиси туриб, иккисининг гапига ўхшаш гап айтди. У зот ундан ҳам ўгирилиб олдилар. Кейин тўртинчиси туриб, уларнинг гапига ўхшаш гап айтди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам юзландилар. Юзларидан ғазаб билиниб турар эди. У зот:

«Алидан нима истайсизлар?! Алидан нима истайсизлар?! Алидан нима истайсизлар?! Албатта, Али мендандир! Мен ундандирман! У мендан кейин ҳар бир мўминнинг валийсидир!» дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифдан Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваъжаҳунинг жорияга нисбатан қилган тасарруфлари шариат ҳукми асосида бўлгани кўриниб турибди. Аммо шундоқ бўлса ҳам, тўрт киши

маслаҳатлашиб олиб, ўзларича буни нотўғри деб тушуниб, арз қилганлари, бундан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг жаҳллари чиққанлигини кўрмоқдамиз. Уларнинг бу қилган ишлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фазллари яна ҳам равшанроқ баён қилинишига сабаб бўлди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳақларида:

«Албатта, Али мандандир! Мен ундандирман! У мандан кейин ҳар бир мўминнинг валийсидир!» дедилар».

Бу, албатта, Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу учун катта обрў ва башоратдир.

2861- عَنْ الْبَرَاءِ τ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ρ جَيْشَيْنِ وَأَمَرَ عَلِيَّ أَحَدَهُمَا عَلِيًّا وَعَلَى الْآخَرَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ وَقَالَ: إِذَا كَانَ الْقِتَالُ فَعَلِيٌّ فَافْتَتَحْ عَلِيٌّ حِصْنًا فَأَخَذَ مِنْهُ جَارِيَةً فَكَتَبَ مَعِيَ خَالِدٌ كِتَابًا إِلَى النَّبِيِّ ρ يَشِي بِعَلِيٍّ فَقَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ρ فَأَعْطَيْتُهُ الْكِتَابَ فَقَرَأَهُ فَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ ثُمَّ قَالَ: مَا تَرَى فِي رَجُلٍ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولَهُ قُلْتُ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِ اللَّهِ وَغَضَبِ رَسُولِهِ وَإِنَّمَا أَنَا رَسُولٌ فَسَكَتَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2861. Баро розияллоҳу анҳудан қилинган ривоятда у киши қуйидагиларни айтади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам иккита лашкар юбордилар. Улардан бирига Алини, бошқасига Халид ибн Валидни амир қилдилар ва:

«Агар жанг бўладиган бўлса, Али бош бўлади», дедилар.

Бас, Али бир кўргонни фатҳ қилди ва ундан бир жорияни олди. Холид мен орқали Набий соллаллоху алайҳи васалламга Али ҳақида хабар берадиган мактуб бериб юборди. Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларига келиб, мактубни у зотга бердим. Уни ўқиб, у кишининг ранглари ўзгарди ва сўнгра:

«Аллоҳга ва Унинг Расулига муҳаббат қиладиган, Аллоҳ ва Унинг Расули ҳам унга муҳаббат қиладиган киши ҳақида нима демоқчисан?!» дедилар.

«Аллоҳнинг ғазабидан, Унинг Расулининг ғазабидан паноҳни Аллоҳнинг Ўзидан сўрайман. Мен элчиман, холос», дедим. У зот сукут қилдилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдан Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам аскарӣ ишларда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни Холид ибн Валид розияллоху анҳудан ҳам устун кўришларини тушуниб оламиз. У зот икки гуруҳ мусулмон жангчиларнинг бирига Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни, иккинчисига Холид ибн Валидни амир қилдилар. Уларни топшириқ билан юбориб туриб, «Агар уруш бўлиб қолса, бош амир Али бўлади», дейишлари шуни кўрсатади.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ҳақларидаги шикоят мактубини ўқиб, ғазабланишлари ва мактубни келтирган кишига қараб:

«Аллоҳга ва Унинг Расулига муҳаббат қиладиган, Аллоҳ ва Унинг Расули ҳам унга муҳаббат қиладиган киши ҳақида нима демоқчисан?!» дейишлари у зотнинг хузурларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг мақомлари қанчалик улуғ эканлигини яна бир бор яққол кўрсатади.

2862 - عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ
جَيْشًا فِيهِمْ عَلِيٌّ قَالَتْ: فَسَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ رَافِعٌ يَدَيْهِ يَقُولُ:
اللَّهُمَّ لَا تُمِتَّنِي حَتَّى تُرِيَنِي عَلِيًّا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2862. Умму Атийя розияллоху анҳодан қилинган ривоятда у киши айтадилар:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам бир лашкар юбордилар. Уларнинг ичида Али ҳам бор эди. Набий соллаллоху алайҳи васаллам қўлларини кўтариб туриб:

«Эй Аллоҳим, менга Алини кўрсатмай туриб мени вафот эттирмагин», деганларини эшитдим».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятдан Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаҳуга нисбатан муҳаббатлари, соғинчлари ва орқаларидан ҳам дуо қилиб туришлари келиб чиқади. Ўз навбатида бу омил ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг қанчалик фазллари улуғ зот эканликларига далил бўлади.

ХАНДАҚ

Ҳижратнинг бешинчи йили, шаввол ойи эди.

Аллоҳнинг динига қарши бўлган барча аҳзоблар тўпланиб, Исломни тағ-томири билан қўпориб, ер юзидан супуриб ташлаш мақсадида Абу Суфён ва Уйайна ибн Ҳисн бошчилигида кўп сонли аскар билан Мадинаи Мунавварага бостириб келдилар.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам саҳобаи киромлар билан маслаҳатлашдилар ва шаҳар атрофига хандақ қазиб, шаҳарни унинг ортидан туриб ҳимоя қилишга қарор қилдилар.

Хандақ қазиб бўлингач, душманлар ҳам кўрина бошлади. Қурайшликлар Румаҳ номли сел тўпланадиган жойга келиб тушдилар.

Ғатафонликлар ҳам ўзларига қарашли Нажд аҳллари билан бирга Уҳуд тарафидаги Занаби Нақмал деган жойга келиб тушдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уч минг кишилик мусулмон лашкари билан чиқдилар ва Салъ деган манзилдан ўтиб, ўша жойга қароргоҳ қуришди. Душман билан уларнинг ўрталарида хандақ бор эди.

Шунинг учун Аҳзоб уруши «Хандақ» номи билан ҳам танилган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амри билан болалар ва аёллар кўрғонга жойлаштирилдилар.

Мадинага бостириб киришни кўзлаб келган душманлар хандақни кўриб, ҳайрон қолишди. Бу ҳеч кимнинг хаёлига келмаган иш эди. Арабларнинг тарихида бирор жойда ёки бирор урушда хандақ қазилганлиги маълум эмас эди. Шунда улар қандайдир бошқа чора кўриш зарурлигини ўйлаб қолишди.

Қурайшликларнинг баъзилари хандақдан ўтиб, мусулмонларга яқинлашдилар. Буларнинг ичида Икрима ибн Абу Жаҳл, баъзи Бани махзумликлар ва Амр ибн Абди Вурд ал-Омирий бор эдилар. Амр яккама-якка олишувга чақирди. Ҳазрати Али икки марта у билан олишувга чиқмоқчи бўлдилар, аммо икки сафар ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишини қайтардилар. Амр мусулмонларни айблай бошлаганидан кейин ҳазрати Али унга қарши чиқдилар.

Иккалалари тўқнашган пайтда ҳазрати Али Амрга:

«Эй Амр, қурайшлик бирор киши сени икки нарсага чақирса, яхшисини олишга Аллоҳга аҳд қилган эдинг-ку?!» деди.

«Тўғри», деди Амр.

«Мен сени Аллоҳга, Унинг Расулига ва Исломга чақираман», деди Али.

«Менга уларнинг кераги йўқ», деди Амр.

«Мен сени олишувга чақираман», деди Али.

«Нима учун, эй жиян? Аллоҳга қасамки, мен сени ўлдиришни хоҳламайман», деди у.

«Мен сени ўлдиришни истайман», деди Али.

Шунда Амр қизишиб кетди ва эгардан тушиб, отини сўйиб юборди. Али билан жангга ҳозирланди. У Алига томон юрди.

Олишув бошланди. Амр қилич солган эди, Али қалқони билан тўсди. Аммо қилич қалқонни ёриб ўтиб, Алининг бошини яралади. Али ўз навбатида музаффар қиличи ила кучли зарба бериб, Амрни қатл этди.

Мусулмонлар такбир айтдилар. Қолган мушриклар орқаларига қараб қочдилар.

Кейинчалик ҳам мушриклар бир неча бор хандақдан ўтишга уриниб кўрдилар, аммо ҳар сафар қаттиқ қаршиликка учраб, ортга қайтдилар.

ҲУДАЙБИЯ

Ҳижратнинг олтинчи йили Зулқаъда ойининг бошида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам умрани ният қилиб, сафарга чиқдилар. Пайғамбар алайҳиссалом Мадина аҳлини ва атрофдаги аъробий қабилаларни ҳам сафарга бирга чиқишларини сўрадилар. Кўпчилик бўлиб боришни афзал кўрдилар. Чунки Қурайшга ишониб бўлмас, Пайғамбар алайҳиссаломнинг йўлларини тўсишлари ёки қарши уруш очишлари ҳам мумкин эди.

Мадина аҳли Муҳаммад алайҳиссаломнинг қақирқларига жавоб бериб, у зот билан биргаликда Макка йўлини тутдилар.

Шундай қилиб, Пайғамбар алайҳиссалом билан бирга

мухожир ва ансорий мусулмонлар, мадиналик араблар, ҳаммаси бўлиб, бир минг тўрт юз киши умрага чиқдилар.

Ният соф эканлигини, уруш эмас, умрага, яъни, ибодатга кетаётганларини элу юртга билдириш мақсадида эҳром боғлаб, қурбонликка сўядиган ҳайвонларини ҳам олдиларига солиб олдилар.

Шу алфозда Асафан деб аталган жойга етганларида уларга Бишр ибн Суфён ал-Каъбий исмли киши йўлиқди ва:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Қурайш сизнинг йўлга отланганингизни эшитиб, ёшу қари – ҳаммаси йўлбарс териларини кийиб, Зу Туво деган жойда сизни Маккага абадий киритмасликка Аллоҳга қасам ичмоқдалар. Холид ибн Валидни отлиқларга бош қилиб, Қуроъул Ғамим деган жойга юборишди», деди.

Пайғамбар алайҳиссалом:

«Қуриб кетсин, ўша Қурайш! Уруш уларнинг бошини ейди. Мен билан бошқа арабларни тек қўйишса бўлмасмиди?! Агар улар менга ғолиб келишса, Қурайшнинг орзуси рўёбга чиқарди. Агар Аллоҳ мени ғолиб қилса, ҳаммаси Исломга киришади. Бундай қилишмаса, кучлироқ бўлиб олиб, урушга киришади. Қурайш нимани ўйлапти ўзи?! Аллоҳга қасамки, дин йўлида Аллоҳ уни устун қилгунича жидди-жаҳд қиламан ёки ҳалок бўламан», дедилар. Сўнгра:

«Менга уларга элтадиган бошқа йўлни кўрсатадиган одам борми?» деб сўрадилар.

Аслам қабиласига мансуб бир киши:

«Мен, эй Аллоҳнинг Расули», деди ва тепаликлар орасидаги нотекис, тошлоқ йўлга бошлади. Бу йўлдан чиққанларидан сўнг водийга туташ текис йўлга дуч келдилар.

Пайғамбар алайҳиссалом одамларга:

«Ўнг томондан, Ҳамаз орқали Макканинг пастки

тарафидаги Худайбия пастлиги томонга юринглар», дедилар.

Одамлар ўша йўлдан юришди. Мусулмонларнинг изидан кўтарилган чангни кўрган Қурайш отлиқлари йўлларини ўзгартириб, отларини чоптириб, ўз қабиладошлари хузурига қайтдилар.

Пайғамбар алайҳиссалом йўлни тўғрилаб, олға юришни бошлаган эдилар, туялари чўк тушиб, юрмай ётиб олди. Одамлар «Туя ётиб олди», деган гап тарқатишди. Расулуллоҳ алайҳиссалом:

«Ётиб олгани йўқ. Унинг бундай одати йўқ эди, лекин уни Маккада филни тутган нарса тутиб қолди. Қурайш бугун мендан силаи раҳм ҳақида нимани сўраса, бераман», дедилар.

Сўнгра туяларини бошқа тарафга буриб ниқтаган эдилар, сакраб туриб, юриб кетди. Юриб бориб, Худайбиянинг четига тушдилар. Одамларга:

«Тушиб, жойлашинглар!» дедилар.

Элчилар бир неча бор келиб-кетганларидан сўнг, Қурайш Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳузурларига Суҳайл ибн Амрни юборди. Унга: «Сен бориб, Муҳаммад билан сулҳ туз. Сулҳда албатта, бу йил бизнинг устимизга (Маккага) кирмай кетиш бўлсин, яна араблар бизнинг устимизга куч ишлатиб кирди, деб гапиришмасин», дедилар.

Пайғамбар алайҳиссалом Суҳайл ибн Амрнинг келаётганини кўрганларида: «Аллоҳ ишимизни енгиллаштирадиганга ўхшайди», дедилар. («Суҳайл» сўзи луғавий жиҳатдан «осон», «енгил» деган маъноларни англатади.)

Яна: «Улар бу одамни юборишларига қараганда, сулҳ тузишмоқчи шекилли», дедилар.

Суҳайл Расули акрам ҳузурларига келди. Улар узоқ тортишдилар ва ниҳоят сулҳ тузилди. Пайғамбар

алайҳиссалом сулҳни ёзишга ҳазрати Али ибн Абу Толибни чақирдилар ва:

««Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм», деб ёз», дедилар. Суҳайл:

«Мен бунақа гапни билмайман, «Бисмикааллоҳумма» деб ёз», деди. Расулуллоҳ алайҳиссалом:

««Бисмикааллоҳумма» деб ёз», дедилар. Ҳазрати Али ёздилар. Сўнгра у зот:

«Ёз: «Бу Аллоҳнинг Расули Муҳаммад ва Суҳайл ибн Амр тузган сулҳ» дедилар. Шунда Суҳайл:

«Агар сени Аллоҳнинг Расули, деб шаҳодат берганимда, сен билан урушмас эдим. Шунинг учун исмингни ва отангни исмини ёздир», деди.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом:

«Ёз: Бу Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ва Суҳайл ибн Амр тузган сулҳ...», дедилар.

Ҳа, илмлари ўткир бўлганлиги учун ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга котиблик қилишдек катта шарафга ҳам муяссар бўлган эдилар. У киши оз сонли ваҳий котибларидан ҳисобланиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга нозил бўлаётган ояти карималарни ёзиб боришда ҳам иштирок этар эдилар.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ўзлари Ҳудайбияга оид баъзи тафсилотларни кейинчалик ҳам эслаб юрар эдилар.

2863- عَنْ رِنْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ ط قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي

طَالِبٍ بِالرَّحْبَةِ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ خَرَجَ إِلَيْنَا نَاسٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فِيهِمْ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَأَنَاسٌ مِنْ رُؤَسَاءِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ خَرَجَ إِلَيْكَ نَاسٌ مِنْ أَبْنَائِنَا وَإِخْوَانِنَا وَأَرْقَائِنَا وَلَيْسَ لَهُمْ فَتْهٌ

فِي الدِّينِ وَإِنَّمَا خَرَجُوا فِرَارًا مِنْ أَمْوَالِنَا وَضِيَاعِنَا فَأَرَدُذُهُمْ إِلَيْنَا قَالَ:
 فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فَفَهُ فِي الدِّينِ سَنَفَقَهُهُمْ ثُمَّ قَالَ ρ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ
 لَتَنْتَهُنَّ أَوْ لَيَعْتَنَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مَنْ يَضْرِبُ رِقَابَكُمْ بِالسَّيْفِ عَلَى الدِّينِ
 قَدْ ائْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ عَلَى الْإِيمَانِ قَالُوا: مَنْ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ
 أَبُو بَكْرٍ: مَنْ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ وَقَالَ عُمَرُ: مَنْ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟
 قَالَ: هُوَ خَاصِمُ النَّعْلِ وَكَانَ أُعْطِيَ عَلِيًّا نَعْلَهُ يَخْصِفُهَا قَالَ: ثُمَّ
 التَّفَتَ إِلَيْنَا عَلِيٌّ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ قَالَ: مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ
 مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2863. *Робийъ ибн Ҳирош розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Али ибн Абу Толиб Роҳабийяда бизга айтиб берди:

«Худайбия куни бўлганида бизга мушриклардан баъзи одамлар чиқдилар. Уларнинг ичида Суҳайл ибн Амр ва мушрикларнинг бошлиқларидан бошқа кишилар бор эди. Бас, улар:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Сен томонга бизнинг болаларимиздан, ака-укаларимиздан ва кулларимиздан баъзилари чиқдилар. Уларнинг динда билимлари йўқ. Улар фақатгина молларимиз ва ерларимиздан қочиб чиқдилар. Уларни бизга қайтар», дедилар.

Бас, шунда у зот:

«Уларнинг динда билимлари йўқ бўлса, биз уларга ўргатамиз», дедилар. Сўнгра у зот соллаллоху алайҳи васаллам:

«Эй Қурайш жамоаси! Ёки бас қилинг! Ёки Аллоҳ

устингизга бир одамни юборурки, у дин йўлида бўйнингизга қилич уради! Батаҳқиқ, Аллоҳ унинг қалбини иймонда имтиҳон қилгандир!», дедилар.

«У ким, эй Аллоҳнинг Расули?» дейишди.

«У ким, эй Аллоҳнинг Расули?» деди Абу Бакр.

«У ким, эй Аллоҳнинг Расули?» деди Умар.

«У кавуш ямоқчисидир», дедилар у зот.

Ўша пайтда у зот ўз кавушларини Алига ямаш учун берган эдилар.

Сўнгра Али бизга ўгирилиб қаради-да:

«Албатта, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, ким менадан қасдан ёлғон гапирса, дўзахдаги ўрнига тайёрланаверсин, деганлар», деди».

Термизий ривоят қилган.

Албатта, бу ривоятда келаётган маънолар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг олиймақом фазлга эга зот эканликларини яна бир бор таъкидламоқда. Бу ердаги гапларни Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу Куфага яқин жойлашган ар-Роҳба номли жойда гапириб берганларини ровий Робийъ ибн Ҳирош розияллоҳу анҳу ҳам эшитганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Эй Қурайш жамоаси! Ёки бас қилинг! Ёки Аллоҳ устингизга бир одамни юборурки, у дин йўлида бўйнингизга қилич уради! Батаҳқиқ, Аллоҳ унинг қалбини иймонда имтиҳон қилгандир!» деган гапларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг шон-шарафларини кўтарувчи улкан маънолар мужассам бўлган.

ХАЙБАР

Хайбар Мадинаи Мунавварадан етмиш милча узоқликдаги жой бўлиб, у жойни яҳудийлар босиб олишган эди. Ислом зоҳир бўлганидан кейин

мусулмонларга хиёнат қилган яҳудийлар ҳам қочиб келиб, шу ерга жойлашган эдилар. Хайбар яҳудийлар томонидан Ислом жамиятига доимий таҳдид солиб турадиган ҳарбий истехкомга айлантирилган эди. Мадинаи Мунавварадан сургун қилинган Бани Назир яҳудийлари ҳам Хайбарга жойлашган эдилар. Улар атрофдаги қабилаларни, хусусан, Ғатафон қабиласини ўзлари билан Мадинаи Мунавварага хужум қилиб, мусулмонларни йўқ қилиб ташлашга чорлаётган эдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ушбу режалардан хабар топганларидан кейин еттинчи ҳижрий сананинг Муҳаррам ойи охирларида Хайбарни фатҳ қилишга қарор қилдилар.

У зот бу урушга фақат Худайбия иштирокчилари чиқишини қаттиқ таъкидладилар. Худайбия-га чиқмай қолганларга изн бермадилар. Хайбарга бир минг тўрт юз саҳобий чиқди. Беморларни даволаш, ярадорларга қараш, таом тайёрлаш учун саҳобия аёллардан ҳам йигирма киши чиқди.

Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам ўз лашкарларини Мадина билан Ғатафон орасида жойлашган Рожийъ номли ерга туширдилар. Шунда ғатафонликларнинг яҳудийларга ёрдамга келадиган йўллари тўсилди. Лекин ғатафонликлар урушга аралашмадилар. Улар ўз жойларидан чиқмай, томошабин бўлиб турдилар.

Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам таомларни жамлашга амр қилдилар. Фақат толқондан иборат таом жамланди. Ундан сарий номли таом тайёрланиб, одамларга тарқатилди.

Хайбарга етиб келинганда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таолога илтижо ила дуо қилдилар. У зот Аллоҳ таолодан Хайбарнинг фатҳини сўрадилар. Хайбарнинг ва унинг аҳлининг шарридан паноҳ тиладилар.

Хайбар бир неча кўрғонлардан иборат эди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бирин-кетин ўша кўрғонларни забт эта бошладилар. Биринчи бўлиб, «Ноъим» номли кўрғонни фатҳ қилдилар.

Кейин «ал-Қамус» номли кўрғонга навбат келди. «ал-Қамус»ни фатҳ қилиш мусулмонлар учун оғир бўлди. Бир неча ҳужумлар фойда бермади. Навбатдаги ҳужумдан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эртага байроқни албатта, Аллоҳ ва Унинг Расули яхши кўрадиган киши олади. Унга фатҳ насиб бўлади», дедилар. Катта саҳобаларнинг ҳар бири ўша одам ўзи бўлишини умид қила бошладилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али розияллоҳу анҳуни чақирдилар. Ўша пайтда ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг кўзлари оғриб қолган эди. Ҳазрати Али келдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишининг кўзларига туфлаган эдилар, худди хаста бўлмагандек бўлиб қолдилар. У зот байроқни у кишига бердилар. Шунда ҳазрати Али:

«Улар ҳам биз каби бўлгунларича уларга қарши уруш қиламан», дедилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига қараб:

«Сен шошилмай уларнинг қаршисига бор. Сўнгра уларни Исломга чақир. Уларга вожиб бўлмиш Аллоҳнинг ҳақлари тўғрисида хабар бер. Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг сабабингдан бир кишини ҳидоятга солмоғи, сен учун энг афзал неъматлардан кўра яхшироқдир», дедилар.

Али розияллоҳу анҳу «ал-Қамус» кўрғони томон юрдилар. У кишининг қаршисига яҳудийларнинг машҳур паҳлавони Михраб шеър айтиб чиқди. Икки паҳлавон орасида аёвсиз жанг бошланди. Икки лашқар икки томонда бу шиддатли жанг нима билан тугашини кутиб турар эди. Яккама-якка олишаётганлар эса, бир-бирларига бераётган

зарбаларни борган сари кучайтириб борар эдилар. Ҳазрати Али пайт пойлаб туриб, Михрабнинг коқ миясига шиддатли зарба бердилар. Яхудийнинг бошига кийган дубулғаси ва унга қўшилиб боши ҳам иккига бўлиниб кетди. Мусулмонлар «Аллоҳу акбар!» садолари остида «ал-Қамус»ни фатҳ этдилар.

Хайбар уруши ва унда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг кўрсатган мислсиз қаҳрамонликлари ҳақида ҳадис, уруш, сийрат ва тарих китобларимизда жуда кўплаб маълумотлар келган. Улардан фойдаланиб, алоҳида китоблар ёзса ҳам бўлади. Биз эса ўз имкониятимиздан келиб чиқиб, баъзи бир ривоятларнигина ўрганамиз. Жумладан, биз шарҳ қилаётган китобда ҳам бу урушда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳахунинг иштироклари ҳақида бир неча ривоятлар келтирилган. Ҳозир ана шу ривоятларни ўрганамиз.

2864- عَنْ سَلْمَةَ بْنِ الْأَسْوَعِ ط قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ قَدْ تَخَلَّفَ
عَنِ النَّبِيِّ ρ فِي خَيْبَرَ وَكَانَ رَمْدًا فَقَالَ: أَنَا أَتَخَلَّفُ! عَنْ رَسُولِ اللَّهِ
ρ: فَخَرَجَ فَلَحِقَ بِالنَّبِيِّ ρ فَلَمَّا كَانَ مَسَاءَ اللَّيْلَةِ الَّتِي فَتَحَهَا اللَّهُ فِي
صَبَاحِهَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ: لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ أَوْ لَيَأْخُذَنَّ الرَّايَةَ غَدًا
رَجُلًا يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَإِذَا
نَحْنُ بِعَلِيٍِّّ وَمَا نَزَجُوهُ فَقَالُوا هَذَا عَلِيٌُّّ فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ ρ الرَّايَةَ
فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2864. Салама ибн ал-Акваъ розияллоҳу анхундан ривоят қилинади:

«Хайбарда Али Набий соллаллоҳу алайхи

васалламдан ортда қолган эди. Унинг кўзи оғриб қолган эди. У «Мен ортда қолар эканманми?!» деди-да, Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга етиб олди. Аллоҳ фатҳ қилган тонгнинг кечасидан олдинги оқшом чоғида Расулуллоҳу соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, эртага байроқни Аллоҳ ва Унинг Расули яхши кўрадиган кишига берурман ёки Аллоҳни ва Унинг Расулини яхши кўрадиган киши олур. Аллоҳ унга фатҳ берур», дедилар.

Биз қарасак, Али турибди. Шуни умид қилган эдик. «Мана, Али», дейишди. Бас, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам байроқни унга бердилар. Аллоҳ унга фатҳ берди».

Икки шайх ривоят қилганлар.

Шарҳ: Бу ривоятдан кўзи қаттиқ оғриб, бемор бўлиб ётган ҳазрати Али розияллоҳу анҳу аввал Хайбар урушига Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга жўнай олмай, қолиб кетганларини тушуниб оламиз. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ислому лашкарларини олиб, хайбарга жўнаб кетганлари ҳақидаги хабарни эшитган Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу хасталикларига қарамай, ўринларидан туриб, Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга етиб олдилар. Албатта, у кишига ўхшаш зотлар узрлари бўлса ҳам урушдан қолишни ўзларига эп кўрмас эдилар. Уларнинг буюклиги бундан бошқа нарсага изн бермас эди. Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу худди ана шу тоифадаги буюкларнинг ичида ҳам нодир шахслардан бири эдилар. У кишига Аллоҳ таоло томонидан берилган шахсий сифатларнинг Ислому ила тобланиши айнан ана шундоқ мўъжиза мисол шахсиятни юзага келтирган эди.

2865 - عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَوْمَ

خَيْبَرَ: لِأَعْطَيْتَ هَذِهِ الرَّايَةَ رَجُلًا يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ

وَيُجِيبُهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ غَدَوْا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كُلُّهُمْ يَرْجُونَ أَنْ يُعْطَاهَا فَقَالَ: أَيُّنَّ عَلِيٍّ بِنُ أَبِي طَالِبٍ؟ فَقِيلَ: هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ قَالَ: فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ فَأُتِيَ بِهِ فَبَصَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي عَيْنَيْهِ وَدَعَا لَهُ فَبَرَأَ كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ فَأَعْطَاهُ الرَّأْيَةَ فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقَاتِلُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا فَقَالَ: انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ فَوَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2865. Саҳл ибн Саъд розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам Хайбар куни:

«Албатта, ушбу байроқни Аллоҳ унинг қўли ила фатҳ қиладиган, Аллоҳни ва Унинг Расулини яхши кўрадиган ва Аллоҳ ҳамда Унинг Расули уни яхши кўрадиган кишига берурман», дедилар.

Одамлар кечаси билан унинг кимга берилиши ҳақида гаплашиб чиқдилар. Тонг оттирганларида Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларига бордилар. Ҳаммалари унинг ўзига берилишини орзу қилар эдилар. Бас, у зот:

«Али ибн Абу Толиб қани?» дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, унинг икки кўзидан шикоят бор», дейишди.

«Унга одам юборинглар», дедилар у зот.

У келтирилди. У зот унинг икки кўзига туфладилар ва ҳаққига дуо қилдилар. Худди хаста бўлмагандек бўлиб тузалди. Бас, у зот унга байроқни бердилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, уларга қарши то биз каби бўлгунларича уруш қиламанми?!» деди.

«Сен шошилмай, уларнинг қаршисига бор. Сўнгра уларни Исломга чақир. Уларга вожиб бўлмиш Аллоҳнинг ҳақлари тўғрисида хабар бер. Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг сабабингдан бир кишини ҳидоятга солмоғи, сен учун энг афзал неъматлардан кўра яхшироқдир», дедилар».

Икки шайх ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мўъжизаларидан бирининг шоҳиди бўлмоқдамиз. Кўзлари қаттиқ оғриб қолган беморга дам солиб, дуо қилишлари билан худди кўрмагандек бўлиб тузалиб кетиши катта мўъжизадир. Бу иш ўша пайтда у зотнинг ҳар бир ҳаракатларини синчковлик билан кузатиб турган дўсту душманнинг орасида бўлганлиги билан ҳам эътиборга сазовордир.

Саодат замонининг энг сара мусулмонлари, жумладан, Абу Бакр Сиддиқ, Умари Одил ва Усмон Зуннурайни каби зотлар жамланиб турганларида, олдиндан улуғ васф қилиб кўйилган шахс мартабасига ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг танланишлари у кишининг фазллари қанчалик улуғ эканлигини билдиради.

Ушбу ҳадиси шарифдан яна бир улкан исломий ҳақиқатни, яъни, мусулмонлар фатҳ ишларини уруш учун эмас, кишиларни яхшиликка, Исломга чақириш учун олиб борганликларини англаб оламиз. Агар уруш қилиш ниятлари бўлганда, бу ишга Хайбар аҳли лойиқ эдилар. Ўша пайтда Хайбар Исломга ва мусулмонларга қарши халқаро марказга айланган эди. У ердан тинмай Пайғамбар

соллаллоҳу алайҳи васалламга қарши, Ислом жамиятига қарши турли иғволар ва ҳаракатлар чиқиб турган эди. Ўша кундан аввалги куни уруш ҳам бўлиб ўтган эди. Аммо шундоқ бўлса ҳам, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан байроқни олган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу уларга қарши ўзларига ўхшагунча уруш қилишлари ҳақидаги масалани яна бир бор сўрадилар. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам эса уларни яна бир бор масалани тинч йўл билан ҳал қилишга, Исломга тарғиб қилишга иршод қилдилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Хайбар куни Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳуга: **«Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг сабабингдан бир кишини ҳидоятга солмоғи, сен учун энг афзал неъматлардан кўра яхшироқдир»**, деган сўзлари мусулмонларнинг фатҳ ишларидаги шиори бўлиб қолган эди.

МАККА ФАТҲИ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам одамларга Макка фатҳига тайёргарлик кўриш ҳақида амр бердилар. У зот бу ишни сир тутиш лозимлигини алоҳида таъкидладилар.

Ҳотиб ибн Абу Балтаъа исмли киши Маккадан Мадинага ҳижрат қилиб келган эди. Бу саҳобий Бадр уруши иштирокчиларидан бўлиб, унинг бола-чақаси ва мол-дунёси Маккада қолган эди. Ўзи Қурайш қабиласидан бўлмаса ҳам, улар билан дўст тутинганлардан эди.

Ўша пайтда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй бор Худоё! Бизнинг хабаримизни улардан беркитгин», деб дуо ҳам қилдилар.

Ҳотиб ибн Абу Балтаъа эса, Пайғамбар алай-ҳиссаломнинг урушга қасд қилганликлари ҳақида хат ёзиб,

бир аёл киши орқали Қурайш қабиласига юборди. Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг дуоларини қабул қилиб, бунинг хабарини у зотга билдирди. Пайғамбар алайҳиссалом ҳазрати Али, Зубайр ибн Аввом ва Микдодларни чақириб: «Тезда йўлга отланинглар, сизларга бир боғ дуч келади. У ердан бир аёлни топасизлар. Унда хат бор, ўша хатни олиб, қайтинглар», дедилар.

Учовлон от чоптириб, боққа етиб бордилар ва ўша аёлни топиб: «Хатни чиқар!» дейишди. Аёл: «Менда хат йўқ», деди. Шунда учовлон хатни қидириб бўлса ҳам топишларига ишора қилиб: «Ё хатни чиқарасан, ё кийимларингни ечасан!» дейишди. Аёл ночор соч турмаклари орасидан хатни чиқариб берди. Учовлари хатни олиб, Пайғамбар алайҳиссалом ҳузурларига боришди. Қарашса, Ҳотибнинг мушрикларга ёзган хати экан.

Аллоҳ таолонинг нусрати ила мусулмонлар Маккага музаффар ҳолларида кирадиган бўлдилар. Саҳобаи киромлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб, сафга тизилган ҳолда, кўрган кишининг ҳавасини келтирадиган суръатда, ўзларига йиллар давомида душманлик қилган қаъмнинг устига ер юзини такбирларга тўлдирган ҳолда кириб боришга ҳозирланар эдилар.

Байроқни ансорийларнинг бошлиғи Саъд ибн Убода розияллоҳу анҳу кўтариб олган эди. Маккага яқинлашган пайтда у кишининг завқи келди. Бўлиб ўтган ходисалар ёдларига тушди шекилли, «Урушнинг зўри бугун бўлади! Каъбани ҳалол санаш бугун бўлади!» деб кичкирди. Бу хитобни эшитишлари билан бу хабарни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу дарҳол, шошилинич равишда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга етказдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам зудлик билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни чақирдилар ва:

«Саъдни топ! Унинг қўлидан байроқни ол! Уни шаҳарга сен кўтариб кир!» дедилар.

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Маккага ўзларининг ҳам, мусулмонларнинг ҳам ғалаба ила ғурурланиб эмас, хокисорлик билан, Аллоҳнинг берганига шукр қилган ҳолда киришларини истар эдилар. Бу ишнинг амалга ошишида байроқдорнинг ўрни катта эди. Байроқдорликни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам хоҳлаганларидек адо этишга эса Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу ярар эдилар.

Фатҳ ишлари тамом бўлганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу бошчилигидаги бир сарийяни ташвиқот учун Тухаманинг пастки тарафларига юбордилар. Уруш қилмасликни алоҳида таъкидладилар. Аммо орада тушунмовчилик бўлиб, уруш чиқди ва баъзи одамлар халок бўлди.

Бу хабар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга етди. У зот алайҳиссалом қаттиқ хафа бўлдилар ва ғазабландилар. Аллоҳга илтижо қилиб, Холид ибн Валид қилган ишда ўзларининг алоқалари йўқ эканлигини айтдилар. Шу билан бирга, бу нозик ишни тўғрилаш чораларини кўрдилар. Бундоқ муҳим топшириқни бажаришга ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни лойиқ деб топдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳуни хузурларига чорлаб:

«Эй Али! Анави қавмнинг олдига чиқ! Уларнинг ишига назар сол! Жоҳилиятнинг барча ишини уларнинг оёқлари остига ташла!» дедилар.

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга қатл бўлганларнинг хунини тўлаш учун етарли мол ҳам бердилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу бориб, бу набавий топшириқни ҳам

аъло даражада бажариб қайтдилар.

ҲУНАЙН

Ҳунайн уруши Маккаи Мукаррама фатҳ қилинганидан сўнг, саккизинчи ҳижрий йилнинг шаввол ойида бўлган эди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Макка фатҳи учун олиб келган муҳожирлар, ансорийлар ва араб қабилаларидан тузилган ўн минг кишилик аскарлари билан душман томон йўл олдилар. Исломга янги кирган икки минг маккалик ҳам у киши билан бирга эди. Ҳаммалари бир бўлиб, душман томон юриш қилдилар.

Икки томон Макка билан Тоиф орасидаги Ҳунайн деб номланадиган водийда тўқнашдилар. Жанг тонг ғира-шира ёришганда бошланди. Мусулмонлар водийга кириб боришганида, ҳавозонликлар қўйган пистирма уларга сездирмай, бирдан ҳужум қилиб қолди. Улар тинмай камондан ўқ ёғдирар, қиличларини ишга солар ва подшоҳлари буюрганидек, ёппасига ҳужум қилар эдилар. Ана шу пайтда мусулмонлар орқага қараб қоча бошладилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам билан юзтача саҳобаларгина собит турдилар. Уларнинг ичида Абу Бакр, Умар, Али, Аббос, Фазл ибн Аббос, Абу Суфён ибн ал-Ҳорис, Айман ибн Умму Айман, Усома ибн Зайд ва бошқа розияллоҳу анҳум бор эдилар. Фатҳдан кейин ховлиқиб кетганларга худди шу Ҳунайн уруши яхшигина дарс бўлган эди. Ўша жангда Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам билан бирга қолиб, ғалабани таъминлашда асосий куч бўлган юз чоғлик кишилар алоҳида тақдирлашга сазовордирлар. Улар Ислом тарихида унутилмас қахрамонлик кўрсатган зотлардирлар. Ана шу муборак зотларнинг энг кўзга кўринганларидан бири

ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу эдилар.

ТОИФ

Саккизинчи ҳижрий сананинг шаввол ойида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Тоиф урушини бошладилар. Тоифликлар шаҳар ичига бир йилга етадиган нарсаларни тўплаб олиб, дарвозаларни маҳкам беркитиб, урушга тайёргарликни кўриб олган эдилар.

Шаҳарни қамал қилиш бошланди. Орада баъзи ҳарбий ҳаракатлар бўлса ҳам, маълум муддат қамалдан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Исом лашкарларига ортга қайтишга амр бердилар.

Худди шу вақтда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу учун у кишининг шарафларини яна ҳам улуғлайдиган бир иш бўлиб ўтди. Қандай иш содир бўлганлигини куйидаги ривоятдан ўрганамиз.

2867- وَقَالَ جَابِرٌ ٤: دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ٥ عَلِيًّا يَوْمَ الطَّائِفِ

فَانْتَحَاهُ فَقَالَ النَّاسُ: لَقَدْ طَالَ بَجْوَاهُ مَعَ ابْنِ عَمِّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ

٥: مَا اَنْتَجَيْتُهُ وَلَكِنَّ اللَّهَ اَنْتَحَاهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2867. Жобир розияллоҳу анҳу айтади:

«Тоиф куни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Алини ўзларига чорладилар ва сирли суҳбатлашдилар.

Одамлар: «У зотнинг амакиларининг ўғли билан бўлган сирли суҳбатлари роса чўзилди-ку», дедилар.

«У билан мен сирли суҳбатлашганим йўқ. У билан Аллоҳ сирли суҳбатлашди», дедилар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Албатта, бу ҳодиса ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг фазллариға фазл, шарафлариға шараф ва обрўлариға обрў кўшадиган муҳим бир ҳодиса эди.

Али ибн Абу Толиб қарамаллоху ваҷҳаху билан Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Аллоҳнинг номидан сирли суҳбат қурган эдилар. Бундай шарафға эса, бошқа ҳеч ким муяссар бўлмаган эди.

ТАБУК

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламға румликларнинг яна катта аскар тўплаётганликлари ҳақида хабар келди. Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ўз саҳобаларини Румға қарши урушға тайёргарлик кўришға буюрдилар.

Бу давр ниҳоятда қийин, яъни, ҳаво иссиқ, қурғоқчилик авжига чиққан пайт эди. Мевалар пишган, одамлар сояда мевалардан баҳраманд бўлиб дам олишни хоҳлайдиган вақт эди. Ўша даврдаги қаттиқ қийинчиликни эътиборға олиб, бу урушни «Усра» – «Қийинчилик» уруши деб ҳам аташган.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам одатда, бирор урушға чиқадиган бўлсалар, очик айтмасдилар. Бошқа томонға бормоқчи эканликларини айтиб туриб, кейин мақсад қилинган тарафға юрар эдилар. Фақат Табук урушида бундай қилмадилар. Машаққатли, узоқ йўлда, шиддатли пайтда душманнинг кўплиги сабабли одамлар ўзига яраша тайёргарликларини кўрсин, деб очикдан-очик айтдилар. Одамларни тайёргарлик кўришға буюрдилар ҳамда Рум билан уруш қилиш ниятида эканликларини билдирдилар.

Ана шундоқ катта ва кучли сафарбарлик пайтида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам томонларидан

ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуга нисбатан бошқача амр бўлди. Қандоқ амр бўлганлигини қуйидаги ривоятдан ўрганамиз.

2868- عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ: خَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ تَخَلَّفَنِي فِي النِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ؟ فَقَالَ: أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى عَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2868. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Табук урушида Али ибн Абу Толибни ўз ўринларига қолдирдилар. Бас, у:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мени аёллар ва болалар ичида қолдирасизми!?» деди.

«Ҳорун Мусонинг ўрнида бўлганидек сен менинг ўрнимда бўлишга рози бўлмайсанми!? Фақатгина мендан кейин набий йўқ, холос», дедилар».

Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни ўз ўринларига Мадинада қолдириб, Табук урушига жўнаб кетганларидан сўнг мунофиқлар «Пайғамбар Алини дангасалик қилгани учун қолдириб кетди» деган иғво тарқатганлар. Шунда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу курол-аслаҳаларини олиб, Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васалламнинг ортларидан юриб, Журф номли жойда у зотга етиб олганлар. Шунда иккиларининг ораларида юқорида келтирилган ривоятдаги гаплар бўлиб ўтган.

Бир вақтлар Мусо алайҳиссалом Бани Исроилдан

танланган кишиларни олиб, Аллоҳ таоло билан роз айтишгани кетаётганларида акалари Ҳорун алайҳиссаломни ўринларига қолдириб кетган эдилар. У киши ўз қавмлари ичида Мусо алайҳиссаломнинг ўринларига у кишининг ишларини юритиб туришлари керак эди. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам ишларни юритиб туриш учун ўз ўринларига Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни қолдириб кетаётган эдилар. Бу ўхшаш икки ҳолатда биргина фарқ бор эди – Ҳорун алайҳиссалом ҳам Мусо алайҳиссалом билан бир вақтда набий бўлган эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҗҳаҳу эса, набий эмас эдилар, чунки Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин бошқа набий бўлиши мутлақо мумкин эмас.

Албатта, бу мақом ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу учун мисли кўрилмаган улкан бир мақом эди. Бу мақом у кишидан бошқа ҳеч кимга насиб этмаган.

БИРИНЧИ ИСЛОМИЙ ҲАЖ

Тўққизинчи ҳижрий санада Аллоҳ таоло:

«Одамлардан йўлини топганларига Аллоҳ учун байтни ҳаж қилмоқ бурчдир» ояти ила мусулмонларга ҳам ҳаж ибодатини фарз қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша йили Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни ҳаж амири қилиб, Маккага жўнатдилар. У киши мусулмонларнинг ҳаж ишларини бошқаришлари керак эди.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу ўз шериклари билан ҳажга жўнаб кетганларидан сўнг Бароат сурасининг аввалида келадиған ояти карималар нозил бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни чақириб:

«Бароатнинг аввалидаги бу қисса ила чиқ, қурбонлик

куни одамлар ичида эълон қил: кофир жаннатга кирмас. Бу йилдан кейин мушрик ҳаж қилмас. Байт яланғоч тавоф қилинмас. Кимнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳузурларида аҳди бўлса, у ўз муддатига етказилур», дедилар.

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ал-Азбоо номли туяларини миниб, йўлга тушдилар. Йўл давомида Абу Бакр розияллоҳу анҳуга етиб олдилар. У кишини кўрган Абу Бакр:

«Амир бўлибми, маъмурми?» деб сўрадилар.

«Маъмур», дедилар ҳазрати Али.

Икковлари йўлда давом этдилар. Абу Бакр розияллоҳу анҳу ҳажга амирлик қилдилар. Қурбонлик куни бўлганда Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу туриб, одамлар ичида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам амр қилган нарсаларни эълон қилдилар.

«(Бу) Аллоҳдан ва Унинг Расулидан мушрикларнинг сиз аҳдлашганларига «бароат» – ора очиклиги (эълони)дир».

Яъни «Эй мўминлар, сиз аҳднома тузган мушрикларга Аллоҳ ва Унинг Расулидан мана шу эълон– ора очиклик эълонидир. Бу оятлар нузулидан сўнг аҳдномаларга амал қилишда «ора очик» бўлади, яъни улар амалдан тўхтатилади. Энди бир тараф иккинчи тарафга аҳдномани рўқач қила олмайди. У бузилди».

«Бас, ер юзида тўрт ой сайр қилиб юринглар ва билингларки, албатта, сиз Аллоҳни ожиз қолдирувчи эмассиз ва, албатта, Аллоҳ кофирларни хор қилгувчидир».

Бу иш мусулмонлар билан аҳднома тузган ва сўнгра аҳдни бузган мушрикларга тегишлидир. Бу тўрт ой тўққизинчи ҳижрий сана, зулҳижжа ойининг ўнинчи кунидан бошланиб, роббиъул охир ойининг ўнинчи кунигача давом этади. Шунда зулҳижжа ойдан йигирма

кун, мухаррам, сафар ва роббиъул аввал ойлари тўлик холда, роббиъул охир ойдан ўн кун бўлади. Мана шу муддат чиққандан кейин Аллоҳ ва Унинг Расули томонидан аҳдномага амал қилиш тўхтатилади. Бу «ора очиклик» эълонидир. Унгача, яъни, тўрт ойгача сизга биров тегмайди, ер юзида бемалол юраверишингиз мумкин. Юрсангиз юраверинг-у, аммо:

«...билингларки, албатта, сиз Аллоҳни ожиз қолдирувчи эмассиз».

Қаёққа ҳам борар эдингиз? Исломга ва мусулмонларга душманлик қилиб нима ҳам қила олар эдингиз? Яна билингларки:

«...албатта, Аллоҳ кофирларни хор қилгувчидир».

Кейинги оятда ора очиклик фақат икки томонга тегишли эълон эмас, балки ҳаммага тааллуқли эканлиги айтилади.

«(Бу) Аллоҳ ва Унинг Расулидан одамларга «ҳажжул акбар» куни(да)ги билдиришдир. Албатта, Аллоҳ ва Унинг Расулининг мушриклар билан оралари очикдир. Бас, агар тавба қилсангиз, у ўзингиз учун яхшидир. Агар юз ўгириб кетадиган бўлсангиз, билингларки, албатта, сизлар Аллоҳни ожиз қолдирувчи эмассиз. Куфр келтирганларга аламли азобнинг «башоратини» беравер».

Бу ерда «бароат»ни эълон қилиш куни, вақти ва жойи ҳам маълум қилинмоқда.

«(Бу) Аллоҳ ва Унинг Расулидан одамларга «ҳажжул акбар» кунида билдиришдир».

Эълон оммага ҳаж мавсумида, ҳажжул акбар куни муқаддас жойларда етказилган.

Имом Имодуддин ибн Касир тафсирларида Абу Маъшар ал-Маданийнинг Муҳаммад ибн Каъб ал-Қоразий ва бошқалардан қилган қуйидаги ривоятини келтирадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тўққизинчи

ҳижрий санада Абу Бакрни ҳаж амири қилиб юбордилар. Али ибн Абу Толибни эса, Бароат сурасининг ўттиз ёки қирқ ояти билан жўнатдилар. У одамларга ўша оятларни Арафа кунини ўқиб берди. Мушрикларга тўрт ой тегилмайди, ер юзида сайр қилиб юрадилар. Уларга зулҳижжадан йигирма кун, муҳаррам, сафар, роббиъул аввал тўлиқ ва роббиъул охирдан ўн кун муҳлат берилди. Али бу оятларни уларнинг манзилларида ўқиб эшиттиргач:

«Бу йилимиздан кейин мушрик ҳаж қилмайди, Байтуллоҳни яланғоч одам тавоф этмайди», деб эълон қилди.

Шундай қилиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан топширилган яна бир муҳим топшириқни шараф билан адо этиш насиб этди.

ВИДОЛАШУВ ҲАЖИ

Ўнинчи ҳижрий санада Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг Исломдаги биринчи ва охириги ҳажларини қилдилар. У зот бу ҳаждаги хатти-ҳаракатлари ва айтган сўзлари билан бу ҳаж видолашув ҳажи эканлигини билдирдилар. Шунинг учун ҳам ушбу ҳаж тарихда «Видолашув ҳажи» номини олган.

Видолашув ҳажидан олдин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунини Яманга ишга юборган эдилар.

Бу ҳақда Имом Ҳоким келтирган саҳиҳ ривоятда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мени Яманга юбордилар. Мен у зотга:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мени юбормоқдасиз. Мен ёш бўлатуриб, уларга қозилик қилишим керак. Уларнинг

орасида қандок қозилик қиламан?» дедим.

У зот қўллари билан кўксимга урдилар-да:

«Эй Аллоҳим! Унинг қалбини ҳидоятга солгин, тилини собит қилгин!» дедилар. Данакни ёрган Зот ила қасамки, икки киши орасида қозилик қилишда ҳеч шак қилмадим».

Имом Байҳақий Бароо розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Расулулоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Холид ибн Валид розияллоху анхуни Яман аҳлига уларни Исломга тарғиб қилиш учун юбордилар. Мен Холид ибн Валид билан бирга чиққанлардан эдим. Олти ой турдик. У уларни Исломга тарғиб қилар эди, улар эса, ижобат қилмас эдилар.

Сўнгра Расулулоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуни юбордилар ва Холидни қайтариб юборишни амр қилдилар. Фақат Холид билан бўлган одамлардан ким қолмоқчи бўлса, қолсин, дедилар. Мен Али билан қолганлардан бўлдим.

Биз қавмга яқинлашганимизда улар биз томон чиқдилар. Бас, Али биз билан намоз ўқиди ва бизларни бир сафга тизди. Кейин олдимизга ўтиб, уларга Расулулоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг мактубларини ўқиб берди. Ҳамадоннинг ҳаммаси мусулмон бўлдилар.

Али Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга уларнинг Исломи ҳақида мактуб ёзди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам мактубни ўқиганларида саждага йиқилдилар ва бошларини кўтариб туриб:

«Ассалому алаа Ҳамадон! Ассалому алаа Ҳамадон!» дедилар.

Ушбу ривоятни имом Бухорий ҳам қисқача келтирганлар.

Шу билан бирга, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга ҳажда қурбонлик қилишлари учун Ямандан туялар олиб келиш ҳам топширилган эди. Вақти келганда

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу Ямандан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг туяларини олиб келдилар ва Фотима розияллоҳу анҳонинг эҳромдан чиқиб, бўёқ суртилган кийим кийиб, сурма қўйиб олганларини кўриб, инкор қилдилар. Шунда Фотима розияллоҳу анҳо: «Отам менга шуни амр қилдилар», дедилар.

Али Ироқда юрганида:

«Ўшанда Фотиманинг қилган ишидан аччиқланиб, у кишининг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан берган хабари ҳақида сўрагани у зотнинг ҳузурларига бордим. Мен унинг ишини инкор қилганим ҳақида хабар бердим. Бас, у зот: «Рост айтибди. Рост айтибди. Ҳажни ният қилганингда нима деган эдинг?» дедилар.

«Эй бор Худоё! Расулинг нимани ният қилган бўлса, ўшани ният қилдим, деб айтдим», дедим.

«Менинг атаган қурбонликларим бор. Эҳромдан чиқма», дедилар у зот.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг Ямандан олиб келган қурбонликлари билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари ила олиб келган қурбонликлар жам бўлиб, юзта бўлган эди. Одамларнинг ҳаммаси эҳромдан чиқиб, сочларини қисқартирдилар. Фақат Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва қурбонлиги борлар бундоқ қилмадилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳажнинг маълум ибодатларини адо этиб бўлганларидан сўнг Жамратул Куброга чиқадиған ўрта йўлга тушдилар. Дарахт олдидаги Жамрага келиб, еттита тошнинг ҳар бирини такбир айтиб, отдилар.

Кейин бурилиб, қурбонлик сўядиган жойга бордилар. Бас, олтмиш учтани (қурбонликни) ўз қўллари билан сўйдилар. Қолганларини ҳазрати Али сўйдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Алини

қурбонликларига шерик қилдилар.

Сўнгра амр қилиб, ҳар бир туядан бир оздан гўшт олдириб, қозонга солдириб пиширтirdилар. Икковлари ундан еб, шўрвасидан ичдилар».

Уламоларимиз ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг Ямандан Маккага, ҳажга келишлари ҳақида яна бир ажойиб ривоят келтирадидлар. Унинг хулосаси қуйидагича:

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг топшириқларини бажариб, у зотнинг қурбонлик қилишлари учун туяларни олиб ва бошқа ишларни битириб бўлгандан сўнг Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ўз одамлари билан Ямандан Маккага етиб келадидлар. Маккага яқинлашганларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху бир кишини гуруҳга амир қилиб тайинлайдилар ва ўзлари Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига ошиқадидлар. У зот билан учрашиб, кўнгиллари тўлгандан сўнг одамларини ҳам олиб келиш учун орқага қайтадилар.

Унгача вақтинчалик амир одамларнинг олдиларига бир ҳолда бормайлик, кўрганларнинг кўзлари қувонсин, деб кишиларнинг ҳаммасига юклардан янги ва зийнатли кийимларни олиб кийишга амр берган эди. Ҳаммалари яқин орада йўқ янги кийимларни кийиб, кўрганнинг кўзини ўйнатадиган бўлиб турганларида Али ибн Абу Толиб розияллоху анху келиб қоладидлар. Бу ҳолни кўриб, у кишининг хушлари бошларидан учади. Дарҳол амирга:

«Шўринг қурсин, бу нима!?» дедилар.

«Маккадаги биродарлари ҳузурларига борсалар, деб навқарларга яхши кийимларини кийгизиб қўйдим», деди амир.

«Шўринг қурсин! Уларни Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам кўрмасларидан аввал ечинтир!» дедилар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху.

Ҳаммалари янги кийимларини ечдилар. Аммо ҳазрати Али розияллоху анхунинг уларга нисбатан қилган бу ишларидан бўлган норозиликларини «ечмади»лар. Уни кўнгилларига тугиб қўйдилар. Маккаи Мукаррамада, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига кирганларида вақтини топиб, Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг устиларидан шикоят қилдилар ва бўлиб ўтган қиссани сўзлаб бердилар. Шунда Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ҳақларида ҳамма ҳавас қиладиган бир гап айтдилар. У зот:

«Эй одамлар! Алидан шикоят қилманглар! Албатта, у Аллоҳнинг йўлида шунчалик камсукумки, унинг устидан шикоят қилиб бўлмайди», дедилар.

Ҳа, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг тақволари, камсукумликлари, турли зеб-зийнатга, дабдабаларга берилмаганликлари у кишининг кадрларини яна ҳам кўтарар эди. У кишининг бу сифатлари инсоният тарихидаги нодир шахслар қаторидан ўрин олишларига омил бўлган эди.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анху видолашув ҳажидан Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан бирга Мадинаи Мунавварага қайтдилар. Йўлда келаётиб, Ғадийр номли жойга етдилар. У жой йўлнинг Мадина, Ирок, Миср ва Яманга бўлинадиган жойида жойлашган макондир. Ўшанда зулҳижжа ойининг ўн саккизинчи куни эди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам хутба қилдилар. У зот ўз аҳли байтларига, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга яхшилик қилишни васият қилдилар ва жумладан:

«Мен кимнинг мавлоси бўлсам, Али ҳам унинг мавлосидир. Эй Аллоҳим, унга валий бўлганга Сен ҳам валий бўлгин! Унга душман бўлганга Сен ҳам душман бўлгин!» дедилар.

(Ушбу ҳадисни имом Аҳмад ва Ҳокимлар ривоят қилишган.)

Бу ҳадис ҳадис китобларида «Ғадийр ҳадиси» номи ила машҳурдир. Бу ердаги «мавло ва валий» сўзларининг маъноси «дўст», «меҳр ва ёрдам» маъноларида келган.

РАСУЛУЛЛОҲНИНГ ВАФОТЛАРИ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам зул-ҳижжа ойдан беш кун қолганда ҳаждан қайтиб келдилар. Янги, ўн биринчи ҳижрий йилнинг биринчи оyi муҳаррам ҳам ўтди. Сафар ойининг охирига келиб, душанба куни у кишининг хасталиклари бошланди.

Оламларнинг сарвари, охириги замон Пайғамбари Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг беморликлари оғирлашиб қолганда азвожи мутоҳҳараларидан, яъни, оналаримиздан Оиша онамизникида қолишга ижозат сўрадилар. Улар ижозат беришди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хасталикларига қарашда эркаклардан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу бош-қош бўлиб турдилар. У зотнинг вафотлари, дафнлари ва бунга тегишли барча ишларда ҳазрати Али қаррамаллоҳу ваҳҳаҳу барча ишларни бошқардилар.

Ушбу ишларга тегишли бўлган нодир ва ҳаммамиз учун аҳамиятли ривоятларни келтиришга ижозат бергайсиз.

Имом Ибн Можа, Ибн Саъд ва Тобароний қилган ривоятнинг имом Тобароний Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан келтирган матнида қуйидагилар айтилади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам оғирлашиб қолганларида ҳузурларида Оиша ва Ҳафса бор эди. Бирдан Али розияллоҳу анҳу кириб келди. Набий соллаллоҳу

алайҳи васаллам уни кўришлари билан бошларини кўтардилар ва:

«Менга яқинроқ кел! Менга яқинроқ кел!» дедилар. У келиб, у зотни ўз кўксига суяди. Сўнгра вафот этгунларича у зотнинг олдидарида бўлди.

У зот қазо қилганларида Али туриб, эшикни ёпди. Аббос розияллоҳу анҳу ва у билан бирга Бани Абдулмуттолиблар келиб, эшик олдида турдилар. Али «Отам сизга фидо бўлсин, тириклигингизда ёқимли эдингиз, маййитлигингизда ҳам ёқимлисиз», деб турди. У (Аббос): «Ҳой, сен аёл кишига ўхшаб минғиллашингни қўй! Энди соҳибингизга қаранглар!» деди. Али: «Олдимга Фазл ибн Аббосни киритинглар», деди. Ансорийлар: «Аллоҳ номи ила сизлардан бизга ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан насибамизни беришингизни сўраймиз», дедилар. Улардан ҳам бир кишини киритдилар. Унинг исми Авс ибн Хавлий эди. У қўлида сув идиш кўтариб кирди. Уй ичидан: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни ечинтирманглар, у зотни ҳозирги ҳолларида, қомийсларида (либос номи) турғизиб, ғусл қилдирунгла», деган овоз эшитилди. Али у зотни қомийсларининг тагидан қўлини киргизиб ювди. Фазл ибн Аббос кийимни ушлаб турар, Ансорий эса, сув қуйиб турар эди. Али қўлига латта ўраб олган ва уни қомийс остига киритиб юварди».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни тайёрлашни бошлаганимизда ҳеч кимни киритмай, эшикни ёпиб қўйдик. Ансорийлар: «Биз у зотнинг тоғаларимиз, Исломдаги маконимиз маълум!» деб нидо қилдилар. Қурайшликлар: «Биз у зотнинг ота тараф қариндошларимиз», дедилар. Абу Бакр: «Эй мусулмонлар

жамоаси! Ҳар қавм ўз жанозасига бошқалардан кўра ҳақли. Аллоҳ номи ила сўрайман, агар кирадиган бўлсангиз, кечиктириб юборасиз. Аллоҳга қасамки, у зотнинг олдиларига чакирилганлардан бошқа бирор киши кирмайди!» деб қичқирди».

Али ибн Ҳусайн розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Ансорийлар: «Бизнинг ҳам ҳаққимиз бор. У зот синглимизнинг ўғиллари, Ислолдаги маконимиз маълум!» деб нидо қилдилар. Улар Абу Бакрдан талаб қилдилар. У: «Анави қавм у зотга ҳақлироқ. Али ва Аббосдан талаб қилинлар. Уларнинг олдига ўшалар хоҳлаган кишидан бошқа кирмайди», деди».

Ибн Исҳоқ Ибн Аббос розияллоҳу анхудан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларида эркак кишилар киритилдилар. Улар гуруҳ-гуруҳ бўлиб кириб, имомсиз жаноза ўқидилар. Сўнгра аёллар киритилдилар. Улар ҳам шундоқ жаноза ўқидилар. Кейин ёш болалар киритилдилар. Жаноза ўқидилар. Охири куллар киритилдилар. Улар ҳам ёлғиз-ёлғиз жаноза ўқидилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг жанозаларида уларга ҳеч ким имом бўлмади».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Абдуллоҳ ибн Муҳаммаддан келтирган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам сўрига қўйилганда Али: «У зотга (жанозасига) биров имом бўлмайди. У зот тирикликларида ҳам, майитликларида ҳам имомингиздир», деди. Одамлар тўп-тўп бўлиб кириб, саф-саф бўлиб туриб, жаноза ўқир эдилар. Уларнинг имоми йўқ эди. Али Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тўғриларида туриб олиб:

«Ас-Салому алайка, айюҳаннабийю ва роҳматуллоҳи ва барокатуҳу! Эй Аллоҳим! Биз гувоҳлик берамиз. У зот ўзларига нозил бўлган нарсани етказдилар. Умнатга

насихат қилдилар. Аллоҳнинг йўлида токи Аллоҳ динини азиз қилгунча ва калимасини батамом қилгунча уруш қилдилар. Эй Аллоҳим! Бизни у зотга нозил бўлган нарсага эргашадиганлардан қилгин. У зотдан кейин бизни саботли қилгин. У зот билан бизни жам қилгин», дер эди. Одамлар «Омин!» дер эдилар. Шундоқ қилиб, у зотга эр кишилар, сўнгра аёллар, кейин болалар жаноза ўқидилар».

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни Али ибн Абу Толиб, Фазл ибн Аббос ва Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳум қабрга қўйганлар.

Шундоқ қилиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг охирги дақиқаларида ҳам барча хизматларини адо этдилар. Ҳеч кимга насиб этмаган, одамлар талашиб ҳам эга бўла олмаган шарафларнинг ҳаммаси у кишига насиб этди.

БИРИНЧИ ХАЛИФА ДАВРИДА

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин мусулмонлар оммаси Абу Бакр Сиддиқни халифа қилиб сайлаганларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳам у кишига байъат қилдилар.

У киши бу маънодаги баъзи тушунмовчиликлар ва хилофга сабаб бўладиган ҳолатларга ҳам қаттиқ қарши турдилар.

Имом ал-Ҳоким ва Байҳақийлар Иброҳим ибн Абдуррахмон ибн Авфдан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Абдуррахмон ибн Авф Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу билан бирга эди. Муҳаммад ибн Маслама Зубайр розияллоҳу анҳунинг қиличини синдирди. Сўнгра Абу Бакр розияллоҳу анҳу туриб, хутба қилди ва одамларга узр

айтди:

«Аллоҳга қасамки, бирор кун ёки кеча амирликка ҳарис бўлган эмас эдим. Унга рағбатим ҳам бўлмаган. Уни Аллоҳдан сир ҳам, ошкор ҳам сўраган эмасман. Лекин фитна бўлишидан қўрқдим. Амирликда менга роҳат йўқ. Лекин мен Аллоҳ азза ва жалланинг қувватлаши бўлмаса, ўзимнинг тоқатим ҳам, қувватим ҳам етмайдиган бир ишни олдим. Бугун менинг ўрнимга одамларнинг энг кучлиси бўлишини истар эдим», деди.

Муҳожирлар унинг айтганларини ва узрини қабул қилдилар. Али ва Зубайр розияллоҳу анҳумо: «Биз машваратдан ортда қолганимиздан аччиқландик, холос. Биз Абу Бакрни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин бу ишга одамлар ичида энг ҳақлиси деб биламиз. Чунки у ғордаги соҳиб ва иккиннинг иккинчисидир. Биз унинг шарафининг улуғлигини биламиз. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари тириклик чоғларида уни намозга ўтишга амр қилганлар», дедилар».

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан қолган мерос ҳақидаги биринчи халифа билан Фотима онамиз ораларида бўлиб ўтган тушунмовчиликда икки тарафни яраштиришга ҳам айнан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳаракат қилдилар.

Имом Муслим Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кизлари Фотима Абу Бакрга одам юбориб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан қолган Мадинадаги, Фидкдаги ва Хайбарнинг хумсидан тегадиган меросини сўради. Шунда Абу Бакр:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Биздан мерос олинмас. Биз тарк қилган нарса садақадир. Оли Муҳаммад мана бу молдан ейди, холос», деганлар.

Аллоҳга қасамки, албатта мен Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг садақаларини Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг даврларида бўлганидан бошқага ўзгартирмайман. Унда фақат Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам қилган нарсадан бошқа нарсани қилмайман», деди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Фотимага бирор нарса беришдан бош тортди. Бунинг учун Фотима Абу Бакрдан аччиқланди».

Имом Байҳақий ва Ибн Саъдлар аш-Шаъбийдан ривоят қиладилар:

«Фотима розияллоху анҳо бемор бўлганида унинг хузурига Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху келди ва киришга изн сўради. Али розияллоху анху:

«Эй Фотима, мана, Абу Бакр сенинг олдинга киришга изн сўрамоқда», деди.

«Унга изн беришимни истайсанми?» деди у.

«Ҳа», деди. У изн берди.

Бас, у кириб ундан розилик сўраб:

«Аллоҳга қасамки, мен диёрни, молни, аҳлни ва қариндошларни тарк қилган бўлсам, фақат Аллоҳнинг розилигини деб, Унинг Расулининг розилигини деб ва сиз оли байтларнинг розилигингизни деб тарк қилдим, холос», деди. Кейин ундан розилик сўради, у рози бўлди».

Абу Бакр розияллоху анху халифа бўлишлари билан Усома ибн Зайд розияллоху анхунинг лашқарини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг васиятларига биноан юборишни қасд қилди. Вазият нозиклашиб турганини эътиборга олиб, саҳобалар бу ишни кечиктириб туришни таклиф қилдилар. Шунда халифа Абу Бакр Сиддиқ шуро мажлиси чақирдилар. Мажлисида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху халифанинг ёнини олдилар. Лашқар юборилди. Муртадларга қарши уруш эълон қилиниб, лашқар тўпланди. Урушга халифанинг ўзи бош бўлиб боришга қарор қилди. Кейин нима бўлганини

қуйидаги ривоятдан биламиз.

Дорақутний Ибн Умардан ривоят қилади:

«Абу Бакр чиқиб, уловига минганда Али ибн Абу Толиб жиловдан тутди ва:

«Эй Расулulloхнинг халифаси, қаёққа? Мен сенга Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам Уҳуд куни айтган гапларини айтаман, қиличингни қинига сол. Бизни ўз нафсингда фожиага учратма. Мадинага қайт. Аллоҳга қасамки, агар сенда фожиага учрасак, абадул абад Ислоннинг низоми бўлмас», деди».

Абу Бакр Мадинага қайтди».

Рум урушига қарор қилишда ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху халифага энг яхши маслаҳатчи бўлдилар.

Ибн Асокир аз-Зухрийдан, у киши Абдуллох ибн Абу Авфо розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Румнинг урушини ирода қилганда Алини, Умарни, Усмонни, Абдурахмон ибн Авфни, Саъд ибн Абу Ваққосни, Саъид ибн Зайдни, Абу Убайда ибн ал-Жарроҳни, Бадр аҳли ва бошқалардан муҳожир ва ансорларнинг катталарини чақирди. Улар унинг олдига кирдилар. Мен ҳам уларнинг ичида бор эдим. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху:

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалланинг неъматларининг ҳисоби йўқ. Амаллар уларнинг шукрига етмас. У Зотга ҳамд бўлсин. Батаҳқиқ, Аллоҳ калимангизни жам қилди. Ораларингизни ислоҳ қилди. Сизларни Исломга ҳидоят қилди. Сизлардан шайтонни қайтарди. У энди У Зотга ширк келтиришингизни тама қила олмайди. Бугунги кунда араблар бир ота, бир онанинг фарзандлари. Батаҳқиқ, мусулмонларни Шомдаги Румнинг урушига сафарбар қилишни маъқул кўрдим. Бу Аллоҳ мусулмонларни қўллаши учундир. Аллоҳ Ўз калимасини олий қилиши учундир. Шу билан бирга, бунда мусулмонларга улкан

насиба бор. Чунки улардан ким ҳалок бўлса, шаҳид ҳолида ҳалок бўлади. Аллоҳнинг ҳузуридаги нарса эса аброрлар учун яхшидир. Ким яшаб қолса, динни мудофаа қилган ҳолида ва Аллоҳдан У Зотнинг йўлида хизмат қилганларнинг савобига ҳақдор бўлган ҳолида қолади. Бу менинг фикримдир. Энди менга маслаҳат беринглар», деди».

Катта саҳобалар ўзларининг турли фикрларини айтганлари ва уларнинг матни келтирилганидан кейин ривоятда куйидагилар келтирилади:

«Яна шунга ўхшаш гапларни айтдилар. Али розияллоху анху одамлар ичида гапирмади. Абу Бакр:

«Сен нима дейсан, эй Абул Ҳасан?» деди.

«Менимча, сен улар томон ўзинг борсанг ҳам, бировни юборсанг ҳам, иншааллоҳ, нусрат топасан», деди у.

«Аллоҳ сенга яхшилик башоратини берсин! Буни каердан билдинг?» деди Абу Бакр.

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг «Ушбу дин унга душман бўлганларга доимо ғолиб келади. Токи дин ва унинг аҳли ғолиб бўлгунларича», деганларини эшитганман», деди Али.

«Субҳаналлоҳ! Бу қандоқ ҳам яхши ҳадис! Батаҳқиқ, у билан мени масрур қилдинг! Аллоҳ сени масрур қилсин!» деди Абу Бакр.

Сўнгра Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ўрнидан туриб, Аллоҳни У Зотга лойиқ эсга олди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга саловот ва дуруд айтди ва:

«Эй одамлар! Албатта, Аллоҳ сизга Ислом неъматини берди. У Зот сизларни жидди-жаҳд ила мукаррам қилди. Аллоҳнинг бандалари! Тайёрланинглар! Шомдаги Румнинг урушига! Мен сизларга амирлар тайин қилурман! Сизларга байроқлар тикурман! Бас, Роббингизга итоат қилинг! Амирларингизга хилоф қилманг! Ниятингиз, шаробингиз ва таомингиз яхши бўлсин! Албатта, Аллоҳ тақводорлар ва

муҳсинлар биландир!» деди».

Ана шундоқ тарзда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху иккинчи халифа даврида Ислом жамиятининг турли соҳалардаги энг муҳим масалаларини ҳал қилишда бош-қош бўлган кишилардан бири бўлдилар.

Мўътабар уламоларимизнинг барчалари биринчи халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху билан Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳунинг ораларида ниҳоятда яхши муносабатлар бўлганини таъкидлайдилар.

Имом Бухорий, имом Насайй, имом Аҳмад, Ибн Саъд ва Ҳоким раҳматуллоҳи алайҳиларнинг Уқба ибн Ҳорис розияллоҳу анхудан қилган ривоятни келтириш билан кифояланамиз:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан бир неча кеча кейин Абу Бакр билан аср намозидан чиқдим. Али розияллоҳу анху унинг ёнида юриб борар эди. Болалар билан ўйнаётган Ҳасан ибн Алининг олдидан ўтаётиб, уни елкасига олди ва:

«Отам фидо, бу набийга ўхшашдир,

Отаси Алига ҳеч ўхшамасдир»,

деди. Али бўлса кулиб борар эди».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳунинг Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху вафот этганларида айтган марсия сўзлари ҳам уларнинг ораларида қанчалик муҳаббат ва эҳтиром борлигини равшан кўрсатувчи далилдир:

«Абу Бакр! Аллоҳ сени раҳмат қилсин!

Аллоҳга қасамки, қавм ичида

биринчи мусулмон эдинг.

Иймонда энг ихлослиси эдинг.

Ишончи энг мустаҳками эдинг.

Одамлар Расулуллоҳни ёлгончи қилганда

сен тасдиқладинг.

Улар бахиллик қилганда, сен сахийлик қилдинг.

*Улар ўтирганда, сен у зот ила тик турдинг.
Аллоҳга қасамки, Иломга қўрғон бўлдинг.
Кофирларга мусибат бўлдинг.
Хўжжатинг бўш бўлмади.
Дил кўзинг заифлашмади.
Нафсинг қўрқоқ бўлмади.
Аллоҳга қасамки, худди Расулуллоҳ
айтганларидек:
Баданинг заиф, дининг кучли ва нафсинг
тавозуъли бўлдинг.
Аллоҳ бизларни сенинг ажрингдан маҳрум
қилмасин.
Сендан кейин бизни залолатга кетказмасин!»*

ИККИНЧИ ХАЛИФА ДАВРИДА

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу биринчи халифа даврида иккинчи вазир бўлган бўлсалар, иккинчи халифа, яъни, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг даврларида халифага яна ҳам яқинроқ бўлдилар. Ҳеч бир шуро мажлиси у кишисиз ўтмас, халифа ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фикрларини олмай туриб, бирор катта ишга қарор қилмас эдилар.

Қуйида ана шундоқ пайтларда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўзларини қандай тутганликлари ҳақидаги маълумотларнинг баъзилари билан танишиб чиқамиз.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Мадоинни фатҳ этганларидан сўнг ўша ерда биринчи бор жума номозини ҳам қоим қилдилар ва Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга суюнчилик хабари билан ўлжанинг бешдан бирини юбордилар. У киши ўлжаларга қараб туриб: «Буни адо қилган қавм, албатта, омонат эгаларидир», дедилар.

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу у кишига: «Ўзинг

иффатли бўлганинг учун одамларинг ҳам иффатли бўлдилар», дедилар.

Ўлжалар ичида Кисронинг олтмиш аршинга олтмиш аршин ҳажмдаги «Қитф» деб номланадиган гилами ҳам бор эди. Ҳазрати Умар у ҳақда маслаҳат қилдилар. Ҳамма: «Уни ўзингиз олинг», деди. Фақат ҳазрати Али розияллоху анху:

«Эй мўминларнинг амири, буларнинг айтганлари тўғри. Аммо бир оз шошилмай ўйлайлик. Агар бугун сиз буни олсангиз, эртага бошқа биров ўзининг ҳаққи йўқ нарсани олишга ўтиши мумкин», деди.

«Тўғри айтасан, менга ҳақ насихатни қилдинг», дедилар ҳазрати Умар ва гиламни одамларга бўлиб бердилар.

ҲИЖРИЙ ЙИЛ ҲИСОБИНИНГ БОШЛАНИШИ

Вақт ўтиши билан Ислом жамияти ҳамма томондан улғайиб борар эди. Чегаралар, вилоятлар, амирлар ва бошқаларнинг сони тезлик билан ортиб борар эди.

Девонлар ташкил қилинди. Пойтахтга ҳамма тарафдан мактублар кела бошлади. Бошқа алоқалар ҳам ривожланиб борди.

Бир куни Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анхудан мактуб олди. Унда: «Сендан мактублар келади. Тарихи номаълум бўлади. Тарихни белгиласанг, яхши бўлар эди» деган маъно бор эди.

У киши шуро мажлисини чақириб, ўртага мусулмонларга хос тарих – йил ҳисобини қабул қилиш масаласини қўйдилар. Ислом жамияти ўзлигини намоён қилиш, бировга тақлид қилмай, ўзига хос йил ҳисобига эга бўлиши керак эди. Биринчи масала «Тарихни қачондан бошлаш керак?» деган саволга жавоб топишдан иборат

эди.

Бир киши Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вафот этган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилди.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоху анху Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг Пайғамбар бўлган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилдилар.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳижрат қилган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилдилар. «Ҳижрат ҳақ билан ботилнинг ораси ажралишига сабаб бўлган», дедилар.

Бошқа бировлар Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг туғилган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилдилар.

Кўпчилик Али розияллоху анхунинг таклифларини ёқлаб, овоз беришди.

Иккинчи масала йил ҳисобини қайси ойдан бошлаш масаласи эди.

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоху анху: «Ражаб ойини биринчи ой қилиб олайлик, у ҳаром ойларнинг биринчиси», дедилар.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоху анху: «Рамазон ойини биринчи ой қилиб олайлик, у умматнинг шарафли ойи», дедилар.

Али розияллоху анху: «Муҳаррамни биринчи ой қилиб олайлик, у ўзи йилнинг биринчи ойи», дедилар.

Ҳаммага мана шу гап маъқул бўлди. Шундай қилиб, Ислом уммати ҳазрати Умар розияллоху анхунинг ташаббуслари ва ғайратлари ила 16-ҳижрий санадан бошлаб, ўз йил ҳисобига эга бўлди.

Шомда тарқалган вабо даврида кўплаб олим саҳобалар вафот этдилар. Шунда мерос масаласида кўпгина

тушунмовчиликлар юзага чиқди. Амирлар бу масала ҳақида Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳуга мактуб ёздилар. У киши одатдагидек, шуро мажлисини чақириб, маслаҳат қилдилар:

«Мусулмонларнинг юртларида айланиб, уларнинг ҳолидан бир хабар олмоқчиман, менга маслаҳат беринглар. Шом аҳлининг мерослари зое бўлибди. Шомдан бошлайман. Уларга меросларни бўлиб бераман. Уларга ўзим билганимча нарсаларни қоим қиламан. Сўнг қайтиб, бошқа юртларга айланаман», деди.

Шуро мажлиси бу маслаҳатни тўғри, деб топди. Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу ўз ўринларига Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни қўйиб, йўлга чиқдилар. У киши Ийлага қараб йўл олдилар.

ҲОМИЛАСИ ТУШГАН АЁЛ

Имом Байҳақий ва Абдурраззоқ Ҳасандан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу эри ғойиб бир аёлга одам юборди. У (эр) у (аёл)нинг олдига кириб турар эди ва буни инкор қиларди. Ўша аёлга одам юборди. Унга:

«Умарга ижобат қил», дейилди.

«Вой шўрим курсин! Уни менда нима иши бор экан?» деди.

Йўлда кетаётиб, кўрққанидан уни тўлғоқ тутиб қолди. Бир ховлига кириб, бола ташлади. Бола икки марта овоз чиқариб, ўлиб қолди.

Умар Набий алайҳиссаломнинг саҳобаларига маслаҳат солди. Улардан баъзилари: «Сенда айб йўқ, сен далолат қилувчи ва одоб берувчисан», дедилар. Али жим ўтирар эди. Умар Алига қараб:

«Сен нима дейсан?» деди.

«Агар улар ўз фикрларидан айтган бўлсалар, фикрлари

хато. Агар сенга ёқиш учун айтган бўлсалар, сенга насиҳат қилишмаяпти. Менимча, сенга унинг хуни вожиб бўлади. Чунки аёлни сен қўрқитдинг. У сенинг сабабингдан бола ташлаб қўйди», деди Али.

У Алига боланинг хунини Қурайшга тақсимлашни амр қилди. Яъни, унинг хуни Қурайшдан олинади. Чунки у хато қилган эди».

Кимдир бошқа бировни хато йўл билан, ноқасддан ўлдириб қўйса, шариат ҳукми бўйича, ўлганнинг хунини ўлдирганнинг ота тараф қариндошлари тўлайдилар. Бу ҳолда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу боланинг ўлимига хато тариқасида сабаб бўлганликлари учун унинг хунини у кишининг қариндошлари, яъни Қурайш қабиласи тўлайдиган бўлди.

Ибн Саъд Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб: «Али ичимизда энг яхши қозидир», деди».

Ибн Саъд Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб Али йўқ бўлган пайтдаги қийин масалада Аллоҳнинг паноҳини сўрар эди».

Ечилиши қийин бўлган масалаларни Али розияллоҳу анҳу ечиб берар эдилар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бирор масала ечилмай қолса, «Бу бир масалаки, уни ечгани Абул Ҳасан йўқ», дер эдилар.

Бу ўта машҳур бўлганлигидан, кенг тарқалган масалга айланиб кетган. Ҳозиргача арабларда бирор масала ечилмай қолса, «Бу бир масалаки, уни ечгани Абул Ҳасан йўқ» деган гап айтилади. Абул Ҳасан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг куняларидир.

Ҳазрати Умарнинг даврларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Ислом жамиятининг бош қозиси

ҳам эдилар.

Умар розияллоҳу анху вафот этганларида ҳужраи саодатга икки соҳибларининг ёнларига қўйилдилар.

Имом Бухорий Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Ўшанда Али розияллоҳу анху: «Аллоҳ сени раҳмат қилсин. Мен Аллоҳ сени икки соҳибинг ила бирга қилишини умид қиламан. Чунки мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўп марта: «Мен Абу Бакр ва Умар билан бўлган эдим», «Мен Абу Бакр ва Умар билан қилган эдим», «Мен Абу Бакр ва Умар билан кетган эдим», деганларини эшитганман. Мен Аллоҳ сени икки соҳибинг ила бирга қилишини умид қиламан», деди».

Ибн Шоҳийн Абу Исҳоқ ал-Ҳамадонийдан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху рамазоннинг биринчи кечасида чиқди. Қандиллар порлаб турар, Қуръон тиловат қилинар эди. Бас, у:

«Эй Ибн Хаттоб! Худди сен Аллоҳ таолонинг масжидларини нурга тўлдирганингдек, Аллоҳ кабрингни нурга тўлдирсин!» деди».

УЧИНЧИ ХАЛИФА ДАВРИДА

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг даврларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг Ислом жамиятидаги тутган ўринлари яна ҳам юқорига кўтарилди.

Аввало, Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷ-ҳахунинг ўзлари худди ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анху каби халифаликка муқобил номзод бўлсалар ҳам, ўз номзодларини қайтариб олмаган бўлсалар ҳам, Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анху ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг номзодларини олдинга сурганларида у кишидан кейин биринчи бўлиб

байъат қилдилар. Кейин эса, у кишининг ёнларида туриб, ихлос билан хизмат қилдилар. Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу деярли ҳар бир ишда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳусиз қарор қабул қилмас эдилар.

Фитначиларга қарши кураш бошида ҳам Али ибн Абу Толиб қаррамаллоҳу ваҷҳаҳу турдилар. Уларнинг қаршисига чиққан, улар билан тортишган ва уларни айблаган ҳам Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу бўлдилар. У киши учинчи халифани қўриқлашга ўз ўғиллари Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайнларни қўйдилар. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, қўлларидан келган барча ишларни қилдилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг бу хизматларидан рози эдилар.

Кўриниб турибдики, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўзларидан аввалги уч халифа билан ҳам жуда яхши муомалада бўлганлар. Шунинг учун ҳам уювларининг даврларида ҳам сиёсий раҳбариятда бўлганлар. Халифалар у кишидек туғма жангчи ва саркардани жангларга юбормай, ўз ҳузурларида олиб туришни, у кишининг жамиятни бошқаришдаги фаолиятларидан фойдаланишни афзал кўрганлар.

ХАЛИФАЛИККА САЙЛАНИШЛАРИ

Имом Тобарий Муҳаммад ибн ал-Ҳанафийдан ривоят қиладилар: «Усмон розияллоҳу анҳу қатл қилинганида отам билан бирга уйда эдим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари келиб, ҳазрати Али розияллоҳу анҳуга: «Анави одам қатл қилинди. Одамларга имом лозим. Бугунги кунда бу ишга сендан кўра ҳақли одам йўқ. Сендан аввал Исломга кирган ҳам йўқ. Сендан кўра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга яқин ҳам йўқ», дедилар.

«Ундоқ қилманглар. Мен учун вазир бўлганим амир бўлганимдан яхшидир», деди.

«Аллоҳга қасамки, сенга байъат қилмасдан кўймаймиз», дедилар.

«Ундоқ бўлса, масжидда. Менга байъат махфий бўлмаслиги керак. Менга байъат фақат мусулмонларнинг розилиги билан бўлиши керак», деди. У киши масжидга кирганида муҳожирлар кириб, байъат қилишди. Сўнгра бошқалар байъат қилишди».

Ўша пайтда Мадинаи Мунавварада бўлган кишилар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга байъат қилдилар. Фитна пайтида шаҳарни ташлаб чиқиб кетган кишилар, албатта, байъатга иштирок эта олмас эдилар.

Сўнгра ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу минбарга чиқиб, халифа сифатида ўзларининг биринчи хутбаларини қилдилар. Аллоҳ таолога ҳамду сано айтганларидан кейин қуйидагиларни айтдилар:

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалла ҳидоят қилувчи Китоб нозил қилгандир. Унда яхшилик ва ёмонлик баён қилингандир. Бас, яхшиликни олингиз! Ёмонликни кўйингиз! Аллоҳнинг фарзларини адо қилсангиз, У Зот сизга жаннатни берадир. Албатта, Аллоҳ ҳаромларни ҳаром қилгандир. Улар мажҳул эмасдир. У Зот мусулмоннинг ҳурматини ҳамма ҳурматлардан афзал қилди. Мусулмонларни ихлос ва бирликка қаттиқ амр қилди. Мусулмон одамлар унинг тилидан ва кўлидан саломат бўлган одамдир. Илло, ҳақ ила бўлса, мустасно. Мусулмонга озор бериш жоиз эмас. Илло, вожиб бўлган нарса ила бўлиши бор».

ЯНГИ ХАЛИФАНИНГ СИФАТЛАРИ

Ўша вақтдаги мусулмонларнинг барчаси халифаликка ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳучалик лойиқ

одам йўқлиги тўғрисида заррача иккиланмаганликлари тўғри эди. Дарҳақиқат, Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху мазкур даврнинг мусулмон уммати ичидаги энг афзал шахс эдилар. Бу ҳақиқатни барча бир овоздан таъкидлар эдилар. Энди у кишининг мазкур афзалликка сабаб бўлган сифатларидан, айти халифа бўлган чоғларидаги сифатларидан баъзиларини кўриб чиқайлик.

Ибн Саъд, Тобарий ва бошқа уламолар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг тана тузилишлари ҳақида куйидагиларни ривоят қиладилар:

«У киши ўта буғдойранг эди. Кўзлари катта ва оғир эди. Қорни чикқан эди. Соқоли катта ва қалин эди. Кўкрагидаги жунлари кўп эди. Бўйи пастга яқинроқ эди. Билагининг пайлари йўғон эди. Болдирининг пайлари ҳам йўғон эди. Юзи энг чиройли одамлардан эди. Оқ тушган соч ва соқолини ўзгартирмас эди. Сертабассум эди».

ҲАЗРАТИ АЛИНИНГ ЛИБОСЛАРИ

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху халифа бўлишларидан аввал жуда ҳам содда кийинганларини аввал ҳам эслаб ўтган эдик. У киши мазкур одатларига халифа бўлганларидан кейин ҳам содиқ қолдилар. Доимо содда ва камтар кийим кийдилар.

Абу Нуъайм Абу Саъид ал-Аздидан ривоят қилади:

«Али розияллоху анхуни бозорга келганида кўрдим. У: «Кимда уч дирҳамлик бутун кўйлак бор?» деди. Бир одам: «Менда», деди. Уни олиб келган эди, маъқул келди. «Бу яхшироқ шекилли», деди. Ҳалиги одам: «Йўк, баҳоси ўшанинг ўзи», деди. Алининг кийими ичидан боғлаб кўйилган дирҳамларни олиб берганини кўрдим. Уни кийган эди, енги бармоқларидан узун келди. Бармоқларидан ортиб турган жойини кесишга амр қилди».

Абу Нуъайм Амр ибн Қайсдан ривоят қилади:

«Алига: «Эй мўминларнинг амири, нима учун кўйлагингизни ямаб юрасиз?» дейилди. «Қалбнинг хушуъси учун ва мўминнинг иқтидо қилиши учун», деди».

Абу Нуъайм Зайд ибн Вахддан ривоят қилади:

«Алининг хузурига Басра аҳлининг хайъати келди. Уларнинг ичида хавориж аҳлидан Жаъд ибн Наъжа деган ҳам бор эди. У Алини кийимида айблади. Шунда Али: «Кийимимга нима бўлибди! Кибрдан узоқроқ, мусулмоннинг иқтидо қилишига лойиқроқ», деди».

Имом Абдуллоҳ ибн Муборак Зайд ибн Ваҳбдан ривоят қилади:

«Хузуримизга Али розияллоҳу анху чиқди. Унинг устида ридо билан изор бўлиб, латта билан боғлаб олган эди. Унга: «Бу қандоқ бўлди?» дейилди. Бас, у: «Мен бу икки кийимни ҳаволанишдан узоқроқ бўлиш учун, намозимда қулайроқ бўлиши учун ва мўминга суннат бўлиши учун кияман», деди».

Имом Байҳақий бир кишидан ривоят қилади:

«Али розияллоҳу анхунинг устида кўпол изор кўрдим. У: «Буни беш дирҳамга сотиб олдим. Ким менга бир дирҳам фойда берса, унга сотаман», деди».

Яъқуб ибн Суфён Муаммаъ ибн Самъондан ривоят қилади:

«Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху қиличини бозорга олиб чиқди ва: «Ким менинг ушбу қиличимни сотиб олади? Агар изор олиш учун тўрт дирҳамим бўлганида, буни сотмас эдим», деди».

ТАОМ

Абу Нуъайм сақифлик бир кишидан ривоят қилади. Али уни Акбарога омил қилган эди:

«У ерда намозхонлар истиқомат қилмас эди. У (ҳазрати Али) менга: «Пешин бўлганда олдимга бор», деди. Борсам,

унинг қоровули йўқ экан. Мени ундан ҳеч ким тўсмади. Кирсам, олдига бир кўзада сув билан қадах қўйиб олиб, ўтирган экан. У маҳкамланган сопол кўзани келтиришни амр қилди. Ичимда: «Иш зўр бўлди-ку, менга жавҳарми ёки яна ким билади, бирор нарса берадиганга ўхшаб қолди», дедим. Қарасам, муҳри ҳам бор. Бас, у муҳрни синдирди. Қарасам, унинг ичида толқон бор экан. У ундан қадахга солди. Устидан сув қуйиб, ўзи ичди ва менга ҳам ичирди. Сабрим тугаб:

«Эй мўминларнинг амири! Ироқда туриб, шундоқ қиласизми?! Ироқнинг таоми бунда кўп-ку!?» дедим.

«Аллоҳга қасамки, бахиллигим учун уни муҳрлаб қўйганим йўқ. Лекин мен ўзига кифоя қиладиганини сотиб оламан ва тугаб қолиб, бошқа нарса қилишдан хавф қиламан. Буни шу мақсадда сақлайман. Қорнимга пок нарсадан бошқа киришини хуш кўрмайман», деди».

Ал-Аъмаш розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Али розияллоҳу анҳу тушликка ҳам, кечкурунга ҳам Мадинадан келтирган нарсасини ер эди».

Абу Нуъайм Абдуллоҳ ибн Шарикдан, у бобосидан ривоят қиладилар: «Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга фолунж келтирилди ва олдига қўйилди. Бас, у: «Албатта, сенинг ҳидинг ёқимли, рангинг гўзал, таъминг ёқимли, лекин мен нафсимни ўрганмаган нарсасига ўргатишни хохламайман», деди».

ТАВОЗУЪ

Имом Бухорий «Адабул Муфрад»да кийимфуруш Солиҳдан, у момосидан ривоят қиладилар: «Али розияллоҳу анҳунинг бир дирҳамга хурмо олиб, дастрўмолига солиб, кўтариб кетаётганини кўрдим.

Бир одам: «Эй мўминларнинг амири, сизнинг ўрнингизга мен кўтарай», деди.

«Йўқ. Оила бошлиғи ўзи кўтармоғи яхшидир», деди у.

Ибн Асокир Зазаондан ривоят қилади:

«Али розияллоҳу анҳу волийлик вақтида бозорларда ёлғиз ўзи юрар эди. Адашганга йўл кўрсатар, йўқолган нарсани эълон қилар ва заифга кўмак берар эди. Савдогар ва баққолларнинг олдидан ўтганда, **«Ўша охират диёрини Биз ер юзида такаббурлик ва бузғунчиликни истамайдиганлар учун қилурмиз»** оятини тиловат қилар ва: «Ушбу оят одамларга волий ва аҳли қудрат бўлганлардан адолатли ва тавозуълилари ҳақида нозил бўлган», дер эди».

Ибн Саъд ва Ибн Абдул Барр Журмуздан ривоят қиладилар:

«Али розияллоҳу анҳунинг қасрдан чиқиб келаётганини кўрдим. Устида қатарий икки кийим бор эди: болдирининг ярмидан келадиған изор ва унга яқин шимариб олинған ридо бор эди. Қўлида дарра билан бозорда юриб, Аллоҳга тақво қилишга, савдони яхши қилишга амр қилар: «Ўлчаш ва тортишни тўлиқ қилинғлар! Гўштни пуфламанғлар!» дер эди».

Имом Исҳоқ ибн Роҳавайх, Имом Аҳмад ва бошқалар Абу Мотардан ривоят қиладилар:

«Масжиддан чиқсам, биров ортимдан «Изорингни кўтар, ўша Роббинг учун такводир, кийиминг учун сафодир. Агар мусулмон бўлсанг, сочингдан олдир», деб нидо қилиб қолди. Қарасам, Али экан. Дарраси ҳам бор. У туя бозорига борди ва: «Савдо қилинғлар, аммо қасам ичманғлар! Албатта, қасам молни ўтказади, баракани кетказади», деди.

Хурмочининг олдиға борған эди, ходима йиғлаб турған экан.

«Нимаға йиғламоқдасан?» деди.

«Манави менға бир дирҳамға хурмо сотған эди. Уни хўжайиним қабул қилмади», деди у.

«Буни олиб, унга бир дирҳам бер, унинг иши ўз ихтиёрида эмас», деди. Хурмочи кўнмагандек бўлди. Мен унга:

«Бу кимлигини билмайсанми?» дедим.

«Йўқ», деди.

«Али, мўминларнинг амири!» дедим.

У дарҳол хурмосини олиб, бир дирҳам берди ва:

«Мендан рози бўлишингизни хоҳлайман, эй мўминларнинг амири», деди.

Али: «Сенинг уларга вафо қилишинг мени рози қилади», деди-да, хурмочиларнинг қаторидан ўтиб кетаётди:

«Мискинларни таомлантиринглар, касбингизга барака киради», деди.

Кейин балиқфурушларнинг олдига бориб:

«Бизнинг бозорда сувда ўзи ўлган балиқ сотилмайди», деди.

Сўнгра кийимфурушларнинг олдига борди. У каробис, яъни, пахта бозори эди.

У (Али): «Эй шайх, менга уч дирҳамга бир кўйлакни яхши савдо қиласанми?» деди.

Савдогар уни таниб қолган эди, ундан бирор нарса сотиб олмади. Кейин бошқасининг олдига борди. У ҳам таниб қолган эди, ундан ҳам бирор нарса сотиб олмади. Охири бир ёш боланинг олдига бориб, ундан уч дирҳамга бир кўйлак сотиб олди. Кийган эди, икки қўлининг кафтига яқин жойидан ва тўпиғидан келди.

Кийимнинг эгаси келган эди, «Ўғлинг мўминларнинг амирига бир кўйлакни уч дирҳамга сотди», дейишди. У: «У кишидан икки дирҳам олсанг бўлмасмиди!?» деди ва бир дирҳамни олиб, Алининг олдига келди ва:

«Манави дирҳамни олинг», деди.

«Бунга нима бўлди?» деди Али.

«Кўйлакнинг баҳоси икки дирҳам эди. Ўғлим сизга уч

дирхамга сотибди», деди у.

«У рози бўлиб сотди, мен рози бўлиб олдим», деди Али».

Ал-Аскарий Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Уч нарса тавозуънинг бошидир: учраган кишига аввал салом бермоқ, ўтиришда паст жойдан рози бўлмоқ ва риёкорлик ҳамда хўжакўрсинни ёқтирмаслик».

ТАВАККУЛ

Имом Абу Довуд ва Ибн Асокир Яҳё ибн Мурра розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Али розияллоху анху кечаси масжидга чиқиб, нафл намоз ўқир эди. Биз у кишини қўриқлагани келдик. Фориғ бўлганидан сўнг олдимизга келиб:

«Нима қилиб ўтирибсизлар?» деди.

«Сизни қўриқламоқдамиз», дедик.

«Осмон аҳлидан қўриқламоқдасизларми ёки ер аҳлиданми?» деди Али. «Ер аҳлидан», дедик.

«Осмонда ҳукми чиқмагунча, ер юзида бир нарса бўлмас. Албатта, ҳар бир одамга икки фаришта вакил қилинган, улар уни қадари келгунча ҳимоя қилиб турадилар. Қачон қадари келса, қадари билан унинг орасини очиб қўядилар. Албатта, менинг устимда Аллоҳ томонидан мустаҳкам қўрғон бор. Қачон ажалим келса, у очиб қўйилади. Ҳеч ким, албатта, ўзига етган нарса зинҳор хато қилиши мумкин эмаслигига ва ундан ўтиб кетган нарса унга зинҳор етмаслигига ишонмагунича иймон ҳаловатини татимас», деди».

ШУҚР

Имом Байҳақий қилган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу

Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Албатта, неъмат шукр ила улангандир. Шукр эса зиёдага боғлангандир. Уларнинг иккиси бир жойга жойлаштирилган. Бандадан шукр узилмағунича, Аллоҳдан зиёда қилиш узилмайди».

Имом Ибн Можа ва Ибн Асокир Муҳаммад ибн Каъб ал-Қаразийдан келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Аллоҳ шукр эшигини очиб, зиёда эшигини беркитиб қўймас. Аллоҳ дуо эшигини очиб, қабул эшигини беркитиб қўймас. Аллоҳ тавба эшигини очиб, мағфират эшигини беркитиб қўймас. Сизларга Аллоҳнинг китобидан тиловат қилиб берурман. Аллоҳ таоло: **«Менга дуо қилинг, сизга ижобат қилурман»**, деган. У зот яна: **«Агар шукр қилсангиз, зиёда қилурман»**, деган. У зот яна: **«Мени зикр қилинглар, сизни зикр қилурман»**, деган. У зот яна: **«Ким ёмонлик қилса ёки ўзига зулм этса, сўнгра Аллоҳга истиғфор айтса, Аллоҳни мағфиратли ва раҳмли Зот топадир»**, деган».

ИЛМ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят қилинган «Мен илмнинг шаҳриман, Али унинг эшигидир», дедилар» деган ҳадиси шариф ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг илмлари қай даражадалигини яққол кўрсатиб турибди.

Бу ҳадиси шариф воқеъликда қандоқ тасдиқлаганини бир оз бўлса ҳам кўриб чиқайлик.

Ибн Саъд Саъид ибн Мусаййибдан ривоят қилади:

«Саҳобалардан Алидан бошқаси «Қани, мендан сўранглар», демас эдилар».

Масрук розияллоҳу анҳу айтадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг

саҳобаларидан Умар, Али, Ибн Масъуд ва Абдуллоҳ розияллоху анҳум илмнинг интихосига етган эдилар».

Абдуллоҳ ибн Аяш ибн Абу Робийъа айтади:

«Алида илмда хоҳлаганингча ўткир тиши бор эди. Унинг маишатда соддалиги бор эди. Исломда қадимлиги бор эди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ила аҳди бор эди. Суннатда фикҳи бор эди. Урушда қутқариши бор эди. Молда сахийлиги бор эди».

Ибн Саъд қилган ривоятда Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анху айтадилар:

«Агар ишончли одам Алидан фатво сўзласа, ундан ўтиб кета олмас эдик».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваҷҳаху катта олим бўлишлари билан бирга, одамларни ҳам илмга қизиқтириб юрар эдилар.

Абу Нуъайм ва бошқалар Кумайл ибн Зиёддан куйидагиларни ривоят қиладилар:

«Али ибн Абу Толиб розияллоху анху кўлимдан тутиб, сахро томонга олиб чиқди. Сахрога чиққанимиздан кейин ўтирди, нафас олди ва куйидагиларни айтди:

«Эй Кумайл ибн Зиёд! Қалблар идишлардир. Уларнинг яхшиси кўпни ўз ичига оладиганидир. Сенга айтадиган нарсаларимни ёдлаб ол. Одамлар уч тоифадир: Олими роббоний, нажот йўлини ўрганувчи ҳамда пасткаш, ғавғочи, ҳар қичқирганга эргашувчи, ҳар шамолга мойил бўлувчи, илм нуридан зиё олмаган, ишончли рукнга ўзини урмагандир. Илм энг яхши молдир. Илм сени кўриқлайди. Молни эса, сен кўриқлайсан. Илм амал билан зиёда бўлади. Мол нафақа билан ноқис бўлади. Олимга муҳаббат қилиш тугиладиган диндир. Илм олимга ҳаётида тоатни, мамотида яхши эслашни касб қилдиради. Молнинг ўлгани эса у билан кўшилиб, завол бўлади. Молларнинг хазиначиси ўлди, улар эса тирикдирлар. Уламолар замон турғунича боқийдирлар. Таналари йўқолса ҳам,

хотиралари, қалбларда мавжуддир. Ҳооҳ! Албатта, мана бу ерда (қўли билан кўксига ишора қилди) илм бор, уни кўтарадиганларни топсанг эди! Ҳа, топилса ҳам тез тушунадиган, аммо ишончсиз топилади. У динни дунё учун ишлатади. Аллоҳнинг ҳужжатларини Китобига қарши, неъматларини бандаларига қарши ишлатади. Ёки аҳли ҳаққа эргашадиган, ўзининг ҳаётини қалб кўзи билан кўра олмайдигани топилади. Сал шубҳа пайдо бўлиши билан қалбида шак аланга олади. Ёки лаззатларга берилган, шахватларга жиловини тутқазгани топилади. Ёки мол-дунё тўплашга ва уларни сақлашга мубтало бўлгани топилади. Икковлари ҳам дин хизматчиларига эмас, кўпроқ далада ўтлаб юрган ҳайвонга ўхшайдилар. Шунингдек, илм уни кўтариб юрувчиларнинг ўлими ила ўлади.

Эй Аллоҳим! Ҳа, ер юзи Аллоҳнинг ҳужжатлари ва равшан далиллари ботил бўлмаслиги учун Аллоҳнинг ҳужжати ила қоим бўлувчидан холи бўлмас. Уларнинг адади оздир. Уларнинг Аллоҳнинг ҳузуридаги кадри улуғдир. Улар ила Аллоҳ ўз ҳужжатларини олға сурур. Улар ўшаларни (ҳужжатларни) ўз тенгдошларига етказурлар ва ўзларига ўхшаганларнинг қалбларига экурлар. Илм уларни ҳақиқатга етказур. Шунда улар бойваччаларга кийин кўринган нарсаларни енгил билурлар, жоҳиллар ўзини олиб қочган нарсага улфат бўлурлар. Улар дунёда баданлари билан бўлсалар ҳам, руҳлари аъло манзарга боғлиқ бўлур. Ана ўшалар Аллоҳнинг юртларидаги халифалари ва динига чақирувчиларидир. Эй воҳ! Уларни кўришга шавқим келур! Ўзим ва сен учун Аллоҳга истиғфор айтурман. Хоҳласанг, туриб кетавер!» деди».

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу улуғ олим ўлароқ толиби илмларга насихатлар ҳам қилар эдилар.

Ибн Абдул Барр, ал-Марҳабий ва ал-Хатиб келтирган

ривоятда у киши толиби илмга қуйидаги насихатни қиладилар:

«Олимнинг сенда бўлган ҳаққи: унга кўп савол бермаслигингдир. Жавобни қаттиқ талаб қилиб, уни чарчатмаслигингдир. У хоҳламаса, маҳкам ёпишиб олмаслигингдир. Агар танбаллик қилса, кийимидан тутмаслигингдир. Унга кўлинг билан ишора қилмаслигингдир. Унга кўзингни қисиб ҳам ишора қилмаслигингдир. Одамлар билан мажлис куриб ўтирганда сўрамаслигингдир. Унинг адашининг пайдан бўлмаслигингдир. Агар адашса, қайтишини кутишинг ва тавбасини қабул этишингдир. «Фалончи сен айтганнинг хилофини айтди», демаслигингдир. Унинг сирини фош қилмаслигингдир. Унинг ҳузурида ҳеч кимни ғийбат қилмаслигингдир. Уни ҳозирлигида ҳам, ғоиблигида ҳам муҳофаза қилмоғингдир. Одамларга умумий салом бериб, унга алоҳида табрик айтмоғингдир. Унинг рўбарўсида ўтирмоғингдир. Унинг ҳожати бўлса, бошқалардан кўра олдин хизматини қилмоғингдир. Унинг суҳбатининг узунлигини малол олмаслигингдир. У бир хурмога ўхшайди. Сен ундан ўзинга қачон манфаат тушишига интизор бўлиб турмоғинг керак. Албатта, олим Аллоҳнинг йўлида рўза тутган кишидекдир. Қачон бир олим вафот этса, Исломда бир тешик пайдо бўлур ва у қиёматгача тўсилмас. Толиби илмни осмон муқаррабларидан етмиштаси кузатиб юрур».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу илм билан бирга амал ҳам бўлиши зарурлигини доимо таъкидлар эдилар.

Ибн Абдул Барр ва Дорақутний келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар:

«Эй илм ўрганганлар, унга амал қилинглар! Албатта, ҳақиқий олим илмни ўрганиб, кейин амал қилган ва амали

илмига мувофиқ келган кишидир. Бир қавмлар бўлурки, улар илмни кўрсатсалар ҳам, у бўғизларидан нарига ўтмас. Ичлари ташларига хилофдир. Илмлари амалларига хилофдир. Ҳалқаларни бир-бирларига кўз-кўз қилиш учун курурлар. Ҳаттоки бир киши ўзини қўйиб, бошқанинг ҳалқасига ўтирганга ғазаб қилур. Уларнинг амаллари ўша мажлисларидан Аллоҳ азза ва жаллага кўтарилмас».

Ҳақиқий роббоний илм соҳиби бўлган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ҳақиқий фақиҳ ҳақида айтган таърифлари энг яхши таъриф бўлса, ажаб эмас.

Абу Нуъайм ва Ибн Абдул Барр келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу фақиҳнинг таърифида қуйидагиларни айтадилар:

«Сизларга ҳақиқий фақиҳнинг хабарини берайми? У одамларни Аллоҳнинг раҳматидан ноумид қилмайдиган ва уларни Аллоҳ таолога осий бўладиган ишларга рухсат бермайдиган кишидир. Одамларни Аллоҳнинг макридан бепарво қолдирмайдиган кишидир. Бошқага рағбат қилиб, Қуръонни тарк қилмайдиган кишидир. Фикҳи бўлмаган ибодатда яхшилик йўқдир. Фаҳми бўлмаган фикҳда ҳам яхшилик йўқдир. Тадаббури йўқ кироатда ҳам яхшилик йўқдир».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу Исломда илмий баҳсларга амалий равишда йўл очган зотдирлар, десак, муболаға қилмаган бўламиз. Жумладан, у киши Қуръони Каримни ўқишни осонлаштириш учун баъзи нуқта ва ишоратларни қўйишни йўлга қўйганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида Қуръони Карим тери ва бошқа ёзишнинг имкони бор бўлган турли нарсаларга ҳеч қандай аломат ёки нуқтасиз, фақат ҳарфларнинг ўзагини чизиш орқали ёзилган эди ва бу ёзилган нарсалар тарқоқ ҳолда қолган эди.

Биринчи халифа ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ даврларида

ўша тарқоқ ёзувлар жамланиб, кийик терисидан қилинган саҳифаларга ёзилди ва белидан боғлаб қўйилди.

Учинчи халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг даврларида мазкур бели боғланган саҳифалардан керакли нусхалар кўчириб олиниб, одамларнинг бир хил қоида асосида ўқишлари йўлга қўйилди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваҳҳахунинг даврларига келганда, аввалги соф табиатли араблар озайиб, ажамлар кўпайиб кетди. Тайёр ёзилган нарсани ҳам нотўғри ўқийдиганлар кўпайди. Ана шунда бу камчиликни тўғрилаш зарурати туғилди. Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху бу заруратни ҳаёт воқеълигидан англаб олдилар.

Имом Байҳақий, Ибн Асокир ва Ибн ан-Нажжор Соъсоъа ибн Савҳондан ривоят қиладилар:

«Бир аъробий Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ҳузурига келди ва: «Эй мўминларнинг амири, мана бу: «Лаа яъкулуху иллал хотун» ояти қандок ўқилади? Аллоҳга қасамки, ҳамма хато қилади-ку?!» деди.

Али табассум қилди ва: «Лаа яъкулуху иллалхотиъун», деди.

«Тўғри айтдинг, эй мўминларнинг амири», деди у.

Сўнгра Али Абуласвад ад-Дуалийга бурилиб қараб: «Ажамлар динга оммавий равишда кирдилар. Одамларга тилларининг тўғрилигига далил бўладиган бир нарса қилиб бер», деди. Бас, у фатҳа, замма ва касранинг расмини қилди».

Шундай қилиб, араб тилини яхши билмайдиганларнинг Қуръони Каримни ўқишларини илмий равишда осонлаштириш ишлари бошланди.

Кейинчалик ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Абуласвад ад-Дуалийга араб тили қоидалари илмининг асосларини кўрсатиб, уни одамларга ўргатиладиган илм даражасига келтиришни топширдилар.

Абул Қосим аз-Зажжажий «Амолий» номли китобларида ўз санадлари ила Абуласвад ад-Дуалийдан куйидагиларни ривоят қилади:

«Мўминларнинг амири Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг хузурларига кирдим. У киши бошларини куйи солиб, ўйланиб ўтирган эканлар.

«Эй мўминларнинг амири, нима ҳақида фикр юритмоқдасиз? дедим.

«Мен сизларнинг бу юртингизда гапда хатолар кўрдим. Арабчанинг асли ҳақида бир китоб қилмоқчиман», дедилар.

«Агар ўшандоқ қилсангиз, бизни тирилтирган бўлардингиз. Бу тил ичимизда боқий қолар эди», дедим.

Уч кун ўтиб, хузурларига яна кирдим. У киши олдимга бир саҳифани ташладилар. Унда:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Калима исмдир, феълдир, ҳарфдир. Исм мусаммодан хабар берадиган нарсадир. Феъл мусаммонинг ҳаракатини билдирадиган нарсадир. Ҳарф исм ва феълдан бошқа маънони англатадиган нарсадир», деб ёзилган эди.

Сўнгра у киши менга:

«Ана шунга ўхшатиб, ўзинг билганингча зиёда қил. Эй Абуласвад, билгинки, нарсалар уч хил бўлади: зоҳир, замир ва зоҳир ҳам, замир ҳам бўлмаган нарсалар. Уламоларнинг фазли зоҳир ҳам, замир ҳам бўлмаган нарсаларни билишларидан ажратилади», дедилар.

Мен у кишидан бир қанча нарсаларни жамлаб олдимда, кейин ёзиб, ўзларига кўрсатдим. Ўшаларнинг ичида насб ҳарфлари ҳам бор эди. Мен улардан инна, анна, лайта, лаъалла ва канналарни зикр қилдим. Аммо «лакинна»ни зикр қилмадим. У киши менга:

«Уни нима учун тарк қилдинг?» дедилар.

«Мен бу улардан эмас, дебман», дедим.

«Йўқ, бу улардан. Уни ҳам кўшиб кўй», дедилар».

Шу тарзда Каломуллоҳнинг атрофида турли илмлар келиб чиқа бошлади. Албатта, бу ишларнинг бошловчиси сифатида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу катта фазлга эгадирлар.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида у зотга нозил бўлган ояти карималарни ёзиб борган оз сонли котибларидан бири бўлишлари билан бирга, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан Қуръони Каримни тўлиқ ёд олган ва ёд олганларини у зотга ўқиб бериб, ўтказиб олган қорилардан бири ҳам эдилар. Кейинчалик у киши Қуръони Каримни Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан қандоқ қабул қилиб олган бўлсалар, бошқаларга ҳам худди ўшандоқ қилиб ўтказдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳудан Қуръони Каримни тўлиқ ёд олиб, ўтказган улуғ зотлар ичида Абул Асвад ад-Дуалий, Абу Абдуррахмон ас-Силмий, Абдуррахмон ибн Абу Лайло ва бошқалар бор эдилар. Қуръони Каримнинг машҳур етти қироатидан бири бўлган «Ҳамза қироати» ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан ҳам ривоят қилиниши бежиз эмас.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига ҳам катта илмий хизмат қилганлар. У киши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан беш юз саксон олти ҳадиси шарифни ривоят қилганлар. Бу ҳадиси шарифларни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ўғиллари, катта саҳобийлар ва тобеъинлар ривоят қилганлар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳудан ривоят қилинган хутбалар, мактублар ва турли муносабатларга оид фикрлар у кишининг ҳақиқий улкан олим эканликларининг ёрқин далилидир.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан ривоят

килинган ва Саййид Муртазо томонидан жамланган «Нахжул балоға» китоби ҳаммининг таҳсинига сазовор бўлган. Бу китоб қадимдан катта эътибор билан ўрганиб келинган ва унга кўплаб шарҳлар ёзилган.

ЗИКР

Албатта, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудек зот зокирларнинг имомларидан бўлишларига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Ҳозирги кунимизгача дунёда кенг тарқалган тариқатлардан Қодирийя ва Рифоъийя тариқатлари силсиласи айнан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан бошланиши ҳам бежиз эмас.

Юқорида Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ва Фотимаи Захро розияллоху анҳога маълум зикрларни ўргатганликлари ва ҳазрати Али уларни ўрганган вақтларидан бошлаб, умрларининг охиригача ҳеч қачон тарк этмаганликлари ҳақидаги маълумот билан танишган эдик. Албатта, у бир намуна, холос. Аслида эса, зикрнинг асли саҳобаи киромларда бўлган. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваъжаҳу бу маънода уларнинг ичида энг машҳурларидан бири бўлганлар. Шунинг учун ҳам кейин пайдо бўлган тариқатлар у кишини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан зикрни етказган имом деб тан олганлар.

Уламоларимиз ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан зикрга оид кўпгина ривоятлар келтирадилар. Келинг, ана шулардан баъзиларини ўрганиб чиқайлик.

Абдурраззок, Ибн Жарир Тобарий, Ибн ал-Мунзир, Ибн Абу Ҳотим, Ҳоким ва Байҳақийларнинг ривоят қилишларича, Али ибн Абу Толиб розияллоху анху «**Тақво калимасини лозим тутинглар**» оятини, «Лаа илаҳа иллаллоху»ни кўп айтинглар», деб тушунтирар

эканлар.

Албатта, «Лаа илаха иллаллоху»ни кўп зикр қилиш барча зикр мактабларининг асосий йўналишидир.

Саъид ибн Мансур ва Ибн Зарийс келтирган ривоятда Али ибн Абу Толиб розияллоху анху қуйидагиларни айтадилар:

«Ким эрталабки намоздан кейин «Қул хуваллоху аҳад»ни ўн бир марта ўқиса, ўша куни унга гуноҳ ёпишмас. Агар шайтон роса жидди-жаҳд қилса ҳам».

Абу Убайд, Ибн Абу Шайба ва Доримий келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху айтадилар:

«Исломда туғилган ёки ақлини топган одам ҳеч қачон «Аллоху лаа илааха илла хувал Ҳайюл Қайюм»ни ўқимасдан, жойига ётишини раво кўрмайман. У нима эканлигини билганингизда эди! У Набийингизга Арш остидан берилган ҳазинадир. Мен ҳеч қачон уни уч марта ўқимай туриб, уйқуга ётган эмасман. Уни хуфтондан кейинги икки ракъатда ҳам, витримда ҳам ва тўшагимга ёнбошлаганимда ҳам ўқийман».

Имом Тобароний, Байҳақий, ал-Мунзирий ва бошқалар қилган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга саловот айтиш ҳақида бундай дейдилар:

«Токи Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламга саловот айтилмагунча барча дуолар қабул бўлмас».

Имом Байҳақий келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху:

«Ким жума куни Набий соллаллоху алайҳи васалламга юз марта саловот айтса, қиёмат куни у юзида бир нур билан келур. Одамлар, «Бу нима қилар эди?» дерлар».

Шунингдек, Тобароний, Абу Нуъайм ва бошқалар Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваъжҳахунинг одамларга Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга айтиладиган

саловотнинг маълум сийғасини таълим берганликларини ҳам ривоят қилганлар.

ҚОЗИЛИК

Имом Ҳоким келтирган саҳиҳ ривоятда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳунинг ўзлари қуйидагиларни айтадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мени Яманга юбордилар. Мен у зотга:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мени юбормоқдасиз, мен ёш бўла туриб, уларга қозилик қилишим керак. Уларнинг орасида қандоқ қозилик қиламан?» дедим.

У зот қўллари билан кўксимга урдилар-да:

«Эй Аллоҳим! Унинг қалбини ҳидоятга солгин, тилини собит қилгин!» дедилар.

Данакни ёрган зот ила қасамки, икки киши орасида қозилик қилишда ҳеч шак қилмадим».

Ҳа, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуолари туфайли ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қозилик ишларида саҳобаларнинг ичида энг афзалига айланган эдилар.

Ибн Саъд Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб: «Али ичимизда энг яхши қозидир», деди.

Имом Ҳоким Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Алининг Мадина аҳли ичида энг яхши қози эканлиги ҳақида ўзаро сўзлашар эдик».

Ибн Асокир Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Мадина аҳлининг мерос илмига энг устаси ва энг яхши қозиси Алидир».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг козилик бўйича қилган ишлари, оғир масалаларни ҳам осонлик билан ечишларига юкорида намуналар келтирилди. Мазкур саҳифада эса яна бир дона янги мисол келтириш билан кифояланамиз.

Ибн Абу Ҳотим Абдуллоҳ ал-Жухайнийдан куйидаги қиссани ривоят қилади:

«Биздан бир киши Жухайна қабиласига мансуб аёлга уйланган эди. У олти ойдан кейин бола туғди. Эри халифа Усмон розияллоху анҳунинг ҳузурларига бориб, бўлган воқеани айтди. У киши аёлни келтиришга одам юбордилар. Аёл туриб, кийимларини кияётганда синглиси йиғлай бошлади. У синглисига қараб:

«Нимага йиғлайсан? Аллоҳга қасамки, менга эримдан бошқа ҳеч ким қўл теккизгани йўқ. Аллоҳнинг Ўзи нимани хоҳласа, шу бўлади», деди.

Уни ҳазрати Усмоннинг ҳузурларига олиб келишган эди, у киши аёлни (зинода айблаб) тошбўрон қилишга буюрдилар. Бу хабар ҳазрати Али каррамаллоху важҳахуга етганда, ҳазрати Усмоннинг олдиларига келиб:

«Нима қилаяпсиз?» дедилар.

Ҳазрати Усмон:

«Олти ойда туғибди, шундай бўлиши ҳам мумкинми?», дедилар.

Ҳазрати Али:

«Агар бу аёл Қуръондан далил келтирса, сизни ютади», дедилар.

Ҳазрати Усмон:

«Қандай қилиб?» деб сўради.

Ҳазрати Али:

«Аллоҳ таолонинг: **«Унинг ҳомиласи ва кўкракдан ажратиши ўтгиз ойдир»**, деган калимасини ўқиганмисиз? **«Оналар болаларини икки йил тўлиқ эмизидилар»**, деганини-чи? Шунда орадаги муддат олти ой

қолмайдимми?» дедилар.

Ҳазрати Усмон:

«Бу ёғи хаёлимга келмабди. Али бўлмаганида, халокатга учрар эканмиз», дедилар».

Аввалги уч халифа даврларида бош қози бўлиб юрган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ўзлари халифа бўлганларида Қози Шурайх исми ила машхур бўлган зотни бош қози қилиб қўйдилар. Халифа бўлсалар ҳам, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ўзларининг ҳам қозига ишлари тушиб турар эди.

Ад-Дориж келтирган ривоятда ана шундоқ ҳолатлардан бири ҳақида Қози Шурайхнинг ўзи жумладан қуйидагиларни айтадилар:

«Али Сифийнга жўнаганда бир совутини йўқотиб қўйди. Уруш тугаб, Кўфага қайтиб келганда ўша совутни бир яҳудийнинг қўлида кўрди. У яҳудийга:

«Бу совут, менинг совутим. Уни мен сотганим ҳам, ҳадя қилганим ҳам йўқ», деди.

«Бу менинг совутим. У менинг қўлимда турибди», деди яҳудий.

«Қозига борамиз», деди Али.

Бас, Шурайх:

«Қани гапиринг, эй мўминларнинг амири», деди.

«Хўп. Анави яҳудийнинг қўлида турган совут меники. Уни мен сотганим ҳам, ҳадя ҳам қилганим йўқ», деди.

«Сен нима дейсан, эй яҳудий?» деди Шурайх.

«Бу менинг совутим. У менинг қўлимда турибди», деди яҳудий.

«Сизнинг ҳужжатингиз борми, эй мўминларнинг амири?» деди Шурайх.

«Ҳа. Қанбар билан Ҳасан совут меники эканлигига гувоҳлик беришади», деди Али.

«Ўғилнинг гувоҳлиги отанинг фойдасига ўтмайди», деди Шурайх.

«Жаннат аҳлидан бўлган одамнинг гувоҳлиги ҳам жоиз эмасми? Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Ҳасан ва Ҳусайн жаннат аҳли ёшларининг саййидларидир» деганларини эшитганман», деди Али.

Шунда яҳудий гапга аралашиб:

«Мўминларнинг амири мени ўз қозисига келтирса, унинг қозиси унинг зиддига ҳукм чиқарса, мен бу айни ҳақ эканлигига гувоҳлик бераман. Ашҳаду аллаа илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан Расулуллоҳи. Албатта, совут сенинг совутинг эди», деди».

САХИЙЛИК

Абу Убайд келтирган ривоятда куйидагилар айтилади:

«Али розияллоҳу анҳу одамларга бир йилда уч марта мол тақсимлади. Сўнгра унга Асфихондан мол келиб қолди. «Тўртинчи тақсимлашга келинглар, мен сизларнинг хазиначингиз эмасман», деди. У арқонларни ҳам тақсимлиб берди. Бир қавм уларни олди, бошқаси олмади».

Имом Бухорий Ибн Занжавайҳдан қилган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу куйидагиларни айтадилар:

«Ўз соҳибларимни тўплаб, бир соъ таом бермоғим мен учун бозорга чиқиб, кул сотиб олиб, озод қилмоғимдан маҳбуброқдир».

Ибн Асокир ва Абу Мусо ал-Мадиний Асбиғ ибн Наботадан ривоят қилади:

«Бир одам Али розияллоҳу анҳунинг ҳузурига келди ва:

«Эй мўминларнинг амири! Менинг сенга ҳожатим бор. Мен уни сенга арз қилишдан олдин Аллоҳга арз қилдим. Агар сен уни (ҳожатни) чиқарсанг, Аллоҳга ҳамд ва сенга ташаккур айтаман. Агар сен уни чиқармасанг, Аллоҳга

хамд айтаман, сени узрли биламан», деди.

«Ерга ёз. Мен сенинг юзингда сўраш хижолатини кўришни истамайман», деди Али.

У ерга «Мен мухтождирман» деб ёзди.

«Менга бир сидирға кийим келтирилсин!» деди Али.

У келтирилди. Ҳалиги одам уни кийди ва шеър айтди.

«Менга динорлар келтирилсин!» деди Али.

Юз динор келтирилди. Уларни ҳалиги одамга берди.

«Эй мўминларнинг амири! Бир сидирға кийим ва юз динорми!?» дедим мен.

«Ҳа! Мен Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг: «Одамларни ўз манзилларига кўйинглар», деганларини эшитганман. Мана шу олдимда турган кишининг манзиласидир», деди Али.

АДОЛАТ

Имом Байҳақий, Ибн Асокир ва Ибн Абдул Барр куйидагиларни ривоят қиладилар:

«Али розияллоҳу анҳуга Асфихондан мол келди. У киши уни етти улушга бўлди. Бир дона нон ортиб қолди. Уни еттига бўлиб, ҳар улушга бир бурдадан қўйди. Сўнгра қисм амирларини чақирди. Уларнинг орасида қуръа ташлаб, кимга аввал беришни аниқлади».

Имом Байҳақий Ийсо ибн Абдуллоҳ ал-Ҳошимийдан, у отасидан, у бобосидан ривоят қиладилар:

«Али розияллоҳу анҳунинг олдига икки аёл сўраб келишди. Улардан бири араб, иккинчиси унинг (аёлнинг) озод қилган чўриси эди. Уларнинг ҳар бирига бир кардан (960 соъ) таом ва қирқ дирҳамдан беришга амр қилди. Чўри аёл ўзига берилган нарсани олиб кетди. Араб аёл:

«Эй мўминларнинг амири! Менга анавинга берганча берасанми!? Мен араб бўлсам, у озод қилинган чўри бўлса!?» деди. Шунда Али розияллоҳу анҳу унга:

«Мен Аллоҳ азза ва жалланинг китобига назар солиб, валади Исмоилнинг валади исҳоқдан ортиқчалиги борлигини топмадим», деди».

Ибн Асокир Али ибн Робийъадан ривоят қилади:

«Жаъда ибн Хубайра Али розияллоҳу анхунинг хузурига келиб:

«Эй мўминларнинг амири! Хузурига икки киши келади. Бири сени жонидан ҳам яхши кўради. Бошқаси, агар сени сўйишга қодир бўлса, албатта, сўяди. Сен бўлсанг унинг фойдасига, бунинг зарарига ҳукм чиқарасан!?» деди.

Али розияллоҳу анху унинг кўксига бир шапатилади-да:

«Бу менинг ишим бўлганида, қилар эдим. Аммо бу Аллоҳнинг иши-да!» деди».

ХАЛИФАЛИКДАГИ ИШЛАРИ

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳуға Халифа сифатида ўттиз бешинчи ҳижрий сана, Зулҳижжа ойининг йигирма бешинчиси, жума куни байъат қилинди. Бу вақтда Ислому оламида фитна денгиз тўлқинидек мавж уриб турар эди.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху ўзларининг биринчи хутбаларини тугатиб, минбардан тушишлари билан баъзи саҳобаи киромлар келиб: «Биз ҳаддларни қоим қилишни шарт қилдик. Анави қавм Усмоннинг қонида шерик бўлдилар», дедилар. У киши: «Мен сиз билган нарсадан жоҳил эмасман. Лекин биздан устун бўлиб турган, биз уларга устун кела олмайдиган қавм билан нима қилишим мумкин? Ана улар. Уларга қўшилиб, кулларингиз ҳам, аъробларингиз ҳам кўзғалиб туришибди. Улар ичингизда сизга хоҳлаган ёмонликни қилиб турибди. Ҳозир сиз истаётган нарсага қудрат борлигига кўзингиз

етадими?» деди. Улар «Йўқ», дейишди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу уларга: «Менда сизнинг фикрингиздан бошқа фикр йўқ. Шошилмай туринглар, ҳаммаси жойига қўйилади», деган маънода гап айтдилар. Одамлар турли фикрлар билан тарқалишди. Кимдир рози бўлди, кимдир норози.

БИРИНЧИ ИШ

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг халифа сифатида қилган биринчи ишлари ҳамма волийларни бирданига бўшатиб, ўринларига янги волийлар тайинлаш бўлди. Муғийра ибн Шўъба ва Абдуллоҳ ибн Аббо розияллоҳу анҳумо: «Ўша юртлар аҳолисининг байъатини олмай туриб, бундоқ қилиш ўринли эмас», деган фикрни айтишди. Лекин ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўз гапларини маъкул кўрдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу қуйидаги волийларни тайин қилган эдилар:

Усмон ибн Ҳанийфни Басрага.

Аммора ибн Шихобни Куфага.

Убайдуллоҳ ибн Аббосни Яманга.

Қайс ибн Саъд ибн Убодани Мисрга.

Саҳл ибн Ҳанийфни Шомга.

Ушбу тайин қилинган волийларнинг ишлари турлича бўлиб чиқди. Бундан ихтилоф кучайиб бораётганлиги кўринади.

Саҳл ибн Ҳанийф Шом томон йўл олиб, Табукка етганда бир гуруҳ отлиқлар дуч келиб:

«Сен кимсан?» деб сўрадилар.

«Шомнинг амириман», деди.

«Агар Усмон юборган бўлса, хуш келибсан. Агар бошқа юборган бўлса, ортингга қайт!» дейишди.

«Бўлган ишни эшитмадингизми?» деди.

«Биламиз!» дедилар.

У ортига қайтди.

Қайс ибн Саъд ибн Убода Мисрга етиб борди. У ернинг аҳли унинг тўғрисида турли фирқаларга бўлиндилар. Бир гуруҳ уни қабул қилиб, жамоатга қўшилдилар. Бир гуруҳ: «Усмоннинг қотиллари ўлдирилса, биз сизлар биланмиз. Бўлмаса, бу ишни ўзимиз қиламиз», дедилар. Учинчи бир гуруҳ: «Агар бизнинг биродарларимиздан ўч олмаса, Али биланмиз», дедилар.

Усмон ибн Ҳанийф Басрага бориб, у ернинг аҳли худди мисрликларга ўхшаб, учга бўлинганлигини кўрди.

Аммора ибн Шиҳоб Куфага кетаётиб, йўлда Тулайҳа ибн Хувайлид ал-Асадийга йўлиқди. У Усмоннинг хабарини эшитиб, унинг қонини талаб қилиш учун йўлга чиққан эди. У Амморага: «Ортингга қайт, одамлар ўз амирларидан бошқани хоҳламайдилар. Агар кўнмасанг, бўйнингдан чопадилар», деди. Аммора ортига қайтди.

Убайдуллоҳ ибн Аббос Яманга бориб, ўзига топширилган ишларни бажарди.

ИЗТИРОБНИНГ БОШЛАНИШИ

Шундай қилиб, барча томонларда изтироб бошланди.

Шомда ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг давридан бери Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу волий бўлиб келар эди. У киши ўз ишини аъло даражада бажарар ва ўз аҳолиси ичида жуда катта обрўга эга эди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳуга ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг қатл этилганликлари ва ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг халифа бўлганликлари ҳақидаги хабар етганда у киши янги халифага байъат қилмади. Бунинг бир неча сабаби бор эди.

1. Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анхунинг ўлимларида

ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ҳам айблари бор, деб тушунар эди.

2. У киши Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳахунинг лашкари ичида фитачиларнинг борлигини ҳам айб ҳисоблар эди.

3. Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу бу ишларни бир ёқлик қилиб, орани очиб олмасдан аввал тоатни вожиб қилувчи байъат қилишга қўл урмади.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳунинг ҳузурига Сабрата ал-Жуханийни юбориб, ундан ўзига байъат қилишни талаб қилди. Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу бу талабга ҳеч қандай жавоб бермади.

Усмон розияллоҳу анҳунинг қатл этилганларига уч ой тўлганда Муовия ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу Бани Абас қабиласидан бир одамни чақириб, қўлига «Муовиядан Алига» деб ёзилган ва муҳр қўйилган бир туморни (саҳифани) берди-да, «Мадинага кирганинда туморни паст томонидан ушлаб, баланд кўтариб юр, ҳамма кўрсин», деди.

Хабарчи Мадинага роббиъул аввалнинг биринчи куни етиб борди ва туморни худди Муовия ибн Абу Суфён айтгандек кўтариб, юра бошлади. Одамлар кўчага чиқиб, уни кўрдилар ва Муовия ибн Абу Суфённинг эътироз билдирганини англаб, уйларига тарқалдилар. Хабарчи эса, тўғри ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг олдиларига кириб борди ва туморни у кишига берди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу уни очиб қараган эдилар, ҳеч нарса чиқмади. У киши хабарчидан:

«Ортингда нима бор?» деб сўрадилар.

«Ортимда ўч олишдан бошқа нарсага рози бўлмайдиган қавм бор», деди у.

«Кимдан?» дедилар.

«Сен нафсингни боғлаганлардан. Мен олтмиш минг

шайхни Усмоннинг кўйлаги остида йиғлаб турган холларида қолдириб келдим. Унинг кўйлаги Димашкнинг минбарига кийдириб қўйилган», деди.

Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху:

«Мендан Усмоннинг қонини талаб қиладиларми!? Эй Аллоҳим, мен Ўзинга Усмоннинг қонидан пок эканлигимни айтаман. Аллоҳга қасамки, Усмоннинг қотиллари нажот топдилар. Аллоҳ нимани ирода қилса, шу бўлади», дедилар ва хабарчига:

«Сен кетавер», дедилар.

«Менга омонлик бериладими?» деди у.

«Сен омонсан», дедилар.

У ташқарига чиқиб, юришни бошлаган эди, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг душманлари: «Итларнинг элчиси – итни ўлдиринглар!» деб қолишди. У ёрдам сўраб, дод солган эди, музарликлар кутқариб қолишди.

Одамлар: «Энди халифа қандоқ йўл тутар экан?» деган саволга жавоб излаб қолишди. Улар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг олдиларига Зиёд ибн Ҳанзала ат-Тамимийни киритдилар. У халифа билан бир оз гаплашиб ўтирди. Сўнгра Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху унга:

«Эй Зиёд, тайёргарлик кўр», дедилар.

«Нимага?» деди.

«Шомга», дедилар.

«Шошмаслик, бир оз юмшоқлик яхши эмасми?» деди Зиёд ва шу маънони акс эттирувчи байт ўқиди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ҳам ўз фикрларини қўлловчи байтни ўқидилар.

Зиёд ташқарига чиққанида уни кутиб турган одамлар:

«Нима гап?» деб сўрадилар.

«Қилич», деди у.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ўз

волийларига Шомга бориш учун тайёргарлик кўриш ҳақида амр юбордилар. У киши ўз ҳузурларидаги кишиларни ҳам тартибга солдилар. Байроқни Ҳанафийя исмли хотинларидан бўлган ўғиллари Муҳаммад ибн Ҳанафийяга бердилар. Ўнг қанотга Абдуллоҳ ибн Аббосни, чап қанотга Амр ибн Абу Саламани қўмондон қилдилар. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга қарши чиққанларни олмадилар. Ўз ўринларига Қусам ибн Аббосни тайинладилар.

Бундай тайёргарликни кўрган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг катта ўғиллари Имом Ҳасан фитна бўлишидан кўрқиб, отасига:

«Эй отажон, шуни қилманг. Бунда мусулмонларнинг қони тўкилиши, ихтилоф бўлиши бор», деди.

Аммо бу ишга жим қараб турилса, бошқа волийлар ҳам бош кўтариб, Ислом жамяти парчаланиб кетиши мумкин эди.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Шомга бориб, тушунмовчиликни ўз ўрнида ҳал қилишга тайёргарлик кўриб турганларида қутилмаган бошқа хабар келиб қолди. Унда айтилишича, Зубайр ибн Аввом, Толҳа ибн Убайдуллоҳ ва Оиша онамиз розияллоҳу анҳум бошлиқ кўпчилик Маккаликлар Басрага қараб кетишаётган эди.

Бу хабар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни аввалгисидан ҳам қаттиқроқ ташвишга солди. У киши Шомни кўйиб, ушбу гуруҳга ҳақиқатни тушунтириш лозимлигини англаб етдилар ва улар томон юришга қарор қилдилар.

Аслини олганда, Зубайр ибн Аввом, Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анҳумо ва яна бир қанча саҳобалар: «Тезроқ Усмон розияллоҳу анҳунинг қотилларидан ўч олиш керак. Бўлмаса, иш жиддийлашиб, фитна кучайиб кетади», деган фикрда эдилар. Улар бу фикрларини ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу

анхуга айтар эканлар, у кишига ўз хизматлари ҳамда Куфа ва Басрадан лашкар олиб келишлари мумкинлиги ҳақидаги таклифларини ҳам билдирган эдилар. Шунда у киши шошилмаслик кераклигини, бу ишни пухта тайёргарликдан сўнг амалга ошириш зарурлигини айтган эдилар.

Шундан сўнг икки тараф: «шошилиш керак» деган фикр тарафдорлари ҳам, «шошилмаслик керак» деган фикр тарафдорлари ҳам ўзларича масалани ҳал қилишга киришиб кетган эдилар. Ҳар икки томон ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ўчларини олиш учун ўзлари танлаган йўлларини тўғри деб билар эдилар. Ана шу «қасос олишни тезлатиш керак» деган фикр тарафдорлари масалани Басра аҳлига англатиб, қотилларни жазолашда улардан ёрдам сўраш мақсадида йўлга чиққан эдилар.

Ана шундай вазиятда Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ҳам ўз лашкарлари билан ҳамманинг орасини ислоҳ қилиш учун улар томон юрдилар. Уларнинг фикри ва режаси фақатгина мусулмонларнинг орасини ислоҳ қилиш эди.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Оиша онамизнинг ҳузурларига Қаъқоъ ибн Амр розияллоху анхуни юбордилар. У киши мўминларнинг онасининг олдиларига бориб:

«Онажон, сизни бу юртга нима олиб келди?» деди.

«Одамларнинг орасини ислоҳ қилиш», дедилар.

Сўнгра Қаъқоъ ибн Амр розияллоху анху Зубайр ибн Аввом ва Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоху анхумога юзланиб:

«Сиз иккингишни нима олиб келди?» деди.

«Одамларнинг орасини ислоҳ қилиш», дейишди.

«Менга айтинглар-чи, бу ислоҳ қандоқ бўлади?» деди.

«Усмоннинг ўчини олиш, унинг қотилларини қатл

қилиш билан бўлади», дейишди.

«Икковингиз Басрада унинг қотилларини қатл қилдингиз. Иккингиз уларни қатл қилишингиздан олдин қатл қилганингиздан кейиндагига қараганда яхши ҳолатда эдингиз. Олти юз кишини қатл қилдингиз, олти минг киши уларнинг ёнини олиб чиқди. Мана, сизлар қотиллардан бири Ҳарқовс ибн Зуҳайрни изламоқдасиз, аммо топа олмаяпсиз. Чунки уни олти минг киши беркитмоқда ва ҳимоя қилмоқда. Сизлар мўминларнинг амири Алининг имкон борича Усмоннинг қотилларини қатл қилишни орқага суриб турганини кечира олмайсизларми? Ҳозир барча Ислом юртларида ихтилоф бўлиб турибди. Робийъа ва Музарда кўплаб одамлар аёвсиз урушга тайёргарлик кўрмоқдалар!» деди.

«Сен нимани маъқул кўрасан, эй Қаъқоъ?» дедилар Оиша розияллоҳу анҳо.

«Мен офиятни устун кўриб, байъат беришингизни маъқул кўраман. Аввал бўлганингиздек, ҳозир ҳам яхшилик калитлари бўлишингизни маъқул кўраман. Бизни балога йўлиқтирманглар!» деди. Ниҳоят, Қаъқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳунинг гапларидан қаноат ҳосил бўлди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу Басрага келишлари билан ҳаммага сулҳни эълон қилишга, жинойтчиларга жазо беришни халифага ҳавола қилишга, у киши эса имконини топиб, уларни тезда жазолашига келишилди.

Қаъқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳу ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига бориб, суюнчилик хабарини айтганида у киши беҳад қувониб кетдилар. Ўша вақтда ер юзида у кишидан кўра саодатли инсон йўқ эди. Чунки у киши энг ёмон кўрадиган нарса – хилоф кетиб, у киши энг яхши кўрадиган нарса – сулҳ келган эди. Ана шу қувонч таъсири остида кишилар ҳузурида оташин нутқ сўзладилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу бу тарихий хутбаларида жоҳилият

вақтидаги жирканч ихтилофлар, зарарли урушлар ва Ислом келиши билан уларнинг қандоқ бартараф этилганлигини баён қилдилар. Ислом одамларнинг қалбларини улфат, биродар қилганлиги, одамларни тароқнинг тишлари каби тенг қилганлиги, Исломдан сўнг арабнинг ажамдан фазли қолмаганлиги, фазл фақат тақвода эканлиги ҳақида сўзладилар.

У киши ўз хутбаларида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам бошчиликларида бирликка қандоқ эришилганлигига алоҳида тўхталдилар.

Сўнг бу бирлик у зотнинг халифалари Абу Бакр Сиддиқ вақтларида, у кишидан кейин Умар ибн Хаттоб ва ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу вақтларида қандоқ бўлганлигини баён қилдилар.

Али ибн Абу Толиб қаррамаллоҳу ваҳҳаҳу ўша хутбаларининг охирида, жумладан, қуйидагиларни айтдилар:

«Сўнгра уммат зиддига мана бу ҳодиса бўлди. Баъзи қавмлар дунёни талаб қилиб, Исломни орт-га кетишини ирода қилдилар. Аммо Аллоҳ Ўз ишини охирига етказувчидир. Огоҳ бўлинг! Албатта, мен эртага қайтиб кетурман. Мен билан қайтинглар. Мен билан бирга Усмоннинг қатлига яримта сўз билан ёрдам берган шахс ҳам қайтмасин!».

Кейин ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўз одамлари билан Басра томон юрдилар. Ўзларига раво кўрилган ерга келиб тушдилар. Икки томон сулҳни эълон қилиш тайёргарлигини кўра бошладилар.

ТУЯ ҲОДИСАСИ

Икки тарафнинг сулҳга келганлигидан кўпчилик ниҳоятда хурсанд бўлдилар. Аммо бу ниятни эшитиб, жуда хафа бўлганлар ҳам бор эди. Улар ҳазрати Усмон ибн

Аффон розияллоху анхунинг қотиллари эдилар. Фитначилар: «Булар ярашиб кетсалар, бизнинг бошимиз кетади», деган хавфда эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху одамларга сулҳ ҳақидаги ва эртасига қайтишлари ҳақидаги эълонни қилишлари билан фитначилар талвасага тушиб қолдилар.

Фитначиларнинг бошлиқлари зудлик билан тўпландилар. Уларнинг ичида Аштар ан-Нахаъий, Шурайҳ ибн Авфаа, Солим ибн Саълаба, Ғулом ибн Ҳайсам ва бошқалар бор эдилар. Албатта, яҳудий фитнабоши Абдуллоҳ ибн Саба уларга бош-қош эди. Уларнинг ичида саҳобалардан бирор киши йўқлиги алоҳида эътибор қилишга сазовор эди. Бу фитнанинг табиатини ва қаердан, кимдан келиб чиққанлигини кўрсатарди.

Фитначилар сулҳ тузилиши ўзларининг адолатли жазога тортилишларини яқинлаштиришини яхши билар эдилар. Улар қандоқ қилиб қутулиб қолиш ҳақида сўз юрита бошладилар. Бирлари:

«Ундоқ бўлса, Алини ҳам Усмоннинг олдига жўнатиш керак!» деди.

Аммо фитнабоши Абдуллоҳ ибн Саба: «Бу аҳмоқона гап. Зинҳор бундоқ қилмаслик керак», деди. У ўз одамларига кишилар ичига аралашиб кетиб, орада уруш чиқариб юборишни топширди. «Уларнинг жамланишига йўл қўйманглар. Агар улар жамланиб олсалар, бизнинг одамлар ўз жонидан кўрқиб, гапга кирмай қўядилар», деди у.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху билан бўлган одамлар ҳам, Зубайр ва Толҳа розияллоху анҳумо билан бўлган одамлар ҳам хурсанд ҳолда уйқуга кетдилар. Ҳамма тонгда тузиладиган сулҳнинг орзусида эди.

Аммо фитначилар жойларида игнанинг устида ётгандек ётдилар. Улар нима қилиб бўлса ҳам, тонг қоронғисида орада уруш қўзғашга келишиб олган эдилар.

Тонг коронғисида ададлари икки минг атрофида бўлган фитначилар ширин орзулар оғушида ухлаб ётган кишилар устига бирдан ҳужум бошладилар. Одамлар шошилиб туриб, силоҳларига ёпишдилар. Ўйлаб ўтиришга, нима бўлганини суриштиришга имкон ҳам, вақт ҳам йўқ эди. Басраликлар «Алининг одамлари бизни алдашган экан», деган фикрдан бошқа нарсани ўйламас эдилар. Бўлаётган ишлар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга етиб борганида у киши:

«Одамларга нима бўлди!» деб сўрадилар.

«Басра аҳли бизни уйқумизда босишди! Улар бизни алдадилар!» деб жавоб бердилар улар.

Шундай қилиб, сулҳ тузиб турган икки тараф ўртасида каттиқ жанг бошланиб кетди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваҳҳахунинг одамлари йигирма минг кишидан иборат эди. Иккинчи тараф одамларининг сони ўттиз минг эди. Ўша вақтдаги шароитларда бу қадар кўп сонли одамларга бирор хабарни етказиш ёки англатишнинг ўзи иложи йўқ иш эди.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуни оғир юк босди. Бу пайтда дунёда у кишидан кўра ғам-ғуссага ботганроқ одам йўқ эди.

Табиатан жангчи бўлиб туғилган, мушрикларга қарши жангларда ўз жасорати билан дунёни тўлдирган баҳодир жангчи энди оёғи қалтираб, уловига минишга қийналар эди.

Жангда ўзини сувдаги балиқдек ҳис қиладиган, қўрқув нималигини билмайдиган, қиличи билан жанг майдонига дostonлар ёзиб ўрганган паҳлавон бугун силоҳини кўлга олишга қўрқар эди.

Чунки агар у бугун силоҳни кўтарса, фақат мусулмонга қарши кўтариши керак эди.

Чунки агар у бугун силоҳни ишлатса, фақат мусулмонга қарши ишлатиши керак эди.

Чунки у бугун силоҳ билан фақат мусулмонни уриши керак эди.

Чунки у бугун силоҳ билан фақат мусулмонни ўлдириши керак эди.

Аммо улуғлар ҳар қандай шароитда ҳам улуғлигини қиладилар. Ҳақиқий баҳодирлар ҳар қандай шароитда ҳам баҳодирликларини қиладилар. Яхшилар ҳар қандай шароитда ҳам яхшиликларини қиладилар.

Атрофда қирғин-барот жанг борар эди. Биров билан бировнинг иши йўқ эди. Ҳамма ўзи билан ўзи овора эди. Аммо ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳугина ўзини ўйламас эди. У киши умматни ўйлар эдилар. Кўпчиликнинг хайрини ўйлар эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу атрофларида шиддат билан ўйнаётган қиличлар, санчилаётган найзалар ўрмони ичида, отилаётган камон ўқлари ёмғири остида, сафларнинг орасида тинмасдан:

«Эй Толҳа, менга қара!!! Эй Зубайр, менга қара!!! Менга Толҳани чақиринглар!!! Менга Зубайрни чақиринглар!!!» деб тинмай жар солар эдилар.

Охири бу нидолар нариги тараф бошлиқлари бўлган Толҳа ва Зубайр розияллоҳу анҳумога етиб борди. Улар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг рўбарўларига чиқдилар.

Шунда бутун вужудини дард-алам ўти ёндираётган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анҳуга қараб, шер каби наъра тортдилар:

«Эй Толҳа!!!

Ўз аёлингни уйингга беркитиб қўйиб, Расулуллоҳнинг аёлини урушга олиб чиқдингми!?»

Наъра тортиб турган шер ушбу гапларни айтиб бўлиб, бирдан бор овози билан йиғлаб юборди ва кўзёшлари соқолини юва бошлади. Сўнгра Зубайрга юзланиб наъра

тортди:

«Сен!!! Эй Зубайр!!!

Эслагин! Бир куни менинг Расулуллоҳга қараб келаётганимни кўриб, кулган эдинг!

Расулуллоҳ сендан: «Уни яхши кўрасанми, эй Зубайр?» деб сўрадилар.

Сен: «Ҳа», дединг.

У зот сенга: «Аммо сен унга қарши золим ҳолингда жанг қилурсан», дедилар».

Шунда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг соф қалбларидан чиққан нидо ҳақиқий иймонгина содир этиши мумкин бўлган мўъжизанинг содир бўлишига сабаб бўлди. Иймон мўъжизаси содир бўлди.

Зубайр розияллоху анху Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг гапларига жавобан:

«Тўғри! Сен менга эсимдан чиққан нарсани эслатдинг!» дедилар-да, қўлларидаги қилични ерга ташлаб, сафларни ёриб, жанг майдонидан чиқиб кетдилар. У киши билан бир вақтда Толҳа розияллоху анху ҳам чиқиб кетдилар.

Ўз ижтиҳодлари билан, кўпчиликнинг манфаатини кўзлаб қилаётган ишлари нотўғри эканлигини англаган лаҳзада тўғри йўлга қайтган бу икки мард инсонни номардлар ўша куни орқаларидан зарба бериб, номардларча қатл этдилар.

Жанг майдонининг бошқа томонида уруш ва мусулмонларнинг бегуноҳ қони тўкилиши давом этар эди, чунки одамлар ўртасида уруш чиқиб кетгач, Басранинг қозиси Каъб ибн Сур Оиша онамизнинг олдиларига бориб: «Одамлар уришиб кетдилар, сиз орага тушсангиз, тўхтасалар ажаб эмас», деди. У кишининг ҳавдажларига ўқ ўтмай диган қилиб тўсиқ ясадилар. Оиша онамиз одамларни тинчитиш ниятида чиқдилар. Икки бошлиқлари

майдонни ташлаб, чиқиб кетганларидан кейин енгилган басраликлар қайтиб кетаётиб, Оиша онамизга дуч келдилар ва у кишини ҳимоя қилиш мақсадида ўраб олдилар. Уруш тўхташидан кўрққан фитначилар Оиша онамизни кўриб, ўзларига қулай фурсат туғилганини билдилар ва бузук ниятларини амалга оширишга киришдилар.

Фитначилар Оиша онамизга қараб хужум бошладилар. Уларни кўрганлар Алининг одамлари, дер эди. Нариги тараф Оиша онамиз ўз ҳавдажлари ила устида ўтирган туяни ўзларига марказ қилиб олган эдилар. Жанг асосан ўша туянинг атрофида борар эди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу ўша туя йиқилмагунча, мусулмонларнинг қони тўкилиши ҳам тўхтамаслигини англадилар. У киши туяни камон билан отиб йиқитиш режасини туздилар. Одамларига: «Иложи борича туянинг яқинига боринглар, у йиқилаётганда Оиша онамизни озор етказмасдан ушлаб қолинглар, у кишига озор етмаслиги йўлида жон фидо қилинглар!» деб фармон бердилар. Режа муваффақият ила амалга оширилди.

Туя йиқилаётганда Оиша онамизнинг ҳавдажларини укалари Муҳаммад ибн Абу Бакр билан Аммор ибн Ясир розияллоҳу анҳумо авайлаб тутиб қолдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу икковларига ҳавдаждаги Оиша онамизни четга олиб чиқиб, чодирга жойлаштиришга амр қилдилар. Кейин ўзлари келиб, ҳол сўраб:

«Қандоқсиз, онажон!?» дедилар.

«Яхшиман», дедилар Оиша онамиз.

«Аллоҳ сизни мағфират қилсин».

«Сени ҳам. Бундан йигирма йил олдин ўлиб кетганимда яхши бўлар эди», дедилар Оиша онамиз.

Шунда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўз ўғиллари Ҳасанга қараб:

«Қани эди, отанг йигирма йил олдин ўлганида», дедилар.

Сўнгра Оиша онамизни укалари Муҳаммад ибн Абу Бакр билан бир неча одамларга Басрага олиб кириб жойлаштиришга амр бердилар.

Ўзлари истамаган урушда қозонилган ғалабани ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ғалаба ҳисобламас эдилар. У киши ҳаммага бир хил назар билан қарар эдилар. Шунинг учун ҳам жанг тўхтаганидан кейин ўзлари одамлар ичида куйидаги фармонларни эълон қилдилар:

«Қочганни қувманглар!

Ярадорга тегманглар!

Молларга қўл теккиза кўрманглар!

Ким силоҳини ташласа, омонликда!

Ким эшигини ёпиб олса, омонликда!

Амирул мўминийн ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг бу фармонлари ўз мартабаларига хос олиймақом фармонлар эди. Албатта, бу фармонлар катта яхшиликларга сабаб бўлди. Ўша кунлари ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху оёқлари остида сочилиб ётган олтин ва кумушларга қайрилиб ҳам қараб қўймас эдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху жанг майдонида айланиб юриб, қатл бўлганларни бирма-бир кўрдилар. Уларга қаттиқ ачиндилар. Ўз одамларидан бирига: «Улар билан эсипаст, ғавғочилар чиқдилар, деб юрибсизлар», деб, аччиқ қилдилар.

Сўнгра ҳамма қатл этилганларни жамлаб, жаноза ўқидилар ва уларни бирга дафн қилишга амр қилдилар.

Жангдан сўнг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ўз одамлари билан қароргоҳларида ўтирган эдилар, бир киши келиб:

Зубайрни ўлдирган Амр ибн Журмуз киришга изн сўрамоқда», деди. Имом Али ибн Абу Толиб розияллоху анху изн бердилар.

Қотил ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан мукофот олиш умидида мағрур ҳолда, шахдам қадамлар билан кириб келди. Аммо унинг кўзи Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳуға тушиши билан попуғи пасайиб қолди.

«Кўлингдаги Зубайрнинг қиличими?» дедилар у киши.

«Ҳа, уни ўлдирганимдан кейин олиб олган эдим», деди қотил ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ваҳҳатларидан титраб-қақшаб.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу қилични ўнг қўллари билан олдилар. Сўнг икки қўллари билан ушлаб, оғизларига олиб келиб, ҳам меҳр, ҳам маҳзунлик ила ўпдилар. Кўзларидан ёшлар дув-дув тўкилиб, ёноқларини юва туриб:

«Унинг эгаси бу қилич билан Расулуллоҳдан ғамни кетказган эди!» дедилар.

Бир оздан сўнг Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу қаҳру ғазаб тўла кўзларини қотилга тикиб туриб:

«Аммо сен, эй Ибн Софийянинг қотили! Дўзахнинг башоратини олавер!» дедилар.

Қоқилиб, туртилиб, қочиб чиқаётган қотил:

«Сизларга ҳайронман. Душманингизни ўлдирсак ҳам, бизга дўзахнинг башоратини берасизлар», деди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳу Оиша онамизни Мадинаға қайтариб жўнатишға тайёргарлик кўрдилар. Басрадаги энг обрўли аёллардан қирқ аёлни у киши билан ҳамроҳ бўлиб боришға тайёрладилар. Укалари Муҳаммад ибн Абу Бакр бошчилигида Оиша онамиз билан Басраға келган лашкарлардан омон қолганлари кўриқчи бўлиб борадиган бўлишди.

Оиша онамизнинг жўнаш кунлари келганида у кишини кузатишға ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ўзлари келдилар. Эшик олдида турган Оиша онамиз:

«Болам, бир-биримизга гина қилмайлик. Али билан менинг орамда аввал бирор нарса бўлган бўлса ҳам, аёл киши билан қайноғаларнинг орасида бўладиган гаплар бўлган. Али менинг ҳузуримда энг яхшилардан», дедилар. Шунда ҳазрати Али:

«Рост айтдилар. Аллоҳга қасамки, мен билан у кишининг ораси худди ўшандоқ бўлган. У киши Набийингизнинг бу дунёю охираддаги завжаларидир», дедилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу Оиша онамизни бир неча мил масофагача кузатиб бордилар ва ўғилларига бир кунлик йўлгача кузатиб боришни амр қилиб, қайтдилар. Бу иш ўттиз олтинчи ҳижрий сана, биринчи Ражаб, шанба куни бўлиб ўтди.

Асосий ҳодисалар устида Оиша онамиз ўтирган туя атрофида бўлганлиги учун Ислоом тарихидаги бу энг машъум ҳодиса «Туя ҳодисаси», «Туя жанги» каби туяга нисбат берилган номлар билан аталадиган бўлиб қолган.

Мазкур туя ҳодисаси кўпчилик учун катта ва ибратли дарс бўлди. Жумладан, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ўзларига қарши тарафдагилар у кишига байъат қилмаганлар эканлигини мулоҳаза қилдилар. Халифа сифатида иш олиб бориш учун ҳамманинг байъати зарур эканлиги аён бўлди. Шунинг учун ҳам қолганлардан байъат олишга алоҳида эътибор бердилар. Ўша ернинг ўзида байъат қилмаганлардан байъат олишни йўлга қўйдилар. Тарихчиларимизнинг таъкидлашларича, ҳатто ярадорлардан ҳам байъат олинди.

Халифа Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу ушбу фитналарнинг асосий сабабчилари, ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуға қарши бош кўтарган ва у кишининг ўлимларига сабаб бўлган кимсалар эканлигини равшан тушуниб етдилар. Уруш тўхташи билан, фитначиларнинг ҳеч кимга билдирмай, Басрадан ғойиб

бўлганликлари ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг фикрларини тасдиқловчи яна бир далил бўлди. У киши яна бир балони кўзишмасин, деб, уларнинг ортидан одам юбордилар.

КУФАДА

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху Басрадаги ишларини тамомлаб, Куфага юрдилар. У киши ўша ердан ўзларига қароргоҳ тутдилар. Бу ерга келганларидан кейин қилган ишларидан биринчиси Байтулмолдаги бор нарсани ҳақдорларга бўлиб бериш бўлди. Атрофларидаги кишилар, ҳозир замон алғов-далғов бўлиб турибди, бир оз олиб қолинса бўлармиди, қабилида гап қилсалар ҳам, қулоқ солмадилар.

Байтулмолдан ҳеч нарса қолмай, бор мол-мулк ҳақдорларга бўлиб берилганидан кейин ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху уни тозалашни ва кейин ювишни амр қилдилар. Ҳамма айтганлари бажо келтирилганидан кейин ўша ерда икки ракъат намоз ўқидилар.

Кейин у кишини Волийлик қасрига таклиф қилдилар. Қаср катта ва дабдабали эди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху уни кўришлари билан фикрларини ўзгартирдилар ва орқага қайта туриб:

«Бу Хабол қасрику! Бунда зинҳор турмайман!» дедилар.

Куфаликлар у кишини кўндиришга кўп уриндилар. Аммо уддасидан чиқа олмадилар. У киши:

«Мени унга ҳожатим йўқ. Умар уни ёқтирмас эди», деб туриб олдилар.

У киши Куфада оддий одамлар билан аралашиб яшадилар. Чунки бундан бошқа нарсани билмас ҳам, хоҳламас ҳам эдилар. Кўча-кўйда, бозорда ўзлари ёлғиз

уйларига керак ишларни қилиб юрган ҳоллари ҳам бўлар эди. У кишининг юкини кўтара олмай турган кишига уни кўтартириб қўйишлари, адашган кишини йўлга солиб қўйишлари, бозорда бирор нарсани талашиб турган кишиларни ажратиб қўйишлари ва шунга ўхшаш ҳолатлар оддий бир нарса эди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваъжҳахунинг Куфага келишлари билан қилган асосий ишларидан бири Шомга, Муовия ибн Абу Суфённинг ҳузурига чопар юбориш бўлди. У киши бу ишни бажаришга Жарир ибн Абдуллоҳ ал-Бажалий розияллоҳу анҳуни танладилар. У киши бориб, бошқалар қатори Шом аҳли ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга халифа сифатида байъат қилишлари лозимлигини етказишлари керак эдилар. Чунки барча муҳожирлар ва ансорийлар бу ишга иттифоқ қилган эдилар.

Бу масалада Муовия розияллоҳу анҳунинг фикри бошқача эди. У: «Масалани ҳал қиладиган катта саҳобийлар турли жойларга тарқалиб кетганликлари туфайли Алига қилинган байъат ҳақиқий эмас. Қачон ўшаларнинг ҳаммаси байъат қилсагина байъат тўлиқ бўлади», деган фикрда эди.

Иккинчидан, Шом аҳли Усмон розияллоҳу анҳунинг қотилларидан қасос олинмагунча, байъат қилмасликка аҳд қилиб қўйган эдилар. Ҳатто улар ҳаммалари бир бўлиб, «Усмоннинг қотилларидан ўч олинмагунча, аёлларимизга яқинлашмаймиз ва тўшак устида ётмаймиз», деб оммавий равишда қасам ичган эдилар.

Қолаверса, Шомда фитначилар «Али биз билан», деган гап чиқарган ва бу гап ниҳоятда кенг тарқалиб кетган эди. Ҳодисалар ривожланиши билан «Али нима учун Усмонни химоя қилмади, нима учун жиноятчиларни жазога тортмаяпти, нима учун фитначиларни ўз лашқари ичида олиб юрибди?» каби гап-сўзлар ҳам авж олган эди.

Бу ва шунга ўхшаш бир қанча омиллар шомликлар учун ўз гапларини маҳкам ушлаб олишларига замин яратган эди.

Муовия розияллоҳу анҳу ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг элчисига ижобий жавоб бермади. Элчи Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу қайтиб бориб, бўлган гапни Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳаҳуга айтди.

СИФФИЙН

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ишни тинч йўл билан битириш, мусулмонларнинг қони тўкилиб, ораларидаги ихтилоф яна ҳам катталашмаслиги йўлида қилган барча уринишлари фойда бермади. Шундан сўнг у киши Муовия розияллоҳу анҳунинг бу қилмишини мусулмонлар жамоасига қарши чиқиш, деб баҳоладилар ва ўттиз олтинчи сананинг ражаб ойдан ўн икки кун қолганида лашкар билан Шомга қараб юрдилар. У киши ан-Нухайла номли жойга келиб, аскаргоҳ қурдилар. Басрадан у ернинг волийси Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу ўз одамлари билан етиб келиб, қўшилдилар.

Бу хабар Муовия розияллоҳу анҳуга етганда у киши ҳам Шомдан аскар тортиб чиқди. Икки томон Фурот дарёси бўйидаги Сиффийн пасттекислигида учрашди.

Шомликлар дарёга олиб борадиган ягона йўлни эгаллаб олган эдилар. Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг одамларига сув ташвиши тушди. Сувчилар сув олиш учун боришган эди, шомликлар томонидан қўйилган ўн минг кишилиқ қўриқчилар йўлни тўсдилар. Кейин уларга ҳеч бўлмаса урушда номардлик қилиш яхши эмаслиги эслатилди. Аммо улар ўз ишларидан қолмадилар. Куфаликлар оғир аҳволда қолдилар. Улардан

баъзи заиф кишилар чанқоқликдан йиқила бошладилар. Тонг чоғида Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху Ашъас ибн Қайс розияллоху анху бошлиқ гуруҳни юбордилар ва улар бир зумда сув йўлини тўсиб турганларни кувиб, сувга олиб борадиган йўлни эгалладилар. Энди ҳолат тамоман тескари бўлиб қолди.

Шомликлар сувсиз қолдилар. Улар: «Энди у томон ҳам бизга ўхшаб, сувнинг йўлини тўссалар, ишимиз чаток», деб ўйлашди. Аммо ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху номардлик билмайдиган, мардликни оддий инсоний бурч, деб тушунадиган содда бир одам эдилар. Зотан, Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг буюкликлари худди шу соддаликларида эди. Қўл остидаги одамлари сувнинг йўлини эгаллаб олишгач, у кишининг биринчи берган фармонлари «Сувдан ҳеч ким тўсилмасин!» деган фармон бўлди.

Ҳар ким ўз лашкарларини жойлаштириб, аскаргоҳ куриб бўлгандан кейин, бир-бирига элчи юборишни бошлайди. Икки томон ҳам уруш бўлишини истамас эди. Ҳар қалай, икки томон ҳам биринчи бўлиб уруш бошлашни хоҳламас эди.

Урушни хоҳламайдиган асосий шахс албатта, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху эдилар. Юқорида зикр қилиб ўтилган ишларнинг бўлишига қарамай, бу зот яна урушнинг олдини олиш, ишни тинч йўл билан ҳал қилиш пайдан бўлдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ўз одамларидан тўрт кишини элчи қилиб нариги томонга юбордилар. Улар бориб, Муовияга:

«Албатта, бизнинг соҳибимиз унинг фазлини ўзинг ҳам, мусулмонлар ҳам яхши билган одамдир. Бу сенга махфий бўлмаса керак, деб ўйлаймиз.

Албатта, дин ва фазл эгалари Алига ҳеч кимни тенг кўрмаслар. Улар сен билан унинг ўртасидаги фазлни солиштириб ўтирмайдилар. Эй Муовия, Аллоҳдан кўрк!

Алига хилоф қилма! Аллоҳга қасамки, биз унга ўхшаш таквога кўп амал қиладиган, дунёда зоҳидлик қиладиган ва барча яхши хислатларни ўзида жамлаган одамни кўрмаганмиз», дедилар.

Элчиларнинг бу гапларига қуйидаги жавоб берилди:

«Албатта, соҳибингиз халифамизни қатл этди. Жамоатимизни тафриқага солди. Тўполончи ва қотилларга ўз ҳузуридан жой берди.

Соҳибингиз уни ўлдирмаганлигини даъво қилмоқда. Биз унга рад қилмаймиз. У бизга Усмоннинг қотилларини берсин. Биз уларни қатл қилайлик. Кейин сизларга итоат ва жамоат ҳақида ижобат қиламиз».

Элчилар Муовиянинг бу гапларини ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга етказдилар. У киши буни эшитиб, ҳафсалалари пир бўлди ва:

«Албатта, сен ўликларга эшиттира олмассан, ортга қараб қочаётган карларга ҳам чақириқни эшиттира олмассан.

Сен кўрларни залолатдан ҳидоятга солгувчи эмассан. Сен фақат мусулмон бўлган ҳолларида оятларимизга иймон келтирадиганларгагина эшиттира олурсан» оятларини тиловат қилдилар.

Ана шу тарзда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу доимо ўз элчилари орқали Муовия розияллоҳу анҳу ва унинг одамларини ўзларига байъат қилишга чақирар ҳамда уларни, албатта Усмоннинг қасосини олишга ишонтирар эдилар.

Муовия розияллоҳу анҳу эса: «Аввал Усмоннинг қасосини олиш зарур. Бошқа иш кейин бўлаверади. Мен Усмоннинг амакиваччасиман, бу ишни қилишга жавобгарман», деб туриб олган эди. Натижада калаванинг учини топиб бўлмайдиган сеҳрли ҳалқа вужудга келган эди. Ушбу ҳолат икки ойдан кўпроқ вақт давом этди.

Ниҳоят, ўттиз еттинчи сананинг муҳаррам ойи ҳам

кирди. Икки бошлиқ бир ойга сулҳ туздилар. Икки томон ҳам, шояд умумий сулҳ тузилиб қолса, деган умидда эдилар. Аммо бир ой ўтса ҳам, сулҳдан дарак бўлмади. Шунда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху жарчи юбориб, қуйидаги жарни чақиртирдилар:

«Эй Шом аҳли! Амирул мўминийн сизларга айтади: Мен сизларни ҳақни англашингиз ва унга қайтишингиз учун қўйиб бердим. Лекин сиз туғёнингизни битирмадингиз ва ҳаққа ижобат қилмадингиз! Мен сизларни адолатга чақирдим. Албатта, Аллоҳ хоинларни хуш кўрмас!»

Муовия ва унинг энг яқин ёрдамчисига айланиб қолган Амр ибн Осс ўз одамларини жангга ҳозирладилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ҳам ўз одамларини урушга тайёр қилдилар. У киши ўз одамларига Шом аҳли бошламагунича, уларнинг бирортасига ҳам қарши қўл кўтармаслик, мабодо уруш бўлиб қолса, ярадорга тегмаслик, қочганни қувмаслик ва аёлнинг сатрини очмаслик ва хорламасликни қаттиқ тайинладилар.

Биринчи куни қаттиқ ва шиддатли жанг бўлди.

Жангда ўлаётганларни кўриб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху чидаб тура олмадилар. У киши мусулмонларнинг қони тўкилишини тўхтатиш ва ишни тезда бир ёқлик қилиш мақсадида отлари билан жанг қилаётган сафларни ёриб ўтиб, Муовияни яккама-якка олишувга чақирдилар. У чиқмади.

Ўша куни кечқурун ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Муовияга мактуб юбордилар. Унда:

«Эй Муовия! Нима учун мен билан сенинг орамизда одамлар ўлиши керак!? Мен билан яккама-якка олишувга чиқ! Ким қарши томонни ўлдирса, ўша ишга эга бўлади», деб ёзилган эди.

Муовия ўзининг энг яқин маслаҳатчиси Амр ибн Оссга гап очди. У аввал: «Инсоф қилибди, яккама-якка олишувга

чик», деди. Аммо бу маслаҳатдан Муовиянинг қаттиқ аччиғи чиққанини кўргандан кейин: «Унга қарши ўзим чиқаман», деди.

Эртасига икки тараф яна жангга тайёрлана бошлади. Ҳамма ўз жойини эгаллаган пайтда Амр ибн Осс чиқиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни яккама-якка олишувга чақирди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху чиқдилар ва икковлари яккама-якка олишувни бошладилар. Ҳазрати Алининг биринчи ҳамласидаёқ Амр от устидан ўзини ерга отиб, енгилганлигининг ишорасини килиб, узун бўлиб ётиб олди. Ҳазрати Али розияллоху анху унга бир қараб қўйдилар-да, ҳеч нарса қилмасдан, қайтиб кетдилар.

Иккинчи куни ҳам жангнинг шиддати пасаймади. Шу алфозда етти кун жанг бўлди.

Шу ерда бир керакли маълумотни ҳам айтиб ўтмоғимиз лозим. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху билан бирга улуғ саҳобий Аммор ибн Ясир розияллоху анху ҳам жанг қилар эдилар. У киши беш юз кишилиқ гуруҳга бош эдилар. Жанг давомида у киши сув сўрадилар. Бир ғулом Аммор ибн Ясир розияллоху анҳуга бир идишда сут олиб келиб берди. У киши буни кўриб, «Аллоху акбар! Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам менга «Дунёдан охириг зодинг сут бўлади», деган эдилар», дедилар ва жангга кириб кетиб, шаҳид бўлдилар.

У кишининг ўлимлари кўп нарсани аён қилди. Чунки Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам у кишига бир неча марта: «Эй Аммор, сени исёнчи тоифа ўлдиради», деган эдилар. Ана шу лаҳзадан бошлаб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг одамлари «Биз ҳақда эканмиз», деган фикрни ўзларида яна ҳам мустаҳкамладилар.

Ана шундан кейин Муовиянинг томони енгилиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг

одамлари ғолиб кела бошладилар.

Ишлари чатоқлигига кўзи етган Муовия ва Амр ибн Осс ўзаро маслаҳат қилдилар. Амр ибн Осс: «Қарши томонни Аллоҳнинг Китобини орада ҳакам қилишга чақириш керак», деди. Муовия ўз одамларига найзалар учига Қуръонларни боғлаб кўтаришга амр қилди. Унинг одамлари найзаларнинг учига Қуръонларни боғлаб кўтардилар.

Бу ҳолни кўрган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг одамлари ихтилофга тушдилар. Бирлари: «Аллоҳнинг Китобини ҳакам қилишга бўлган чақириққа жавоб бермасак бўлмайди», дедилар. Бошқалари: «Бу хийла бўлса керак, жангни давом эттирмақ керак», дедилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ҳам шу фикрда эдилар. Аммо Аллоҳнинг Китобини ҳакам қилишга рози бўлганлар кўпчилик эди. Шундоқ бўлса ҳам, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу уларни бу хийла эканлигига ишонтиришга уриниб кўрдилар.

«Аллоҳнинг Китобига ижобат қилишга энг ҳақли одам менман! Аммо мен уни сиздан кўра яхши биламан. Бу иш ҳақ калимаси ила ботилни ирода қилиш бўлмоқда. Мен уларга қарши фақат Қуръоннинг ҳукмига бўйсунилари учунгина жанг қилдим. Бугун қандоқ қилиб, унинг ҳукмидан бош тортишим мумкин!?

Анави қавм Қуръоннинг ҳукмини ирода қилганлари учун мусхафларни кўтараётганлари йўқ. Бу алдамчилик, ожизлик ва хийладан бошқа нарса эмас!

Менга билакларингизни бир соатга қарзга бериб туринглар! Ҳақ кесиладиган жойига етиб қолди ўзи!» дедилар.

Аммо Ашъас ибн Қайс бошлиқ тараф Қуръоннинг ҳукмига чақириқни қайтариб бўлмайди», деб туриб олдилар ва олдинга кетган лашкарларни чақиришни талаб

қилдилар. Шу ерда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг яна мусулмонлар қонини тўкмаслик ҳақидаги истаклари устун келди ва ҳалигиларнинг талабига биноан, лашкарларни қайтаришга амр бердилар. Ҳолбуки, шомликларнинг аскаргоҳига киришларига бир қадам қолган эди. Лашкарнинг бошлиғи хабарчига: «Қайтиб бориб, уларга айт! Бир неча лаҳза қолди, холос. Ахир қандоқ қилиб ортга қайтаман!?» деди.

Мухолифлар эса, агар улар қайтишмаса, силоҳларини ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга қарши кўтаришларини айтдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу Ашъас ибн Қайс розияллоҳу анҳуни «Нима демокчисан?» деган савол билан Муовиянинг олдига юбордилар. У эса: «Биз ҳам, сиз ҳам Аллоҳнинг Китобига қайтайлик. Биз ўзимиз рози бўлган бир одамни ихтиёр қилайлик. Сизлар ҳам ўзингиз рози бўлган бир одамни ихтиёр қилинглар. Ҳаммамиз ўша икки кишидан Аллоҳнинг Китоби амр қилган ҳукми чиқариш аҳдини олайлик. Иккови нимага қарор қилсалар, ҳаммамиз ўшанга эргашамиз», деди. Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу бу таклифга рози бўлдилар.

Шомликлар ўзларидан Амр ибн Оссни ҳакам қилдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳунинг одамлари Ашъас ибн Қайснинг ўз таклифида қайсарлик билан қаттиқ туриб олгани учун Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуни ҳакам қилдилар. Икки томон шартнома ёзди. Унга биноан, ҳакамлар Рамазон ойида Давматул Жандали номли жойда учрашиб, масалани узил-кесил ҳал қиладиган бўлдилар.

Ашъас ибн Қайс ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг одамлари орасида айланиб юриб, ҳакамлик ҳақидаги васиқани ўқиб эшиттира бошлади. Шунда баъзи гуруҳлар «Ҳакамликни қабул қилиб, хато қилибмиз! Энди хатони тузатишимиз керак! Аллоҳнинг

хукмидан бошқа хукм йўқ!» деб бақира бошладилар. Буни эшитиб, Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху:

«Аҳду паймонни бериб бўлганимиздан кейинми!?» дедилар.

Худди мана шу бақироқларнинг кўпчилиги сал олдин ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуни ҳакамликни қабул қилишга, у киши: «Биздан Абдуллох ибн Аббос ҳакам бўлсин», десалар, Абу Мусо ал-Ашъарийни ҳакам қилишга мажбур қилган эдилар.

Шу билан одамлар тарқалдилар.

ХАВОРИЖ

Ишни ҳакамлар орқали ҳал қилишга келишилганидан кейин ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Сиффийндан Куфага қайтдилар. Аммо бу пайтда у кишининг одамлари орасида катта ва хатарли ёрилиш содир бўлган эди. «Ишни ҳакамларга ошириш нотўғри ва залолат бўлди» деган фикрни маҳкам ушлаб олган кишилар алоҳида хатарли кучга айланган эдилар. Ана шу қарши чиққан гуруҳлар Ҳаруро номли қишлоқда тўпланиб, йиғин ўтказдилар. Уларнинг сони ўн икки минг атрофида эди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху Абдуллох ибн Аббос розияллоху анхуни улар билан гаплашиб кўриш ва насиҳат қилиш учун бу йиғинга юбордилар. Аммо бу иш ҳеч қандай фойда бермади. Шунда уларнинг ҳузурига ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ўзлари бориб:

«Бу қарши чиқишингизнинг сабаби нима?» деб сўрадилар.

«Сиффийн куни ҳакамга рози бўлганинг», дейишди.

«Аммо мен икки ҳакамга Қуръон тирилтирган нарсани тирилтириб, Қуръон ўлдирган нарсани ўлдиришни шарт

қилиб қўйдим», дедилар.

«Бизга айт-чи, қон ишида одамларни ҳакам қилиш адолатдан бўладими?!» дейишди.

«Биз одамларни ҳакам қилганимиз йўқ. Биз Қуръонни ҳакам қилдик. Мана бу Қуръон икки жилд орасидаги ёзилган хат. У гапирмайди, балки у билан одамлар гапирадилар», дедилар.

«Бўлмаса нима учун ораларингизда маълум вақт белгиладинг?» дейишди.

«Билмаган билиб олиши, билган пишитиб олиши учун. Шояд, Аллоҳ ушбу келишув сабабидан бу умматнинг ишини ислоҳ қилса», дедилар.

Шундан кейин улар Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳунинг гапларига рози бўлишди. Шунда у зот хурсанд бўлиб:

«Шаҳрингизга киринг, Аллоҳнинг раҳми ила!» дедилар. Ҳаммалари шаҳарга кирдилар.

ҲАКАМЛИК

Ўттиз еттинчи ҳижрий сананинг Рамазон ойи кириши билан ҳакамларнинг иш бошлаш вақти ҳам етиб келди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуни саҳобалардан таркиб топган катта жамоа билан ҳакамлик ишини олиб боришга келишилган Давматул Жандалга юбордилар. Муовия розияллоҳу анҳу ҳам шомликлар жамоаси билан Амр ибн Оссни юборди.

Икки томон учрашиб, иш бошладилар. Аввал Аллоҳ таолога ҳамду сано айтиб, бир-бирларига насихат қилдилар. Кейин иттифоқ қилган нарсаларини ёзиш учун ёзиш асбоблари ва ёзувчи тайин қилдилар. Кимни халифа қилишга узоқ тортишувлардан кейин ҳам келиша олмадилар. Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу

ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни ҳам, Муовияни ҳам бу ишдан четлатишга рози бўлдилар. Аммо Абдуллоҳ ибн Умардан бошқанинг халифа бўлишига кўнмадилар. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу эса, халифа бўлишни истамеди.

Ниҳоят, икки ҳакам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ва Муовияни бу ишдан четлатишга, халифа танлашни эса мусулмонларнинг шуро орқали ҳал қилишларига келишдилар. Кейин улар икки томон вакиллари тўпланиб турган жойга бордилар. Амр ибн Осс келишилган нарсани эълон қилиш учун Абу Мусо ал-Ашъарийга сўз берди. У киши Аллоҳ таолога ҳамду сано, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга саловоту дуруд айтганларидан сўнг:

«Эй одамлар! Биз бу умматнинг ишига назар солиб чиқдик. Биз бу уммат учун мен билан Амр иттифоқ қилган фикрдан бошқа фойдалироқ, унинг тарқоқлигини йиғиштирадиганроқ фикр топмадик. Бу фикр Али ва Муовияни бу ишдан четлатишдир», деб четга ўтдилар.

Кейин Амр ибн Осс келиб, у кишининг жойини эгаллади. У киши Аллоҳ таолога ҳамду сано, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга саловоту дуруд айтди ва:

«Албатта, бунинг айтганларини ўзингиз эшитдингиз. У ўз соҳибини бу ишдан четлатди. Мен ҳам уни у четлатгани каби четлатдим. Шу билан бирга, бу ишга ўз соҳибим Муовияни собит қилдим. У Усмон ибн Аффоннинг волийсидир. Унинг конини талаб қилувчисидир. Бинобарин, унинг ўрнига одамлар ичида энг ҳақлисидир», деди.

Шундан сўнг одамлар ҳар хил кайфият билан келган жойларига тарқалдилар. Амр ва унинг шериклари Муовиянинг олдига бориб, уни халифалик билан муборакбод қилдилар. Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу уялиб, Макка томон йўл олди. Абдуллоҳ ибн Аббос

ва Шурайх ибн Ҳониълар хабарни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга етказдилар.

ХАВОРИЖЛАР ХУРУЖИ

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу ва бир гуруҳ одамларни ҳакамлик иши бўйича Давматул Жандалга юборганларидан кейин хаворижларнинг қиймати қоим бўлди. Аслида хавориж сўзи «хуруж», яъни, «қарши чиқиш» сўзидан олинган бўлиб, улар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга қарши чиққанликлари учун шу ном билан аталган эдилар. Энди эса, уларнинг фикрий хуружлари яна ҳам зиёда бўлди. Улар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳакамлик ишини қабул қилгани учун «кофир бўлди», деб фатво чиқардилар. Ҳолбуки, улар у кишининг энг ашаддий тарафдорлари эдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу улар билан турли йўлларни ишга солиб, гаплашиб кўрдилар, насиҳат қилдилар, аммо фойдаси бўлмади. Ниҳоят, уларни йўлга солишдан умидларини узганларидан сўнг:

«Агар бизга қарши хуруж қилмасангиз, сизларни масжидларимиздан ман қилмаймиз. Модомики, кўлларингиз биз билан экан, сизларни ўлжадан маҳрум қилмаймиз. Бизга қарши уруш қилмагунингизча, биз сизга қарши уруш қилмаймиз», дедилар.

Бу ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ниҳоятда бағрикенг инсон эканликларига яна бир далилдир. У киши ўзларини кофир деб турган қавмга ана шундай илтифотларни кўрсатаётган эдилар.

Сўнгра ҳакамлик ишларида хиёнат бўлганлигини эълон қилиб, катта аскар билан Шом томон юрдилар. Аммо у киши йўлда кетаётганларида орқадан хунук ва ўта

ташвишли хабар келди. Хаворижлар пайтни ғанимат билиб, ер юзидаги энг катта фасод ишларга қўл урган эдилар. Улар Аллоҳ ҳаром қилган ишларни ўзлари учун ҳалол ҳисоблаб, бегуноҳ мусулмонларнинг қонларини тўкиш, йўлтўсарлик қилишга қўл ураётган эдилар. Улар ўлдирган кишилар ичида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари Абдуллоҳ ибн Хаббоб розияллоҳу анҳу ва у кишининг ҳомиладор аёллари ҳам бор эди.

Воқеа тафсилоти куйидагича бўлган эди:

Хаворижлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб, шаҳар-қишлоқларга чиқиб, ўзларининг тескари ташвиқотларини олиб боришни бошлаб юборган эдилар. Улар кўчада дуч келган одамни тўхтатиб:

«Ҳакамликни қабул қилиш куфр бўлмаганмиди? Али ҳакамликни қабул қилиб, гуноҳкор бўлмадимиз? Ўз гуноҳига иқрор бўлиб, тавба қилмагунича унинг байъати ва итоатидан холи эмасмизми?» деб сўрар эдилар.

Ким «Ҳа» деб жавоб берса, уни кўйиб юборар, ким «Йўқ» деб жавоб берса, уни ўлдирар эдилар.

Улар Абдуллоҳ ибн Хаббоб розияллоҳу анҳунини ва у кишининг аёлларини тутиб, қамаб кўйишди. Айнан Абдуллоҳ ибн Хаббоб розияллоҳу анҳу уларни биринчи бўлиб, «хавориж» деб номлаган эдилар. Хаворижлар у кишидан Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васалламнинг баъзи ҳадиси шарифлари ҳақида сўрашди.

У киши:

«Мен отамдан эшитганман. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам «Келажакда фитна бўлади. Унда ўтирган тургандан яхшидир, турган юргандан яхшидир, юрган саъйи қилгандан яхшидир», деган эканлар», деб жавоб бердилар.

Улар у кишидан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу ҳақида сўрадилар. У киши яхши гапларни

айтдилар. Шунда хаворижлар ғазабланиб, Абдуллоҳ ибн Хаббоб розияллоху анху ва у кишининг аёлларини ҳайдаб кета бошладилар.

Йўлда кетаётганларида хурмо дарахтидан бир дона хурмо узилиб, ерга тушди. Хаворижлардан бири уни олиб, оғзига солган эди, бошқаси унга қараб:

«Эгасидан сўрамай туриб ёки нархини бермай туриб, ейсанми?!» деб бақирди. Наригиси шоша-пиша оғзидаги хурмони олди-да, қаттиқ надомат қилиб, истиғфор айта бошлади.

Хаворижлар бир неча қадам юриб бориб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобалари Абдуллоҳ ибн Хаббоб розияллоху анхуни хузур қилиб сўйдилар. Сўнг у кишининг аёлларига ташландилар. Аёл: «Мен ҳомиладорман! Аллоҳдан кўрқинглар!» деб ёлворса ҳам, уларга бурунларига пашша кўнганичалик ҳам таъсир қилмади. Аёлни ҳам бўғизладилар. Бу икки улуғ инсоннинг айблари ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху тўғриларида, ўша пайтда дунёдаги энг афзал мусулмон ҳақида тўғри гапни айтганлари эди.

Ўз-ўзидан «Бир дона хурмони изнсиз емокни гуноҳ деб ҳисоблаб турган пайтнинг ўзида рост гапни айтгани учун икки улуғ инсонни: Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобаси ва у кишининг ҳомиладор аёлини тап тортмай, бўғизлаб ташлайдиган «хавориж» деган махлуқлар кимлар ўзи?» деган савол пайдо бўлади.

Хавориж аслида «хуруж қилувчи» – «мусулмонлар бошлиғига ва жамоасига қарши чикувчи» деган маънони билдиради. Уларнинг тарихи яхшилаб ўрганилган. Аслида хаворижлар таълим-тарбия кўрмаган шахслардир. Аммо улар диндорликнинг чўққисига чиққанмиз, деб даъво қиладилар. Улар илмсиз бўлганликлари учун озгина билган нарсаларини маҳкам тутиб олиб, ҳаддан ошиш ва бошқаларни нуқсонда айблаш билан ўз камчиликларини

хаспўшлашга ўтадилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг даврларида бош кўтарган биринчи хаворижлар асосан сахролик тарбиясиз дайдилар ва қалби қасоватли аъробийлардан иборат эди. Уларда одоб-ахлоқ, ҳилм ва босиқлик каби хислатлардан асар ҳам йўқ эди. Илмлари бўлмаганлиги учун ўзларига ёқиб қолган нарсага маҳкам ёпишиб олар эдилар. Худди ана шу омиллар хаворижларни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг энг ашаддий тарафдорларидан энг ашаддий душманларига айлантирган эди.

Ислом ақида бобида ҳам, ибодат бобида ҳам, ўзини тутиш ва бошқа бобларда ҳам мўътадилликка асосланган. Бундоқ мўътадилликнинг чегарасини билиш учун эса, асосли илмий мезон зарурдир. Бундай асосли мезонга эга бўлиш учун эса, исломий илмларнинг барчасини асл масдарлардан, етук ва такводор уламолардан тўлиқ ўрганиш лозим. Бу нарсаларга одоб-ахлоқ, ҳилм ва босиқлик ҳамда ҳар бир нарсани ўз ўрнида тўғри баҳолай билиш омиллари кўшилгандагина ўнг ёки сўлга бурилиб, ҳалокат жари ёқасига келиб қолиш хавфининг олди олинади.

Икки ўтнинг орасида қолган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху хаворижларни тинчитиш учун орқага қайтишга қарор қилдилар. Чунки улар одамларнинг йўқлигини қулай фурсат билиб, лашкарга кетганларнинг бола-чақалари ва аҳли аёлларини ҳам нобуд қилишлари ҳеч гап эмас эди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ўз одамлари билан хаворижлар томон юрдилар. Мадоинга етиб борганларида Наҳравонга жойлашиб олган хаворижларга одам юбориб: «Ичингиздаги бизнинг одамларимизни ўлдирганларни беринглар, биз уларга жазосини берайлик. Кейин сизларни тарк қиламиз ва Шомга юрамиз. Шояд, Аллоҳ сизни ҳозирги ҳолингиздан

яхшироқ ҳолга қайтарса», дедилар. Улар эса: «Одамларингизни биз ҳаммамиз ўлдирганмиз. Биз уларнинг қонини ҳам, сизларнинг қонингизни ҳам ўзимиз учун ҳалол деб биламиз», дедилар.

Шунда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ўзлари бориб, уларга ваъз-насихат қилдилар ва огоҳлантирдилар. Аммо хаворижларга бу нарсалар таъсир қилмади. Улар сулҳни истамай, бир-бирларини жангга ҳозирлик кўришга тарғиб қила бошладилар.

Иш бу даражага етганидан сўнг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Абу Айюб ал-Ансорий розияллоху анхуга омонлик байроғини тикиб, «Ким ушбу байроққа келса, омондадир! Ким Куфага кетса, омондадир! Ким Мадоинга қайтса, омондадир!» деб жар солишга амр қилдилар. Бу иш ўз фойдасини берди. Хаворижларнинг кўпчилиги омонликни танладилар. Абдуллох ибн Ваҳб ар-Росий бошлиқ атиги мингтача хавориж урушни ихтиёр қилдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ўз одамларига урушни зинҳор аввал бошламасликни қаттиқ тайинлаб қўйган эдилар. Хаворижлар биринчи бўлиб уруш бошладилар. Урушда уларнинг деярли барчалари қирилиб битди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг одамларидан етти киши шаҳид бўлдилар, холос.

Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам хаворижларнинг чиқиши ҳақида ўз ҳадиси шарифларидан бирида олдиндан хабар айтиб қўйган эдилар. Бу ҳадиси шарифни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан имом Муслим ва имом Абу Довудлар ривоят қиладилар. Унда Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам қуйидагиларни айтадилар:

«Менинг умматимдан Қуръон ўқийдиган бир қавм чиқади. Сизнинг кироатингиз уларнинг кироати олдида ҳеч нарса эмас. Намозингиз ҳам уларнинг намози олдида

хеч нарса эмас. Рўзангиз ҳам уларнинг рўзаси олдида хеч нарса эмас. Улар Исломдан ўқ камондан тескари чиққандек чиқурлар. Ўзларича буни ўз фойдаларига ҳисоблайдилар. Ҳолбуки, у уларнинг зараригадир. Агар уларга мусибат етказадиган лашкарлар ўзларига Набийлари тили ила ҳукм қилинган нарсани билсалар, амалдан тўхтаб қолурлар. Ўша нарсанинг белгиси – уларнинг ичида бир одам бўлур. Унинг билагида чиганоғи йўқ бўлур. Унинг билагининг учида сийнанинг тугмачасига ўхшаш тугмача бўлур. Унинг устида оқ туклар бўлур», деган эдилар.

Хаворижлар билан бўлган жанг тамом бўлиши билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ўз одамларига мазкур сифатга эга бўлган одамни ахтаришни топширдилар. Бирок, бундай одам топилмади. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху унинг топилмаётганидан маҳзун бўлдилар ва ўзлари ахтара бошладилар. Ниҳоят, ўликлар уйилиб ётган жойга бориб, бирма-бир қаратдилар. Ўша ердан юқорида айтилган сифатли бир жасад чиқди. Шунда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху:

«Аллоху акбар! Мен Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламга нисбатан ёлғончи бўлмадим! Ана у! Қўли киска! Унда суяк йўқ! Учида аёл киши сийнаси тугмачасига ўхшаш нарса бор! Унинг устида бешта-еттита тук ҳам бор!» дедилар.

СУИҚАСД

Хаворижларнинг иши барҳам топиши билан бирга ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг кўпгина одамларидаги бирлик, ҳамжиҳатлик, ихлос ва бошқа яхшиликлар ҳам барҳам топган эди. Охирги ҳодисадан кейин кўпгина ироқликлар яна у кишидан юз ўгирдилар.

Шомда эса ҳамма Муовияга байъат қилиб, барча ишларни ўзлари хоҳлаганларича қилар ва босар-тусарларини билмай, борган сари авж олиб борар эдилар.

Ана шундай оғир бир ҳолатнинг оғир юки ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни борган сари босиб бормоқда эди. Ўша вақтдаги у киши розияллоҳу анҳунинг ўзларини тутишлари ва айтаётган гап-сўзлари ва дуоларидан у кишининг ернинг устидан кўра остини афзал кўриб қолганликларини англаб олиш қийин эмас.

У киши бу ҳолатга «Ишларим юришмаяпти», деган хаёл билан тушмаган эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳуни ташвишга солган нарса иймонни саломат сақлаш, мусулмонларнинг бирлигини жойига қайтариш, уларнинг жонлари ва молларини сақлаш каби дину диёнат ва элу юрт ташвишига оид муаммолар эди. Атрофда турли фитналар авж олиб турган бир пайтда бу ишларни удалаш осон эмас эди. Шу пайтгача ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг барча тасарруфотлари ҳам худди ана шу иймон ва эътиқод тақозоси билан иш тутишга асосланган эди. Шунинг учун ҳам у киши одамларнинг номардликларига мардлик билан жавоб берар эдилар. Шунинг учун ҳам хоинларнинг хиёнатига омонат билан жавоб қайтарар эдилар. Шунинг учун ҳам хийлакорларнинг хийласини билиб туриб ҳам қабул қилаверар эдилар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Муҳаммад алайҳиссалом дорилфунунларининг пешқадам толиби ўзларининг соф иймонлари билан номардлар, хоинлар ва хийлакорларга рўбарў бўлиб қолган эдилар. Аммо у киши нима бўлганда ҳам, иймонни саломат сақлашни барча нарсадан устун қўйган эдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳунинг айнан ана шу ҳикматдан келиб чиққан тасарруфотларини кўпчилик тушуна олмай, хуноб бўлар эди. Ҳатто баъзилар:

«Бу киши соддалик қилиб, баъзи нарсаларни тўғри тушуна олмаяпти» деган фикрга ҳам борар эди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳахунинг ўзлари эса, босган бирор қадамларига ҳам надомат қилмас эдилар. Қилаётган ишлари ҳақ эканлигига у киши розияллоҳу анхунинг иймонлари комил эди.

Бу фикрнинг далили сифатида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху билан у кишининг катта ўғиллари Имом Ҳасан розияллоҳу анху ораларида бўлиб ўтган бир суҳбатни келтиришга қарор қилдик.

Имом Ҳасан розияллоҳу анху ўз оталари учун ҳаддан ташқари кўп куйинар, у кишига нимадир яхшилик қилиш йўлида бутун вужудлари билан ёнар эдилар. Бир куни азиз оталарини ҳар тарафдан ўраб олган хавф-хатарларни ва мушқулу қийинчиликларни мулоҳаза қилган ҳолда у кишига ўзларининг баъзи мулоҳазаларини айтдилар:

«Отажон! Мен сизга Усмон қамал қилинган куни «Мадинадан чиқиб кетинг, агар у қатл қилинса ҳам, сиз йўқлигингизда қатл қилинсин», демабмидим!?

Отажон! Мен сизга Усмон қатл қилинган куни «Одамлар хузурингизга келиб-кешиб, бу ишни (халифаликни) қабул қилишни сўрашса, ҳамма тарафлардан байъат келмагунича қабул қилманг», демабмидим!?

Отажон! Сизга Зубайр билан Толҳанинг мўминларнинг онаси Оишани олиб, Басра томон юрганлари ҳақида хабар етганида «Мадинага қайтиб, уйингизда ўтиринг», демабмидим!?

Буларнинг бирортасида ҳам менинг гапимни қабул қилмадингиз», деди.

Имом Ҳасан розияллоҳу анхунинг ушбу мулоҳазаларини мазкур ҳодисалардан хабардор бўлган ҳар бир киши ҳам бериши мумкин. Ҳақиқатда, агар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху ўғиллари Имом

Ҳасан айтганларидек қилганларида, ўзларига яхши бўлмасмиди?

Оддий ўлчов билан ўлчанганда, агар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху ўз ўғилларининг маслаҳатларини олганларида, яхши бўлар эди. Аммо Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху бошқа ўлчов билан иш тутган эдилар. У кишининг ўғилларига берган жавобларини эшитиб кўринг-а:

«Усмон қамал қилинган куни чиқиб кетишим мумкин эмас эди. Одамлар Усмонни ўраб олганларидек, мени ҳам ўраб олган эдилар.

Ҳамма тарафдагиларнинг байъатини кутмаганимга келсак, байъат икки ҳарамайнда ҳозир бўлган муҳожир ва ансорлар билан собит бўлади. Улар рози бўлиб, байъат қилсалар, рози бўлиш ва байъат қилиш барча мусулмонларга вожиб бўлади.

Ортимга қайтиб, уйимда ўтиришим эса умматни алдаш ва унга хиёнат қилиш бўлар эди».

Бундан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг бутун умрлари бўйи ўзлари учун, обрў учун, шуҳрат учун яшамаганликлари, балки ҳақ учун, адолат учун ва Ислом уммати учун яшаганликлари келиб чиқади.

Имом Ҳасан розияллоху анхунинг саволларига ўхшаш саволларни ҳазрати Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахуга бошқа одамлар ҳам жуда кўп берар эдилар. Бу саволларнинг асосий маъноси «Нима учун бундоқ бўлди?» кабилида эди. Ана шу саволлар ва уларга Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг жавобларини муҳтарам шоиримиз Фозил Зоҳид қуйидаги сатрларга жойлаганлар:

Саҳобанинг саволи:

«Аввалги хулафо ҳукмрон замон,

Не сабаб эрди, эллар дорул-омон?»

Ҳазрати Алининг жавоби:

«Улар даврида биз бор эдик ахир,

Шу сабаб йўқ эди хатар-хавотир».

Саҳобанинг саволи:

*«Улардан сўнг эса, Сиз бўлгач амир,
Низо-гавголар кўп, боиси надир?»*

Ҳазрати Алининг жавоби:

*«Сабаби: улар йўқ биз билан ҳозир,
Уларсиз бизларга уларсиз оғир».*

Дарҳақиқат, ўша даврга келиб, катта ва нуфузли саҳобаи киромларнинг кўпчилиги ўтиб кетган, қолганлари турли тарафларга тарқалиб кетишган эди. Катта саҳобаларнинг ўринларини олишга интилган янги мусулмон бўлган мансабпарастлар ниҳоятда кўпайиб кетган эди. Гапнинг қисқаси, ҳазрати Алининг ёнларида у зот аввалги халифаларга қандай ёрдамчи бўлган бўлсалар, ана шундай ёрдамчилар етишмас эди.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу доимо ҳақ йўлни ахтарар ва Аллоҳ таолонинг розилигини топадиган ишни қилишга ҳаракат қилар эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу қаёққа бурилсалар, ҳақ ҳам ўша ёққа бурилишини эса, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам дуо қилиб, Аллоҳ таолодан сўраган эдилар.

2869- عَنْ عَلِيٍّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: رَحِمَ اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ
رَوَّجَنِي ابْنَتَهُ وَحَمَلَنِي إِلَى دَارِ الْهَجْرَةِ وَأَعْتَقَ بِأَلَا مِنْ مَالِهِ رَحِمَ اللَّهُ
عُمَرَ يَقُولُ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا تَرَكُهُ الْحَقُّ وَمَا لَهُ صَدِيقٌ رَحِمَ اللَّهُ
عُثْمَانَ تَسْتَحْيِيهِ الْمَلَائِكَةُ رَحِمَ اللَّهُ عَلَيَّا اللَّهُمَّ أَدِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ
دَارَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2869. Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ Абу Бакрга раҳм қилсин! У мени қизига уйлантирди. Дорул Хижратга олиб келди. Ўз молидан Билолни озод қилди.

Аллоҳ Умарга раҳм қилсин! У аччиқ бўлса ҳам, ҳақни айтадир. Ҳақ уни дўстсиз тарк қилди.

Аллоҳ Усмонни раҳм қилсин! Ундан фаришталар ҳам ҳаё қилади.

Аллоҳ Алини раҳм қилсин! Эй Аллоҳим! У қаёққа бурилса, ҳақни у билан бирга, ўша ёққа бургин!» дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Аммо баъзи одамлар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни айнан ҳақ учун курашганликлари учун кўп кўрдилар.

Хаворижлик ҳарбий куч сифатида тугатилгани билан фикр, жамоат ва фитна шаклида сақланиб қолган эди. Тирик қолган хаворижлар ўз фикрларини кенг оммага тарқатишга ҳаракат қилар, ўзаро алоқаларини тартибга солиб, мақсадларига мувофиқ иш кўришга уринар эдилар.

Бир куни ўша хаворижлардан учтаси тўпланиб, бўлиб ўтган ишлар ҳақида гаплашиб ўтиришди, ўтган оғайниларига ачинишди. Бу ишларда Али, Муовия ва Амр ибн Оссни айблашди. Охири бориб, бу йиғилиш мазкур «уч нобакорнинг шарридан мусулмон умматини ҳалос қилиш» режасини тузиш билан яқунланди. Бу машъум режага биноан, ана шу учта хаворижлардан Абдурраҳмон ибн Мулжам дегани ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни, Бакр ибн Абдуллоҳ дегани Муовияни ва Амр ибн Бакр дегани Амр ибн Оссни бир кунда, бир вақтда, бомдод намози пайтида бараварига ўлдиришлари лозим эди. Бу учала суиқасдчи ўз жиноятларини амалга ошириш учун қирқинчи ҳижрий сананинг рамазон ойидан ўн етти кун қолган кунни тайин қилдилар. Улар ҳар ким ўзи ўлса ҳам, ўзига бириктирилган шахсларни албатта йўқ

қилиш ҳақида аҳдлашиб, қасам ичдилар. Қиличларини заҳарлаб, машъум режани амалга ошириш учун ҳеч кимга билдирмай, ҳаракатни бошладилар.

Абдуррахмон ибн Мулжам хаворижларнинг катта бошлиқларидан эди. У Қитом исмли гўзал аёлга совчи қўйган эди. У аёлнинг отаси ва акаси Наҳравон жангида қатл бўлган эди. Бу аёл Ибн Мулжам унга совчи қўйганида «Сенга Алини қатл қилишинг шарти билан тегаман», деган эди. У эса: «Аллоҳга қасамки, бу шаҳарга Алини ўлдиришдан бошқа мақсад билан келганим йўқ», деган эди. У аёлга уйланганидан кейин аёл тинмай, уни Алини ўлдиришга чорлади.

Келишилган куни Абдуррахмон ибн Мулжам ўзининг иккита одами билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни намозга чиқадиган жойларида кутиб турди.

Имом Абу Довуд ва Ибн Асокирнинг Қатода розияллоҳу анҳудан ривоят қилишларича, ўша куни кечаси ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу тинмай безовта бўлавердилар. У кишининг аҳли аёллари бундан ташвишга тушдилар ва тўпланишиб, у кишидан эҳтиёт бўлишни илтимос қилдилар. Шунда Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу уларни тинчлантириб:

«Албатта, ҳар бир одамга икки фаришта вакил қилинган. Улар уни қадари келгунча ҳимоя қилиб турадилар. Қачон қадари келса, қадари билан унинг орасини очиб қўядилар», дедилар. Сўнгра туриб, масжидга ёлғиз ўзлари намозга жўнадилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу одатдагидек, одамларни бомдод намозига уйғотиб, ўзлари келавердилар. Абдуррахмон ибн Мулжам пойлаб туриб, у кишининг қоқ пешоналарига қилич билан урди. Қон отилиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг соқолларини бўяди.

Одамлар қаттиқ яраланган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуни уйларига кўтариб олиб кетишди. У киши йўлда зўрга кўзларини очиб, ўзларини кўтариб кетаётганларга: «Намоздан кеч қолманглар», дедилар.

Одамлар намозни ўқиб бўлиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан хабар олиш учун югурдилар. Шу пайт қотилни ҳам ушлаб олиб келишди. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху кўзларини аранг очиб, қотил Абдурраҳмон ибн Мулжамни танидилар ва: «Сенмидинг? Сенга доим яхшилик қилган эдим-ку!» дедилар. Сўнгра ўғилларига, ўз одамларига назар солдилар. Уларнинг барчаси қотилни парчалаб ташлашга шайланиб турар эдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху уларга қараб:

«Буни яхши жойга қўйинглар. Яхшилаб қаранглар. Агар яшаб кетсам, уни нима қилишни ўзим биламан. Қасос оламанми, афв қиламанми, бу менинг ишим. Агар ўладиган бўлсам, уни менинг ортимдан жўнатинглар. У билан Роббил олабийннинг ҳузурида хусуматлашаман. Мен учун бундан бошқани ўлдирманглар. Албатта, Аллоҳ ҳаддан ошганларни хуш кўрмас», дедилар.

Ишнинг оқибати маълум бўлиб қолганда, бир гуруҳ эътиборли кишилар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан ўз ўринларига катта ўғиллари Имом Ҳасанни тайин қилишларини сўрадилар. У киши:

«Мен сизларга амр ҳам қилмайман. Наҳйи ҳам қилмайман. Сизлар ўз ишингизни яхши биласизлар», дедилар.

«Бизга халифа тайинламай кетиб, Роббингизга рўбарў бўлганингизда нима дейсиз?!» дейишди одамлар.

«У зотга: «Уларни худди Расулинг халифа тайин қилмай, тарк қилганларидек, мен ҳам уларни халифа тайин қилмай, тарк қилдим», дейман», дедилар.

Кейин Имом Ҳасан розияллоху анху бошлиқ

ўғилларини чакириб, васиятларини айтдилар:

«Сизларни Роббингиз Аллоҳга тақво қилишга ва фақатгина мусулмон ҳолингизда вафот қилишингизга васият қиламан. Аллоҳнинг арконини маҳкам тутинг, тафрикага тушманг. Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Албатта, орани ислоҳ қилиш намоз ва рўзадан афзалдир», деганларини эшитганман.

Қуръон ҳақида Аллоҳдан ўта эҳтиёт бўлингиз. Амал қилишда биров сиздан ўта олмасин.

Камбағаллар ва мискинлар ҳақида Аллоҳдан ўта эҳтиёт бўлингиз. Уларни ўз маошингизга шерик қилингиз.

Аллоҳнинг йўлида маломатчининг маломатидан ҳеч кўркмангиз. Сизга ёмонликни соғинган ва тажовуз қилганларга У Зотнинг Ўзи кифоя қилур.

Амри маъруф ва наҳйи мункарни ҳеч тарк қилмангиз. Худди Аллоҳ сизга амр қилганидек, одамларга гўзал сўзни айтингиз.

Ўзингизга ўзаро бирликни лозим тутингиз. Ўзаро тарқоқликдан эҳтиёт бўлинг. Яхшилик ва тақво йўлида ўзаро ёрдамлашинг, гуноҳ ва ёмонлик йўлида ўзаро ёрдамлашманг».

Амирул мўминийн ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга жума куни бомдоддан олдин суиқасд қилинган бўлса, у киши шанба куни мағриб вақтида жон таслим қилдилар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу бу дунёни тарк этганларида олтмиш уч ёшда эдилар. У кишининг халифаликлари уч ойи кам беш йил давом этди.

Ибн Саъднинг таъкидлашларича, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуни ўғиллари Имом Ҳасан ва Ҳусайн ҳамда Абдуллоҳ ибн Жаъфар ювганлар. Жанозаларини Имом Ҳасан ўқиганлар.

Машҳур тарихчиларимиздан Ибн Касир раҳматуллоҳи алайҳининг таъкидлашларича, ҳазрати Али ибн Абу Толиб

розияллоху анху Куфадаги Дорул Хилофага дафн қилинганлар. У кишининг яқин кишилари жаноза маросимларини ва дафнларини хаворижлардан махфий тутиш учун яширин ҳолатда ўтказганлар. Шунинг учун ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг жанозалари ва дафнлари ҳақида аниқ ва тўлиқ маълумотлар кам. Аксинча, турли ишончсиз маълумотлар бисёр.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг дафнларидан сўнг шариат ҳукмига биноан, қотил Абдуррахмон ибн Мулжамдан қасос олинган. Қасос олишни Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг ўғиллари Имом Ҳасан адо этганлар.

Ана шу тарзда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху дорулфанодан дорулбақога риҳлат қилдилар. Ҳа, у кишининг жасадлари бу дунё ташвишларидан халос бўлиб, охираат неъматларига эришиш учун кетди. Аммо ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг фазилатлари, қахрамонликлари ва яхшиликлари иншааллох, дунёнинг охиригача бу дунёда ҳақ учун курашиш, Аллох таолонинг розилиги учун яшашнинг тимсоли бўлиб қолди.

Умму Салама онамиз розияллоху анходан куйидаги ҳадиси шариф ривоят қилинган:

«Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам: «Алини мунофиқ яхши кўрмайди. Уни мўмин ёмон кўрмайди», дер эдилар». Ушбу ҳадиси шарифга биноан, саҳобалар розияллоху анхум ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг вафотларидан кейин ҳам одамларнинг кимлигини Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахуга бўлган муносабатларидан билиб оладиган бўлдилар.

Ҳатто баъзи ноўрин уринишлар ҳам кишиларнинг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхуга бўлган муҳаббатларини қайтара олмади. Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳахунинг тирикликларида у кишига

қарши бир оғиз ёмон сўз айтишдан кўра, ўлимни афзал кўрган кишилар у кишининг вафотларидан кейин ҳам у кишига қарши бирор оғиз сўз айтишдан кўра, ўзлари учун ўлимни афзал кўрдилар.

2870- عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ط قَالَ: اسْتُعْمِلَ عَلَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ مِنْ آلِ مَرْوَانَ قَالَ فَدَعَا سَهْلًا فَأَمَرَهُ أَنْ يَشْتِمَ عَلِيًّا فَأَبَى سَهْلٌ فَقَالَ لَهُ: أَمَا إِذْ أُبَيَّتَ فُقُلَ لَعَنَ اللَّهُ أَبَا التُّرَابِ فَقَالَ سَهْلٌ: مَا كَانَ لِعَلِيٍّ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ هَذَا وَإِنْ كَانَ لَيَفْرَحُ إِذَا دُعِيَ بِهَا فَقِيلَ لَهُ أَخْبِرْنَا لِمَ سُمِّيَ أَبَا تُرَابٍ؟ قَالَ: جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْتَ فَاطِمَةَ فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَقَالَ: أَيْنَ ابْنُ عَمِّكَ؟ قَالَتْ: كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ فَعَاظَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقُلْ عِنْدِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِإِنْسَانٍ: انْظُرْ أَيْنَ هُوَ فَجَاءَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ فَجَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ قَدْ سَقَطَ رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ فَأَصَابَهُ تُرَابٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُهُ عَنْهُ وَيَقُولُ: قُمْ أَبَا التُّرَابِ قُمْ أَبَا التُّرَابِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2870. Саҳл ибн Саъд розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Мадинага Оли Марвондан бир киши омил қилинди. Бас, у Саҳлни чақириб, Алини сўкишга амр этди. Саҳл бош тортди. Шунда унга:

«Жуда хоҳламасанг, «Аллоҳ Абу Туробни лаънат қилсин!» дегин!» деди у.

Шунда Саҳл:

«Али учун бундан кўра маҳбуброқ исм йўқ эди. Қачон бу исм ила чақирилса, хурсанд бўлар эди», деди.

«Айт-чи, нима учун Абу Туроб деб номланган эди?» дейилди.

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Фотиманинг уйига келиб, Алини топмадилар ва «Амакингнинг ўғли қани?» дедилар. «Мен билан унинг орамизда бир гап ўтган эди. У менга аччиқ қилиб, чиқиб кетди. Ҳузуримда дам олишга ётмади», деди у. Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам бир одамга: «Назар солчи, у қаерда экан?» дедилар. У қайтиб келиб: «Эй Аллоҳнинг Расули, у масжидда ётибди», деди. Бас, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам унинг олдига бордилар. У ёнбошлаб ётар, ридоси устидан тушиб кетган ва ўзи тупроққа беланган эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам унинг устидаги тупроқни қоқа туриб, «Тур, Абу Туроб! Тур, Абу Туроб», дедилар», деди».

Икки шайх ривоят қилишган.

Арабларда эҳтиром маъносида кишиларнинг исмини эмас, кунясини айтиб мурожаат қилиш одати машҳурдир. Одатда, бош фарзанднинг исмидан олдин абу ва умму лафзларини қўшиб, отани «Абу Фалон», онани «Умму Фалон» деб аташади. Ана шу маънода ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг кунялари Абулҳасан бўлган. Шу билан бир вақтда, баъзи вақтларда бир хил одат ёки ўзига хос нарсалар ҳам кишиларга куня бўлиб қолиши мумкин. Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуда ҳам ана шундай ҳолат бўлган. Ушбу ривоятда келган Абу Туроб куняси у кишига Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам томонларидан берилган. «Туроб» сўзи араб тилида «тупроқ» маъносини англатади. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҳҳахунинг кийимлари тупроққа

беланиб ётганини кўриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига ҳазил-мутойиба маъносида Абу Туроб кунясини берган эдилар. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам томонларидан қилинган ҳар бир илтифот эса саҳобий розияллоҳу анҳум учун катта эъзоз саналар эди. Шунинг учун ҳам Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу ўзларининг бу куняларини ниҳоятда яхши кўрар эдилар. Кимдир ҳазрати Али розияллоҳу анҳуни Абу Туроб, деб чақирса, хурсанд бўлиб кетар эдилар.

Юқоридаги ривоятда Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳунинг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга бўлган чексиз муҳаббатлари ва эҳтиромлари ўз аксини топган.

2871- عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ ط قَالَ: أَمَرَنِي مُعَاوِيَةُ أَنْ
 أَسْبَّ أَبَا التُّرَابِ فَقُلْتُ: أَمَا مَا ذَكَرْتُ ثَلَاثًا قَاهِرٌ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ρ
 فَلَنْ أَسْبَّهُ لَأَنْ تَكُونَ لِي وَاحِدَةً مِنْهُنَّ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ قَدْ
 خَلَفَهُ رَسُولُ اللَّهِ ρ فِي بَعْضِ مَعَاذِهِ فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ خَلَفْتَنِي
 مَعَ النِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ρ يَقُولُ: أَمَا تَرْضَى أَنْ
 تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نُبُوءَةَ بَعْدِي وَسَمِعْتُهُ
 يَقُولُ يَوْمَ خَيْبَرَ: لِأَعْظَمِ الرَّايَةِ رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ
 وَرَسُولُهُ قَالَ: فَتَطَاوَلْنَا لَهَا فَقَالَ: ادْعُوا لِي عَلِيًّا فَأْتِي بِهِ أَرْمَدَ فَبَصَقَ
 فِي عَيْنِهِ وَدَفَعَ الرَّايَةَ إِلَيْهِ فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ {فَقُلْ
 تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ} دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ρ عَلِيًّا وَفَاطِمَةَ وَحَسَنًا

وَحُسَيْنًا فَقَالَ: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2871. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Муовия менга Абу Туробни сўкишни амр қилди.

Мен унга:

«Модомики, Расулulloх соллalloху алайхи васаллам унга айтган уч нарса эсимда турар экан, мен уни зинҳор сўкмайман! Ана шулардан биттаси менга бўлишини дунёнинг энг яхши неъматларидан устун кўраман. «Расулulloх соллalloху алайхи васаллам уни баъзи урушларда ўз ўринларига қолдирдилар. Бас, Али:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мени аёллар ва болалар ичида қолдирасизми!?» деди.

Шунда Расулulloх соллalloху алайхи васалламнинг:

«Сен менинг ўрнимда Ҳорун Мусонинг ўрнида бўлганидек бўлишга рози бўлмайсанми!? Фақатгина мендан кейин набий йўқ, холос», деганларини эшитдим.

Яна мен у зотнинг Хайбар куни:

«Албатта, эртага байроқни Аллоҳни ва Унинг Расулини яхши кўрадиган ва Аллоҳ ва Унинг Расули уни яхши кўрадиган кишига берурман», деганларини эшитдим.

Биз ҳаммамиз унга интилдик. Бас, у зот:

«Менга Алини чақиринглар», дедилар.

Бас, уни кўзи оғриб турган ҳолида келтиришди. У зот унинг икки кўзига туфладилар ва унга байроқни бердилар. Аллоҳ унга фатҳни берди.

«Сен: «Келинглр болаларимизни ва болаларингизни... чақирайлик...», дегин» ояти нозил

бўлганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Алини, Фотимани, Ҳасанни ва Ҳусайнни чақирдилар ва: «Эй Аллоҳим, мана шулар менинг аҳлим», дедилар», дедим».

Муслим ва Термизий ривоят қилишган.

Ушбу ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фазилатлари ҳақида зикр қилинган. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг у кишини Табук урушида ўз ўринларига қолдириб кетганликлари ва бу воқеага оид гапларни, шунингдек, Хайбар урушидаги байроқни у кишига беришларига оид маълумотларни ҳам юқорида мафассал ўрганганмиз.

«Сен: «Келинлар, болаларимизни ва болаларингизни чақирайлик», дегин» ояти эса, Нажрон насороларининг элчилари келиб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан мунозара қилишганда ва иш мубоҳала, яъни, Аллоҳга илтижо қилиб, ноҳақ бўлган тарафга У Зотнинг лаънатини сўраш ила ҳал қилишга қолганда нозил бўлган.

Ана шунда худди ривоятда айтилганидек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Албатта, ҳар бир одамга икки фаришта вакил қилинган, улар уни қадари келгунча химоя қилиб турадилар. Қачон қадари келса, уни қадари билан орасини очиб қўядилар. Алини, Фотимани, Ҳасанни ва Ҳусайнни чақирдилар ва «Эй Аллоҳим, мана шулар менинг аҳлим», дедилар.

Бу ҳам ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу учун катта бахт-саодат эди. Бундоқ бахтга ким ҳам ета олар эди? Шунинг учун ҳам Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу жаннат башорати берилган ўнтагина кишининг бирлари бўлишларига қарамай:

«Ана шулардан биттаси менга бўлишини дунёнинг энг яхши неъматларидан устун кўраман», демоқдалар.

Ушбу ривоятда Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга

бўлган улкан муҳаббатлари ва чексиз эҳтиромлари яққол кўриниб турибди. Зотан, ҳар бир мўмин шундоқ бўлиши керак. Аммо афсуслар бўлсинки, биз ўрганиб ўтган тўс-тўполон замонда баъзи кишилар турли сабабларга кўра, бу бахтга муяссар бўлмадилар.

Аммо вақти келиб, ҳамма нарса ўз ўрнини топди ва ҳамма мусулмонлар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудек зотнинг ҳурмат-эҳтиромларини ўз жойига қўйдилар ва қўймоқдалар. У кишини севдилар ва севмоқдалар.

Али ибн Абу Толиб қарамаллоҳу ваҳҳаҳу ўзларининг бутун умрлари ва имкониятларини Ислоҳ хизмати учун сарфлаган бўлсалар, бутун халифалик фаолиятларини мусулмонлар орасида пайдо бўлган фитнани зарарсизлантиришга сарф қилдилар. Худди Аллоҳ таоло у кишини Ислоҳ уммати тарихидаги энг оғир пайт учун сақлаб турганга ўхшайди.

Ҳа, ўша давр тарихини синчиклаб ўрганган олимлар ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг нодир хислатлари ва беназир фидокорликлари ўша денгиз тўлқинидек мавж урган фитнанинг зарарини камайтиришда асосий ўринни эгаллаганини таъкидлайдилар. Аммо бу натижага эришилгунга қадар турли гап-сўзлар ва хилма-хил фикр-мулоҳазалар кенг тарқалиб, кўпчиликни ҳайрону лол қолдирган эди. Ана шу нарсалар ҳақидаги хулоса ва ҳақиқатни билиб қўйиш ҳар бир мусулмон учун ниҳоятда зарур эканлиги учун кўплаб ва машаққатли изланишлару меҳнатлар самараси бўлган хулосани эътиборингизга тақдим этишга ижозат бергайсиз.

ХУЛОСА

Ҳеч шубҳа йўқки, халифа Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг ўлимларига сабаб бўлган

ходисалардан тортиб, ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳунинг ўлимларигача бўлган даврда бўлиб ўтган ҳодисалар Ислому учун, мусулмон уммати учун мисли кўрилмаган мусибат бўлди.

Ушбу ҳодисалар туфайли, мусулмон уммати ўртасида бўлиниш пайдо бўлди. Ўша пайтгача бир тану бир жон бўлиб, бутун дунёга Ислому нуруни таратиб келаётган, бутун инсониятга хайру баракани улашиб келаётган дунё тарихидаги энг яхши уммат ичида дарз пайдо бўлди. Авваллари бу уммат вакиллари ихтилоф нималигини билмас эдилар. Вақти келиб, улар аввал иккига, кейинроқ учга бўлиниб, ихтилоф қилдилар. Худди ўша машъум ҳодисалар туфайли бошланган бу бўлинишлар секин-аста давом этиб, мусулмон умматининг соғлом танаси ичидан турли-туман тоифалар чиқди. Шийъа, Рофиза, Хавориж ва шунга ўхшаш бошқа ҳар хил тоифаларнинг келиб чиқиши айнан ана шу ҳодисалардан бошланган эди.

Ушбу ҳодисалар туфайли мусулмон уммати аввал ҳоким шахс ҳақидаги баъзи мулоҳазалар билан баҳс бошлаган бўлса, охири келиб, иймон ва куфр борасида баҳс қиладиган, бир-бирини куфрга кетганликда айблаш даражасига етди.

Ушбу ҳодисалар аввало фитначиларнинг ҳазрати Усмонга у киши ишга қўйган баъзи омиллар ҳақида шикоят қилишлари билан бошланган эди. Охири келиб, хаворижлар ўзларига муҳолиф бўлганларни, ҳатто ҳазрати Алидек зотни кофирликда айблаб бошладилар. Табиийки, қарши томондан ҳам ўзига яраша жавоб бўлди.

Ушбу ҳодисалар туфайли мусулмон уммати ичида бир-бирининг қонини ўзи учун ҳалол билиш ва бир-бирини ўлдиришни раво кўриш содир бўлди.

Биринчи марта фитначилар ҳазрати Усмон розияллоху анҳунинг қонлари ва молларини ўзларига ҳалол ҳисоблаб, у кишини ўлдириб, молларини таладилар. Ана шу

нобакорлик оқибатида ишлар ривожланиб бориб, «Туя ходисаси»да ўн беш минг, «Сиффийн»да бир неча ўн минг киши ҳалок бўлди. Хаворижлар билан бўлган алоҳида ходисаларни қўшадиган бўлсак, бу ҳисоб яна ҳам зиёда бўлади.

Бир тану бир жон бўлиб, дунё халқларини бирин-кетин бандаларнинг бандаларга ибодатидан Аллоҳнинг ибодатига, нотўғри динларнинг жабридан Ислому адлига, дунё торлигидан охират кенглигига, жоҳилият зулматларидан Ислому нурига чиқараётган уммату бир-бирини Роббисига ибодат қилишдан чиқариш, бир-бирига қарши жабу қилиш, Исломунинг кенглигидан ихтилофу торлигига, Ислому нуридан жаҳолат зулматига ўтишга бошлади.

Ушбу ходисалар туфайли мусулмон умматининг гули бўлмиш, етакчи кучи бўлмиш саҳобаи киромларнинг кўпчилиги нобуд бўлдилар. Уларнинг маънавий кучларига кудурат етди.

Ушбу ходисалар туфайли мусулмон уммати бошига тушган мусибатларни бирма-бир санаб чиқиш ниҳоятда оғир иш. Шунинг учун бу борада гапни қисқа қилганимиз маъкул.

Энди ижозатингиз билан мазкур ходисаларга баҳо бериш ҳақида бир неча оғиз сўз.

Бу ходисалар бўлиб турган вақтларнинг ўзидаёқ уларга баҳо бериш бошланган. Унда ҳар бир томон ўзини ҳақ, ўзгани ноҳақ деб билган. Тарафкашлик бўлиб турган жойда бундан бошқа нарса бўлиши мумкин ҳам эмас. Аммо мазкур ходисаларга баҳо бериш улар бўлиб ўтганидан кейин ниҳоятда авж олганлиги кутилмаган ҳол. Ушбу ходисалар бўлиб ўтгандан кейин турли сабабларга кўра уларни баҳолаш, ким нима қилган-у, ким нима қилмаган, аслида нима қилиш керак эди, каби мавзуларда мунозаралар қизибу кетган. Бу борада ҳар ким ўша

тўполонлар содир бўлган вақтдаги ҳар бир ҳаракат ва саканот, ҳар бир оғиз гап ва сўздан ўз фикрини қўллашга, ўзганинг фикрини рад қилишга далил излаган. Тарафкашлик ва низо оловида қизиб кетиб, далил топа олмай қолган пайтларда ўзидан қўшиб юборишлар бўлмаганига эса, ҳеч ким кафолат бера олмайди.

Тарафкашлик авж олган жойда ҳар ким ўзининг ҳақ эканлигини исбот қилишга уриниб, ўзида бўлмаган яхши сифатларни бемалол даъво қилганидек, ўзида бўлган салбий сифатларни бемалол инкор этади. Шу билан бир вақтда, қарши тарафнинг барча яхшиликларини инкор этган ҳолда, барча ёмонликларни унга ағдаради. Мана шу жараёнда нима бўлса бўлади.

Ислом уммати ёлғон нима эканлигини билмас эди. Аммо фитначилар ўз қилмишларини хаспўшлаш, одамларни ортларидан эргаштириш мақсадида бу уммат ичига ёлғон деган иллатни олиб кирдилар. Бу ҳолни мазкур ҳодисаларни ўрганиш жараёнида кўриб ўтдик. Жумладан, улар: «Бизга Алидан хат келди»; «Бизга Оишадан хат келди», «Бизга фалончидан хабар келди»; «У депти»; «Бу депти» деган ёлғонларни ҳам тарқатган эдилар.

Фитначилар мазкур машъум ҳодисалар ўтиб кетганидан кейин ҳам ўз тарафини олиб, ўзгани танқид қилишда давом этавердилар. Бу нарсалар аста-секин ривожлана бошлади. Тарафкашликда уччига чиққан томонлар эса, ўз гапларини тасдиқлаш учун оят ва ҳадисларни ноҳақ таъвил қилганлари етмагандек, ёлғонлар тўқиб, ҳатто уларга ҳадис сифатини беришгача етиб бордилар.

Аммо масъул кишилар, уламолар бу нобакорликни дарҳол бўғиб ташлаш йўлига ўтдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга оид барча ривоятлар яхшилаб ҳимоя қилинди. Ҳадисларнинг даражаларини

аниқлашнинг мустаҳкам қоидалари ишлаб чиқилди. Бу борада фитначиларнинг фитнаси ўтмади.

Аммо тарихчилар келтирган ривоятларга бу қадар эҳтимом берилмади. Чунки тарих ҳақидаги ривоятлар дин ва эътиқод масалалари бўйича ривоятлар аҳамиятига эга эмас, деган фикр ва мулоҳаза бор эди. Ўша пайтларда бўлиб ўтган ҳодисалар ҳақидаги ривоятлар тўпланди. Аммо уларни саралаш ва яроқсизини ташлаб юбориш ишлари қилинмади. Бу нарса айниқса, ҳукмдорлик учун ўзаро кураш олиб борган тоифаларга қўл келди. Улар турли асоссиз ривоятлардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш билан бирга, етмай қолган жойларига ўзларидан кўшдилар.

Аста-секин саҳобаи киромларга тил теккизиш бошланди. Тил теккан саҳобийнинг тарафдорлари ўзига яраша жавоб бердилар. Ҳар ким ўзи эргашган шахсни улуғлашга ўтди.

Айниқса, ҳазрати Али розияллоху анху ҳақларида бунга ўхшаш гап-сўзлар кўп учрайди. Баъзи ғулувга кетган тоифалар у зотни илоҳлик даражасигача кўтарган бўлсалар, хаворижларга ўхшаш кимсалар куфрга кетди, деганлар.

Яна бошқа бир тоифалар ҳазрати Али розияллоху анхунинг тарафларини олиш мақсадида у зотни мазлум қилиб кўрсатишга уриниб, бошқа бир нечта катта саҳобаларни эса, кофирга чиқариб қўйганлар.

Бу масалаларга бағишланган мажлислар, жанжаллар бўлди, китоблар ёзилди, хутбалар ўқилди. Нима бўлса бўлди, лекин ихтилоф кўпайиб бораверди.

Ниҳоят, мусулмонлар жумҳури, аҳли сунна ва жамоаси бу масалада ижмоъ ила энг адолатли ва сўнгги нуқтани қўйди. Яъни, орада бўлиб ўтган кўнгилсиз ҳодисаларда ҳазрати Али ва у зотнинг тарафдорлари ҳақда бўлганлар. Улар ҳақларида бошқача гап бўлиши мумкин эмас. Бунга

далил ва ҳужжатлар етарли. Уларнинг энг ишончли ва кучлиси Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ворид бўлган саҳиҳ ҳадислардир. Хусусан, Аммор ибн Ясир розияллоҳу анҳу ва Зул Садйнининг ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг фазилатлари ҳақидаги, келажакда бўладиган фитналар ҳақидаги ҳадислари фикримизга далил бўла олади.

Орада бўлиб ўтган кўнгилсиз ҳодисаларнинг айбдорлари Ибн Саба бошлиқ фитначилар ва хаворижлардир, барча қилинган гуноҳлар уларнинг бўйинларида. Улар ҳақларида бошқа гап бўлиши мумкин эмас.

Шу ерда «Фитначилар кимлар эдилар? Улар қаердан ва нима учун чиқдилар?» деган ҳақли саволларга қисқа жавоб бериб ўтишга тўғри келади.

Фитначи ва хаворижлар асосан саҳровий ва четдан келган араблар ҳамда араб бўлмаган ғаразғўй кимсалар бўлганлар. Агар Ямандан келиб, фитнабошига айланган Абдуллоҳ ибн Сабанинг яҳудийлигини ва унинг атрофидагилардан баъзиларининг бошқа дин ва миллатларга мансуб эканликларини ҳисобга оладиган бўлсак, фитначиларнинг асосий қисми Исломга қарши душманлик ўти билан ёнган ташқи кучлар томонидан уюштирилган тоифалар эди, десак янглишмаган бўламиз. Уларнинг орасида саҳобаи киромларнинг оламшумул ғалабаларини кўриб, уларнинг шуҳратига ҳасад қилган ва юқори мансабларга интилганлар ҳам оз эмас эди. Айниқса, араб фитначи гуруҳлари ана шундай тоифаларни ўз ичига олган эди.

Фитначилар асосан Миср, Басра ва Куфада тухум кўйиб, урчидилар. Фитнанинг бош қароргоҳи Миср эди. Унинг Ислом жамиятининг марказидан узоқда жойлашганлиги, у ерда ҳақиқий уламоларнинг, хусусан, саҳобаларнинг кам бўлганлиги ва бошқа шунга ўхшаш

омиллар фитначиларнинг ўз фикр-мулоҳазаларини авом халққа етказишларига катта имкон берар эди.

Орада бўлиб ўтган кўнгилсиз ҳодисаларда фитначиларга ҳам, ҳазрати Али розияллоху анҳуга ҳам қўшилмаган, балки у зотга талаб қўйиб, талаби бажарилгандагина байъат қилишларини айтган тоифа ҳам бор эди. Уларнинг гаплари ва қилган ишлари Туя ва Сиффийн ҳодисаларидан ҳаммамизга маълум. Ушбу тоифанинг машҳур шахслари сифатида Толҳа ибн Убайдуллох, Зубайр ибн Аввом, Муовия ибн Абу Суфён ва Амр ибн Осс розияллоху анҳумни эслаш мумкин. Аҳли сунна ва жамоа мусулмонлари уларни: «Хато таъвийл ва ижтиҳод қилганлар», деб баҳолайди. Улар сўкилмайдилар, ёмонланмайдилар. Балки саҳобий бўлганларни бошқа саҳобаи киромлар билан бир қаторда кўрилади.

Уламоларимиз ва мусулмонлар жумҳури бу иш ғоятда нозик бўлганлиги сабабли бу ҳақда ҳар бир мусулмон шахс эътиқод қилиши лозим бўлган нарсани ақийда китобларимизга битиб ҳам қўйганлар.

Жумладан, аҳли сунна ва жамоанинг энг машҳур ақийда китобларидан бири бўлмиш «Шарҳи ақийдаи Таҳовийя»да қуйидагилар айтилади:

«Биз уларнинг ҳаммалари ҳақида яхшилик билан: «Эй Роббимиз, бизни ва биздан олдин иймон билан ўтган биродарларимизни мағфират қилгин. Бизнинг қалбимизда иймон келтирганларга ҳиқд қолдирмагин. Эй Роббимиз, албатта, Сен шафқатли ва раҳмли Зотсан», (Ҳашр, 10) деймиз.

Аллоҳ таоло бизнинг қўлларимизни ўз вақтида бўлиб ўтган фитнада асраган. Бас, биз Аллоҳдан тилларимизни ҳам мазкур фитнадан сақлашини сўраймиз».

МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

1. Қуръони Карим.
2. Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Тафсири Ҳилол».
3. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. «Саҳихул Бухорий», Тошкент, 1973.
4. Муслим ибн ал-Ҳажжож ал-Қурайший. «Саҳиху Муслим», Дорул кутубил илмийя, Байрут.
5. Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий. «Сунанут Термизий», Дорул кутубил илмийя, Байрут, 1987.
6. Сулаймон ибн ал-Ашъас ас-Сижистоний. «Сунану Аби Довуд», Дорул Боз, Макка.
7. Аҳмад ибн Шуъайб ан-Насайй. «Сунанун Насайй», Мактабут тарбиятил арабий лидувалил халийж, Риёз, 1988.
8. Муҳаммад ибн Язид ал-Қазвиний. «Сунану Ибни Можа», Дору ихъит туросил арабий, Байрут, 1975.
9. Молик ибн Анас ал-Асбаҳий ал-Хумайрий. «Муватаъул имами Молик», Дорун нафаис, Байрут, 1987.
10. Аҳмад ибн Ҳанбал. «Муснадул имами Аҳмад ибни Ҳанбал», Дорул кутубил илмийя. Байрут, 1978, 2-босма.
11. Абдуллоҳ ибн Баҳром ад-Доримий. «Сунануд Доримий», Дорул фикри.
12. Муҳаммад ал-Муборакфурий. «Тухфатул Аҳвазий бишарҳи жамиъит Термизий», Дорул кутубил илмийя, Байрут.
13. Муҳаммад Юсуф ал-Банурий. «Маъарифус сунани шарҳу сунанит Термизий», Ал-Мактабатул банурийя, Карачи.
14. Шоҳ Валийуллоҳ ад-Дехлавий. «Ҳужжатуллоҳил балиға», ал-Мактабатус салафийя, Лоҳур.
15. Муҳаммад Фуад Абдулбоқий. «Муъжамул мафаҳрас ли алфазил Қуръанил Карийм», Дорул кутубил мисрийя, Қоҳира, 1945.
16. Аҳмад ибн Хилликон. «Вафиятул аъйани фи анбаи абнаиз заман», ал-Матбаътул маймуна. Қоҳира, 1310 ҳ. й.

17. Жалолиддин ас-Суйутий. «Танвийрул хавалики шархун ала муваттаи Молик», Дору ихяил кутубил арабийя, Миср.

18. Али Муҳаммад ал-Қори. «Мирқотул мафатийҳ шарху мишкатул масабийҳ», Дору ихяит туросил арабий, Байрут.

19. Бадруддин ал-Айний. «Умдатул Қорий шарху саҳихул Бухорий», Дорул фикр.

20. Аҳмад ибн Ҳажар ал-Асқалоний. «Фатхул Барий шарху саҳихил Бухорий», Дорул райяни лит турос, Қоҳира, 1986. 1-босма.

21. Муҳаммад ибн Абу Бакр ар-Розий. «Мухтарус сихаҳ», ал-Ҳайъал мисриятул аммату лил китаб, Қоҳира. 1976.

22. Абдулҳай ал-Имод ал-Ҳанбалий. «Шазаротуз заҳаби фи ахбари ман заҳаб», Дорул афакил жадийдати, Байрут.

23. Шамсуддин Муҳаммад аз-Заҳабий. «Тазкиратул хуффоз», Дору ихяит туросил арабий. Байрут.

24. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Ҳадис ва Ҳаёт».

25. Кандехлавий. «Ҳаётус саҳоба».

26. Суютий. «Тарихул хулафаа».

27. Холид Муҳаммад Холид. «Хулафоур расул».

28. Муҳаммад Ҳузарий. «Итмамул вафаа».

29. Бадахшоний. «Галхийси шарҳи ақоиди таҳовия».

30. Абу Нуъайм. «Ҳулятул авлиё».

31. Ибн Касир. «Ал-Бидая вал-Ниҳая».

32. Имом Ибн Жарир Тобарий. «Тарихи Тобарий».

33. Баҳнасовий. «Хилофату вал Хулафаур Рошидийн».

34. Ибн Ҳишом. «Ас-сийра ан-Набавийя».

35. Ибн Саъд. «Ат-Тобақотул Кубро».

36. Абу Нуъайм ал-Асфиҳоний. «Ҳулятул Авлиё».

37. Ибн Ҳажар. «Ал-Исоба фий Тамйизис Саҳоба».

38. Ибн Асийр. «Усудул Ғоба».
39. Белазуруй. «Футухул Булдон».
40. Ибн Асийр. «Ал-Комил».
41. Ҳазарий. «Ад-Давла ал-Умавийя».
42. Ибн Абдулбарр. «Ал-Истийъоб».
43. Ибн Асокир. «Тарихи Димашқ».
44. Мунзирий. «Ат-Тарғийб ват-Тарҳийб».
45. Байҳақий. «Далоилу Нубувва».
46. Ибн ал-Жавзий. «Сифатус Сафва».
47. «Фурсанун мин асрин нубуввати» ва бошқалар.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Усмон розияллоху анхунинг фазилатлари	8
Насаблари ва ҳаётларининг дастлабки босқичи	14
Исломга келишлари	15
Ҳазрати Усмоннинг уйланишлари	18
Ҳабашистон ҳижрати	20
Мадинада	23
Ухудда	26
Саховат	30
Ҳудайбияда	32
Табук уруши	34
Набавий башорат	39
Биринчи халифа даврида	40
Иккинчи халифа даврида	42
Умарнинг васияти ва Усмонга байъат	43
Янги халифанинг биринчи иши	62
Йигирма бешинчи сана	70
Қуръоннинг жамланиши	73
Йигирма олтинчи сана	75
Йигирма еттинчи сана	75
Йигирма тўққизинчи сана	78

Ўттизинчи сана	89
Ўттиз биринчи сана	92
Ўттиз иккинчи сана	95
Ўттиз учинчи сана	97
Ўттиз тўртинчи сана	99
Ҳазрати Усмоннинг янгиликлари	101
Ҳазрати Усмоннинг шахсий сифатлари	105
Фитнанинг бошланиши	108
Фитнага қарши чоралар	126
Фитначиларнинг кўзғолиши	132
Мунозара	134
Фитначиларнинг хуружи	145
Мадинага одам юбориш	148
Қамал	149
Мусулмонларга мактуб	163
Ғожа	172
Хулоса	178
Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг фазилатлари..	184
Насаблари ва ҳаётларининг дастлабки босқичи	196
Ҳижрат	201
Мадинада	203
Бадр	207
Ҳазрати Алининг уйланишлари	210
Уҳуд	216
Сарийялар	221
Хандак	226
Ҳудайбия	228
Хайбар	233
Макка фатҳи	240
Ҳунайн	242
Тоиф	243
Табук	244
Биринчи исломий ҳаж	246
Видолашув ҳажи	249

Расулulloхнинг вафотлари	254
Биринчи халифа даврида	257
Иккинчи халифа даврида	263
Ҳижрий йил ҳисобининг бошланиши	264
Ҳомиласи тушган аёл	266
Учинчи халифа даврида	268
Халифаликка сайланишлари	269
Янги халифанинг сифатлари	270
Ҳазрати Алининг либослари	271
Таом	272
Тавозуъ	273
Таваккул	275
Шукр	276
Илм	277
Зикр	284
Қозилик	286
Сахийлик	289
Адолат	290
Халифаликдаги ишлари	291
Биринчи иш	292
Изтиробнинг бошланиши	293
Туя ҳодисаси	300
Куфада	308
Сиффийн	310
Хавориж	317
Ҳакамлик	318
Хаворижлар хуружи	319
Суиқасд	325
Хулоса	340
Манбалар рўйхати	346